

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İHVAN-I MÜSLİMİN HAREKETİ VE MİSİR SİYASETİNE
ETKİSİ (1928 – 2015)**

DOKTORA TEZİ

Özcan KAYALI

**Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ

NİSAN – 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İHVAN-I MÜSLİMİN HAREKETİ VE MİSİR SİYASETİNE
ETKİSİ (1928 – 2015)**

DOKTORA TEZİ

Özcan KAYALI

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 27/04/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr. Alaceldin Çakırkaya	olumlu	
Doc.Dr. Bekir Günay	olumlu	
Doc.Dr. Zeynel A. Kılıç	olumlu	
Yrd.Doc.Dr. Yıldırım Türean	- Olumsuz -	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Özcan KAYALI

27.04.2016

ÖNSÖZ

Tarihi derinliği ile güçlü medeniyetlere ev sahipliği yapan Mısır, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da önem kazanarak Batılı devletlerin hedefi hâline gelmiştir. Sömürgeciliğe ve Hilafet'in kaldırılmasına tepki olarak Müslüman Kardeşler Teşkilatı kurulmuştur. 'Ümmüd Dünya' olarak tanımlanan Mısır'ın son dönemlerinde Müslüman Kardeşler, önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır.

Araştırmanın I. Bölüm'ünde, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurucusu olan Hasan el-Benna ve onun fikri alt yapısını oluşturan İbn-i Teymiyye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi düşünürlerin Hareket'e olan katkısı incelenmiştir. II. Bölüm'ünde Müslüman Kardeşlerin kuruluşu, örgütsel yapısı ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. III. Bölüm'ünde, Arap Baharı süreci ve Müslüman Kardeşlerin bu süreçte oynadığı rol, ayrıntıları ile ifade edilmiştir. IV. Bölüm'ünde ise, Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı süreci incelenmiş; Abdulfettah Sisi yönetimindeki Mısır ordusunun Hareket'e müdahalesi ve Teşkilat'ın son durumu analiz edilmiştir.

Çalışma alanının belirlenmesinden tezin oluşumuna kadar geçen sürecin her aşamasında yol gösteren ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç'a çok teşekkür ederim. Bununla beraber yazım sürecinde fikirleriyle destek olan ve beni yönlendiren Sayın Doç. Dr. İrfan Haşlak ve Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Özcan KAYALI

27.04.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	viii

GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	12
1.1 Sivil Toplum Kuruluşu (STK)	13
1.2 Toplumsal Hareketler.....	16
1.3 Siyasal Hareketler	20

BÖLÜM 2:MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ’NİN FİKRİ

ÖNCÜLERİ.....	26
2.1. İbn-i Teymiyye (1263-1328).....	27
2.2 Cemaleddin Afganî (1838-1897)	34
2.3 Muhammed Abduh (1849-1905)	39
2.4 Reşit Rıza (1865-1935)	41
2.5 Hasan el-Benna (1906-1949)	44

BÖLÜM 3: MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ VE YAPISI

3.1 Müslüman Kardeşler Hareketi Öncesi Mısır	50
3.2 Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Kuruluşu	55
3.3 Müslüman Kardeşlerin Sosyal Faaliyetleri	62
3.4 Müslüman Kardeşlerin Siyasallaşması	64
3.5 Müslüman Kardeşlerin Organizasyon Yapısı	80
3.6 Müslüman Kardeşler ve Müslüman Kardeşlerin Dış Dünyayla İlişkileri.....	85
3.7 Müslüman Kardeşlerin İdeolojisi.....	88
3.8 Müslüman Kardeşler ve Demokrasi.....	89
3.9 Cemal Abdün Nasır ve Hür Subaylar Darbesi	95
3.10 Müslüman Kardeşler ve Seyyid Kutup	101

3.10.1 Hasan el-Bennâ ile Seyyid Kutup Arasındaki Farklar	115
3.11 Enver Sedat Dönemi'nde Müslüman Kardeşler (1970-1981).....	118
3.12 Müslüman Kardeşler ve Hüsnü Mübarek	125
3.12.1 21. Yüzyılda Müslüman Kardeşler	137
3.12.2 Wasat Partisi ve Müslüman Kardeşlerin Vizyonu	141
3.12.3 Arap Baharı'na Doğru Müslüman Kardeşler	144

BÖLÜM 4: MISIR'DA ARAP BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN ROLÜ.....161

4.1 Arap Baharı Sürecinde Hüsnü Mübarek Politikaları	161
4.2 Mısır'da Arap Baharı'nı Tetikleyen Etkenler	162
4.2.1 Sosyo-Ekonomik Etkenler	162
4.2.2 Sosyo-Politik Etkenler	165
4.2.3 Süreci Hızlandıran Faktörler	166
4.3 Mısır Devrimi'ne Giden Süreç	168
4.3.1 Kullanılan Stratejiler ve Aktörler	168
4.3.1.1 Yeni Nesil Muhalefet ve Sosyal Medya	168
4.3.1.2 6 Nisan Gençlik Hareketi	172
4.4 Müslüman Kardeşlerin Yaklaşımı ve Sürece Etkisi	175
4.5 Mısır Ordusunun Tavrı ve Sürece Etkisi	176
4.6 Müslüman Kardeşlerin Siyasi Parti Kurması	188
4.7 Mısır'da Türk Örneği ve Müslüman Kardeşler	203
4.8 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	214
4.9 Müslüman Kardeşlerin Kaybetme Sebepleri	232
4.9.1 Bir Önceki İktidarın Temsilcilerinin Yargılanması	233
4.9.2 Ülke Genelinde Güvenliğin Sağlanması	234
4.9.3 Birçok Konuda Tutarsız Olma Durumu	235
4.9.4 Ekonomik Nedenler	238
4.9.5 Toplumsal Mutabakatın Sağlanamaması	241
4.10 Abdulfettah Sisi Dönemi'nde Mısır	245
4.10.1 Abdulfettah Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı	248
4.10.2 Sisi Dönemi Mısır Ekonomisi	255

4.10.3 Sisi Dönemi Müslüman Kardeşler	258
4.10.4 Sisi Yönetimine Uluslararası Bakış	260
KAYNAKÇA.....	277

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	:Merkeziİstihbarat Teşkilatı
FJP	: Özgürlük ve Adalet Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
LDH	: Fransa İnsan Hakları Birliği
MC	: Milletler Cemiyeti
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Teşkilatı Örgütü
OECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SCAF	: Yüksek Askeri Konsey
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	:Sivil Toplum Kuruluşu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İlim, Kültür ve Ezberleme Dairesi 72

Tablo 2: Tekvin Çizelgesi 74

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Müslüman Kardeşlerin Organizasyon Yapısı.....	81
Şekil 2: 1940 Yılında Müslüman Kardeşlerin Merkez Örgütü.....	82
Şekil 3: 1940 Yılında Müslüman Kardeşlerin Saha Örgütlenmesi.....	83

Tezin Başlığı: İhvan-ı Müslimin Hareketi ve Mısır Siyasetine Etkisi (1928-2015)	
Tezin Yazarı: Özcan KAYALI	Danışman: Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ
Kabul Tarihi: 27.04.2016	Sayfa Sayısı: vii(önkısım)+317 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimdalı: Uluslararası İlişkiler
Akdeniz, Afrika ve dünya enerji yataklarının önemli bir kısmının yer aldığı Mezopotamya jeopolitiğine yakınlığı ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Mısır, gerek küresel güçlerin etkisi gerekse de iç siyasi yapısındaki hareketlilik nedeniyle istikrarın baskı ile sağlanabildiği bir ülke hâline gelmiştir. Mısır siyasetinde baskın otoriterizme rağmen son bir asırda, toplumsal bir hareket olarak Müslüman Kardeşler etkili olmuştur. Hareket; açtığı okullar, kurduğu hastahaneler, organize ettiği yardım kampanyaları ile Mısır halkının sempatisini kazanmış, fakat yönetime karşı geliştirdiği eleştirel tespitler nedeniyle sürekli siyasi baskılara maruz kalmıştır. Müslüman Kardeşlerin bir sivil toplum kuruluşu mu yoksa sosyal ve siyasal bir hareketmi olduğu bugünde tartışılmaktadır. Fakat disiplinli üyelik yapısı, etkili lider kadrosu ve halk tabanına hitap eden faaliyetleri ile sürekli gündemde olmuştur. Kurulduğu 1928 yılından bu yana sürekli Mısır siyasetinde var olan hareket, bazı kesimlerce siyasi bir örgütlenme yapısının olmaması, sosyal fayda odaklı çalışmaları ile şiddetten uzak durması sebebiyle sivil bir toplum kuruluşu olarak değerlendirilmiştir. Kimi taraflarca, Mısır siyasetinde yaşanan bazı hadiselerde hareket üyelerinin isminin geçmesi ve İsrail'e karşı verdiği mücadele ile tartışılan bir organizasyon olmuştur. Kimi taraflarca ise gerek Cemal Abdün Nasır gerek Enver Sedat ve gerekse de Hüsnü Mübarek dönemindeki siyaseti etkilemeye yönelik çabaları nedeniyle politik bir aktör olarak değerlendirilmiştir. 2010 yılında başlayan Arap Baharı rüzgârı Mısır'ı da etkilemiş otoriterizme karşı ayaklanan halk Tahrir Meydanı'nı doldurmuştur. Yakın siyasi tarihteki tecrübeleri nedeniyle otoriteye ters düşmek istemeyen hareket, başlangıçta gözlemci olsa da daha sonrasında sürece olan etkili katkısı ile Mübarek'in devrilmesinde önemli rol oynamıştır. Arap Baharı süreci ile Mısır siyasetinin birincil aktörü hâline gelen Müslüman Kardeşler, önce kurduğu siyasi parti ile Mısır Parlamentosunda çoğunluğu kazanmış, sonrasında üyesi olan Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile iktidar olmuştur. Fakat gerek siyasi tecrübesizliği ile Mısır siyasetini, Mısır'ın demokratik geleceğini kurma konusunda konsolide edememesi, gerekse de eski siyasi, ekonomik rejim bürokrasisinin etkisini kıramaması nedeniyle bir yıl gibi kısa bir süre sonrasında askeri bir darbe ile yönetimine son verilmiştir. Yapılan çalışmada Müslüman Kardeşlerin ideolojik yapısı, toplumsal ve siyasi faaliyetleri, iç dinamikleri ile kurulduğu zamandan bu yana Mısır siyasetine etkisi incelenerek analiz edilmiştir. Araştırma, alan çalışması ile birçok yerel gazete ve düşünürün fikirlerinden yararlanılarak, konuya ilişkin yerel ve uluslararası akademik kaynaklar taranarak yapılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Mısır, Müslüman Kardeşler, Hasan El Benna, Arap Baharı, Muhammed Mursi	

Title of the Thesis: Muslim Brotherhood and their impact on Egypt's politics (1928-2015)	
The Author: Özcan KAYALI	Advisor: Assoc. Prof. Zeynel Abidin KILINÇ
Submission Date: 27.04.2016	Nu.ofpages: vii(pretext)+317(mainbody)+2 (App.)
Department: International Relations Field: International Relations	
Situated in close proximity to Mesopotamia, a geopolitical region where a considerable amount of the Mediterranean, African and world's energy resources exist and home to a number of civilizations, Egypt has been a country where stability can be achieved through oppression, due to the influence of the global superpowers and the dynamic nature of domestic politics. In spite of the authoritarian regime, the Muslim Brotherhood has been influential as a social movement since its foundation in the last century. On the one hand, the movement has gained people's sympathy because of the schools and hospitals they have opened and the charity campaigns they have organized, on the other hand, however, it has always been the victim of political oppression because of its critical attitude towards successive governments. The Muslim Brotherhood has been regarded neither as a non-governmental organisation, nor a political one. However, it has always been on the agenda due to its disciplined membership structure, effective leadership, and activities that have appealed to ordinary people. Present in Egypt's political life since its foundation in 1928, it has been regarded by some as a non-governmental organisation due to the fact that it doesn't have a political structure, it is non-violent and it places an emphasis on activities that bring about social benefits. For some, it has been regarded as a highly debated organisation due to the fact that some of its members are so-called involved in some Egyptian political affairs and their campaign against Israel. And for some, it has been considered as a political actor due to their efforts to influence politics whilst Cemal Abdün Nasir, Enver Sedat, and Hüsnü Mübarek were in office. The Arab Spring that started in 2010 also effected Egypt and people who rallied against the authoritarianism gathered in Tahrir Square. With a view not to be at odds with the authority learned from the experience from the recent history of politics, despite only being observers in the beginning, with their effective contribution, the movement played an important role in the process of overthrowing Hüsnü Mubarek. Now being a primary actor in Egypt's politics with the Arap Spring process and establishing a political party, Muslim Brotherhood first gained the majority in the parliament and then became the ruling party after their member, Muhammed Mursi was elected as the president. However, as a result of their lack of political experience in failing to bring together the heterogenic structure of Egypt politics towards establishing the democratic future of Egypt along with their inability to come over the effect of the established old political and economic regime bureaucracy, their government came to an end with a military coup in such a short time as one year. In this study, the ideological structure of Muslim Brotherhood, their social and political activities, inner dynamics and their impact on the politics of Egypt since its foundation has been analyzed. The thesis was written as a result of field study of many of local newspapers and the ideas of columnists, and after having examined the local and international academic literature on the topic.	
Keywords: Egypt, Muslim Brotherhood, Hassan Al Banna, Arab Spring, Muhammad Mursi	

GİRİŞ

17 Aralık 2010'da bir seyyar satıcı olan Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması ile başlayan halk hareketleri neticesinde Tunus, Libya, Yemen ve Mısır'da uzun süredir iktidarı elinde bulunduran liderlerin değişimine zemin hazırlamıştır. Arap Baharı sürecinin; söz konusu ülkelerde ezilmiş, temel hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılmış, yoksulluk ile boğuşan halkın; refah seviyesi yüksek, üst düzey bürokratik düzeni kapalı devre götüren, ekonomik açıdan imtiyazlı bir zümreyi sürekli kayıran bir sisteme karşı doğal ve birikmiş bir tepki olarak okunması yanlış olmayacaktır. Arap Baharı sürecinde ve sonrasında şüphesiz bu ülkelerde uzun yıllardır siyasi baskılarla boğuşan çeşitli dini ve siyasi grupların etkisi olmuştur. Mısır'da İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) Hareketi bu gruplardan biridir.¹

Sanayi İnkılabı sonrasında hızla sömürgeleştirme yarışına giren Batılı devletlerin özellikle 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı ile jeostratejik açıdan önemli hale gelen Mısır'a ilgisi daha da artmıştır. Müslüman Kardeşler Hareketi, 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye şehrinde Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur. Kuruluş felsefesi, özellikle son dönemde İslam devletlerinde başlayan sekülerleşme, Batılılaşma, milliyetçilik gibi fikirlerin etkisiyle İslami kimliğin kaybedilmesi tehlikesine karşı, İslami ilkelere, Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnetine sınıksız bağlı bir İslam Devleti kurulması üzerine bina edilmiştir. Hareket'in kurucusu Hasan el-Benna, kendinden önceki birçok İslam düşünüründen etkilenmiştir. İbn-i Teymiyye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza bunlardan bazılarıdır.

Benna, İbn-i Teymiyye'nin, Kur'an ve Hadislerle birlikte seleflerin söz ve davranışlarına kutsiyet atfedilmesi düşüncesinden ve özellikle Moğol İstilasası döneminde halkın özgürlükleri için isyan etmeleri gerektiği anlayışından oldukça etkilenmiştir. Benna, İslami uyanışın sembolü olarak kabul edilen Afgani'nin özellikle Batı emperyalizmine karşı Müslümanların tek çatı altında toplanması, geçmişe kuru kuruya bir bağlılıktan ziyade İslam'da içtihat sistemi ile her alanda modernleşmeye gidilmesi gerektiği fikrine yakınlık duymuş, Muhammed Abduh'un rasyonel liberalizmi sufizm ile harmanlayıp modernist bir bakış açısı ile bir manada İslami ilimler ile modern

¹ Bu çalışmada İhvan-ı Müslimin Hareketi, "Müslüman Kardeşler" olarak ifade edilmiştir.

ilimlerin kaynaştırılabileceği savına da sahip çıkmıştır. Son olarak Hasan el-Benna'nın, Reşit Rıza'nın eğitim kurumları ve siyasi baskı araçları ile Müslüman ülkelerin, emperyalist sömürü düzenine karşı gelebileceği düşüncesinden de önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir.

Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin amacının İslam'daki her türlü bid'at ve hurafelere karşı Selefi öze dönülmesi, gelişen ve modernleşen dünyada Batı'nın sömürü düzenine karşı çıkararak alternatif birtakım toplumsal oluşumlarla İslami uyanışın yeniden gerçekleşmesi olduğunu söyleyerek aslında yukarıda bahsi geçen düşünürlerden ne kadar etkilendiğini de belirtmiş olmaktadır. Temelde Müslüman Kardeşler, paradoksal bir şekilde Batı karşıtlığı üzerinde dursa da Batı'nın özellikle teknolojik gelişiminin takip edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hareket, günümüzdeki radikal dini örgütlerin ideolojik alt yapısını oluşturan Selefilerden farklı olarak daha ılımlı ve kuşatıcı bir inisiyatif sunmaktadır.

Müslüman Kardeşler, ideolojik olarak muhafazakâr ve kentsel bir tabana oturan orta sınıf bir harekettir. Hareket'in üye portföyünde fakir kesimden gelenlerin yoğunluğu dikkat çekse de Mısır'da İngiliz kontrolü ile etkisini yitirmiş olan orta sınıf, Hareket içindeki aktivizm ile kendini yeniden ortaya koymak istemiştir. Hareket'in üyeleri arasında sıradan insanlardan üst düzey askeri yetkililere, şehirlerden kırsal kesim insanlarına, işçi-memur ve mühendislerden üniversite öğrencilerine kadar geniş bir kitle vardır. Yetenekli bir politikacı, Müslüman haklarının kuvvetli bir savunucusu ve güçlü bir pedagog olan Hasan el-Benna, insanların toplanma yerleri olan kahvehane gibi sosyal alanlarda halka hitap ederek kitlelerin sempatisini kazanmıştır. Hareket özellikle halkın ihtiyaçlarına hitap eden sosyal faaliyet ve kurumlara önem vermiştir. Okullar açmış, hastaneler kurmuş, kimsesiz ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmiştir. Köylere elektrik ulaştırılması, camiler inşa edilmesi, sağlık hizmetlerinin seviyesinin artırılması gibi faaliyetlerle halkın desteğini kazanmış ve ilgisini çekmişlerdir. Müslüman Kardeşler, manevi cihadı Hareket'in merkezine oturturken şiddetten ve radikallikten özellikle uzak durmuşlardır. Hasan el-Benna, şiddetsiz cihadı bir yöntem olarak benimsediklerini ifade etmiştir. Siyasal ve sosyal bir değişim sağlamak, temel amaç iken devlet otoritesi ile şiddet içeren bir karşı karşıya gelme durumundan da uzak kalmışlardır. Hareket, Hazreti Peygamber Dönemi'nde, İslam'ın şiddetten uzak bir sosyal dönüşümle kendini

gösterdiğini iddia ederek toplumun İslamileştirilmesi için aynı yöntemin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Fakat bu yaklaşımda, “İslam’ın yerleşmesi için şiddet gerekiyorsa o da uygulanabilir.” görüşü de vardır. Bu da Müslüman Kardeşleri şiddeti tamamen reddeden diğer İslami sosyal gruplardan ayırmaktadır. Bütün bunlara rağmen Müslüman Kardeşlerin, kategorik olarak sürekli Batı karşıtı bir dil kullanması ve Batılı ülkeler tarafından, İslam dünyasındaki grupların sürekli şiddetle özdeşleştirilmesinden dolayı özellikle İsrail ve Batı ülkelerinde şiddete başvuran bir grup olarak anılmasına sebep olmaktadır.

Mısır’da kısa sürede örgütlenmesini hızlandıran Müslüman Kardeşler, 1931 yılında Kahire’de ilk şubesini açmıştır. 1940 yılına gelindiğinde 300’e yakın şubesi olmuş, 1944’te 1000, 1948’de 2000 şubeye ulaşmıştır. Mısır dışında Suriye, Sudan, Ürdün, Kuveyt, Yemen, Kuzey ve Orta Afrika ile Pakistan’da da şubeler açmışlardır. Özellikle Arap nüfusunun olduğu yerlerde Müslüman Kardeşler, sempati ile karşılanmıştır.

Müslüman Kardeşlerin resmi ve ayrıntılı üyelik prosedürleri ile kurumsal yapısı oldukça güçlüdür. Hareket artan toplumsal desteği ile hızla siyasallaşma sürecine girmiştir. Nitekim Benna, 1935 yılında Hareket’in, Müslümanların haklarını savunmak için kurulan siyasi bir İslam Teşkilatı olduğunu ilan etmiştir. Mısır siyaseti ile ilgili düşüncelerini paylaşmış, halkın siyaset eliyle eğitilmesi gerektiği düşüncesi ile Mısır Hükûmeti’ne, Kraliyet’e ve Meclis’e gönderilmek üzere “On Görev” ve “Helak Edici On Husus” adı altında söylemlerini yazılı olarak dile getirmiştir. Bu istekler sosyal ve ilmi alanlarda olduğu gibi doğrudan siyaseti ilgilendiren idare, hukuk ve yargı alanlarıyla da ilgilidir. Hilafetin tesis edilmesinden İslam ve Arap ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine, askeri ve idari görevlerin Ezher mezunlarına verilmesinden resmi iş vesaatlerin namaz vakitlerine göre ayarlanmasına; içki ve kumarın yasaklanması, müzik ve tiyatroların kontrol altına alınmasından Kur’an hıfzının eğitimde şart koşulması ve ümmetin tamamına İslami kıyafetlerin giydirilmesine kadar bir dizi isteği Mısır yönetimine sunarak Müslüman Kardeşlerin siyasileşmesine doğru adımlaratılmıştır. Hareket’in toplumsal gücü ve siyasi yönü onu Mısır siyasetinin önemli bir aktörü hâline getirmiştir. Bu kimlik, Müslüman Kardeşler için bazen olumlu sonuçlansa da siyasi elitlerce rakip olarak görüldüğü için çoğu zaman güç ve otoritenin hışmına uğramalarına sebep olmuştur. Nitekim 1948’de Kraliyet ve hükûmet tarafından

tehlike olarak görülen Müslüman Kardeşler, tamamıyla yasaklanmıştır. 1952 yılında Cemal Abdün Nasır'ın "Hür Subaylar Darbesi" ile Kraliyet'e son verilmesine destek olan Hareket, yeni hükûmet tarafından desteklenmiş, itibar görmüş, hapiste olan birçok üyesi serbest bırakılmış, kurucusu Hasan el-Benna'ya yapılan suikastin failleri bulunup yargılanmıştır. Fakat yeni hükûmetle olan iyi ilişkiler de uzun sürmemiş; Nasır'ın, Panarabizm politikalarına karşı Hareket'in eleştirileri artmış, nihayet 1954 yılında Cemal Abdün Nasır'a yapılan bir suikast neticesinde failler Müslüman Kardeşler ile ilişkilendirilerek Hareket tekrar yasaklanmıştır. Mısır Cumhurbaşkanlığı'na gelen Enver Sedat da geliştirdiği İslamcılık politikaları ile Mısır'da toplumsal desteği kazanmak için Müslüman Kardeşlerle iş birliği yapmıştır. Bu dönemde yeniden teşkilatlanarak Mısır'da aktif bir toplumsal harekete dönüşen Müslüman Kardeşler, ülkede Enver Sedat'ın otoritesini tam anlamıyla sağlaması sonrasında yeniden tartışmaların odağı hâline gelmiştir. Enver Sedat'ın, Hareketindevlete bağlı bir teşkilata dönüşmesi teklifini bağımsızlıklarına engel olur düşüncesiyle reddetmesi nedeniyle Sedat Yönetimi ile de ilişkileri bozulma sürecine girmiştir.

Arap Baharı sürecinin Mısır'da da başlaması ile birlikte Müslüman Kardeşler, yıllardır yaşadıkları sosyo-politik tecrübelerle olaylara temkinli yaklaşmıştır. Müslüman Kardeşler'in genel stratejisi, hedeflerine ulaşmak için mevcut siyasi idare ile temel ilkelere taviz vermeden uyum içinde olmak üzeredir. Müslüman Kardeşler, özellikle şiddetten ve radikalizmden bu yönü ile uzak durmaya çalışmıştır. Cihat, Hareket'in mihenk noktası olsa da şiddetsiz, radikallikten uzak, ılımlı bir yapı oluşturma, temel felsefeleri olmuştur. Bu sebeple Hareket, Tahrir Meydanı'ndaki kalabalıkların kriminalize ve terörize edilmesi ihtimaline karşı ilkaşamada 'bekle-gör' politikası içerisinde olmuştur. Sürecin gelişiminin Mısır'da önemli sonuçlara sebep olacağını anladıklarında ise protestoların merkezinde olmuşlardır. Gerek 25 Ocak gerekse de 2 Şubat'ta Tahrir Meydanı'nı dolduran kalabalıkların içinde hatırı sayılır oranda Müslüman Kardeşler mensubu yer almıştır. Denilebilir ki devrim, Müslüman Kardeşler ile başlamamıştır fakat onlarla bitmiştir. Müslüman Kardeşlerin, devrime destek olmaması durumunda Hüsnü Mübarek'in gidişine varan bir sürecin yaşanması çok da mümkün gözükmemektedir. Devrim gerçekleştiğinde ise Müslüman Kardeşler için Mısır siyasetinde güçlü bir imtihan da başlamış bulunmaktadır.

Müslüman Kardeşler, devrim sonrası parlamento seçimlerinden, Özgürlük ve Adalet Partisi ile başarılı çıkmış, 498 sandalyenin 218'ini kazanarak %43 oranında oy almıştır. Aslında Mısır'da Selefi grubun partisi olan Nur Partisi'nin %21,7 oy ile 108 parlamenter kazandığı düşünüldüğünde Mısır'daki muhafazakâr eğilimin %65 dolaylarında olduğu gözükmemektedir. Buradan hareketle Mısır'da son yıllarda dini bilincin arttığı ve bu bilincin artması ile ülkedeki liberallerin, askeri bürokrasinin bir tercih yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. Bu tercih ile devlet sisteminin seküler laik karakterinin sert ilkelerinden vazgeçerek ülkenin 'Siyasal İslam'a kayışına göz yumacaklar ya da bu konuda bir direnç ortaya koyacaklardı. Yaşanan süreç, Mısır'da hakim bürokratik elit kesim ile halkın önemli bir kısmının ülkede, radikal bir değişime hazır bulunmadığını göstermektedir.

Müslüman Kardeşler, milletvekili seçimleri sonrasında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmayacağını açıkladığında herkes tarafından 'bekle-gör' politikası ile süreci takip edeceği düşünülmüştür. Fakat kısa süre sonra bu stratejisinden vazgeçen Hareket, gösterdiği ilk aday Hayrat el Şater'in Anayasa Mahkemesi tarafından adaylığının reddedilmesi ile Muhammed Mursi'yi aday göstermiştir. Mursi, seçimleri Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Ahmet Şefik'in önünde %52'ye %48 ile sınırda bir başarı kazanarak Mısır'ın ilk demokratik seçimlerle iş başına gelen cumhurbaşkanı olmuştur. Şüphesiz Mursi'nin aldığı oyda Müslüman Kardeşlere sempati duymayan fakat Ahmet Şefik'i devrim öncesi yönetimin temsilcisi olarak gören revizyonistlerin önemli ölçüde etkisi olmuştur. Fakat buna rağmen Müslüman Kardeşlerin hem parlamentoda çoğunluğu kazanması hem de cumhurbaşkanını çıkarması, özellikle liberaller, seküleristler, Kıptiler, askerler ve Selefiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Mısır'ın son dönem siyasi tarihinde sürekli gündemde olmuş, siyaseti etkileme ve yönlendirme çabaları ile sempati ve tepkiye maruz kalmış Müslüman Kardeşler, ülke yönetiminde daha önce hiç aktif görev yapmadıkları için ciddi tecrübesizlikler yaşamışlardır. Seçimle iş başına gelen Hareket, devrime karşı bir tepki neticesinde en iyi alternatif olarak görülmüş ve halkın küçük bir çoğunluğu ile iktidara taşınmıştır. Bu durum Hareket'e oy veren rejim karşıtlarının süreli kredisini saklı tutarken %48 gibi bir Müslüman Kardeşler karşıtı bloğun da yapılacak yanlışlarda tetikte beklemelerine sebep olmuştur. Güçlü bir muhalif bloğun kontrolü altında iktidarı yürütmeye çalışan

Müslüman Kardeşler, 1 yıl gibi kısa bir süre içinde kendi siyasi tecrübesizlikleri ile kapsayıcı ve paylaşımcı bir strateji geliştirememeleri; halkın adalet, ekonomi, fırsat eşitliği gibi beklentilerine kısa sürede cevap verememeleri, fırsat bekleyen muhalefetin her olayı Müslüman Kardeşler iktidarının aleyhine kullanması ve Suudi Arabistan, İsrail, Amerika gibi dış aktörlerin doğrudan ya da dolaylı etkileri sonrası askeri müdahale ile iktidardan indirilmişlerdir.

Kurulduğu yıldan bu yana krallık, Cemal Abdün Nasır, Enver Sedat ve son olarak Hüsnü Mübarek dönemini yaşayan Müslüman Kardeşler, söz konusu iktidarlara barışık zaman dilimleri yaşasa da çoğu zaman baskı ve tehditlerle baş başa kalmıştır. Toplumsal bir hareket olarak halkın bir parçası olan Müslüman Kardeşler, siyasette de etkili olmaya çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır. Arap Baharı sürecinde iktidarı tamamen elde ettiklerinde yeterli siyasi tecrübeleri bulunmamaktadır. Devletin nasıl yönetilmesi, halka İslami bir anlayışla nasıl bir eğitimin sunulması, adalet sisteminin nasıl kurulması gerektiği gibi konularda teorik düşüncelerini mektuplarla ve kitaplarla sürekli dile getirmelerine rağmen bunların devlet mekanizması içinde nasıl realize edileceğine ilişkin pratik bir tecrübeye sahip değillerdir. Mısır siyasetinin ilk gündemi olan yeni anayasanın hazırlanmasında muhalif bloğun desteğinin alınmaması, referandumda %65 oydesteğinin alınmış olmasına rağmen güçlü eleştirilerin başlangıcını oluşturmuştur. Mursi ve ekibinin, eski rejim temsilcilerinin, devrim sürecinde Tahrir Meydanı'nı dolduran halka şiddetle müdahalede bulunulması emrini verenler başta olmak üzere bu kişilerin yargılanmalarında, cezalandırılmalarında yavaş hareket etmiş olmaları, halkın tepkisini çekmiştir. Bunun yanında devrim sürecinde siyasi otorite boşluğunun oluşturduğu güvenlik zaafını değerlendiren çetelerin ve mafya benzeri oluşumların kamu düzenini bozmaya yönelik başvurduğu kriminal olaylara etkili tedbirler geliştirilerek önlem alınamamış olması da zamanla halkın güvenini sarsmıştır.

Bunun yanında Mursi yönetiminin uzun yıllara dayanan Müslüman Kardeşler kimliği Suudi Arabistan gibi Vehhabi ve Selefi anlayışın temsilcisi ülkeler tarafından endişe ile karşılanmıştır. Ayrıca İsrail ile yapılan Camp David Antlaşması'nın iptal edilebileceğinin konuşulması ve Gazze'yi Mısır'a bağlayan sınır kapısının açılması gibi politikalar ya da politik söylemler, İsrail'in tepkisi ile sonuçlanmıştır. Amerikan dış politikasında

lobicilik faaliyetleri ile çok etkin olan İsrail'in, Beyaz Saray yönetiminin, MüslümanKardeşler yönetimine olumsuz yaklaşmasına sebep olacağı da açıktır. Amerikan yönetiminin uzun yıllar ekonomik ve askeri olarak Mısır'ı desteklediği düşünüldüğünde, yerleşik Mısır bürokrasisindeki etkisi de tahmin edilebilir.

Mursi yönetimine karşı duyulan rahatsızlık, devrimde aktif rol alan sivil toplum örgütlerini harekete geçirmiştir. Ulusal Kurtuluş Cephesi, 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi ve son dönemde kurulan Temerrüd Hareketi; halkı, Mursi yönetimine karşı protesto için konsolide etmiştir. Protestolara Mübarek yanlısı Ulusal Demokrat Parti'nin de eklenmesi ile ironik olarak devrimci güçlerle kendisine devrim yapılan aktörler, Müslüman Kardeşler karşıtlığında bir araya gelmişlerdir.

30 Haziran'da yoğunlaşan gösterilerde Genel Kurmay Başkanı Abdulfettah Sisi, Mursi yönetimine 48 saat süre vererek ülke içi aktörlerin bir uzlaşısı sağlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Muhalefetin görevi bırakma isteğine karşı Mısır'ın ilk ve tek seçilmiş meşru cumhurbaşkanı olduğunu söyleyen Mursi, bu isteği reddetmiştir. 3 Temmuz 2013'te ise ordu, yönetime el koyduğunu açıklayarak Müslüman Kardeşler iktidarına son vermiştir. Yönetime el konulduğunda Genel Kurmay Başkanı Sisi'nin arkasında el-Ezher Şeyhi, Mısır Kıpti Kilisesi lideri, Selefi Nur Partisi Başkanı, Ulusal Kurtuluş Cephesi lideri, Temerrüd Hareketi temsilcisi ve bazı siyasi ve askeri figürler yer almıştır. Sisi'den sonra söz alıp konuşan liderler, Mursi'nin, halkın taleplerine cevap veremediğini ve müdahalenin gerekli olduğunu savunmuşlardır.

Aslında bu resim Mısır'da yaşanan birçok olayın izahı gibidir. Mısır'da devrim sonrası siyasi yapı iki temel aktör üzerine oturtulabilmektedir. Bunlardan birincisi hiç şüphesiz yerleşik bürokratik düzen ve rejimin oligark zenginleridir. Hüsnü Mübarek devrilmiş olsa da Mısır'da uzun yıllardır devam edegelen siyasi yapının aktörleri askerler, Anayasa Mahkemesi, yargı gibi bürokratik yapı, Mursi tarafından kısmi olarak değişikliğe uğrasa da önemli ölçüdedevametmektedir. İkincisi ise otoriter Mursi yönetiminin oluşturduğu siyasi, ekonomik ve sosyal düzenden hoşnut olmayan halktır. Burada halkı; organize yapısı, geçmişten bu yana sosyal faaliyetleri ile öneçikan Müslüman Kardeşler başta olmak üzere Selefi muhafazakârlar, daha özgürlükçü olan liberaller ve eski rejim yanlıları temsil etmektedir. Müslüman Kardeşlerin, halkı temsilde destek çeşitliliğini devam ettirememesi, devam ettirmesine yönelik etkili güç

paylaşımlarına girmemesi kısa zamanda muhalif kesimin, eski rejimin bürokratik yapısı ile iş birliğine girmesine sebep olmuştur. %48 Ahmet Şefik'e verilen oy oranı eski rejim yanlısı halk olarak görüldüğünde çok az bir destek kaymasının çoğunluğu değiştireceği açıktır. Kaldı ki Mısır'da yerleşik bürokratik gücün siyaseti, ekonomiyi ve sosyal düzeni etkileme potansiyelinin güçlü olması, Mursi yönetiminin onlarla iş birliğine girecek toplumsal desteği kaybetmesi ile kendini somut olarak göstermiştir. Sonuç olarak askeri müdahale sonrası Sisi'nin basın açıklamasında yanında bulunan grupların bir kısmı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi yönetimine oy vermiş olsa da desteklerini devam ettirmemişlerdir.

Darbeaslında 25 Ocak 2011'de başlayıp Haziran 2012'de demokratik yollarla seçilmiş meşru ilk cumhurbaşkanına kavuşan Mısır halkının yeniden askeri bir yönetime dönüşünü sağlamıştır. Bu durum Müslüman Kardeşler için tarihi bir tekerrürü daha şiddetli olarak yaşayacakları bir süreci de başlatmıştır.

Sisi'nin iktidara gelişinin ardından Müslüman Kardeşlere yönelik yoğun baskılar başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin üyelik ve kurumsal organize yapısı, bu dönemdeki en büyük dezavantajı olmuştur. Lider kadrosundan 572 kişinin taşınır ve taşınmaz mal varlıklarıyla bütün banka hesaplarına el konulmuş, 87 okul devletleştirilmiş, 1054 derneğin mal varlığına da el konulmuştur. Müslüman Kardeşler mensubu olduğu tespit edilenlerin birkısımtutuklanmış, üniversitelerde ve bürokraside çalışanlar görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Eski rejim medya aktörlerinin Müslüman Kardeşlere yönelik karalamahaberleri ve Mısır yargısındaki kalarla ifade edilecek yargılamaları sonrasında yüzlerce kişiye idam cezası vermesi, Müslüman Kardeşler üyelerinin toplumdan tamamen tecrit edilmek istendiği yorumlarını beraberinde getirmiştir.

Devrik Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye, kamuoyunda "İttihadiye Olayları" olarak bilinen göstericilerin öldürülmesini teşvik etmek, Katar'a devlet sırlarını sızdırmak, Filistinli Hamas Örgütü ile iş birliği yaparak Mısır'ı istikrarsızlaştırmak, 2011 yılında Vadi Natrun Hapishanesi'nden mahkumların kaçışını organize etmek ve yargıya hakaret etmek gibi suçlamalarla müebbet hapis ve idam cezası verilmiştir. Mahkeme kararları sonrası Müslüman Kardeşler, bir kısım duygusal tepkiler verse de Teşkilat Yüksek Rehberi Bedii'nin teröre bulaşılmamasına yönelik açıklamaları, Hareket'in terör ve şiddetten uzak durduğunun en büyük kanıtı olarak görülmüştür.

İki yıl süren siyasi istikrarsızlık, Mısırlıların yorulmasına neden olmuştur. 2011 yılında rejim değişikliğini talep edenler, 2013 yılına doğru ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması için bir siyasi idarenin oluşmasını ümit etmişlerdir. Komşu ülke Libya ve Suriye'deki trajik kaos ortamı Mısırlıları korkutmuştur. Birçok insan, 2011 yılında devrim sırasında elde edilen özgürlükleri, istikrar ve güven ile değiştirmeye hazır bulunmaktadır.

Tezin Amacı ve Sorunsalları

Mısır siyasetinde son yüzyıl itibariyle Müslüman Kardeşler Hareketi her zaman etkili olmuştur. Bazen toplumsal tabanda oluşturduğu etkiyle bazen ters düştüğü siyasi elitler tarafından yasaklanmasıyla bazen de harekete geçirebildiği üyeleriyle Mısır'da sürekli gündemde olmuştur. Hareket ne bir sivil toplum kuruluşu olarak kabul görmüş ne de bir siyasi parti olarak Mısır'ın politik bir aktörü olabilmıştır. Fakat kuruluş mantığında yatan Sünni-İslam söylemi ile dip bir hareket olarak toplumsal yapıda karşılık bulan Müslüman Kardeşler gerek kurumsallaşması gerek etkili üyelik formasyonu ve gerekse de zaman zaman Mısır siyasetinde köşe taşı denilebilecek roller oynaması nedeniyle araştırmalara konu olmuştur. Son dönem Mısır siyasi tarihinde sürekli baskılara maruz kalan Müslüman Kardeşler Hareketi, Arap Baharı süreci ile konjonktürel sebeplerle birlikte Mısır siyasetinin birinci aktörü olmuştur. Hareket, parlamentoda çoğunluğu elde etmiş siyasi partisiyle bir üyesinin Mısır Cumhurbaşkanı olmasıyla çok parlak bir dönem yaşamıştır.

Müslüman Kardeşler, eserleri ve mücadelesiyle Türkiye'deki İslami mücadele ve yapılanmalar üzerinde etkili olsa da hareketin Türkiye'de yeterince tanındığı söylenemez. Müslüman Kardeşlerin, özellikle Arap Baharı sonrasında yaşanan tartışmalar ve bu alanda yapılan akademik araştırmalarla daha iyi tanınacağı öngörülmektedir. Araştırmanın güncel olması yapılan çalışmayı sonlandıramamaktadır. Mısır yönetimi ve Müslüman Kardeşler Teşkilatında yeni gelişmelerin olması muhtemeldir.

Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, Mısır siyasetinde Müslüman Kardeşler Hareketi'nin etkisini analiz etmektir. Tezin temel araştırma problemi kurulduğu 1928 yılından bu yana Mısır siyasi ve toplumsal yapısını etkileyen Müslüman Kardeşlerin

Mısır sosyolojisi ve siyaseti üzerindeki etkilerinin tarihsel bir gözlem içinde incelenmesidir.

Tezin Önemi

Müslüman Kardeşler Hareketi sosyal, kültürel ve sportif alanlarda faaliyet gösteren çok yönlü bir teşkilat olarak gelişmiştir. İçeride halkın ve idarenin ıslahını, dışarıda İslam ülkelerinin diğer ülkelerle olan mevcut ilişkilerinin düzenlenmesini savunmuştur. Hareket, toplumsal faaliyet alanları yanında siyasetle de çok yakından ilgilenmiştir. Bu sebeple toplumda ciddi bir karşılık bulduğu gibi siyasetin de her zaman hedefi olagelmıştır. Bir toplumsal hareket olan Müslüman Kardeşler, Mısır halkının İslam'ı, Kur'an ve Sünnet kaynaklarına göre yaşamasını savunmuş, Batı'nın teknolojisi ve modernitesine karşı olmamakla birlikte sömürge sisteminin getirdiği sekülerleşme ve yozlaşmaya karşı çıkmıştır. Hareket, siyaseten defaatle yasaklanmasına, kurumlarının kapatılmasına, mensuplarının cezaevine gönderilmesine rağmen her dönemde Mısır siyasetinde etkili olabilmıştır. Türkiye'de gerek yayınlanmış akademik kitaplar gerekse de ilgili makaleler incelendiğinde yakın komşumuz ve tarihi birlikteliklerimiz olan Mısır'da önemli bir toplumsal ve siyasi hareket olan Müslüman Kardeşler ile ilgili yeterince çalışma olmadığı görülmüştür. Bu itibarla tezin, önemli bir boşluğu dolduracağı ve alanı ile ilgili literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırma Metodu

Bu araştırmada verilerin toplanmasında gözlem, görüşme, döküman analizinden oluşan nitel ve betimsel bir süreç izlenmiştir. Yapılandırılmış veriler ve derinlemesine gözlem ve görüşmelerden hareket edilerek tümevarım yoluyla Mısır siyaseti ve Müslüman Kardeşlerin tarihsel temelleri ele alınıp bugüne kadarki söylemleri, icraatları incelenmiştir. Bunun için Müslüman Kardeşlerin kurucusu Hasan el-Benna'nın kitapları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, Hareket'e öncülük etmiş, ivme kazandırmış Seyyid Kutup'un fikirleri ve Müslüman Kardeşler Hareketine katkıları araştırılmıştır. Ayrıca tezin hazırlanması sürecinde Mısır ve bölge ülkelerine gidilerek Müslüman Kardeşler hakkında söz sahibi olan akademisyenler, kanaat önderleri ve gazetecilerle görüşülmüş, konuyla ilgili akademik çalışmalar incelenerek saha çalışması yapılmıştır. Hareket'in toplumsal ve siyasal temeldeki yeri, özellikle Arap Baharı süreci ve sonrasındaki etkisi

yerli kaynaklar, aktüel gazete haber ve yorumları vasıtasıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir ülkede hakim rejimi eleştiri ve sorgulama şeklinde ortaya çıkan düşünce akımları ya da hareketler, genellikle o dönemde veya daha önce var olan siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlar üzerinden kendisini şekillendirmiştir. Mısır siyasetinde dönemsel olarak etkinliği doğrudan ya da dolaylı olarak artan Müslüman Kardeşler'in de ortaya çıkmasında, muhakkak 1928 yılından önce var olan toplumsal ve ideolojik şartlarının etkisi vardır.² Ancak Müslüman Kardeşler'i günümüzdeki tartışmaların merkezine taşıyan olgu, bu hareketi ortaya çıkaran nedenler değil, aksine bu hareketin mahiyetinin ne olduğudur. Mısır iç siyaseti özelinde rejim ile yaşanan sıkıntılara bağlı olarak tartışmalara konu olan Müslüman Kardeşler, 2010 yılı sonunda başlayan Arap Baharı ile birlikte, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya içerisine alan bir coğrafyada yaşanan değişikliklerin temel dinamiklerinden bir tanesi olarak ele alınmaya başlamıştır. Özellikle Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra Mısır'da yapılan seçimleri kazanması, daha sonra Cumhurbaşkanlığına da bu hareketin içerisinden gelen Muhammed Mursi'nin seçilmesi ve 2013 yılında askeriye tarafından darbe yapılarak Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılması, bu konudaki tartışmaları tekrar alevlendirmiştir. Yaşanan bu süreçte Muhammed Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılması kimi ülkelere darbe olarak adlandırılmış, kimi ülkeler tarafından ise yapılan darbe meşru görülmüştür. Fakat bu çalışmada dikkat çekilecek nokta, daha önceden var olsa da, 2013 yılından itibaren hızlı bir şekilde dolaşıma sokulan ve Darbe yönetimi tarafından terör örgütü olmakla suçlanan Müslüman Kardeşler hareketinin bir "terör örgütü olup olmadığı" meselesidir.

Ortadoğu coğrafyasına ilişkin yapılan oryantalist stratejik ve güvenlik çalışmalarının çoğunda Müslüman Kardeşler, terör örgütü sınıflandırmasına dahil edilmekte³, diğer taraftan rejimlere karşı yürütülen sivil inisiyatifleri ele alan çalışmalarda ise, Müslüman

² Tayyar Arı ve Engin Koç, "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/ Dumlupınar University Journal of Social Sciences**, S.42, Ekim 2014 / Number 42 October 2014, s.225-232

³ bk. Dore Gold, **Hatred's Kingdom: How Saudi Arabia Supports the New Global Terrorism**, DC: Ragnery Publishing, Washington, 2004, Gus Martin, **Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues**, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003, Stefan M. Aubrey, **The New Dimension of International Terrorism**, Hochschulverlag, Zürich, 2004, Samuel M. Katz, **Jihad: Islamic Fundamentalist Terrorism**, MN: Lerner Publications, Minneapolis, 2004

Kardeşler bir Sivil Toplum Örgütü (STK) olarak ele alınmaktadır.⁴ Dolayısıyla her iki açıdan bakıldığında da Müslüman Kardeşler, ideolojik bakış açlarına göre “terör örgütü” veya “STK” kavramlarıyla özdeşleştirilmektedir. Hatta bazı durumlarda İslami hareketin önemli kaynaklarından biri olarak gösterilmektedir. Bu kadar farklı yaklaşımların olduğu yerde sorulması gereken soru aslında Müslüman Kardeşlerin gerçekte ne olduğudur.

1.1 Sivil Toplum Kuruluşu (STK)

Sivil toplum, hitap ettiği alanın karmaşıklığı ve devlet dahil birçok aktörün müdahil olduğu bir alan olmasından dolayı, kavramsallaştırılma noktasında ortak bir tanıma haiz değildir. Her ne kadar söylemde çok sık başvurulanan bir kavram olsa da, pratikte net bir tanım etrafında kullanılamamaktadır. Bu belirsizliğe rağmen sivil toplumun, hukuki ve uluslararası boyutu öne çıkaran birçok tanımı yapılmaktadır. Genellikle aynı anlamda kullanılsalar da, Sivil toplum ile STK’lar birbirinden farklı tanımlamayı gerektiren kavramlardır. Zira STK’lar sivil toplumun birer üyeleridir, toplumsal ve siyasal alanda önemli roller üslenirler. Ancak bu kavram üzerinde de, ne Batı’da ne de Türkiye’de net bir tanım yapılmamıştır. Öyle ki, STK (Non Governmental Organization-NGO) teriminin ilk kez 1945 yılında BM tarafından kullanılmasına rağmen, tüzükte bu kavramın tanımlanmasına yer verilmemiştir.⁵

Diğer taraftan STK’lar son yıllarda ulusal ve uluslararası arenada yaşanan sorunlara paralel şekilde, gündemden düşmeyen ve birçok akademik çalışmaya konu olan bir kavram haline gelmiştir. “Sivil toplum” denilen alan normalde devlet, özel sektör ve hane arasındaki etkileşim alanından müteşekkildir. Bu alanda var olmanın koşullarından bir tanesi de devlet ve özel sektörden kısmî olarak bağımsız olabilmek, kendi başına hareket edebilme kabiliyetine sahip olabilmektir.⁶ İkincisi ise, ekonomik, siyasi, ideolojik, kültürel vs. alanlarda tek tipliliğe zorlanmadıkları, nispeten özgürce var olabildikleri bir yaşam alanının olması gerekmektedir. Çünkü farklı kimlikliklerin ya da

⁴ bk.Abdel Monem Said Aly, “Understanding the Muslim Brothers in Egypt”, **Crown Center for Middle East Studies**, No.23, 2007, Sana Abed-Kotob, “The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim Brotherhood of Egypt”, **International Journal of Middle East Studies**, c.27, No.3, 1995, s. 321-339, Ziad Munson, “Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood,” **Sociological Quarterly**, Vol.42, No.4, 2001, s.487-510

⁵ Rachel Brett, “The Role and Limits of Human Rights NGOs at the United Nations,” **Political Studies**, c.43, No.1, 1995, s. 96

⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 201-202

çeşitliliklerin tek bir tipoloji etrafında bir araya getirilme ihtimali, sivil toplumun gelişmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla sivil toplumun, devlet-özel, sektör-hane arasında çok farklı özellikler barındıran ortam içerisinde hareket alanını genişletebilmesi için örgütlenmiş olması gerekmektedir. Burada STK'ların şiddetten uzak, hukuk kuralları çerçevesinde bir kurumsallaşma yoluna gitmesi, buna bağlı olarak devletin baskıcı müdahalelerine maruz kalmaması ve kuruluş felsefesine uygun hareket etmeleri gerektiği öne çıkan diğer hususlardır.⁷

Bir toplumda STK'ların gelişebilmesi için o devletin demokratik yolları tıkayıp kendi etki ve yetkisini topluma tahakküm ettirmeye çalışmaması, özgürlük alanlarını genişletici politika uygulaması gerekmektedir. Ancak devlet; adalet, güvenlik, savunma gibi asli görev alanlarının dışarısına çıkarak yukarıda bahsedilen alanların hepsine müdahil olmaya çalışırsa, sivil toplum anlayışının ve bu anlayışı örgütleyecek olan yapıların ortaya çıkması mümkün olmayacaktır.⁸ Bu çerçevede Charles Taylor, Sivil toplumu tanımlarken birtakım ayırt edici özellikler ortaya koymuştur. Bu özellikler; yukarıda da bahsedildiği üzere devletin vesayetinden bağımsız olması, örgütlü olarak kendisini yapılandırabilmesi ve eylemlerini koordine edebildiği durumlarda var olabilmesi ve son olarak da devletin politikalarını yönlendirip o politikaların gidişatına etki edebilmesidir. Taylor'a göre bu özellikleri taşıyan örgütlenmelerden STK olarak bahsetmek mümkündür.⁹

Gramsci ise, sivil toplumu hegemonya kavramı üzerinden açıklayarak, bir grubun toplum üzerindeki hegemonyasını tesis etmesinin kültürel bir boyutu olarak değerlendirmiştir. Gramsci bu noktada sivil toplum ile devleti aynı amaca hizmet eden iki farklı boyut olarak değerlendirmiştir. Buna bağlı olarak Gramsci hükümet dışındaki bütün örgütlenmeleri (ibadethane, sendikalar, basın vb.) sivil toplum içerisine dahil etmektedir.¹⁰ Benzer şekilde Avrupa birliği de yelpazeyi geniş tutarak bir STK değerlendirmesinde bulunmuş, bu doğrultuda toplumsal ve ekonomik alanda rol alan

⁷ Fatih Duman, "Sivil Toplum", s. 358

⁸ A.Tarık Gümüş "Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet-Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar" **Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.18, S.3-4, 2014, s. 530-531, bk. Ömer Çaha, "İslam ve Sivil Toplum", **İslam Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi**, edit. Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.115-127

⁹ Mustafa Erdoğan, "Sivil Toplum; Bir Kavramın Anatomisi", **Liberal Düşünce Dergisi**, S.10-11, Ankara, 1998, s.16

¹⁰ Norberto Bobbio, "Gramsci and the Concept of Civil Society", **Civil Society and the State**, Edited by John Keane, Verso, London and New York, 1998, s. 83-84

kurumları, belli bir hedef doğrultusunda bir araya gelen hükümet dışı örgütlenmeleri, dinsel ve gençlik kuruluşlarını STK içerisinde değerlendirmiştir.¹¹

Devletlerin, hane ile arasındaki alana hitap edebilen STK'ların alanını daraltabilme ihtimalleri, her devletin yönetim şeklinin birbirinden farklılıklar arzettiği dikkate alındığında daha net anlaşılabilir. Tam da bu noktada STK'ların ortak bir tanımının yapılamaması, ya da devletlere göre farklılıklar arzemesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira bir örgütlenme A devleti için bağımsız bir STK olarak değerlendirilebilirken, B devleti için devletin otoritesinin önünde bir engel olarak görülebilir. Dolayısıyla STK'ların tam olarak ne olduğundan ziyade, ne olmadığı üzerinde durmak, kavramın açıklanmasını kolaylaştırabilecektir. Bu hususta ilk karşımıza çıkan sınıflandırma ise bir STK'nın kâr amacı gütmemesi, suç örgütü olmaması ve şiddet yanlısı olmaması gerektiğidir.¹²

Çok sayıda farklı yaklaşımı bir araya getirme adına şu üç kriter etrafında bir genelleme yapabiliriz: Bu kriterlerden ilki, siyaset dışılıktır. Buna göre bir oluşumun siyaset dışı bir aktör olması, onun STK olarak değerlendirilmesinde etkili olmaktadır. Ancak burada da karşımıza çıkan soru siyasetin ne şekilde dışında olduğu/olacağıdır. Bu, seçimlerde herhangi bir partiye destek verip vermeme mi, yoksa herhangi bir siyasi partiden maddi ve manevi destek alıp almama şeklinde mi olacaktır. Burada kabul edilebilecek, ölçüt siyasi parti şeklinde örgütlenmemiş olmasıdır. İkinci olarak, şiddete başvurmamak ve şiddeti teşvik etmemektedir. Herhangi bir STK kamu düzenini yıkacak veya devlet otoritesini sarsacak şiddet eylemlerinden uzak durmalı, bunlara başvurmamalıdır. Bu noktada terör örgütlerinin bir STK olmadığını söylemek doğru bir yaklaşımdır. Ancak şiddete başvurmakla şiddeti teşvik etmek arasındaki farkın nasıl ayırt edileceği sorusu, cevabı net olmayan bir sorudur. Bu noktada STK'ların şiddete başvurmaması konusundaki ayrım net bir şekilde yapılabilirken, şiddeti teşvik etmesi noktasında nasıl bir ayrıma tabi tutulacağı netlik kazanmamaktadır. Son olarak, STK'ların toplumsal faydayı merkeze alan örgütlenme olmalarıdır. Yani STK'lar normatif değerler üzerinden

¹¹ Zuhâl Ünal Çepel “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı**, İzmir, 2006, s.8

¹² Peter Willetts, “What is a Non-Governmental Organization?” <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM>, (25 Mart 2016)

hareket ederler, devletten veya şirketlerden bir beklenti içerisine girmez ya da bu aktörler üzerinden baskı oluşturarak kendi çıkarlarını hayata geçirmeye çalışmazlar.¹³

Bu bağlamda Mısır'da ortaya çıkıp günümüzde tüm Ortadoğu coğrafyasında etkisinden ve adından bahsedilen Müslüman Kardeşler hareketinin, bir STK mı, toplumsal hareket ya da siyasal bir hareket mi olduğu sorusu sıklıkla sorulmaktadır.

1.2 Toplumsal Hareketler

Toplumsal Hareketleri çok kısa bir şekilde, parçası olduğu toplumdaki herhangi bir değişikliği özendirme ya da bir değişime karşı direnme amacına yönelik kollektif bir çaba olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla bu kavramın “toplumsal” ve “hareket” boyutlarının incelenmesi, yani neden ve nasıl ortaya çıktıkları, nasıl işledikleri, ne gibi taleplerinin oldukları ve bu gelişmelerin tarihsel süreç içerisinde nasıl değiştiğinin ortaya konulması gerekmektedir.¹⁴

İlk ortaya çıktığı dönemlerde seçkinleri ve liderleri hedef tahtasına koyan toplumsal hareketler, vergi isyanları ve grevler gibi çeşitli formlarda ortaya çıkmışlardır.¹⁵ 1960'lı yıllarla birlikte dünyada açıkça gözlenmeye başlanan hızlı değişim ve dönüşüm hareketleri, toplumsal hareketlerin mahiyetinde de bir değişiklik ortaya çıkarmış, toplumsal aktörlerin rolü ve konumu yeniden gündeme gelmiş ve “yeni toplumsal hareketler” gibi literatüre farklı çalışmalar eklenmiştir.¹⁶ Bu hareketler altında, kaba bir şekilde devleti fethetmeyi ya da ele geçirmeyi hedefleyen, iktisadi talepleri olan veya işçi sınıfını örgütlemeyi amaç edinenler ile sivil toplum içerisinde örgütlenen, iktidar peşinde koşmayan, kimlik ve hayat tarzı üzerinde duranlar şeklinde bir ayırım da yapmak mümkündür.¹⁷ Diğer taraftan sözkonusu yeni toplumsal hareketleri birçok sosyal bilimci; değişim, biçim ve ölçütlerde sınıflandırmıştır. Örneğin Buecher bu hareketleri “kültürel” ve “siyasal” olarak ele alırken, Touraine, programlanmış toplum şeklinde bir incelemede bulunmuştur. Programlanmış toplum, bireyleri, malları ve

¹³ Cenap Çakmak, “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?”, s.75, Murat Yıldırım, “Sivil Tolum ve Devlet” **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.27, S.2, Aralık 2003, s.226-229

¹⁴ Yavuz Yıldırım, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu Ve Hareketlerin Avrupasını Kurmak”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman, Prof. Dr. Aykut Çelebi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**, Ankara, 2012, s.11

¹⁵ Y. Doğan Çetinkaya, “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim**, der.Y.Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s.25-26

¹⁶ Elif Topal Demiroğlu, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, Mart 2014, s.133-134.

¹⁷ Y.Doğan Çetinkaya, “Toplumsal Hareketler”, s. 27.

fikirleri, eski toplumlara nazaran çok daha yoğun bir şekilde dolaşıma sokar ve yöneten ile yönetilen arasındaki mesafeyi de artırır. Benzer şekilde Melucci, toplumsal hareketleri, bütün yer kürenin radikal değişikliklerden geçtiğinin işareti olarak görmektedir. Laclau ve Mouffe da bu hareketlerin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yeni hegomonik formasyona karşılık olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁸

Diğer taraftan hareketlerin kitlesel özellik göstererek, siyasetin belirleyici bir unsuru haline gelmesi, toplumsal dönüşüm dönemleriyle yakından ilgidir. Bu bağlamda, kalabalıkların kitleye ve kitlenin anlamlı bir siyasal birlik olarak kamusalığa evrilmesi, hareketlerin gidişatını belirlemiştir. Diğer bir deyişle modernizmin aşkınlığı içkinliğe dönüştüren serüveni, kitlelerin hareketliliğini oluşturan bir sürece de tanık olmuştur. Böylece kontrol-dışı kalabalıklar, kendi hareket düzlemlerini meydana getiren kolektif eylemlere ve birlik olarak dönüştürücü bir güce sahip toplumsal hareketlere evrilmiştir.¹⁹

Bir toplumsal hareket olan Müslüman Kardeşler, İslami değerleri yaymak, genç nesle İslamı aşılama ve Batının kültürel, ekonomik ve siyasi emperyalist politikalarına karşı çıkarak Şeriat yönetimini tesis etmek hedefiyle 1928 yılında Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur.²⁰ Kuruluş aşamasında siyasi pozisyonları ya da lider kadrosunun ideolojilerinin netleşmemiş olmasından dolayı Hareket'in başlangıçta; Dini Entelektüeller Kulübü, Hayırsever Müslümanlar Topluluğu, Sufi Tarikatı gibi birçok ismi olmuştur.²¹

Müslüman Kardeşlerin kurucusu el-Benna'nın dini, siyasi ve pedogog yönünün kuvvetli olması sayesinde Hareket, farklı toplumsal hareketler arasında bir orta yol bulmayı başaramıştır.²² Modern, zengin, fakir veya orta sınıf gibi çeşitli toplum katmanlarını içerisine alan bir yelpazede etkin olabilen Müslüman Kardeşler hareketi, camiler, okullar, hastaneler gibi halkın olumlu tepki verdiği hayırseverlik faaliyetleriyle zengin

¹⁸ Mustafa Kemal Coşkun, "Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler, *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 61, S.1, s.70-72

¹⁹ Yavuz Yıldırım, "Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü...", s.17.

²⁰ Brynjar Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942*. Ithaca Press, 1998, s.22, Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood From Opposition To Power*, Saqi Books, London, 2013, s.26

²¹ Ziad Munson, "Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood", s.487

²² Brynjar Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942*, s.26

kesimin de teveccühünü kazanmaya başlamıştır. Böylelikle finansal olarak da kendi kendine yeten bir örgüt haline gelmiştir.²³

1930'lu yılların ortalarında Hasan el-Benna, Hareketin siyasi yönüne vurgu yaparak kendilerinin Müslümanların hakkını savunmak için kurulan “siyasi” bir hareket olduğunu belirtmiştir. Bu vurguyu yaparken diğer yapılanmaların bunu hayata geçirecek özellikler taşımadıklarını, kendilerinin ise misyon ve vizyon açısından bu hedefi gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir.²⁴ Hedef olarak geniş kitleleri rahatlıkla içerisine dahil edebilecek bir söylem kullansa da, içerik olarak bakıldığında hareketin içerisinde “siyasetin” yerleştirildiği görülmektedir. Bunun yanında İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Filistin'deki Arap Ayaklanmasını desteklemesi ve İsrail'e karşı Arapların yanında yer alması, Hareketin siyasetin yanında askeri olayların, diğer bir ifadeyle çatışmaların da bir tarafı olmaya başladığını göstermektedir.²⁵ Hareketin silahlı şekilde çatışmalara katıldığı iddia edilmese de, bir STK'da aranan kriterler arasında sayılan çatışmalara taraf olmama kısmının dışına çıkan bir özellik yansıttığı ifade edilebilir.

Bu yargının ortaya çıkmasını engellemek adına Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşlerin temel ilkesini “yapıcılık” olarak belirlemektedir. Yani faaliyetlere olumlu anlamlar yükleyerek ve hareketin şiddet taraftarı olmadığını göstererek olası tepkilerin önüne geçmeye çalışmaktadır.²⁶ Fakat 1937 yılında Hareket'in geleceğe dair planlarını ortaya koyan üç aşamalı planda, Benna'nın bu çabaları bir manada kendi tezleriyle çelişir duruma düşmüştür. Zira “Tanıtma”, “Oluşum” ve “İcra” aşamalarından oluşan ideallerde, Mısır'dan diğer İslam ülkelerine yayılma ve teşkilatın köklerini daha sağlam temeller üzerine oturtma düşüncesi vardır. Ancak en dikkat çeken ideolojik yaklaşım ise, “İcra” kısmında tam bir askeri disiplin ile cihatçı ruhun diriltilmesinin öngörülmesidir.²⁷

Diğer ülkelere yayılma ve cihatçılık felsefesindeki yaklaşım, diğer devletlerle münasabetleri de beraberinde getirdiği için Hareket'in siyasetle içli dışlı

²³ A.Z. Al-Abdin, “The Political Thought of Hasan Al-Banna”, *Islamic Studies*, vol.28 N 3 (Autumn 1989), s.227

²⁴ M. Z. Rajbadinov, *Yegipetskoye Dvijenije*, “Bratyev Musulman”, M:İstitut Vastakovedeniya, Ran, 2004, s.82

²⁵ Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, İlke Yayıncılık, 7.Baskı, İstanbul, 2014, s.76-78, Hasan el-Benna, *Hatıralarım*, s.366-374

²⁶ Hasan el-Benna, *Hatıralarım*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Beka Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007, s.394-395

²⁷ İbrahim el-Beyumi Ganim, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.327-353

olmasını sağlamaktadır. Zaten 1948’li yıllarda, yani Arap-İsrail Savaşı’ndan hemen sonra yaşanan süreçte Müslüman Kardeşlerin siyasi alandaki aktiviteleri de gözle görülür şekilde artacaktır. Öyle ki, Hasan el-Benna, Mısır Kralı’na gönderdiği mektupta Başbakan Nukraşi’nin istifa etmesi gerektiğini, çünkü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Mısır’ın haklarını yeterince savunamayacağını söylemiştir. Bu durum Müslüman Kardeşler Hareketi’nin siyasetin içine ne derece karıştığını göstermesi açısından iyi bir örnektir. Buna karşılık ise Nukraşi, söz konusu Hareket’e karşı güvenlik güçlerinin kullanılması gerektiğini içeren şiddet yanlısı politikalarla karşılık vermiştir.²⁸

Hasan el-Benna, liderliğini yaptığı hareketi yeni bir din olarak değil, Allah yolunda kardeşlik fikrini öne çıkaran bir reform olarak görmüştür. İslam’ın hayatın her alanıyla ilgili olduğunu, kendilerinin de İslami kurallar çerçevesinde yoksulluğu ve cehaleti yenip toplumu ıslah etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.²⁹ Ancak toplumu ıslah ederken toplumu yöneten siyasilerle ilgili bazı açıklamalar da yapan Benna, tüm yöneticilerin Allah’a ve halka karşı sorumlu olduğunu, buna göre hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir.³⁰ Ayrıca siyasi partilerin tamamen kapatılması gerektiğini belirterek İslami tarzda siyaset yapılması gerektiğini belirtmiştir.³¹

Fakat Hasan el-Benna’nın açıklamalarından Müslüman Kardeşler tarafından yönetilen bir devlet yapısıyla İslam’ın yayılması gerektiği sonucu çıkmamaktadır. Aksine temel gaye, İslami kanunlar ile yönetilen bir devlet olması gerektiğidir. Bundan dolayı Müslüman Kardeşler’in iktidar olma veya bu hedefi gerçekleştirebilmek için sisteme meydana okuma veya onu şiddet kullanarak değiştirme gibi bir fikri yoktur. Bundan dolayı Hareket’in genel eğilimi ve stratejisi, sistem ile uyumlu hareket etmek ve bunu gerçekleştirirken de ılımlı bir yol izlemektir. Hareket temel gaye olarak cihat düşüncesini öne sürmesine rağmen, yöntem olarak radikal grupların cihat anlayışından farklı bir şekilde, şiddet içermeyen ve diyalog yoluyla cihadın gerçekleştirilmesine çalışmaktadır. Hz. Peygamber’in de diyalog yolunu kullanarak gönüllere hitap ettiğini

²⁸ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.89-90

²⁹ İ. M. Ebu Rebi, **İhvan-ı Müslimin Hareketi’nin Entelektüel Kökenleri**, terc. M. Ali Demirci, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s.144-154

³⁰ Al-Abdin, “The political thought of Hasan Al-Banna”, s.223

³¹ İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.304-307

savunan Hareket, bundan dolayı toplumsal değişimi barışçıl yollarla gerçekleştirme taraftarıdır.³²

Diğer taraftan STK'ların “siyaset dışı” olması, bir örgütlenmenin sınıflandırılmasında önemli bir kriter iken, Müslüman Kardeşler siyasetten uzak kalma anlayışını yavaş yavaş terketmiştir. Farklı dönemlerde Vafd ve İşçi Partisi gibi farklı partiler içerisinde seçtirdikleri temsilcileri meclise gönderen Müslüman Kardeşler,³³ 2012 yılındaki seçimlere kendi partileri olan Özgürlük ve Adalet Partisi ile girmişler ve birinci parti olarak seçimleri kazanmışlardır.³⁴ Ayrıca parlamento seçimlerinden sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de yine Müslüman Kardeşler Hareketi'nden gelen Muhammed Mursi kazanmıştır.

1.3 Siyasal Hareketler

Hareketlerin kurucu ya da siyasi bir güç olarak belirmesi karşısında, kurumsallaşmış her güç/devlet/yapı, bu hareketleri engellemek için ya da karşısında bir merkez ortaya çıkarmak için kendi hareketlerini oluşturabilir. Bu çerçevede hareketlerin, düzenin işleyişine pozitif ya da negatif etki etme potansiyeli mevcuttur. Halkın belli durumlarda kabul etmek zorunda kaldığı siyasi otoritenin kamusal müdahaleleri, zaman içerisinde toplumsal müdahalenin zeminini hazırlayabilmektedir. Devlet otoritesi merkezileştikçe ve yönetim tarzı sertleştikçe, toplumsal bazdaki hareketlenmeler, siyasi alana nüfuz edecek boyuta ulaşabilmektedir.³⁵

Diğer taraftan siyasal hareketlerin, sadece kurumsal otoriteye karşı değil, siyasi gücün yanında ve onu meşrulaştırıcı bir etkisi de olabilir. Schmitt'e göre “devlet, halk ve hareket” arasında üçlü bir bağlantı vardır. Bunlar birbirinin karşısında değil, birbirini geliştirici ve destekleyici olarak yer almaktadırlar. Var olan üçlü yapı, halkın birleşmiş gücünü ve siyasi yapısını simgeler. Bu bağlamda hareketin kurucu gücü, parti üzerinden

³² Sana Abed-Kotob, “The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim Brotherhood of Egypt”, s.324-328

³³ Amr Hamzawy, Nathan J. Brown, “The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment”, **Carnegie Papers, Carnegie Endowment for International Peace**, Number 19, March 2010, s.7

³⁴ Müge Aknur, “The Muslim Brotherhood in Politics in Egypt: From Moderation to Authoritarianism?”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, c. 9, S.33, 2013, s.2-3

³⁵ James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı-Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, Çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s.71

devletin meşruluğunu sağlamaktadır. Böylece hareket yoluyla kurulan yapı, meşruluğunu onu kuran siyasi öznelerden alır.³⁶

Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplumsal hareketler, ilk başlarda siyasal tartışmaların içerisinde olmayan birçok konu ve alanı bu sahanın içerisine dahil ederek bunların analiz ediliş tarzını değiştirmiştir. Daha önceki hareketlerin, devleti ya da iktidarı ele geçirme düşüncesi, bu kez yaşanan deneyimlerin etkisiyle, devlet dışındaona etki edecek yeni bir hareketliliğin örgütlenmesine evrilmişti. Amaç insanların, sadece siyasi temsilcileri veya örgütleri aracılığı ile değil, hayatları üzerinde doğrudan kontrolü sağlayarak buradan yeni bir kurucu güç inşa edebilmektir.³⁷

Müslüman Kardeşler'in kuruluş felsefesi ve bu zamana kadar gerçekleştirdiği faaliyetler gözlemlendiğinde Hareket'i bir terör örgütü ya da amaçları için şiddete başvurmayı kurumsal ve metodolojik olarak benimseyen bir yapı olarak değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. Kuruluşundan bu yana İslamî bir yönetimin, demokratik kurumların fonksiyonlarının işlemlerini kolaylaştıracağı, bir ihya hareketi olarak yetiştirilecek yeni bir neslin İslam ülkelerindeki Avrupa ya da Batı hakimiyetine son vereceği düşüncesini benimsemişlerdir. Ayrıca Müslüman Kardeşler Hareketi, İslami devlet yönetimini kendi hareket mensuplarının yapması gerektiğini de savunmamış, nihaî hedef olarak İslam kanunlarıyla yönetilen bir devlet olması isteğinin yanında hedefe ulaşmak için mevcut siyasi sistem ile uyumlu hareket etmeyi de temel strateji olarak benimsemiştir. Bu strateji genel olarak hareket ve üyelerini ılımlı olmaya ve radikallikten uzak durmaya teşvik etmiştir. Müslüman Kardeşler, Hasan el-Benna'dan bu tarafa şiddete başvurulmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Bu itibarla cihat düşüncesi hareketin merkezinde olsa da şiddetsiz cihadı bir metot olarak benimsedikleri ve şiddet içermeyen mevcut siyasi yapı içinde aşamalı bir geçişi savundukları söylenebilir.³⁸

Günümüzde Müslüman Kardeşlerin şiddetle birlikte anılmasının sebebi ise daha çok oryantalist yaklaşımlarda radikal İslamcı bir grup olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca günümüzde Müslüman Kardeşler'in şiddetle

³⁶ Carl Schmitt, **State, Movement, People: Triadic Structure of Political Unity**, Corvalls: Plutarch Press, 2001, s. 22-23

³⁷ Yavuz Yıldırım, "Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü...", s. 45.

³⁸ Sana Abed-Kotob, "The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim brotherhood of Egypt", s.323

özdeşleştirilmesinde özellikle Batı medyasının etkisi de büyüktür. Bu durum aslında Hareket'in başından beri Batı karşıtlığı üzerine söylemlerinden ve İslami kimliğinden gelmektedir. İslamcı kimliğin ya da rejimlerin Batı ülkelerinde şiddetle özdeşleştirildiği, bu ülkelerde bulunan ve İslam taraftarı olduğunu iddia eden radikal eğilimlerin kendilerini tehdit ettiği algısı söz konusudur. Ayrıca Müslüman Kardeşler Hareketi'nin cihat vurgusu da Batı'da Hareket'in şiddeti metot olarak meşru gördüğü algısını oluşturmaktadır.

Bütün bu anlatılanlar karşısında Müslüman Kardeşler'in bir STK ya da toplumsal ve siyasal bir hareket olduğunu iddia etmek mümkün müdür? Bu soruya verilebilecek cevap aslında oldukça karmaşıktır. Zira Müslüman Kardeşler Hareketi'nin ne olduğuna dair net bir tanım yapmak oldukça zordur. Bir STK'nın en önemli özelliklerinden birisi hükümet dışı olmasıdır, yani yürütme erkinin bir parçası olmamasıdır. Burada anlatılmak istenen siyasete etkiden ziyade, siyasetin bir parçası olma durumudur. STK'lar kamuoyunu harekete geçirme, iktidarın uygulamak istediği bir politika aleyhinde propaganda yaparak halkı belli bir yöne kanalize etme gibi tavırlar sergileyebilir, ancak yürütmenin bir parçası olarak ya da bir siyasi parti şeklinde örgütlenerek aktif siyasetin içerisinde yer alamaz. Söz konusu çevre içerisinde yer alan STK'ların dış politika kararlarının alınmasında etkin olması bu manada normaldir. Fakat Müslüman Kardeşler Hareketi'nin, alınan kararları belli dönemlerde bir STK gibi dışardan etkilemesi söz konusuyken, 1950'li veya 1980'li yıllarda Vafd ve İşçi Partisi içerisinde meclise girerek ya da Arap Baharı'ndan sonra kendi siyasi partileriyle iktidar olarak doğrudan etki etmesi ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Hareket'in, bir siyasi oluşum olduğunu ifade etmek daha yerinde olacaktır.

Hasan el-Benna döneminde İslam dininin diyalog yönünü öne çıkaran ve şiddetten uzak bir yolla insanların kalbine girmeyi hedefleyen Müslüman Kardeşler,³⁹ yoksullukla ve cehaletle mücadele etmeyi de hedefleri arasına koymuştur. Kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte sosyal içerikli çalışmalarıyla bir insani yardım vakfı ya da profesyonel bir STK görüntüsü veren Müslüman Kardeşler, normatif açıdan güçlü mesajlar vermektedir. Bu açıdan Hareket'in, bir STK olarak değerlendirilmesinde beis yoktur.

³⁹Al-Abdin, "The Political Thought of Hasan Al-Banna", s.227

Müslüman Kardeşler'den bahsederken onların devletin sosyo-politik sistemi içindeki yerini anlatırken öncelikle sosyal bilimciler açısından “Kardeşlerin” sosyal grup, teşkilat, birlik ya da hareket mi olduğu sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Arapça bir kelime olan “Camia” (Türkçe karşılığı cemiyet) terimi, genellikle Müslüman Kardeşler'in toplumsal hareketinin bir biçimi olarak adlandırılmakta ve birlik olarak tercüme edilmektedir. Arap dilinde birlik, topluluk, cemaat anlamlarına gelmektedir. Ancak bu niteliği ve kapsamı belirlenememiş bir birleşimdir ve ayrıca bunun hem dini hem de laik eğilimleri olabilir. Tabii ki, İslam dinini öğrenmek amacıyla bir araya gelen, dini ritüelleri gerçekleştirmek karşılıklı yardım ve düzenli iletişim içinde olan Müslüman topluluğu anlamına gelen “Müslüman Kardeşler”, “camia” kelimelerinin anlamına öncelikli olarak dini bir terim olarak bakmak gerekmektedir. Çoğunlukla “camia” kelimesi tasavvuf kardeşliği için kullanılmaktadır. Ancak herhangi bir Müslüman dini topluluğu için de kullanılması mümkündür. Buna göre “camia” kavramının en doğru tercümesi topluluktur.

İngilizcede “kardeşler”, “society” yani cemiyet olarak adlandırılmaktadır. Rusçada ise Latineden alınan “associare” yani “birleşmek” fiilinden türetilen “birlik” terimi kullanılmaktadır. Böylelikle, farklı dillerde Arapça da dahil olmak üzere “Müslüman Kardeşler” bir araya gelmiş insan topluluğu anlamına gelen soyut kavramlar olarak tanımlanmıştır. Ancak, Müslüman Kardeşler'in tanımı diğer özellikleri ve belirtileri açısından Arapçada ve diğer dillerde “kuruluş” veya “hareket” olarak tanımlanmaktadır.

İlk bakışta sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketler arasında birçok ortak özellikler bulunmaktadır. Öncelikle bunların her ikisi de sosyal ve politik hedefler için gönüllü olarak çalışmaktadır. Ancak, toplumsal hareketlerin yapısı net bir şekilde belirlenemeyebilir. Bu hareketler her zaman aynı görüşte olan insanları bir araya getirmez, taktik açısından ve bazı konularda ayrışan grupları ve akımları bir araya getirir. Müslüman Kardeşler'in tarihine bakılacak olursa bu oluşumun teşkilattan ziyade hareket olduğu kabul edilebilir. İngiliz sosyal bilimci Anthony Giddens toplumsal hareketler için; “kollektif olarak ortak çıkarlarını gerçekleştirmek veya kurulan kurumların dışında kollektif eylem yoluyla ortak hedeflere ulaşmak için bir araya gelen topluluk.”⁴⁰ şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu tanım “Müslüman Kardeşler” için en

⁴⁰ Anthony Giddens, **Sociology**, Polity Press; 6th Edition, 2009, s.320

uygun tanım olarak durmaktadır. Devlet kurumlarına dahil edilmesi mümkün olmayan “Müslüman Kardeşler” (uzun yıllar boyunca Mısır’da faaliyetlerinin yasak olması nedeniyle) devlet dışı hareketlerini kendileri organize etmiştir. Mecburi bir şekilde yapmış oldukları yasal olmayan faaliyetleri yüzünden özellikle de, net bir hiyerarşilerinin ve yapılarının olmaması nedeniyle, “toplumsal hareketler” varlıklarının en doğal belirtisi olarak görülmektedir. En önemli özellikleri bir dizi dini ve siyasi tezlerden oluşan ideolojilerinin olmasıdır, ayrıca hareketin üyeleri için ortak amaç ve hedefler belirlenmiştir.

Müslüman Kardeşlerin neredeyse asırlık tarihi boyunca devlet ile olan ilişkilerinin düşmanca veya barışçıl olmasına bakılmaksızın çeşitli dönemler geçirdiğinin ve sosyal yapısının değiştiğinin altını çizmekte yarar vardır. Baskılar zamanında Müslüman kardeşler arasındaki bağlantılar zayıflamıştır ve irtibatlarını gizli toplantılarda sürdürmek zorunda kalmışlardır. Müslüman Kardeşler devletin baskısının azaldığı bir dönemde kendi yapılarını açıktan oluşturmaya çalışmışlardır. Hüsnü Mübarek devrildikten sonra, Müslüman Kardeşler; hedefleri, amaçları belli olan ve yasal yollarla hareket edebilecekleri siyasi partilerini kurmuştur. Ancak, bu partiyi Müslüman Kardeşler’in üyeleri kurmuş olmasına rağmen doğrudan bu hareket ile bağdaştırmak yanlış olacaktır. Hareketin her zaman güçlü ve zayıf tarafları olmuştur. Güç, görüş çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır ve hareket içindeki farklı gruplar Müslüman Kardeşler’e esneklik sağlamıştır. Aksi takdirde, iktidarda bulunanların uyguladığı baskı koşullarında, merkezi ve daha sert bir yapıya sahip olan hareketin hayatta kalamayacağı düşünülmektedir. Zayıflık ise çoğulculuktan kaynaklanmaktadır ve mevcut yapıya olan yaklaşımlar arasındaki farklar ayrılıklara yol açabilmektedir.⁴¹

Batılı kaynaklarca hareketin özellikleri arasında Müslüman Kardeşler’in dini ve siyasi niteliği konuşulmaktadır. Müslüman Kardeşler, diğer dini gruplardan ve hareketlerden farklı olarak siyasi İslam’ın temsilcileridir. Ancak, bu konu çok daha detaylı bir çalışma gerektirmektedir. Başlangıçta Hasan el-Benna, eğitim faaliyetleri içeren bir topluluk kurmuştur. Bir yıl sonra hareket, çok geniş kitlelere yayılmış ve siyasi açıdan önem kazanarak Mısır’ın siyasi hayatında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin ideolojisinin en önemli kilit noktası İslam dininin sadece bir din değil,

⁴¹ Quantin Wiktorowicz, “Introduction: Activism and Social Movement Theory”, Quantin Wiktorowicz (Ed.), **Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach**, Indiana University Press, Bloomington, 2004, s.27

yaşam tarzı olmasıdır. Siyaset de dahil olmak üzere, toplumun her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Müslüman Kardeşler'in siyasi hayata atılma fırsatı doğduğunda farklı dönemlerde kendi üyelerini siyasete yönlendirmişlerdir. Bu, Müslüman Kardeşler'i modern siyasi süreçlere girmeyi kabul edilemez ve tehlikeli olarak gören diğer hareketlerden ayıran bir özelliktir. Müslüman Kardeşler, siyasete atılarak, 2011 devriminden sonra ülke yönetimini ele alarak büyük bir başarı elde etmişlerdir. Siyasete atılmaları onları dini bir topluluk olmaktan siyasal İslam'ın bir aktörü haline çevirmiştir. Müslüman Kardeşler, terörist faaliyetlere karıştıkları gerekçesiyle Mısır'da ve bazı ülkelerde yasaklanmıştır. Bu yasağın sebebini iktidar ile Müslüman kardeşlerin arasındaki ilişki ile izah etmek mümkün olacaktır. İktidar, her zaman bu İslami harekete karşı bir şüphe ve düşmanca bir tavır içinde olmuştur. Hükümet, hareketin yasaklanması için terör suçlamalarını bahane göstermiştir. Ancak, Müslüman Kardeşler, diğer ülkelerde siyasi bir tehdit olarak algılanmamıştır.⁴²

Sonuç olarak; Müslüman Kardeşler bazı yönleriyle STK kabul edilse de genel olarak bu tanıma uymamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi tarihinde münferit bazı şiddet olaylarına rastlansa da Hareket'i bütünüyle şiddetle bütünleştirmek mümkün değildir. Hareket, kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde kamu yararına gösterdikleri sosyal fayda endeksli faaliyetleri, siyasete nüfuz etme ve yön verme, nihayetinde de doğrudan siyasetin içerisinde yer alması ile sivil bir siyasi ve toplumsal hareket olarak tanımlanabilir.⁴³

⁴² Mary Crane, "Does the Egyptian Muslim Brotherhood Have Ties to Terrorism?", **Council of Foreign Relations**, April 5, 2005, <http://www.cfr.org/egypt/does-muslim-brotherhood-have-ties-terrorism/p9248>

⁴³ Ahmet Varol, **Müslüman Kardeşler, Eleştiriler- Cevaplar**, Nida Yayınları, İstanbul, 2013, s.27

BÖLÜM 2: MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ'NİN FİKRİ ÖNCÜLERİ

Kurucusu Hasan el-Benna tarafından bir ihya hareketi olarak ortaya konulan Müslüman Kardeşler, kurulduğu günden bu yana gerek Mısır'da gerekse Ortadoğu'da sürekli adından söz ettirmiş bir oluşumdur. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin özellikle Arap Baharı ile birlikte Mısır'da yönetimin değişmesine ve Sisi askeriyesinin yönetime el koymasına uzanan süreçte, dünya kamuoyunda da bilinirliği önemli ölçüde artmıştır. Dünya kamuoyunca bilinen ve merak edilen bu önemli hareketin fikrî temelleri, ideolojisi, teorileri ve uyguladıkları metotları ile incelenmesi için kurucusu Hasan el-Benna'nın, Hareket'in özünü teşkil eden fikirlerinin kaynakları üzerinde durulması gerektiğinin önemine inanılmaktadır. İbn-i Teymiye'nin 'özgürlükler için kitle hareketinin önemi' vurgusu, Afgani'nin 'Batı emperyalizmine karşı Müslümanların yekvücut olması' tespiti, Muhammed Abduh'un 'rasyonel liberalizmi sufizmle harmanlayıp modernist bir bakış açısının oluşturulması' ve son olarak Reşit Rıza'nın eğitim kurumları ve siyasi baskı araçları ile Batı emperyalizminin ve sömürü düzeninin yıkılabileceği gibi fikirlerin Müslüman Kardeşlerin epistemolojisini oluşturduğuna kuşku yoktur. Dolayısıyla bu bölümün birinci kısmında, Hasan el-Benna ve ona fikri öncülük yapmış İbn-i Teymiye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza'nın düşünceleri ve Hareket'e yaptıkları fikri katkılar üzerinde durulurken ikinci kısımda Hasan el-Benna'nın hayatı, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin doğuşu, gelişimi, ideolojisi ve Mısır siyasetindeki yeri üzerinde durulmaktadır.

Arapçası, İhvan-ı Müslimin olan, Türkçesi ise Müslüman Kardeşler diye isimlendirilen bu Hareket, özellikle Arap dünyasının en etkili ve büyük İslami oluşumu olarak görülmektedir. Kısa zamanda Suriye, Lübnan, Filistin gibi ülkelere temsilciler göndererek oralarda da yapılanma başarısı gösteren bu Hareket,⁴⁴ Mısır'ın meşhur âlimlerinden olan Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında İsmailiye'de kurulmuştur. Bu Hareket'in kurucusu olan Hasan el-Benna, yaşadığı devirde yeni bir ıslah düşüncesi geliştirirken kendine özgü bir takım adımlar atmasının yanı sıra değişik âlimlerden de etkilenmiş; Müslümanları, içinde bulundukları çıkmazdan kurtarabilmek için bir dizi tekliflerde bulunmuştur. Söz gelimi yaşadığı devirde şahit olduğu dini yozlaşmanın en

⁴⁴ M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan, Süleyman Güder, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset, Müslüman Kardeşler ve Nahda**, İlke Yayınları, İstanbul, 2012, s.30

temel sebebini, Batı'yı taklit ederek dinî değerlerden savrulmak şeklinde yorumlamış, İslamiyet'i gerçek yönleriyle kitlelere tanıtmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Hasan el-Benna, daha Müslüman Kardeşler Hareketi'ni kurmadan evvel, mevcut duruma bakarak Müslüman toplumun ihtiyaçlarını giderecek üç maddeden söz etmiştir:

1. Selefi⁴⁵ bir tavırla İslam'ın asıl kaynaklarının Kur'an ve Sünnet olduğunu ortaya koymak, bunların dışında bid'at, hurafe gibi hususların yaygınlaşmasını engellemek.
2. Her türlü hurafe ve bid'at⁴⁶ türü şeylerden arındırılmış İslam dininin, modern dönemin ihtiyaçlarını çözebilecek bir yapıda olduğunu savunmak.
3. Bütün bunları, uygulama alanları oluşturup toplumun her bir kesiminde teşkilatlanmak.⁴⁷

Hasan el-Benna'nın sistemli bir şekilde ortaya koyduğu bu Hareket'in tarihsel süreçte benzerlerinin olduğuna da şahit olmak mümkündür. Biraz daha konuyu açacak olursak İslam dünyasının problemlerini çözme konusunda Hasan el-Benna'yı etkileyen onu, ilmî ve fikrî açıdan besleyen değişik âlimler bulunmaktadır. Doğrusu Hasan el-Benna'nın fikirlerinin temelini nereye dayandığını tespit etmek, aslında Müslüman Kardeşlerin çizgisini, durdukları yeri ve kullandıkları temel argümanları anlamak bakımından da önem arz etmektedir. Bu durumda Müslüman Kardeşlerin fikrî ve ilmî temellerini etkileyen âlimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İbn-i Teymiyye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Hasan el-Benna.

Zikredilen bu isimlerin en temel ortak özellikleri, İslam dünyasının problemlerine çözümler bulma açısından değişik görüşler ortaya koymaları ve arkalarından gelen pek çok kişiyi etkilemeleridir. Bu bağlamda öncelikle İbn-i Teymiyye üzerinde durulacaktır.

2.1. İbn-i Teymiyye (1263-1328)

İslam dünyası, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte bir yandan fetihler sayesinde ciddi olarak genişlemiş, diğer yandan da gidilen yerlerdeki toplumların etkisiyle bazı

⁴⁵ Selefiyye, itikadi konularda Kur'an ve sünnetin lafzına bağlı olan ve tevil kabul etmeyen ekol, M. Sait Özervarlı "Selefiyye", *DİA*, c.36, İstanbul, 2009, s.399-402, bk. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara Okul Yayınları, Ankara, 2002, s.198-199, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, edit. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014

⁴⁶ Asr-ı Saadet'ten sonra ortaya çıkan, şer'i bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar hakkında kullanılan bir terim, bk. Rahmi Yaran, *Bid'at*, *DİA*, c.6, İstanbul, 1992, s.29-131

⁴⁷ İbrahim el-Beyyumi Ganim, *Hasan el-Benna*, *DİA*, c.16, İstanbul, 1997, s.308

sıkıntılarla karşılaşmıştır. Öte yandan Hz. Osman Devri'nde meydana gelen Ümeyyeoğulları ile Haşimoğulları arasındaki iktidar mücadelesi, Hz. Ali Dönemi'nde meydana gelen Cemel Vak'ası⁴⁸, Sıffin Savaşı⁴⁹, Tahkim Meselesi⁵⁰, Haricilerin⁵¹ ortaya çıkması vs. gibi olaylar da Müslümanlar arasında ayrılıkların başlamasını hızlandırmıştır.

Çok geçmeden fıkıhta dört mezhebin, itikatta ise Maturidiyye⁵² ve Eş'ariyye⁵³ olmak üzere iki temel akide ekolünün ortaya çıkması, dini kavrayış farklılığının sonucu olarak görülmektedir. İçte bütün bu tartışmalar yaşanırken bir taraftan genişleyen İslam coğrafyasında sıkıntıların arttığı, gidilen yerlerdeki toplumlara ait örf ve âdetlerin İslam diniyle beraber yaşandığı ve zamanla bunların, dinin bir parçası şeklinde bazı yanlış anlamaların da ortaya çıktığı gözlenmektedir.⁵⁴ İbn-i Teymiyye İslam dünyasında yeni sorunlara çözüm bulmak için ilk defa tecdit ve ihya ifadelerini gündeme getirmiştir.⁵⁵

İbn-i Teymiyye'ye göre ele alınması gereken konulardan biri de mezheplerdir. İçinde yaşadığı Abbasi Devleti'nin Eş'ariyye mezhebini benimsemesine eleştirel yaklaşmıştır.

⁴⁸ Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında cereyan eden savaş (656) bk. Ethem Ruhi Fırlı, **Cemel Vak'ası**, **DİA**, c.7, İstanbul, 1993, s.320-321, bk. **Cemel Vak'ası, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, c.2, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s.234-238

⁴⁹ Halife Hz. Ali ile Muaviye b. Ebu Süfyan arasında yapılan savaş (657), İsmail Yiğit, **DİA**, c.37, İstanbul, 2009, s.107-108, bk. Sıffin Savaşı, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, c.2, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s.238-245

⁵⁰ Sıffin Savaşı'nda (657) hilafet meselesinin Kur'an'a göre çözülmek üzere havale edilmesi işi, İsmail Yiğit, **DİA**, c.37, İstanbul, 2009, s.107-108, bk. Sıffin Savaşı, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, c.2, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s.238-245

⁵¹ Dini ve siyasi konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırka, bk. Ethem Ruhi Fırlı, **Hariciler**, **DİA**, c.16, İstanbul, 1997, s. 169-175, bk. **Haricilik Mezhebi'nin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi**, haz. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s.13-86

⁵² Ebu Hanife (Ö 150-767) ve Ebu Mansur el Maturidi'nin (Ö- 333- 944) görüşleri etrafında oluşan kalem mektebi, Maturidiye göre iman: Kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Diliyle ikrar ettiği hâlde kalbiyle tasdik etmeyen kimse mümin değildir, bk.Yusuf Şevki Yavuz, **Maturidiye DİA**, c.28, Ankara, 2003, s.165-175, Ayrıca bk. Sönmez Kutlu, **İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturudilik Mezhebi**, Katibiyat Yayınları, Ankara, 2003

⁵³ Ebu'l- Hasan el-Eş'ari (Ö-935-936) tarafında Kurulan Kelam Mektebi. bk. Yusuf Şevki Yavuz, **Eş'ariyye**, **DİA**, c.11, İstanbul, 1997, s. 447-455, Ayrıca bk. Erkan Yar, **Eş'ari ve Metodolojisi**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi, c.10, s.2, Elazığ, 2005, s.19-47 ve Erkan Yar, "Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi, c.11, s.1, Elazığ, 2006, s.1-23. Hasan Gümüsoğlu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2000. Neşet Çağatay ve İbrahim Agah Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985. bk. İbrahim Agah Çubukçu, **Türk-İslam Düşünürleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.93-95, Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, TTK Yayınları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s.95-96

⁵⁴ Şehristani Muhammed b. Abdülkerim, **el-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut, Darul Marife, 1961, s. 22-23; Muhammed Ebuz Zehra, **Tarihul Mezahibül İslamiyye**, Kahire ts, s. 5-19

⁵⁵ İbn Teymiyye, **İctihad Risalesi**, terc. İsa Canpolat, Takva Yayınları, İstanbul, 2011, s.39-40

Çünkü Eş'ariyye mezhebi akla daha çok önem vererek nakli ihmal etmiştir. Bu akıl ve nakil üzerinden yapılan tartışmalar İslam'da tecdit anlayışını başlatmıştır.⁵⁶

İbn-i Teymiyye'nin akli değil de nakli önemsemesi iki sonuç doğurmuştur. Bunlardan birincisi, Kur'an'ı yorumlamada ayet metinlerine lafzi bağlılık gösterilmesidir.⁵⁷ İkinci sonuç ise Hadis ve Sünnetin tatbikinde selef olarak kabul edilen (Sahabe, Tabiin ve Tebe-i Tabiin) kişileri referans olarak kabul edilmiştir.⁵⁸ Selefi Salihin haricindeki İslam alimlerini otorite olarak kabul etmemiştir.⁵⁹ İbn-i Teymiyye ve takipçileri Kuran-ı Kerim ve hadislerle, seleflerin söz ve hareketlerine kutsallık addetmişlerdir. Bu yüzden de selefi olarak isimlendirilmişlerdir. İslam'ın ilk dönemlerindeki esaslarına geri dönmesi, teori ve pratikte selefın esas alınması ile Selefiyye (İhya-Tecdit) hareketi doğmuştur. Selefiyye etkisinde gelişen İhya-Tecdit hareketinin ikinci kuşak temsilcisi ise Muhammed Abdul Vahhab (1703-1792) olmuştur.⁶⁰ Onun etki ve tesiri ile günümüzde Suudi Arabistan'ın öncülüğünde devam eden Vehhabizim öğretisi oluşmuştur.⁶¹

Bugün de etkili olan Selefilik en önemli temsilcisi olarak İbn-i Teymiyye öne çıkmaktadır.⁶² Geçen yüzyılda ise Selefilik, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza tarafından temsil edilmiştir.⁶³ Ancak yüzyıllar içinde Selefilik anlam kaymasına uğramış ve temsilcileri değişmiştir. Selefilik üç ana gruba ayırmak mümkündür: a) Usuli Selefilik: Bu itikadın, İslamî anlayış ve algının geçen zamanın her döneminde bir kere daha Kur'an ve Sünnet merkezli olmak üzere, ilk nesil Müslümanların yani Sahabe, Tabiin ve Tebe-i Tabiin'in anlayışına göre tashih edilmesini öngörür. Bu versiyonu ile Selefilik, İslamiyet'i diğer dinler gibi tahrif

⁵⁶ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.52-53

⁵⁷ M. Sait Özervarlı, **İbn-i Teymiyye, DİA**, c.20, İstanbul, 1999, s.411, İbn Teymiyye, **el-Akidetü'l-Vasiyye**, terc. İsa Canpolat, Takva Yayınları, İstanbul, 2011, s.114, İbn Teymiyye, **Vasiyet**, terc. Abdullah Samed Afaracı, Ashab Yayınları, İstanbul, 2014, s.79-83

⁵⁸ İbn-i Teymiyye, **Muhtasar Menahic Essünne**, Dar İbn El Cevzi, Eddemmam, h.1433, s.162

⁵⁹ Ferhat Koca, **İbn-i Teymiyye, DİA**, c.20, İstanbul, 1999, s.404

⁶⁰ Ahmet Vehbi Ecer, **Tarihte Vahhabi Hareketi ve Etkileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.128-135, bk. Mevlana Muhammed Fadlurresul, **Tashih'ül- Mesail Vesikalarla Vehhabiliğin İçyüzü**, terc. A. Faruk Meyen, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1976, Ferhat Koca, **İbn-i Teymiyye**, s.404, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s.78-84

⁶¹ Bugün halen Suudi Arabistan'da şer-i hukukta kadıların en önemli kaynağı İbn-i Teymiyye'nin yazmış olduğu 20 ciltlik Mecmuatül Fetava kitabıdır. bk. Şeyhülislam Ahmet B. Teymiyye el- Harrani, **Mecmuatül Fetava**, Tahkik, Amir El-Cezzar Enver El-Baz, Obeikan Neşriyat, Riyad, 1998

⁶² Hüseyin Keleş, **Selefilik, Bugün Gazetesi** (Pazar Eki), 5 Ekim 2014, s.8

⁶³ Hayrettin Karaman, **Gerçek İslamda Birlik**, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2012, s.213

edilmekten kurtaran önemli bir usuldür. Her Müslüman entelektüel ve âlime, usulü doğru kullandığı takdirde büyük açılım sağlar. b) Davetçi Selefilik: Bu pratik bid'at ve hurafelere karşı, gelenek ve göreneklerin tashihini öngürür. Yararlı olmakla beraber entegrizme dönüşme potansiyeline sahip olduğundan çoğu zaman önemli sosyal sorunlara yol açar. c) Cihadi Selefilik: Bu politik ve askerî vurgusu öncelikli olan versiyonudur.⁶⁴

Tam adı kaynaklarda *Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm bin Teymiye* şeklinde nakledilen İbn-i Teymiyye, Harran'da dünyaya gelmiş, yaşadığı dönemde ortaya çıkan Moğol İstilasını sebebiyle henüz çocuk yaşta iken o dönemde, bilimsel ve kültürel açıdan önemli bir konuma sahip olan Şam'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Moğol istilalarının, görüşlerine önemli ölçüde etki ettiği İbn-i Teymiyye, ailesi itibarıyla ilme düşkün bir çevreye sahip olmuş ve bizzat ailesi tarafından küçük yaşlarda ilmi kariyere yönlendirilmiştir. Çok yönlü bir ilim adamıdır. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, kelam, mantık, Arapça, felsefe, matematik, geometri, tıp, kimya ve coğrafya gibi ilimlerin hemen her bir sahasında adından sıklıkla söz ettiren İbn-i Teymiyye,⁶⁶ özellikle yaşadığı devirde karşılaştığı sufi⁶⁷ kökenli kimselere ciddi tenkitler yöneltmiştir.⁶⁸ Bunlar arasında Muhyiddin İbn-i Arabi gelmektedir.⁶⁹ En

⁶⁴ Ali Bulaç, *Selefilik ve Haricilik*, **Zaman Gazetesi**, 6 Ekim 2014, s.17

⁶⁵ Ferhat Koca, **İbn Teymiyye, DİA**, c.20, İstanbul 1999, s.391

⁶⁶ İbn-i Teymiyye, **Şerhu Hadisi Cibril**, tahkik, Ali bin Buhayt el Zehrani, Dar İbnül Cevzi Neşriyat, Demmam, h.1434, s.27-34

⁶⁷ Tasavvuf; sofi ve mutasavvıfların Hakk'a ulaşma yollarına verilen bir isimdir. Tasavvuf, hakikat yolunun nazari yanını, dervişlik de ameli cephesini ifade eder. Ayrıca, tarikatın nazari tarafına "ilm-i tasavvuf", ameli yanını da "dervişlik" denilmiştir. Tasavvuf, baştan başa edeptir. Kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir, kimseden incinmeyip kimseyi incitmemektir. Tasavvuf iyi huydur, iyi huyların ne kadar çoğalırsa tasavvufta o kadar ilerlersin. Tasavvuf; İslam'ın ruh hayatı ve İslam Peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. bk. H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2000, s.17, Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.470, Abdülbaki Gölpınarlı, **Tasavvuf**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2000, s.13, Tasavvufla ilgili yapılmış tezler için bk. Mustafa Aşkar, Tasavvuf Tarihi Alanında Yapılan Doktora ve Yüksek Lisans Tezler Bibliyografyası, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl.2, S.4, Eylül 2000, s.55-78, Sufilerin Hâl Tercümelere, İstılahları, Makam ve Halleri için bk. **Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi**, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1981, S.112-571, Tasavvuf ve Bid'at ilişkisi için bk. Abdülhakim Yüce, **Tasavvuf ve Bid'at**, Nil Yayınları, İstanbul, 2000, el-Muhasibi, **er-Riaye li Hukukillah Kalb Hayatı**, haz. Abdülhakim Yüce, Işık Yayınları, İzmir, 2008, İmam-ı Gazali, **Abidler Yolu**, müt. Ali Bayram- M. Sadi Çöğenli, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013

⁶⁸ İbn Teymiyye "Ben Abdulkadir Geylani'nin mukaddes hırkasını giydim, ben ile onun arasında iki (sufi şeyhi) vardır." sözü ile ölünce sufi mezarlığına gömülmesi sufizmle çatışmadığını göstermektedir. İbn Teymiyye'nin hedefinde felsefeciler ve bunlardan etkilenen sufiler yer almaktadır. Ona göre nefsin mükemmelleşmesi sadece bilgiden geçen bir yol değildir. bk. George Makdisi, "Kadiri Sufisi İbn Teymiyye", çev. Vahit Göktaş, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl. 8, S.19, Temmuz-Aralık 2007, s.401-411, Kitap ve sünnetin dışına

önemli talebelerinden biri olan İbn-i Kayyim El-Cevziyye⁷⁰ İslam dünyasının tasavvuf alanında referans kitaplarından birini yazmıştır.⁷¹ Bunların ötesinde hayatına göz atıldığında İbn-i Teymiyye'nin Moğol İstilasası'nda aktif bir rol oynadığı, halkı Moğolların zulüm ve haksızlıklarına karşı dik durmaya davet ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır.⁷²

Hem ilmî birikim⁷³ hem de aksiyoner tarafı itibariyle çok yönlü bir kişilik olduğu anlaşılan İbn-i Teymiyye, görüşleriyle kendisinden sonraki dönemi etkilemiş olsa da herhangi bir mezhep kurma eğiliminde olmamıştır. Ameli anlamda Hanbelî Mezhebi'ni takip eden İbn-i Teymiyye, bu konuda taassup içerisinde olmamış, yerine göre diğer mezheplerin görüşlerinden de istifade yolunu seçmiş, yanlış veya eksik gördüğü hususları eleştirmekten geri durmamıştır.⁷⁴ İbn-i Teymiyye bid'atlarla mücadele etmiş⁷⁵ ve Sünnet'in ikamesi için uğraşmış,⁷⁶ şirke karşı durmuştur. Onu 8. asrın müceddidi olarak da isimlendirmişlerdir. “Şeyhul İslam” unvanıyla da anılmıştır.⁷⁷

İbn-i Teymiyye'nin hürriyet konusundaki yaklaşımları da kitlesel örgütlenme bakımından dikkate değer mahiyettedir. Söz gelimi ona göre insan, fitraten medeni bir varlık olup başka bireylerle bir araya gelmeye hem karşılıklı menfaat hem de müşterek problemleri ve tehlikeleri çözüme kavuşturabilmek için ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda İbn-i Teymiyye'ye göre belirli bir takım ilke ve prensipler çerçevesinde bir

çıkan mutasavvıflar için “şeytanın velileri” ifadesini kullanmıştır. Kendisi de ayet ve hadislerde vurgulanan züht ve takva hayatını benimsemiş, hatta bunu bizzat yaşamaya gayret etmiştir. bk. Mustafa Kara, **İbn-i Teymiyye, DİA**, c.20, İstanbul, 1999, s.414, İbn Teymiyye, **Siyaset es-Siyasetü's- Şeriyye**, çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s.25, İbn Teymiyye, **Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark**, çev. İbrahim Dal, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s.86-89, İbn Teymiyye, **el-Akide'tü'l-Vasitiyye**, s.66

⁶⁹ bk. İbn-i Teymiyye, **Mecmuatü'r-Resâil**, Beyrut, 1985, 1/119; Mustafa Kara, “Çok Uzak Çok Yakın: İbnü'l-Arabi İbn-i Teymiyye Mukayesesi” İstanbul, Tasavvuf İlmi ve Araştırma Dergisi, İbnü'l-Arabi özel sayısı, s.21, 2008, s.27-30

⁷⁰ İbn-i Teymiyye, **Şerhu Hadisi Cibril**, s.70

⁷¹ bk. İmam İbn-i Kayyim El-Cevziyye, **Mederic Esselikin**, Darel Kitap El Arabi, Beyrut, 2011

⁷² Hanifi Şahin, **İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı**, The Journal Academic Sosial Science Studies, Volume 6, Issue 3, s.615-638, March 2013, s.618-619, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s.67

⁷³ İslam dünyasının en velut müelliflerinden birisidir. Bazı çağdaş araştırmacılar onun kaynaklarda geçen yediyüz iki eserinden bahsetmektedir. bk.Ferhat Koca, **İbn Teymiyye**, s.394-401, İbn Teymiyye, **İctihad Risalesi**, s.32-36, İbn Teymiyye, **Müslümanların Kafirlerle İlişkileri**, terc. İsa Canpolat, Takva Yayınları, İstanbul, 2014, s.32-36

⁷⁴ Ferhat Koca, **İbn Teymiyye**, s.393

⁷⁵ İbn-i Teymiyye, **İktida Essiratul Elmustakim Li Muhalefetil Ashabil Alcahim**, Darul Fudayl, Riyad, 2003, s.27

⁷⁶ İbn-i Teymiyye, **El İstikame**, Darul Fudayl, Riyad, 2005, s.200

⁷⁷ İbn-i Teymiyye, **Şerhu Hadisi Cibril**, s.17-25

araya gelen bireylerin, topluma faydalı sonuçlar doğuracak eylemleri desteklemeleri veya insanları bu çeşit eylemleri desteklemeye yönlendirmeleri gerekmektedir. Bu görüşleriyle İbn-i Teymiyye, insana toplumsal dokunun tayin edilmesinde etkin bir rol vermektedir. Kişinin hürriyetini koruyabilmesi, temel hak ve özgürlükler ekseninde kendisini meşru yollardan savunabilmesi, İbn-i Teymiyye'nin karakterini ortaya koyan bir yaklaşım olarak bir hayli önem arz etmektedir. Özgürlüğün çok temel bir hak olduğunu önemle vurgulayan İbn-i Teymiyye, devletin kişilerin özgürlüklerine müdahale etmelerinde geçerli sebeplerin olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre devletin iktisadi hayata müdahale etmesi ancak özgürlüğün esas kabul edilmesinde geçerlidir. İbn-i Teymiyye'ye göre özgürlük kavramı, kişilerin dini ve sosyal kurumlar ile çatışmasını netice verdiğinde devlet tarafından kontrol edilmelidir. Ayrıca İbn-i Teymiyye'nin adalet vurgusu da dikkate değerdir. Örneğin yönetilenlerin kendilerini yönetecek kimseleri seçmeleri; devletin, toplumsal kitleye dini ve ahlaki konularda yerine göre müdahale etmesi, toplumu oluşturanların iktisadi açıdan özgür bırakılması gibi görüşleri onun, toplumsal hareketin sağlam işleyebilmesi açısından adalet prensibine verdiği önemi göstermektedir.⁷⁸

İbn-i Teymiyye'nin önemle üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği ise devletin kendi yapısını, dini temeller üzerine kurması ve dinin emirleri kapsamında toplumu yönetme eğiliminde olmasıdır. Yönetim gibi toplumun her kesimine karşı vazife ve sorumlulukları bulunan bir yapının dini ve ahlaki değerler dururken başka kurallar çerçevesinde bir standart peşinde olması daima yanlışlıklara açık bir özellik arz edecektir. Bu yönüyle İbn-i Teymiyye, ahlaki ve dini değerlere dayanmayan otoritenin meşru olamayacağı görüşünü ısrarla savunmaktadır.⁷⁹

İslam toplumlarının zamana ait ihtiyaçlarının karşılanması için Kur'an'ı ve Sünnet'i günün şartlarına göre uyarlayarak içtihat yapma anlayışı İslam modernizminin yansımasıdır.⁸⁰ Liberalizmin ve modernizmin siyasal literatürde aktif olmasıyla, Müslüman aydınlar İbn-i Teymiyye'nin içtihatlarından istifade ederek yeni yollar bulmuşlardır. Tecdit hareketinin yol açtığı olumlu/olumsuz sonuçlardan ders alan bu

⁷⁸ İbn-i Teymiyye'nin devlet-iktisat ilişkileriyle ilgili görüşleri için bk. Esat Pınarbaşı, "İbn-i Teymiyye'de Devlet-İktisat İlişkisi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Yrd. Doç. Dr. Osman Şekerci, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya*, 1996, İbn Teymiyye, *Siyaset es-Siyasetü's-Şer'iyye*, s.75-143

⁷⁹ İbn-i Teymiyye, *Siyaset es-Siyasetü's-Şer'iyye*, s.33-71

⁸⁰ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.215

aydınlar, sömürgeciliğe karşı yeniliğe yönelmişlerdir. 19 ve 20. yüzyıl başlarında modernizm akımının da etkisiyle gelişen bu hareket literatüre İslamcılık⁸¹ olarak girmiştir.⁸²

Batılı devletlerin İslam dünyası üzerindeki çok yönlü sömürge politikaları, İslam dünyasının kendisini revize etmesini zorunlu kılmıştır. Buda İbn-i Teymiyye'nin ortaya koyduğu görüşlerin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Cemaleddin Afgani,

⁸¹ İslamcılık dünden bugüne en çok tartışılan konulardan biri olmuş ve bununla ilgili olarak farklı tanımlar yapılmıştır; İslamiyet bir dindir, İslamcılık ise zaman ve mekâna bağlı bir akım olarak görülmelidir, bu nedenle çok farklı İslamcılardan bahsedilebilir. bk. Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık**, s.67, “Çok az İslamcı, İslam ile İslamcılığın aynı şey olduğunu iddia edilebilir.” görüşünü ifade edenler de olmuştur. bk. Graham Fuller, **Siyasal İslam'ın Geleceği**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.22-27, Bütün olmadan parça da olmaz düşüncesinden yola çıkan siyasal İslamcılar, inancın, ibadetin, eğitimin, medeniyetin olabilmesi için siyasi iktidarın da Müslümanların elinde olması gereklidir, diyorlardı. Bu üst yapıyı dinden ayırmak İslam'a göre değildir. bk. **Türkiye de İslamcılık Düşüncesi, Metinler/ Kişiler**, haz. İsmail Kara, Pınar Yayınları, c.3, İstanbul, 1994, s.550-551, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler/ Kişiler**, haz. İsmail Kara, Risale Yayınları, c.1, İstanbul, 1986, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler/ Kişiler**, haz. İsmail Kara, Risale Yayınları, c.2, İstanbul, 1987, Müslümanların bütün misyonu, siyasi iktidar şartına bağlı değildir, siyasi iktidar başkalarının elinde olduğu zaman da hem İslam hem de Müslümanlar ve onların insanlığa rahmet olan dini temsil ve tebliğ vazifeleri devam eder. İslamcılığın muhtevasını yalnızca siyasi iktidar ile sınırlamak doğru değildir, hiçbir devrin İslamcısı da davasının sınırını böyle çizmemiştir. Dün siyasi iktidar da Müslümanların elinde olsun diye çalışanlar, bu amaçlarına eremedikleri zaman ve zeminlerde yine İslamcı olarak misyonlarını sürdürüyorlardı. Bugünün Müslümanları, hepsi aynı zamanda İslamcıdır, işte bunların bir kısmı yaşadığımız dünyanın şartları içinde yeni bir siyasi İslamcılık çizgisi belirlediler. Demokratik, laik, çoğulcu bir düzen içinde, başkalarının hak ve hürriyetlerine zarar vermedikçe İslam'ı azami ölçülerde yaşamak. Bunun içinde bütün şubeleriyle sosyal hayat da vardır. bk. Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, İz Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2013, s.14-15, İslam dünyasında idareciler siyasal İslam'ın sadece itaat yönünü dikkate almışlar, diğer yönlerini görmemişlerdir. bk. Mümtaz'er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.25, Doğu Ergil, “Dinin Siyasetten Arındırılması”, **Bugün Gazetesi**, 26 Şubat 2015, “İslamcılığ”, İslamcı olmayanlar üzerinde baskı kurma siyaseti olarak da ifade edenler olmuştur. bk. Ali Bulaç, “İslamcılığa İtirazlar”, **Zaman Gazetesi**, 11 Nisan 2015, İslamcılığın kökenleri 1875-1880 yıllarında kapsam ve yönünü değiştirerek modern bir ideoloji şeklini almıştır. bk. Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, çev. Şiar Yalçın, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013, s.191-202, Başta Cemaleddin Efgani vd. olmak üzere ilk nesil İslamcılar modern ulus devleti İslam'a tercüme ettiler, ona "beklenen Mehdi'nin misyonunu yüklediler. İslamcılar bu zihni arka planla hiçbir zaman devleti sorgulamadılar, sadece Müslüman'ın/dindarın eline geçerse her şey düzelecek diye düşündüler. "Şariat gelecek, vahşet bitecek(ti)." "Dini diyanete indirgeyen" Müslümanlar modern devleti işleterek şariat adına vahşet işlediler. bk. Ali Bulaç, “Din-u devlet arasında İslamcılar”, **Zaman Gazetesi**, 2 Temmuz 2015, İslamcılık, tezahürleri itibarıyla inşacı ve ihyacı değil tasfiyeci bir ideolojidir. bk. Uğur Kömeçoğlu, “Derin İslamcılık (I)”, **Zaman Gazetesi**, 5 Ağustos 2015, “Selefiye” anlayışıyla birlikte İslamcılık geleneği de başlamıştır. bk. Fatih Duman “Din ve Siyaset”, **Siyaset**, edit. Mümtaz'er Türköne, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014, s.465

⁸² Hayreddin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.11-22, “Demokrasi Müslümanların siyasi sistemi olamaz. Ancak demokratik mekanizma, İslam ve siyaset teorisinin ilkeleri doğrultusunda -daha iyisini buluncaya kadar- kullanılabilir...”, bk. Hayrettin Karaman, “İslam, Demokrasi ve Medine Vesikası,” **Yeni Şafak**, 29 Mayıs 2014, Şahin Alpay, “İslam ve Demokrasi,” **Zaman Gazetesi**, 13 Ocak 2015, makelesi ile islamda demokrasinin örtüşebileceğini ifade etmektedir, Francis Fukuyama, bir tarafta dinin özel bireysel alandaki ifadesi ile siyasetten ayrı tutulması dengesinin doğru kurulması gerektiğine inanmaktadır. bk. Sedef Kabaş, **Sesli Düşünenler**, Doğan Kitap Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.86, bu konuda en kapsamlı ve geniş çalışma için bk. Shadi Hamid, **Temptations of Power Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East**, Oxford University Press, Newyork, 2014

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öncülüğünü yaptığı, Hasan el-Benna'nın da dahil olduğu ⁸³“İslam Modernizmi” düşüncesi ortaya çıkmıştır.

2.2 Cemaleddin Afganî (1838-1897)

Batı toplumu ile Doğu toplumunun değişik nedenlerle bir araya gelmeleri, özellikle Batı toplumunun, Müslüman coğrafyalarda sömürge peşinde olması, önceki dönemlerde lokal olan tecdit faaliyetlerinin Müslüman toplumları bütünüyle etkisi altına almasınaneden olmuştur. Bu şartlar altında Müslüman toplumun kurtuluşa ermesi ve kendine gelmesi, İslamî esasların özüne dönülmesini ve kutsal değerler etrafında, toplumun yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. İslam toplumunun yeniden bu şartlarla baş başa kalması; İbn-i Teymiyye tarafından ortaya konulan görüşlerin yeniden gündeme gelmesine neden olmuş, daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde bu görüşlerin uygulanmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda Batı'nın emperyalist sisteminden ciddi rahatsız olan İslam toplumunun kendi öz kaynaklarından beslenerek kendine gelmesini bir ilke olarak benimseyen Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi modernist Müslüman âlimler fikirleriyle ortaya çıkmıştır. ⁸⁴

Bu kapsamda ifade etmek gerekirse Müslüman Kardeşlerin, ilmî ve fikrî temellerine kaynaklık eden âlimlerin başında Cemaleddin Afgani gelmektedir. ⁸⁵ Afganî, İslamî uyanışı etkileyen bir şahıs olarak bilinmektedir. Bu yönüyle o, Fransa'dan İngiltere'ye, Mısır'dan Hindistan'a ulaşan bir coğrafyada seyahatler yapmış, arkasında pek çok ilim

⁸³ İhvan Hareketi'nin kurucusu Hasan el-Benna ve fikir öncülerinden Seyyit Kutup, Siyasal İslam'ın en önemli temsilcilerindendir. bk. Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.247-326, İhvan Hareketi'nin Tunus'taki temsilcisi Nahta Hareketi'nin kurucusu Raşit Gannuşi'nin farklı görüşleri vardır. Kendisini Tunus'taki İslam adına sözcü görmüyor, bu unvanla da anılmayı asla istemiyor. İslam özgürlük ve hürriyete önem vermiştir, dinin içinde de fikir ve düşünce ayrılıkları olabilir, diyerek demokrasi vurgusu yapmıştır. bk. Eş Şeyh Raşit Gannuşi, **Min Tecrübeti'l Hareketil İslamiyeti Fi Tunus**, Darül Müctehit linneşri Vettevzi, Tunis, 2011, s.259-263

İhvan Hareketi “Siyaset gereklerini imanın üzerine çıkartmak” ile eleştirilen “Reformist ve entelektüel siyasi hareket.” olarak tanımlanmıştır. bk. Cengiz Çandar, “AKP Türkiye Ortadoğu’da Çıkamaz Sokak’ta Gezinti” 16 Kasım 2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/akp_turkiyesi_ortadoguda_cikmaz_sokakta_gezinti-1232284 (17 Kasım 2014)

⁸⁴ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.57;

⁸⁵ Cemaleddin Afganî'nin hayatıyla ilgili bk. Alaeddin Yalçınkaya, **Cemaleddin Afganî ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Tesirleri**, Sebil Yayinevi, 2. baskı, İstanbul, 1995, s. 18-34.; Muhsin Abdulhamid, **Cemaleddin Afganî Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler**, çev. İbrahim Sarıms, Ankara, Fecr Yayinevi, 1991; Cemaleddin Afganî'nin fikir ve görüşleriyle alakalı değişik makaleler için bk. Malatyalı Muhammed Reşad, **Cemaleddin Afganî Hakkında Makaleler**, Mat-Yapım Matbaacılık, İstanbul, 1416/1996.

ve fikir adamı bırakmıştır.⁸⁶ Hiç şüphesiz Hasan el-Benna da Afganî'den etkilenmiş, önemli noktalarından ve görüşlerinden istifade etmiş bir âlim olarak görülmektedir. Hasan el-Benna, Cemaleddin Afganî ile yüz yüze görüşme imkanı bulamamış fakat eserleri ve talebeleri üzerinden onun fikirlerinden yararlanmaya gayret etmiştir.

Cemaleddin Afganî, Batı kaynaklarında "İslamî modernist yaklaşımın babası" olarak tanımlanmakta ve hakkında çok değişik görüşler ileri sürülmektedir. Nitekim bazı kaynaklar onu İngiliz casusu, mason, ateist ve İranlı şeklinde tanımlarken diğer bazı kaynaklarda ise Afganî, bütün bu vasıfların aksine İngiliz düşmanı, seyyid, müceddit ve kâmil bir İslam âlimi olarak tanıtılmaktadır.⁸⁷ Siyasi kariyerine 1866 yılında Afganistan'da yaşanan iktidar mücadelesiyle başlayan Afganî, o dönemde Muhammed Azam Han ile Şir Ali Han arasında mevcut olan iktidar savaşında kendisini İngiliz düşmanı olarak betimleyen Muhammed Azam'ın yanında yer almış hatta kısa bir süreliğine ona danışmanlık da yapmıştır. Muhammed Azam'ın rakibi Şir Ali Han'ın belirli bir zaman sonra güçlenmesiyle Afganî İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da kendisine önemli vazifeler verilen Afganî, Meclis-i Kebir-i Mearif ve Encümen-i Daniş gibi bazı kurumlarda üyelik de yapmıştır. İstanbul'da tanınmış bir kişi hâline gelen Afganî, ideolojik özellikteki birtakım konferanslar nedeniyle devrin hükümdarı Sultan Abdülaziz tarafından ülkeden çıkması istenmiştir. Sonrasında Afganî 1871 senesinde Mısır'a gitmiş, buradaki faaliyetleri kendisinden üç kuşak sonra gelecek olan Hasan el-Benna'yı etkilemiştir. Bu sebeple Mısır'ın en tanınmış İslami hareketi olan Müslüman Kardeşlerin fikrî temellerine bakıldığında Cemaleddin Afganî'nin etkisinin olduğu görülecektir. Mısır'da İngiliz zihniyetine düşmanlıkta fikir birliği eden değişik gruplardan oluşmuş Formason Locası'na kaydolan Afganî, bir süre sonra locada çalışan kişilerin samimi olmadıkları düşüncesiyle oradan ayrılmıştır. Afganî daha sonra, Muhammed Abduh, Saad Zaglul gibi alimlerle birlikte bir kurul düzenleyerek Mısır'daki Hidiv İsmail'in gitmesi için baskı yapmıştır. Bunda başarılı olmuş fakat

⁸⁶ Cemaleddin Afganî hakkında detaylı bilgi ve tahliller için bk. Muhammed Imara, **Cemaleddin Afganî, Dâru Müstekebbali'l-Arabi**, Kahire 1984; Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Imara, **el-Müslimune'l-Süvvar**, Kahire, Daru's-Şuruk, 1988, s.369-410, bk. Ali Şeleş, **Cemaleddin Efgani**, terc. Mehmet Çelen, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.167

⁸⁷ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.62.

yerine gelen Hidiv Tevfik, Afganî'nin başında olduğu bu locayı kendisine muhalefet görerek Afganî'yi sürgün etmiş, neticede Afganî de Hindistan'a yerleşmiştir.⁸⁸

Afgani, 1883 yılında Londra'ya oradan da Paris'e giderek burada İngiliz düşmanlığı üzerine yayın yapan Urvetü'l-Vüska isimli dergiyi yayına hazırlamıştır. Hasan el-Benna'nın Afganî ile arasındaki etkileşimde bu derginin önemli bir yeri vardır. Âyet-i Kerime'de yer alan Urvetü'l-Vüska'nın manası "kopmayan sağlam ip" şeklindedir. Afganî, dergiye bu ismi vermekle değişik milletler tarafından sömürülen ırk ve milliyetlerin felaha ermelerinde en kurtarıcı olan sağlam ipin, İslam dini olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹

Afganî'nin Doğu ile Batı değerlendirmesi de son derece ilgi çekicidir. Ona göre, Batı toplumunun Rönesans ile elde ettiği teknolojik gelişmeler onların medeniyet dünyasını hızla ilerletmiştir.⁹⁰ Müslümanların Batı'yı üstün kılan bu özellikleri İslamiyet'in özüne aykırı olmamak kaydıyla alması ve onlar etrafında bir düşünce sistemi realize etmesi zorunludur.⁹¹

İslamî ilke ve prensipleri hayata taşıırken taklitten sıyrılıp tahkike ulaşmanın önemli bir mesele olduğunun altını çizen Cemaleddin Afgani'ye göre, hak ve adaletin gerçekleştirilmesi ve korunması ancak şu ilkelerin tespit edilmesine bağlıdır:

- 1) Herkesin kendi hakkını koruyacak tedbirlere yine kendisinin başvurması,
- 2) İnsana mahsus iffet-i nefis ve şeref duygusu,
- 3) Hükûmetin; yani devletin, güç ve kuvvetiyle, haklının yanında olması.

Afganî'ye göre bu üç hususta herhangi bir sapma meydana gelirse toplumda düzen bozulur. Bu durumda adaleti ve düzeni gerektiği gibi savunan tek temel ilke, iman

⁸⁸ Afganî'nin hayatında iradi gayriiradi pek çok yolculuğun mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Afganî gittiği ülkelerde boş durmamış, temel düşüncesi olan Müslümanların sıkıntılarına çözümler bulabilmek için çaba sarf etmiştir. bk. Muammer Esen, "Siyasal - Sosyal Görüşleri ve Dini Yönüyle Afganî, (Son Bir Umut İslam Birliği)" **İslami İlimler Dergisi**, yıl. 3 S. 2, güz 2008, s.268-269

⁸⁹ Muammer Esen, **Siyasal - Sosyal Görüşleri ve Dini Yönüyle Afgani**, s.269

⁹⁰ Amer Shatara, "İslam ve Modernite", **Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman, Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Rufayi Turan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı**, Ankara, 2007, s.100.

⁹¹ Mümtaz'er Türköne, **Cemaleddin Afganî**, Ankara, TDV Yayınları, 1994, s.128; Konuyla ilgili detaylı bilgiler için bk. Amer Shatara, **İslam ve Modernite**, s.96-97

duygusu olmaktadır. Müslümanların ortak problemlerine çözümler getirmenin önemine dikkat çeken Afganî, bu noktada Müslümanlar tarafından Hac ibadetinin gerçek mahiyetinin iyice ortaya çıkarılmasının zaruretine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Afganî, “Müslümanların Hac mevsiminde bir araya gelerek ortak meselelerini görüşmelerini, fikir alışverişinde bulunmalarını ve hatta problemlerin çözümünde iş bölümü bile yapmalarını önemle vurgulamıştır.”⁹² Emperyalist güçler karşısında Müslümanların kendi içlerinde çatışmaya fırsat vermemeleri üzerinde duran Afganî, mezhep farklılıkları bir kenara bırakılarak dış güçler karşısında yekvücut olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Geçmişe kuru kuruya bağlanmanın, Müslümanın yaşadığı devre ayak uydurmasına engel bir durum teşkil ettiğini özellikle vurgulayan Afganî, bunun yerine modern bilimle uyum içerisinde ileriye doğru entelektüel bir oluşumun temellerini atmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ona göre İslamî kültürün her türlü yalan yanlış bilgilerden arındırılmak suretiyle onlarda yer alan bilgilerin özlerine ulaşılması temel bir hedef olarak benimsenmelidir. Afganî’ye göre dine giren ama asla dinin özüne ve ruhuna uygun düşmeyen batıl inanış, hurafe ve vehimleri ortaya çıkarmada aklın önemi büyüktür. Allah’ın insana vermiş olduğu en değerli nimetin akıl olduğunu ifade eden Afganî, dinî metinlerin akıl yardımıyla günümüz şartlarında entelektüel bir mantık ve muhakeme ile rahatça süzulebileceğini ve sorunların çözümünde aktif hâle getirilebileceğini ifade etmiştir.⁹³ Kelam ve felsefe sahasında da⁹⁴ önemli izleri bulunan Afganî’yi, Müslümanların sıkıntı ve dertlerine bütüncül bakış açıları getiren bir İslam ıslahatçısı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bununla birlikte Afganî, söylemleri itibarıyla ve İslam'a bakış açısı yönüyle, İslamî gelenekte alışılan İslam âlimi, ulema uslubu ve yaklaşımından farklı bir yöntem takip etmiştir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Afganî, misyonunu aktarırken daha ziyade müsteşrik ağzıyla konuşmuştur. Mesela, İslamî gelenekte Hz. Peygamber’in adı anıldığında salatüselam getirerek onu tazim etme alışkanlığı, Afganî de çok az rastlanan bir durumdur. Bu da hâliyle yer yer onun eleştirilmesine sebep olmuştur. Afganî’nin

⁹² Hayrettin Karaman, **Cemaleddin Afganî**, s.461-463

⁹³ Muammer Esen, “Siyasal - Sosyal Görüşleri ve Dini Yönüyle Afganî”, s.272-274

⁹⁴ Afganî’nin kelam ve felsefe ile ilgili görüş ve yaklaşımları için bk. Muammer Esen, **Afgani Kelami ve Felsefi Görüşleri**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2006

dinî duruşundan başka tenkide maruz kaldığı bir diğer husus ise hemen hemen bütün yazılarında ve faaliyetlerinde Şiiliğe yakın bir politikanın aracı olmasıdır. Yerli yersiz hemen her yerde Şiiliğe mensup âlimlerin görüşlerine göndermelerde bulunması, İran Devleti'nden her daim övgüyle söz etmesi, ciddi eleştiriler almasına sebep olmuştur. Hatta 1979'da İran'daki anayasal rejimin gelmesinde Afganî'nin etkisinin olması, rejimden bir asır önce ölmesine rağmen, resmî makamlarca anayasal rejimin öncüleri arasında onun isminin de zikredilmesi, hayatı boyunca Şiiliğe olan müspet bakışını gözler önüne sermektedir. Bazı yazarlara göre Afganî çok yönlü ve yüzlü bir kişiliğe sahiptir. Siyasi alanda da etkili olup onun etkisiyle otuz dokuz müstakil İslam devleti kurulmuştur.⁹⁵ Özetle ifade etmek gerekirse İslami uyanışın sembolü olarak görülen Afganî, İslamî siyaset,⁹⁶ ümmetin düşmanlar karşısında tekvücut olması ve Batı emperyalist düşüncesine karşı Müslümanların din çatısı altında bir araya gelmesi gibi konular hakkında önemli gayretler ortaya koymuş, modernleşmeyi kolaylaştıracak koşulların İslam'daki icihat sistemi ve kurum içinde mümkün olduğunu savunmuş önemli bir şahsiyettir.⁹⁷ Onu bugün anlaşılan manada modernistler arasında değil mücedditler,⁹⁸ ıslahatçılar arasında değerlendirmenin isabetli olacağını ifade edenler de olmuştur.⁹⁹ Fakat bu kadar tartışılan bir ismi müceddit olarak ifade etmek yanlış olur, Afganî her fırsatta İslam'da reformu savunmuş, müctehidlere, müfessirlere, muhaddislere ve bir bütün olarak İslami mirasa muhalefet etmiştir.¹⁰⁰ Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurucusu Hasan el-Benna da hayatını İslamcılığın özelliklerini anlatmaya çalışan Afganî'den bu yönleriyle etkilenmiş, özellikle İngiliz karşıtı yazılar yayımlayan Urvetü'l-Vüska dergisi vesilesiyle temel düşünceleri, fikren kendisine yön vermesi için kullanmıştır.

⁹⁵ Alaeddin Yalçınkaya, **Cemaleddin Efgani ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Tesirleri**, s.233-237

⁹⁶ Ali Şeleş, **Cemaleddin Efgani**, s.80

⁹⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2000, s.185

⁹⁸ Müceddit: Hz. Peygamber, "Şüphesiz ki Allah her yüzyılın başında kendi dinini tecdit edecek birini gönderir." buyurmaktadır. İslam âlimleri, İslam'a hizmet edecek olan bu mücedditlerin maneviyat alanında ve ilim sahasında olduğu kadar, siyaset alanında da olabileceğini ifade ederler. bk. Ahmet Akgündüz, Sait Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.137, **Büyük Türkçe Sözlük**, D. Mehmet Doğan Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2003, s.952, Tahsin Görgün, **Tecdit, DİA**, c.40, İstanbul 2011, s.234-239, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük** c.3, MEB Yayınları, İstanbul, 2000, s.2036, Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkleri Sözlüğü**, c.2, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.2344, İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, İbrahim Cûdî Efendi, **Lügat-ı Cûdî**, Ankara, 2006, s.354, H. Kâmil Yılmaz, **İslâm Tasavvufu**, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s.479-480, İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c.2, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2008, s.2205

⁹⁹ Hayreddin Karaman, **Gerçek İslam'da Birlik**, s.53

¹⁰⁰ Alaeddin Yalçınkaya, **Cemaleddin Efgani ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Tesirleri**, s.113

Cemaleddin Afganî'den sonra Müslüman Kardeşler Hareketi'nin fikrî temellerine etki eden bir diğer şahıs, Afganî'nin en meşhur talebesi olan Muhammed Abduh'tur.

2.3 MuhammedAbduh (1849-1905)

1849 yılında Mısır'da dünyaya gelen Muhammed Abduh,¹⁰¹ henüz erken yaşlarda iken ilimle meşgul olmuş önemli bir fikir ve düşünce adamıdır. Muhammed Abduh'un eğitim ve öğrenim hayatında üç dönem vardır. 1. Medrese öğrenimi ve tasavvuf eğitimi. 2. Cemaleddin Afganî'den aldığı özel eğitim. 3. Ömrünün sonuna kadar süren kendini yetiştirme ve tamamlama dönemi.¹⁰² 1872 senesinde Cemaleddin Afganî ile tanışan Muhammed Abduh, hem Afganî'nin hem de İbn Teymiyye'nin görüşlerinden etkilenecek bu etki altında gazetecilik ve siyasetle meşgul olmuştur. Afganî'nin genelde İslam ülkelerinin özelde ise Mısır'ın problemlerinin çözümüyle ilgili görüş ve yaklaşımlarını ciddiyle inceleyen Abduh, yine ondan Batı'daki bilimsel ve teknik gelişmelerin sebeplerini öğrenmeyi de ihmal etmemiştir. Mısır'da kaydolduğu el-Ezher Üniversitesi'ni başarıyla bitiren Muhammed Abduh, ulema sınıfına dâhil olarak değişik üniversite ve kurumlarda dersler vermeye başlamış, bunun dışında Mısır Devleti'nin içerisinde bulunduğu toplumsal krizden nasıl çıkacağı konusunda çalışmalar yapmıştır. Onun bu yaklaşımına etkide bulunan en önemli noktaların başında eğitim gelmektedir. İnsan ancak eğitim ile gerçek insan olur.¹⁰³ Muhammed Abduh'a göre toplumu iyileştirmenin en önemli diğer noktaları ise rüşveti ortadan kaldırmak, dinin özünde olmayan batıl inançları ve lüks yaşama biçimlerini terk etmektir. Başarıyı ve huzuru hedefleyen toplumların bu tür konularda asgari düzeyde yaşamlarının önemine vurguda bulunan Abduh, bu sayede toplumların istedikleri kurtuluşa ulaşabileceklerini ifade etmiştir. Modernist fikirleriyle önemliizler bırakan Muhammed Abduh, Müslümanların ekonomik ve siyasi hakimiyetleriniyitirdikleri, öz güvenlerinin sarsıldığı ve bütün bu olup bitenler karşısında birtakım çözüm yolları ortaya koyma gayreti içerisinde olan aydın bir kişiliktir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Muhammed Abduh'un hayatı ile ilgili bilgi edinmek için bk. Umer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993, III/474, Mehmet Zeki İşcan, **Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, s.17, Muhammed Imara, **el-Müslimune'l-Süvvar**, Kahire, Daru's-Şuruk, 1988, s.439-449.

¹⁰² Hayreddin Karaman, **Gerçek İslamda Birlik**, s.66-67.

¹⁰³ Hayreddin Karaman, **Gerçek İslamda Birlik**, s.121.

¹⁰⁴ İsmail Albayrak, **Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2004, s.86.

Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden etkilenen Muhammed Abduh'un, hocasının yaşanan bazı sıkıntılar sebebiyle Mısır'dan sınır dışı edilmesiyle onunda Ezher'deki işine son verilmiş, o da köyüne dönmüştür. Mısır'daki İngiliz kontrolü nedeni ile Mehmet Ali Paşa hanedanının 6. Hükümdarı Hidiv Tefvik Paşa'ya karşı başlatılan *Arabi Ayaklanması*'na verdiği destek gerekçesi ile 1882 senesinde sürgüne gönderilmiş, bu süre zarfında bir müddet Lübnan'da kalmış, sonrasında ise akıl hocası Afganî ile Paris'te buluşmuştur. Muhammed Abduh, Hocası Afgani'yle beraber *Urvetü'l-Vüska* adlı dergide görüşlerini paylaşmışlardır.¹⁰⁵ 1885 senesinde tekrar Beyrut'a dönen Muhammed Abduh, burada da değişik dernek faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunlar arasında en önemlisi ise Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlığı bir araya getiren derneklerin kurulmasına öncülük etmesidir. Hatta bu dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Beyrut'ta yaptığı bu faaliyetler Osmanlı hanedanı tarafından zararlı görülmüş, oradan da sınır dışı edilerek 1888 senesinde tekrar Kahire'ye dönmüştür. Döndüğünde Kahire Müftülüğüne atanan Abduh, bir süreliğine yargıçlık vazifesi de yapmıştır. Muhammed Abduh, 11 Temmuz 1905'te İskenderiye şehrinde vefat etmiştir.¹⁰⁶

Afganî'nin en meşhur talebesi olan Abduh, İbn Teymiyye'nin temsil ettiği Selefi akımını ön plana çıkartarak İslami kurumların, çağın gelişen şartları karşısında yeniden gözden geçirilmesinin zaruri olduğuna dikkat çekmiş,¹⁰⁷ yer yer Batı'ya güvenmediğini açıkça dile getirmiş olsa da onlarda yer alan teknolojik buluşları ve bilimsel faaliyetleri İslamî öze zarar vermemek kaydıyla almanın sakıncalı olmadığı görüşünü savunmuştur. Bununla beraber Muhammed Abduh, Batı'da yer alan pek çok uygulama ve gelişmenin aslında İslam dininde yer aldığını da söylemiş, buna örnek olarak “parlamentar demokrasi” ve “kamu yararı” modelini örnek vermiştir. Buna göre İslam dininde pek çok âyet ve hadiste yer alan “şura” kavramı Batı'daki parlamentar demokrasi uygulamasının aynısıdır. Yine fıkıh ilminin en önemli yanını oluşturan “maslahat”

¹⁰⁵ Cemaleddin Afganî- Muhammed Abduh, *el-Urvetü'l-Vüska*, 1884, çev. İbrahim Aydın, s.27-28

¹⁰⁶ İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.94-97.

¹⁰⁷ Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu; Sosyo Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s.305.

kavramı da Batılıların devlet mekanizmasında işlettiği kamu yararı uygulaması ile birebir örtüşmektedir.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi Muhammed Abduh, hocası Afganî'den ciddi manada etkilenmiş, hocasından öğrendiği rasyonel liberalizmi ilgi duyduğu sufizm ile harmanlayıp modernist bir bakış açısı ortaya koyarak¹⁰⁹ bir anlamda modern ilimler ile İslam dininin bağdaştırılabileceği tezini savunmuştur.¹¹⁰ Düşünce ve fikirlerini değişik eserlerinde kaydeden¹¹¹ Muhammed Abduh, fikrî temel olarak bütünüyle Batı düşüncesine karşı değildir. Fakat Batı tarafından temsil edilen pek çok uygulamanın kökenleri itibarıyla İslam dininde mevcut olduğuna işaret etmiştir. Muhammed Abduh da tıpkı Hocası Cemaleddin Afganî gibi 20. yy'da yetişen önemli Müslüman aydınların çoğunun bir şekilde hocası olmuştur.¹¹² Müslüman Kardeşler Hareketi'nin fikrî temellerine etkide bulunmuş, çağın standartlarına göre İslamî öze dönerek yeni bir din ve dünya görüşü ortaya koymanın önemine dikkat çekerek Hasan el-Benna'ya tesir etmiştir.

2.4 Reşit Rıza (1865-1935)

Osmanlı topraklarında yer alan fakat şimdiki haritada Lübnan sınırları içinde bulunan Trablusşam şehrinde dünyaya gelen Reşit Rıza, ilköğrenimini köyünde yapmış, sonrasında Hüseyin el-Cisri'nin *el-Medresetü'l-Vataniyyetü'l-İslamiyye* okulunda eğitimini tamamlamıştır.¹¹³ Reşit Rıza'nın ilmî çevreler tarafından ilk kez tanınmasına Afganî ile Abduh'un beraber çıkardıkları *Urvetü'l-Vüska* dergisi vesile olmuştur. 1897 senesinde Muhammed Abduh'la beraber Mısır'a giden Rıza, hayatının sonuna kadar

¹⁰⁸ Hamid İneyet, **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, çev. Hicabi Kırılancı, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991, s.60.

¹⁰⁹ Ebu'l-Vefa Taftazani, **"Mısır'daki Sufi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları"** çev. Mustafa Aşkar, Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c.35, S.1, Ankara, 1996, s.548.

¹¹⁰ Mustafa Öztürk, **Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'an'cılık**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s.191.

¹¹¹ Muhammed Abduh'un eserlerinin listesini görmek için bk. İsmail Albayrak, **Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar**, s.98; M. Said Özervarlı, **Muhammed Abduh, DİA**, c.30, İstanbul, 2005, s.486-487, Hayreddin Karaman, **Gerçek İslamda Birlik**, s.90-96.

¹¹² Hayreddin Karaman, **Gerçek İslam'da Birlik**, s.137, bk. Millî şairimiz Mehmet Âkif'te bu iki düşünürden bahsetmektedir. Mehmed Âkif Ersoy, Neşre hazırlayan, M. Ertuğrul Düzdağ, **Safahat**, Sütun Yayınları, İzmir, 2007, s.402.

¹¹³ Reşid Rıza, **İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına**, terc. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.1-3

çalışacağı ve pek çok fikirlerini onun üzerinden insanlara duyurduğu el-Menar dergisini kurmuştur.¹¹⁴

Yer yer radikal çıkışları olan Reşit Rıza, özellikle siyaset ve din devleti gibi konulardaki görüşleriyle 20. yüzyıl siyasal İslamcılarının başında gelen Hasan el-Benna, Seyyit Kutup ve Mevdudi gibi düşünürleri de etkilemiştir. Reşit Rıza da önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi İslam toplumunun zayıf düşmesinin sebeplerine ve sebeplerdeki Batı sömürgeciliğine işaret etmiştir. Ona göre Batı, Müslüman toplumları âdeta bir sömürü unsuru olarak görmekte, neticede Müslümanlar güç ve kuvvetten yoksun bir hâle düşmektedirler. Reşit Rıza'nın, Müslümanların zayıf kalmalarına etki ettiğini ileri sürdüğü bir diğer neden ise âlimlerin düşünce ve sorgulayıcı yaklaşımlardan uzak bulunmalarıdır. Kör taklitçiliğin bilimsel ve teknolojik gelişmelerin önündeki en büyük engel olduğunu vurgulayan Reşit Rıza, bütün bunlar karşısında Müslümanlara düşen görevin, İslam'ın asıl kaynakları olarak tanımlanan Selefi düşünceye dönmek olduğunu altını çizmiştir. Reşit Rıza bu düşünceleriyle bir yandan Müslümanların dünya ile barışık, diğer yandan da aslî kaynaklarla irtibatlı olmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁵

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin idare şekli olan saltanat sistemini ciddi eleştiren ve demokratik yönetim tarzının İslam diniyle asla çelişmeyeceğini savunan Reşit Rıza, bu görüşleriyle reformist ve yenilikçi olarak tanınsa da her türlü hareket ve hamlede Selefi çizgiyi önemseyen bir yapısının olması dolayısıyla, aynı zamanda onun Selefi çizgide olduğu yönünde yorumlara da neden olmuştur.¹¹⁶

Modern İslam düşüncesinin gelişmesinde hiç şüphesiz önemli etkileri ve eserleri bulunan Reşit Rıza'nın¹¹⁷ selefleri Afganî ve Abduh'tan büyük ölçüde etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Siyaset ve din gibi konularda ise Hasan el-Benna, Rıza'nın etkisinde kalmıştır. Nitekim Hasan el-Benna defalarca Reşit Rıza ile karşılaştığını, onun hem tefsirini hem de dergisini büyük bir istekle okuduğunu ifade etmiştir. Reşit Rıza'nın

¹¹⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Imara, *el-Müslimune'l-Süvvar*, s. 449, 459; M. Said Özervarlı, **Reşit Rıza, DİA**, c.35, İstanbul, 2008, s.14-19

¹¹⁵ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.125

¹¹⁶ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.69-70

¹¹⁷ Eserleri ile ilgili bk. Hayrettin Karaman, **Gerçek İslam'da Birlik**, s.159-168, Reşid Rıza, **İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına**, s.26-37

İslamî yenilik ve iyileştirme fikirleriyle oldukça önemli bir konuma sahip olduğunu belirten Hasan el-Benna, yer yer onun görüşlerini tenkit etmiştir. Reşit Rıza'nın her türlü hatadan uzak olmadığını da hatırlatan Hasan el-Benna, tıpkı kendisi gibi onun da yanlışlarının olabileceğinin altını çizmiştir.

Reşit Rıza, ömrünün sonlarına doğru Hasan el-Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler Hareketi'yle de yakınlık içerisinde bulunmuş hatta bu Hareket'ten övgüyle söz etmiştir. Mesela onun söz konusu bu Hareket'le ilgili şu cümleleri konuyu âdeta özetler niteliktedir: “Menar Dergisi bu yıldan sonra İslam'a davet eden bu cemaatin lisanı, irşad ve tebliğ ehlinin de bir araya geleceği bir dergi olacaktır.” Müslüman Kardeşler Hareketi'ni kurulduğu günden itibaren takip eden Reşit Rıza, özellikle sohbetlerde de bu Hareket'ten övgüyle bahsetmiş, yaptıkları faaliyetlerin İslam dini açısından önemli bir boşluğu doldurduğunu ifade etmiştir.

Müslüman Kardeşler Hareketi'ni kuran Hasan el-Benna da ömrünün sonuna kadar Hocası Reşit Rıza'dan övgüyle bahsetmiş, onun görüş ve hedeflerini dikkate alarak bu önemli hareketi yönlendirmiştir.¹¹⁸

Belirtilen bu özellikleri itibariyle Reşit Rıza, İslam modernizmi düşüncesine sahip olan âlimler arasında en çok tartışılan isim olmuştur. Reşit Rıza, Hocası Muhammed Abduh'tan aldığı öğreti ve teorik çalışmaları, Afganî'nin ortaya koyduğu pratikle harmanlamış, eğitim kurumları ve siyasi baskı araçlarıyla emperyalist ve sömürü düzeninden kurtulma yollarını irdelemiş, bununla beraber İslam'ı iyileştirme etme düşüncesini de uygulamıştır. Reşit Rıza'nın en önemli yanını ise Kur'an ve Sünnet'i zamana uyarlayarak modern bir İslam Devleti ve buna bağlı olarak İslam Birliği kurma düşüncesi oluşturmaktadır.¹¹⁹

Buraya kadar bahsedilen bilgiler ışığında ifade edilecek olursa Müslüman Kardeşler Hareketi, Selefi düşünceye dönüş noktasında İbn-i Teymiyye ve onun izinden yürüyen kimselerin görüşlerinden hareketle temellenmiş, Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi âlimler ise bu Hareket'i özellikle, İslam'ı her türlü düşmandan korumak, İslam toplumunun birliğini sağlamak, Müslümanların kuvvetlenmesi, Batı'nın

¹¹⁸ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **el-Fikru's-Siyasi li'l İmam Hasen el-Benna**, Kahire, Daru't-Tevzî ve'n-Neşri's-İslamiyye, 1992, s.162

¹¹⁹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.69

sömürgeci anlayışından İslam toplumunu muhafaza etmek gibi başlıca konularda etkilemiştir. Mısır'da İslamî fikir hareketini başlatanlar, Müslüman Kardeşlerden önce Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza olmuştur. Ayrıca Müslüman Kardeşler, temelde iki husus üzerinde durmaktadır. İlki dini, her türlü bid'at ve hurafe türü şeylerden koruyarak selefi öze dönmek. İkincisi ise selefi özü korumakla beraber gelişen ve yenilenen dünya şartlarına göre Batı'nın sömürü zihniyetine karşı mesafeli durmak, bu anlamda alternatif birtakım oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamak. İsmi anılan kişiler, temelde bu iki konuda Müslüman Kardeşler Hareketi üzerinde etkili olmuştur.¹²⁰ Ancak Hareket'in sadece bu isimlerin görüşlerinden yararlandığını söylemek mümkün değildir. Zira ismi anılmayan daha pek çok yenilikçi ve modernist yaklaşımı benimseyen âlimin bu harekete etkisinden söz edilebilir. Ancak burada temel bazı noktalara dikkat çekilmiştir.¹²¹

“Hasan el-Benna kendisinden önceki Selefi düşünürlerden etkilenmekle birlikte bazı noktalarda onlardan farklı düşünmektedir. Birincisi, İslami bilginin Batı bilim ve düşüncesiyle çatışmadığını fakat İslam'ın mükemmelliğinin, kuşatıcılığının yeterli olduğu kaydını da düşmüştür. İkincisi, Hasan el-Benna, kendisinin reformist öncülerinden İslamî bir devleti kurma yolunda işlerliğe sokacağı araç ya da yöntemin ne olacağı noktasında da ayrılmıştır. Üçüncüsü, Afganî sadece Müslüman yönetici, seçkin ve entelektüellere hitap etmekle yetinmiştir. Abduh bütün dikkatini fetva yoluyla dini reform üzerinde yoğunlaştırmıştır. Reşid Rıza ise selefi ideolojisini yayma ve propaganda yapmak için çıkardığı ‘el-Menar’ adlı dergiye güvenmiştir. Hasan el-Benna ise bir kitlesel siyasal yapı kurma ve hareket oluşturma yoluna gitmiştir”.¹²²

2.5 Hasan el-Benna (1906-1949)

Mısır'ın en meşhur sivil toplum yapılanması olan Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurucusu Hasan el-Benna, 14 Ekim 1906 senesinde Mısır'ın Mahmudiye kasabasında dünyaya gelmiştir.¹²³ Genç yaşta dini konulara ilgi duyan Hasan el-Benna'nın ilk

¹²⁰ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **el-Fikru's-Siyasi li'l İmam Hasan el-Benna**, s.164

¹²¹ Bu konuda değişik görüş ve yaklaşımlar için bk. İbrahim el-Beyyumi Ganim, **el-Fikru's-Siyasi li'l İmam Hasan el-Benna**, s.164-171

¹²² Richard P. Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, Oxford University Press, New York. 1993, s.263-273

¹²³ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, c.16, İstanbul, 1997, s. 307, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, İlke Yayıncılık, 7.Baskı, İstanbul, 2014, s.16, A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül-**

hocası, geçimini saatçilikle temin ettiği için Saatî lakabıyla da anılan ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i üzerine yaptığı çalışmasıyla da ünlenen babası Ahmed b. Abdurrahman el-Benna'dır.¹²⁴ İlköğretimini babasından gören Hasan el-Benna, sekiz yaşında Mahmudiye'deki klasik eğitim veren Medresetü'r-Reşadi'd-Diniyye'ye girmiştir. Burada Kur'an-ı Kerim'in bir kısmını ezberleyip nahiv ve biraz da Arap edebiyatı okumuştur. Medresenin yöneticisi Şeyh Muhammed Zehran'ın onun üzerinde derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır.¹²⁵ Nitekim bu zatın ayrılmasından sonra modern eğitim veren el-Medresetü'l-İ'dadiyye'ye kaydolmuş, bir yandan da hıfzını tamamlamaya çalışmıştır. Mısır yönetiminin, idadileri kapatması üzerine Buheyra'nın merkezi Demenhur'daki ilköğretmen okuluna geçmiştir.¹²⁶ Bu arada, henüz idadide iken girdiği Cem'iyetü'l-Ahlakı'l-Edebiyye ve Cem'iyetü Men'i'l-Muharremat gibi kuruluşlarda görev almış ve manevi yapısında derin etkiler bırakan Hassafıyye tarikatı şeyhi Abdülvehhab el-Hassafî'ye intisap etmiştir.¹²⁷ Böylece Sünnet'i esas alan dinamik bir davet anlayışına sahip mutasavvıflarla ilişkilerini derinleştirmiş; daha sonra da Mahmudiye'de Cem'iyetü'l-Hassafıyye el-Hayriyye ile eş-Şübbanü'l-Müslimim'in kurulmasına ön ayak olmuştur.¹²⁸ 1923 senesinde Kahire'de dini ve toplumsal konularda eğitim veren Darul Ulum adlı öğretmen okuluna kaydolun Hasan el-Benna,¹²⁹ buradan mezun olduktan sonra Süveyş Kanalı yakınlarında yer alan İsmailiye şehrinde bir ilkokula atanmıştır.¹³⁰ Vazife yapmış olduğu bu şehirde İngilizlerin ülkedeki ekonomik ve askeri varlıkları açısından bir takım olaylara şahit olmuştur. Bu yörede kaldığı dönemlerde Hasan el-Benna'nın şu izlenimlerini kaydetmek yerinde olacaktır:

Müslimin Örgütü, EÜ Yayınları, Kayseri, 1992, s.17, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2012, s.132, Richard P. Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, s.1

¹²⁴ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, s.307, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.132-133

¹²⁵ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Beka Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2007, s.9-24

¹²⁶ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.28-29, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.20-28, Richard P. Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, s.6-7

¹²⁷ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.29-44, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.31-32, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.40, Richard s. Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, s.6-10

¹²⁸ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, s. 307

¹²⁹ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.30, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, s. 307, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.67-109

¹³⁰ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.109-131, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.144

“Sömürgecilerin mahallesinde baştan ayağa yabancılar lüks içinde yaşıyorken bunun karşısında kalan Arapların evleri ise eski ve bakımsızdı. Arapların kaldığı bütün güzel cadde ve sokaklarda yalnızca bu ekonomik sömürgecilerin levhaları yer alıyordu.”¹³¹

Bu ifadeler, Hasan el-Benna’nın emperyalist ve sömürge düzenine karşı bir duruş ortaya koyduğunun en açık göstergesidir. Hatta Hasan el-Benna sadece soyut eleştiri ve tenkitle kalmamış, halkı da ulaşabildiği ölçüde vaaz ve nasihatleriyle doğruya yönlendirmeye çalışmıştır.¹³² Neticede Hasan el-Benna altı arkadaşıyla birlikte 1928 senesinde Müslüman Kardeşler Hareketi’ni kurmuş, İslam dinine ait öz değerlere dönmek kaydıyla sömürgeci ve emperyalist zihinler karşısında İslami kardeşliği hedefleyen bir sivil toplum yapılanmasının öncüsü olarak tarihe geçmiştir. Nitekim konuyla ilgili Hasan el-Benna’nın şu sözleri son derece ilgi çekicidir: “Sözlerimi bir tek cümlede özetlemek istiyorum. İslam âlemi tek bir vücuttur. Herhangi bir beldemize karşı girişilen istila ve sömürü hareketi, bütün İslam âlemine karşı sergilenmiş düşmanca bir tavidir.”¹³³ Bu kapsamda ifade etmek gerekirse İslam hükmünün düzeninin yeryüzünde hakim kılınabilmesi için İslami bir eğilime ihtiyaç olduğundan Müslüman Kardeşler, kültür ve eğitim seferberliği ile bunun peşinde olmuştur.¹³⁴

Hayatında sürekli bir arayışın peşinde olan Hasan el-Benna’nın Müslüman Kardeşler gibi bugün dünya Müslümanlarının gündeminde olan bir hareketin kurucusu olması, aslında ondaki bu idealist bakış açısının çok erken yaşlarda ortaya çıktığını göstermektedir. Nitekim Hasan el-Benna, henüz ortaokul eğitimi alırken Mahmudiye kasabasında kurulan Haram İşlemeyi Önleme Cemiyeti’ne üye olmuş, daha o dönemlerde ahlaksız davranışlarda bulunanları, pahalı elbise giyenleri ve ibadetlerini aksatanları tenkit ederek çevresine önemli ölçüde bir hassasiyet aşılamıştır.¹³⁵ Hayatı

¹³¹ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.131, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.145

¹³² İbrahim Tolga Baban, “Müslüman Kardeşler Örgütü’nün Çağdaş İslam Akımları Üzerindeki Etkileri”, **(Basılmamış yüksek lisans tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü**, Ankara, 2006, s.63

¹³³ Abdulhamid Mahmud, **Müslüman Kardeşlerde Eğitim ve Teşkilatlanma Siyaseti**, çev. Mehmet Emin Akın, Server Yayınları, Ankara, 1990, s.46

¹³⁴ Said Havva, **50. Yılında Müslüman Kardeşler Örgütü**, çev. Ramazan Nazlı, Hilal Yayınları, Ankara, 1980, s.21

¹³⁵ Hasan Benna, **Hatıralarım**, s.26-28

boyunca değişik yerlerde sohbetler veren Hasan el-Benna, Müslümanların içine düştükleri durumdan kurtulmaları için gayret etmiştir.¹³⁶

Hasan el-Benna tarafından temelleri atılan bu Hareket'in kısa zamanda pek çok üyesi olmuş, dış güçlere karşı öze bağlı dini kardeşliği hedefleyen kişiler bu teşkilata üye olmuşlardır. Nitekim II. Dünya Savaşı başladığında çok sayıda öğrenci, devlet memuru ve işçi, Müslüman Kardeşler Hareketi'ne üye olmuş, bu sayede Hareket Mısır toplumunun sadece belli bir kısmını değil, hayatın bütün ünitelerini içine alan ve onları temsil eden siyasi güç unsuru hâline gelmiştir.¹³⁷ Yine görüşleri çerçevesinde pek çok okul, dernek vs. açan Müslüman Kardeşler Hareketi, toplumun bütün katmanlarına inen kadrosuyla âdeti devlet içinde devlet şeklinde anılır olmuştur.¹³⁸

Hasan el-Benna ve Hareket'in bazı kurucuları, temel hedeflerini topluma anlatırken şöyle bir üslup benimsemişlerdir: “Bizim idealimiz Allah, önderimiz Peygamber, anayasamız Kur'an'dır. İslam ümmetinin Allah'ın emirlerine boyun eğen bir millet olmasını istiyoruz. Bu da ancak Müslümanların Allah'ı bilmeleriyle ve kalplerinin ona bağlanmasıyla mümkün olacaktır. Allah'ın lider seçmediği birisini lider edinip onun için haykırmayı onun da bizim için bunu yapmasını istemeyiz. Allah'ı tanımanın Peygamberin liderliğini kabul ettirmenin ve Kur'an'ı dünya yüzüne hâkim kılmanın yolu cihattır. Bu uğurda hayatlarını feda etmek için hazır olan Müslüman Kardeşler için şehit olmak, ebedi saadet ve nimetlerle gerçek hayata geçiş için bir vesiledir. Hiçbir zaman sessiz kalmayacağız. Kur'an'ın yeryüzünde etkin bir anayasa olduğunu görünceye dek mücadele etmeye devam edeceğiz. Bu hedef için yaşayacağız ve öleceğiz.”¹³⁹

Bu ifadelerden açıkça anlaşıldığına göre Müslüman Kardeşler Hareketi'nin temelinde bir İslam Devleti tesis etmek ve bu hedefe ulaşınca kadar da her türlü mücadeleyi sarf etmek bir diğer tabirle söylemek gerekirse cihat etmek temel bir argüman olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda Müslüman Kardeşler, sömürgeci ve emperyalist sisteme karşı teslim olmayı değil, dine daha sıkı sarılarak mukaddesat etrafında yoğunlaşan

¹³⁶ Bryntjar Lia, **Müslüman Kardeşlerin Doğuşu**, 1928-1942, çev. İhsan Toker, Ekin Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2014, s.58-62, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.145

¹³⁷ M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan, Süleyman Güder, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset, Müslüman Kardeşler ve Nahda**, s.30

¹³⁸ Yeşim Demir, “Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönem Ortadoğu'daki Siyaseti ve Etkinliği”, **The Journal Akademik Sosyal Science Studies**, Volume 6, Issue 3, Decenber, 2012, s.138-158,

¹³⁹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, çev. Mehmet Akbaş vd., Nida Yayınları, İstanbul, 2013, s.29

gayretlerin neticesinde hedefe yürümeyi önemli görmüşlerdir. Bütün bu ifadelerin Müslüman Kardeşler Hareketi'nin söyleminde kalmadığını ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Hasan el-Benna'ya göre Müslüman Kardeşler Hareketi'nin hedefe ulaşmasındaki temel yöntemleri şu şekildedir: a-İslami değerlere gönülden inanan bir nesil yetiştirmek. b-Hedefe ulaşmaya engel olan hususları bertaraf etmek. c-İslami prensiplere tamamen bağlı bir yönetim oluşturmak.¹⁴⁰

Hasanel-Benna'nın toplumu gözlemleyip âdeta onlara bir reçete sunmak gayesiyle böyle bir hareketin kurucusu olması, onun Batı'nın sömürgeci zihniyetine karşı bütün Müslümanların kardeşlik çatısı altında bir araya gelmelerine verdiği önemin açık bir kanıtı olmaktadır. Söz gelimi o, Hareket'in hedeflerini sıralarken şunları söylemiştir: 1. İslam ülkesini her türlü yabancı hâkimiyetinden kurtarmak. 2. Özgürlüğüne kavuşan İslam topraklarında dini değerleri tatbik eden, bütünüyle İslami kurallarla işletilen bir yönetim tarzı kurmaktır.¹⁴¹

Gelişiminin ilk safhalarında “İhvan” demek Hasan el-Benna demek olduğu için¹⁴² kendisinin biyografisi kısaca ifade edilmiştir. Karizmatik bir lider olarak Hasan el-Benna'nın düşüncelerinin¹⁴³ itinalı bir şekilde araştırılması gerektiğine inanarak bu aşamada Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kurulmasına giden süreç ve sonrası ele alınmıştır.

Hilafet'in kaldırılmasıyla birlikte, Batı sömürgesi altında olan ve tamamen bağımsızlığını kaybeden İslam âleminin sembolik olarak siyasi anlamda çöküşü hazırlanmıştır. Sekülerizmi, batılılaşmayı, milliyetçiliği kabul etmeye hazır olan İslam âlemi, dini kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁴ Bu tehlikeye engel

¹⁴⁰ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, s.308, Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.199,293, Said Havva, **Allah Erinin Ahlak ve Kültürü**, terc. Harun Ünal, Petek Yayınları, İstanbul, 1987, s.50

¹⁴¹ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.214-233, Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.269

¹⁴² İ. M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, terc. M. Ali Demirci, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s.115

¹⁴³ Hasan el-Benna, ıslah, tecdit ve metod yönüyle hayat-ı içtimaiyede, dini, ekonomik, siyasi, kültürel alanlar başta olmak üzere birçok alana kendine özgü fikirler dahil etmiştir. bk. İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.127-246

¹⁴⁴ Hasan el Benna, **Hatıralarım**, s.90, İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.249, Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.249,258, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.166, İ.M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, s.128, Gudrun Kramer, **Hasan al-Benna**, Oneworld Publications, London, 2010, s.VII, Elmeşru Elislahi Lil İmam Hasan, **Elbenna Teseulatun Likarnin Cedid**, El Müşarıkun, Yusuf Kardavi, Muhammed İmara, Merkez El İ'lam Elarabi Neşriyat, Kahire, 2008, s.6, 18, Fuat el-Benna, el- İhvan el-Müslimun ve Essulta Essiyesiyye Fi Misr, **Uluslararası Afrika Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi**, Hartum, 2000, s.58

olabilmek amacıyla, Mısır'da bugün dünyanın en büyük ve ilk dini siyasi hareketi olan Müslüman Kardeşler Hareketi kurulmuştur. Müslüman Kardeşler, İslam'ı politika aracı kabul ederek kendi sosyal ve siyasal gelişim modellerini önermişlerdir. Bu Teşkilat sadece Mısır'da değil aynı zamanda ülke dışında da İslam'ın yayılmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹⁴⁵

Müslüman Kardeşler Hareketi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam coğrafyasında oluşturulan kritik duruma yönelik bir cevap olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Bu Hareket'in hangi sosyal ve siyasi şartlarda ortaya çıktığını anlayabilmek için Mısır'ın Osmanlı idaresinden İngiliz kontrolüne geçtiği sürece ve I. Dünya Savaşı'ndan sonraki Mısır'ın sosyal yapısına bakmak gerekmektedir.

¹⁴⁵ İ.M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, s.116, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.163, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.77

¹⁴⁶ Tarek Osman, **Egypt on the Brink From Nasser To Mubarak**, Yale University Press, London, 2010, s.82

BÖLÜM3: MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ VE YAPISI

3.1 Müslüman Kardeşler Hareketi Öncesi Mısır

Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra Mısır Valiliğine önce I. Abbas Hilmi Paşa getirilmiştir. Onun zamanında İskenderiye-Kahire hattı demir yolu yapımı imtiyazı İngilizlere verilmiş (1851), onun ölümünden sonra yerine geçen Sait Paşa zamanında ise tamamlanarak kullanıma açılmıştır.¹⁴⁷ Sait Paşa, Mısır'ın kalkınmasına ekonomik ve ticari açıdan katkı sağlayacağı düşüncesiyle Süveyş'te bir kanal açılarak iki denizin birleştirilmesinden yanadır.¹⁴⁸ Fransa'nın İskenderiye Konsolosluğunu yapan Ferdinand de Lesseps tarafından Süveyş Kanalı'nın açılması teklifini Sait Paşa kabul etmiş ve Fransızlara kanal açılması için şirket kurma izni vermiştir. (1854)¹⁴⁹ Bu iznin geçerli olması için Osmanlı Devleti'nin de bu izni imzalaması gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Kırım Harbi dolayısıyla İngiltere ile müttefik olarak Ruslara karşı mücadele vermektedir. İngiltere, içinde yer almadığı Süveyş Kanalı'nın açılmasını istememektedir. Osmanlı Devleti bu izni vermemiştir.¹⁵⁰ Buna rağmen Lesseps, Süveyş Şirketi'ni kurmuş ve hisse senetlerini satışa çıkarmıştır.¹⁵¹ Bu senetleri, Fransa, Osmanlı, İspanya ve Hollanda satın almıştır. Osmanlı Devleti'nin izin vermemesine rağmen 1859 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması çalışmalarına başlanmış, Osmanlı Devleti de İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın açılması konusundaki tutumunu yumuşatması üzerine kanalın açılması iznini resmen 1866'da vermiştir.¹⁵² Bu izinden sonra kanalın açılması çalışmaları hızlanmıştır. Lesseps'in kanalın açılması için kurduğu şirket elemanlarına yeterli imkânları sağlamamış, kanalın kazısına çıplak ellerini kullanan ve zorunlu işçi olarak katılan 100 bin Mısırlı hayatını kaybetmiştir.¹⁵³ Bu konuda E. Zeynep Güler şunları ifade etmiştir: *“Süveyş Kanalı'nın kazılması sırasında angarya yoğun bir biçimde kullanıldı, çalışmalarda yer alan işçilerden büyük*

¹⁴⁷ E. Zeynep Suda Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, Yazılama Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41

¹⁴⁸ Ali İhsan Gencer, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayinevi, c.11, İstanbul, 1993, s. 487

¹⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, s.405, Ali İhsan Gencer, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s. 487, Seyyid Muhammed Es Seyyid, **Mısır (Tarih)**, DİA, XXIX, Ankara, 2004, s. 569

¹⁵⁰ Enver Ziya Kanal, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, c.6, 4.Baskı, Ankara, 1988, s.91-94

¹⁵¹ Ali İhsan Gencer, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s.488, Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003 s.406

¹⁵² Ali İhsan Gencer, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s.488

¹⁵³ Afaf Lutfi Marsot, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.67

kayıplar verildi. Kanal inşaatında çalışma vardiyalı bir biçimde hiç durmaksızın devam etti, vardiya değişimleri sırasında kırbaç ve zor kullanımı yaygındı. Bu yöntemi Firavunlar zamanında piramitlerin inşaatında uygulanan yöntemle benzetmek mümkün. 16 yıl süren bu proje yaklaşık 19 milyon sterline mal olmuştur ve 192 km uzunluğunda kanal uluslararası geçişlere 1869'da açılmıştır.”¹⁵⁴ Süveyş Kanalı'nın açılışı için İsmail Paşa hiçbir masraftan kaçmamış, çok şaşalı bir tören düzenlemiştir. Bu açılış törenine Fransa İmparatoriçesi, Avusturya-Macaristan İmparatoru, Hollanda ve Prusya'ya prensleri katılmıştır. Böylece İsmail Paşa, kanalın açılması vesilesiyle kanalın ve kendinin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Mısır'ın siyasi, ekonomik ve ticari yönden değerlendirilmesi ve stratejik öneminin artması, sömürgeci devletlerin rekabetini bu yöne çevirmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılışı sonrasında yaşanan olaylar değerlendirildiğinde, Mehmet Ali Paşa'ya Süveyş Kanalı'nı açma teklif edildiğinde söylediği “Boğazlar Osmanlı Devleti'nin sebeb-i felaketi oldu. Ben de Mısır'da bir Boğazlar Meselesi oluşturmak istemem.”¹⁵⁵ sözünün haklılığı ortaya çıkmaktadır.

“1841 yılındaki Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı” ile kısmen bağımsız olan Mısır Eyaleti, daha geniş haklarla tam bağımsız olmak için çalışmıştır. Özellikle İsmail Paşa döneminde bu yöndeki çalışmalar hız kazanmıştır.¹⁵⁶ İsmail Paşa, Mehmet Ali Paşa gibi savaş yoluyla değil de barış yoluyla egemenlik alanını genişletmeye çalışmıştır. Onun zamanında Osmanlı Devleti, Mısır'ı “hidiv”¹⁵⁷ olarak tanımış ve veraset sistemi kendi oğullarının Mısır valisi olacakları şekilde değiştirilmiştir.¹⁵⁸ İsmail Paşa'nın Mısır'ı modernize etme uğraşı maddi borçları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca Mısır maliyesi Süveyş Kanalı hisse senetleri içinde taahhüt yüklenmiş, büyük miktarlarda borç altına girmiştir. 1872 yılında Mısır borçları 100 milyon Mısır lirası iken yıllık gelir ise sadece 9,5 milyon liradır.¹⁵⁹ Bu gelir ile borçların faizlerini bile ödemekte zorluk çekilmiştir. Süveyş Kanalı için elinde tuttuğu hisse senetlerini İngiltere'ye satmasına rağmen Mısır iflastan kurtulamamış ve 1875 yılında iflas etmiştir. Bir yıl sonra İngiltere, Fransa,

¹⁵⁴ E Zeynep Suda Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.43

¹⁵⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, s.405

¹⁵⁶ Ali İhsan Gencer, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s.486-487

¹⁵⁷ Hidiv, Mısır valilerine verilen unvandır. Arapça'da büyük vezir, başvezir, hakim demektir. Mısır valileri sadaret payesine sahip oldukları için bu unvan kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Osman Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.1, İstanbul, 1993, s.814

¹⁵⁸ Hilal Görgün, “Mısır (Tarih)”, **DİA**, XXIX, Ankara, 2004, s.570

¹⁵⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, s.407

Avusturya ve İtalya gibi Mısır'dan alacağı olan devletlerin komiserleri tarafından oluşturulan “Düyun-ı Umumiye¹⁶⁰ Sandığı” kurulmuştur.¹⁶¹ Bu tedbirleri yeterli görmeyen İngiltere'nin isteği üzerine “dual kontrol” oluşturularak iki Avrupalı genel müfettiş, gelmiş ve giderleri takip etmeye başlamıştır. Hükûmete, Avrupalı bakanlar tayin edilmiş, ordudaki asker sayısının azaltılması ve maaşlarının düşürülmesi ordu içinde huzursuzluklara neden olmuştur.¹⁶² Dual kontrolün bir sonucu olarak biri İngiliz diğeri Fransız olmak üzere iki denetçi de ülkenin gelir ve giderine nezaret etmek üzere atanmıştır. Denetçiler, Mısır'ın borçlarının faizlerini bile ödeyemediğini ileri sürerek İsmail Paşa'nın görevden alınmasını ve yerine oğlu Tevfik Paşa'nın gelmesini sağlamışlardır.

İsmail Paşa'nın azledilmesi, ordunun sayısının azaltılması, yabancı düşmanlığını daha da kışkırtmıştır. Napolyon zamanında gündeme gelen “Mısır Mısırlılarındır.” sloganı yeniden hayat bulmuş ve ‘Vataniler’ yani milliyetçiler etkilerini artırmaya başlamıştır. Bu hareketin askeriyede öncülüğünü Arabi Paşa çekmiştir. Bunlar ayaklanınca Hidiv Tevfik Paşa İngiltere'yi ayaklanmayı bastırmak için Mısır'a davet etmiştir. Arabi Paşa, İngiltere'ye karşı yaptığı savaşı kaybetmiş ve Seylan'a sürgün edilmiştir. (1882). İngiltere'nin bu askeri müdahalesine Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti boyun eğmek zorunda kalmıştır.¹⁶³ Mısır'a tek başına egemen olmak isteyen İngiltere 1883'te “dual kontrol” uygulamasını sona erdirmiştir. Bu arada 1883'te Mısır'da göreve başlayan Lord Cromer (Evelyn Baring), aralıksız olarak yirmi dört yıl İngiliz sömürge valisi gibi görev yapmaya başlamıştır. Hidiv Tevfik Paşa zamanında Mısır'ın gelirlerinin yarısı borçlara, diğer yarısı ülkenin gerekli harcamalarına olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İngilizlerle uyumlu çalışan Hidiv Tevfik Paşa'nın 1892'de ölümü üzerine yerine oğlu II. Abbas Hilmi geçmiştir. (1892-1914)¹⁶⁴ Ayrıca Mısır fevkalade komiserliği yapan Ahmet Muhtar Paşada bu süreçte Hidiv Abbas Hilmi'ye ‘Müsteşar-ı

¹⁶⁰ Düyun-ı Umumiye, Fransızca Dette Publique mukabili olunmuş bir ıstılahtır. Memleket borcu anlamına gelmektedir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Osman Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Millî Eğitim Basımevi, c.2, İstanbul, 1993, s.487-491

¹⁶¹ E. Zeynep Suda Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.46

¹⁶² Emine Eren, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi,” **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kamil Çolak, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**, Eskişehir, 2008, s. 90

¹⁶³ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, s.409-411, Afaf Lutfi Marsot, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, s.74

¹⁶⁴ Afaf Lutfi Marsot, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, s.77, Emine Eren, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi,” s.91

Hâs' olarak tayin edilmiştir. II. Abbas Hilmi zamanında İngiltere, Mısır'ın kontrolünü sağladıktan sonra gözünü Sudan'a dikmiştir. 19 Ocak 1899'da Sudan'da Mısırlılarla İngilizler arasında yapılan antlaşmaya göre sivil ve askeri idare Hidiv tarafından, İngilizlerin tavsiyesiyle tayin edilen bir valiye verilecektir. Böylece Sudan fiilen İngilizlerin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti, egemenlik haklarına aykırı olduğu için bu antlaşmayı tanımamış fakat Sudan sorunu 1956'da bağımsızlığını kazanana kadar sürmüştür.¹⁶⁵

I. Dünya Savaşı başladığında II. Abbas Hilmi, İstanbul'da bulunmaktadır. Mısır Hükûmeti savaş başlarında tarafsız olmasına rağmen İngiltere'nin baskısıyla Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. İngiltere savaş hukukunu gerekçe göstererek Mısır'ın tüm finans kaynaklarına el koymuştur. Ardından 18 Aralık 1914'te tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını kaldırıp Mısır'ı himayesi altına almıştır. II. Abbas Hilmi'yi de Osmanlı Devleti'yle iş birliği yaptığı gerekçesiyle görevinden alarak yerine amcası Hüseyin Kamil'i Mısır Sultanı ilan etmiştir.¹⁶⁶ Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Mısır için iki kez kanal geçme operasyonu yapmış fakat başarılı olamamıştır.

Hüseyin Kamil'in vefatı üzerine yerine Ahmet Fuat getirilmiştir. ABD başkanı Wilson'un yayımladığı ilkelerden¹⁶⁷ de cesaret alan Mısırlılar'da bağımsızlık düşüncesini doğurmuştur. İngiliz işgaline tepki gösteren siyasetçiler Hizb el- Vafd'ı kurmuşlardır (1919). Partinin lideri Millî Meclis'in Başkan Yardımcısı Saad Zağlul'dur. Zağlul'un önderliğinde başlatılan direniş kısa vade de başarılı olamayıp Zağlul ve üç politikacı arkadaşı Malta'ya sürgün edilse de uzun vadede çıkan isyanı bastıramayan İngiltere, Mısır'ı tek taraflı olarak bağımsız devlet ilan etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Emine Eren, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi,” s.91

¹⁶⁶ Hilal Görgün, “Mısır (Tarih),” s.570

¹⁶⁷ Wilson İlkeleri, dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği ilkelere verilen addır. On Dört Madde (İngilizce: Fourteen Points) olarak da anılan bu on dört ilke, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini de ifade eder. Bu ilkelerin içeriğiyle ilgili bk. Durmuş Yalçın Vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.106-107

¹⁶⁸ Hilal Görgün, “Mısır (Tarih),” s.571

İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını (28 Şubat 1922) kabul etmekle birlikte, Süveyş Kanalı ve Mısır'daki yabancıların haklarının korunmasını üzerine almıştır.¹⁶⁹ İngiltere'nin Mısır üzerindeki siyasi, askeri, ekonomik ve eğitim gibi birçok alanda nüfuzunu devam ettirme çabaları Mısır halkında milliyetçi tepkilerin doğmasına neden olmuştur. İngiltere'nin küresel güç olarak dünya idaresindeki egemenliğinin devam etmesi için Mısır çok önemli stratejik bir yere sahiptir. Bundan dolayı İngiltere, Mısır'da nüfuzunu devam ettirmek istemiştir. İngiltere'nin bu istekleri ve stratejisi Mısır'ın çıkarları ile çelişmektedir.

İngiltere, Mısır halkını kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmeye çalışırken, İngiliz hayranı bir nesle karşı, kendi kültürel zenginliğini fark eden bir neslin oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu neslin yetişmesinde etki/tepki sosyal gerçekliği kendini göstermiştir. İngiltere'nin nüfuzu karşısında siyasilerden bazılarının milliyetçi söylemleri ön plana çıkmıştır. Siyasiler “Halkımızın haklarını kimseye yedirmeyiz. Mısır'da İngiliz yetiştirmeyiz; Mısır, Mısırlılarındır. Yabancılar her zaman bize yabancıdır.” gibi milliyetçi sloganlar ile kitleleri sürüklemiştir.

Özkırımlı'ya göre, “Siyasetçiler modern çağın starlarıdır; sözleri her gün milyonlarca insana ulaşır. Bu bağlamda ne söyledikleri ve bunları nasıl söyledikleri çok önemlidir. Milliyetçilik, her tür siyasi tartışmanın çerçevesini oluşturur. Bu yeterince tartışılmış hatta kanıksanmış bir gerçektir. ‘Vatanseverlik kartı’ her siyasetçi tarafından oynanır.”¹⁷⁰ Mısır'da askeri alanda yetişen ve/veya yetiştirilen, İngiliz çıkarlarına paralel politikalar izleyen komutanlara karşı bir tepki oluşmuş, ekonominin belirli bir seçilmiş zümrenin elinde yer alması halkın büyük bir çoğunluğunda tepkilere neden olmuş; İngiliz tarzı eğitim, İslami düşünceye uymadığı için bize has değil, bizden değil, yorumlarıyla birlikte milliyetçi duygular tetiklenmiştir.

Böyle bir ortamda, yabancı ve sömürge karşıtlığı, eğitim ve dini değerlerin dikkate alınmaması, İhvan-ı Müslümin Hareketi'ne zemin hazırlamış, hareket bu uygun ortamda kısa zamanda Mısır'da kabul görmüştür.

¹⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, Alkım Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, 1995, s.205

¹⁷⁰ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013, s.243

3.2 Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Kuruluşu

1881 yılındaki Arabi Paşa Ayaklanması bastırıldıktan sonra Mısır, Büyük Britanya'ya bağlı ve Batılılaşma sürecini kabul eden bir devlet hâline gelmiştir. İngilizler, Fransızlarla aralarında oluşabilecek çatışmadan dolayı Mısır üzerinde bulunan hakimiyetlerini ilan konusunda acele etmemişlerdir. 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamadan önce, Büyük Britanya, daha önce bağımsızlığını kaybetmiş olan Mısır üzerinde hakimiyetini kurmuştur. Bununla beraber I. Dünya Savaşı'na girerken Mısır topluluğunda, millî burjuvazinin gelişmesi gibi çok önemli oluşumlar yaşanmıştır. Millî burjuvazi, toprak sahipleri, memurlar, tarım işleri ve tarımdan elde edilen ürünler sayesinde önemli ölçüde ilerleme katetmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında pamuk fiyatlarındaki önemli artış Mısırlı elit tabakanın zenginleşmesini sağlamıştır. Mısırlılar, tahvilleri (obligasyon), devlet kredilerini ve ülkede faaliyet gösteren şirketlerin hisselerini satın almaya başlamıştır. Bununla beraber millî burjuvazinin ekonomik rolüyle birlikte siyasi rolü de artmıştır. Zengin Mısırlıların, vatanseverlik dışında, ülkenin hem bağımsızlığını savunmaları hem de bağımsız olmasını istemelerinin temel sebebi, Mısır'ın, Büyük Britanya'nın hakimiyetinde bulunmasıdır. Mısır'da bulunan bütün kesimlerin ortak isteği Mısır'ın özgür bir ülke olması yönündedir. Mısır burjuvazisinin İngiliz sömürgesinden çıkıp özgürlük için vermiş olduğu dramatik mücadele "Mısır Devrimi"ni (Mısır Ayaklanması) meydana getirmiş ve 1919 yılında Mısır ile Britanya arasındaki ilişkinin durumunu tamamen değiştirmiştir.¹⁷¹

İngilizlerin Mısır'da bulunması, zengin burjuvazilerin Batılılaşma sürecini temsil etmeleriyle ilgilidir. Tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Batı etkisini kabul eden, (ilk olarak kültürel Batılılaşma) Avrupa'da eğitim almış elit tabaka ile geleneklere bağlı olan kitleler arasında ayrılığa yol açmıştır. Toplumun zihninde modernleşme süreci, yabancıların Mısır'a dayattığı Batı'da eğitim sloganı adı altında, İngiliz sömürgesinin varlığı ile gerçekleşmiştir.

3 Mart 1924'te Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de halifeliği kaldırmıştır. Din ile devlet işlerini birbirinden ayıran ve ülkesini laik bir devlet olarak ilan eden ilk Müslüman lider

¹⁷¹ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.43-49, İbrahim el-Beyyumi Gani, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.47-48

olmuştur. İslam âlemi ilk kez halifesiz kalmış ve dini otorite sembolünü kaybetmiştir.¹⁷² Diğer sembolik hareket ise İslam dünyasının düşüşü sırasında faaliyetleri en üst düzeyde olan Hristiyan misyonerlerle ilgilidir. 3 Nisan 1924'te Kudüs'te Protestan misyoner örgütlerin büyük bir kongresi olmuştur. Kongrenin konusu, İslam dünyasındaki otorite boşluğundan faydalanarak Arapları nasıl Hristiyanlaştırabilecekleriyle ilgilidir.¹⁷³ Protestan Hristiyanlar aktif faaliyetlerine rağmen Orta Doğu'da önemli bir başarı elde edememişlerdir. Müslüman dindar çevre bunu ciddi bir dönüşüm çağrısı ve Yeni Haçlıların Orta Doğu'yu Batı Hristiyan dünyasına katmak istemeleri olarak algıladı. Avrupalılar, bütün İslam dünyasındakimiyetlerini kurmuşlardır. Mağrip'te ve Şam'da Fransızlar güçlenmiş, İngilizler de Maşrik topraklarının büyük bir bölümünü kontrol altına almışlardır. 1917 yılında İngiliz askerlerinin Kudüs'e girmesi, Hristiyanlığın ve kutsal şehrin Hristiyanlara dönmesinin zaferi olarak algılanmıştır.¹⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve çöküşü, bununla beraber Avrupalıların nihai zaferiyle beraber neredeyse bütün Müslümanlar üzerinde sömürge kurmaları, İslam âleminde büyük bir yenilgi havası oluşturmuştur.

İslami eğitim kurumu olan Ezher'in bir grup ilahiyatçısı, halifeliğin kaldırılmasının ardından Atatürk'ün bu kararının, İslam'a ters düştüğü açıklamasını yapmışlardır. Bu kararı eleştirenler arasında diğer ilahiyatçıların yanı sıra Müslüman reformistlerin en tanınmış isimlerinden biri olan Reşid Rıza da vardır.¹⁷⁵

Bazı ilahiyatçılar ve Ezher'in temsilcileri tarafından yapılan bildiriler ve konuşmalar dıştan gelen çağrılara dini cevap niteliğindedir. İlahiyatçıların toplum üzerinde etkisi olmasına rağmen Mısır'ın siyasi hayatında önemli bir rolleri yoktur. Böyle bir ortamda Müslüman Kardeşler Hareketi 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye şehrinde kurulmuştur. Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin kuruluşu Hasan el-Benna ile bire bir ilişkilidir. Toplumda aynı fikri paylaşılan kişilerden bir grup kurulmuştur. Amaçları; İslami değerlere sözcülük etmek, genç nesli İslam ahlakıyla terbiye etmek, Batı'nın siyasi,

¹⁷² İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.44,215,250

¹⁷³ Conference of Christian workers among Moslems. Chairman of the International Misionarycouncil, New York, 1924, Fuat el-Benna, el- İhvan el- Müslimin ve Essulta Essiyesiyye Fi Misr, **Uluslararası Afrika Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi**, s.57-58

¹⁷⁴ A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül-Müslimin Örgütü**, s.31,32, Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.126-143

¹⁷⁵ Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.150-154

ekonomik ve kültürel etkisine karşı savaş vermek, sömürgeci Hristiyanlarla mücadele etmek ve Şeriat rejimini yeniden getirmektir. Hasan el-Benna'nın hayatı Müslüman Kardeşler Cemiyetiyle çok yakından ilgilidir, öyle ki örgütün faaliyet raporunun içinde Hasan el-Benna'nın biyografisi yazılıdır ve birbirinden ayrı tutmak imkânsızdır.¹⁷⁶

Hasan el-Benna'ya Siyasi İslam'ın kurucusu denmesi ve onun bu şekilde kabul edilmesi ciddi temellere dayanmaktadır. Birçok tarihçi, El-Benna'yı Mısır'ın seçkin sosyo-politik eylemcilerinden biri sayar. Buna karşı çıkılmaz, çünkü Benna 43 yaşında öldüğünde; artık günden güne Mısır topluluğunda kök salan, geniş bir taraftar kitlesine sahip, büyük sosyo-politik bir örgütün kurucusudur. Hareket; sıradan insanlardan üst düzey askeri yetkililere, şehirlilerden kırsal kesim insanına, köy büyüklerinden üniversite öğrencilerine kadar geniş bir kitleye sahiptir.¹⁷⁷ Araştırmacıların ve çağdaşların görüşüne göre Benna bitmez tükenmez bir enerjiye, mükemmel bir hafızaya, iş yapabilme kapasitesine sahiptir. İslam tarihini, ilahiyatı ve İslam haklarını çok iyi bilmektedir. Ayrıca parlak bir hatip, iyi bir gazeteci ve yetenekli bir organizatördür.¹⁷⁸ Mesleği öğretmenlik olan Benna, olağanüstü bir çalışma kapasitesine, kişisel karizmaya, hatiplik becerisine ve organize yeteneğine sahipti. İlahiyatçıdan ziyade aktivist olan Benna, Siyasi İslam'ın ana fikrine uygun bir şekilde hareket etmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir.¹⁷⁹

Hasan el-Benna'nın dini ve millî kimliğinin gelişmesinde babasının tesiri büyüktür. Babası oğluna; dine olan bağlılığı, bilgiye olan aşkı ve öğrenilen şeyleri pratiğe dökmeyi aşılamıştır. Benna, saat atölyesinde babasına yardım ederek saat ustalığını öğrenmiştir. Saatçide çırak olarak çalışan Benna'ya burası konsantrasyon, çalışkanlık ve sabır gibi değerler kazandırmıştır. Benna bu değerleri bütün hayatına taşımıştır.¹⁸⁰ 13

¹⁷⁶ Brynjar Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942*. Ithaca Press 1998, s.22, İ.M Ebu Rebi, *İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri*, s.117, Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood From Opposition To Power*, Saqi Books, London, 2013, s.26

¹⁷⁷ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.113-114, Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, s.170

¹⁷⁸ Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, s.99-111

¹⁷⁹ İbrahi el- Beyyumi Ganim, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.174-179

¹⁸⁰ İbrahi el- Beyyumi Ganim, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.132-133, Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, s.16, Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.77, Gudun Kramer, *Hasan al-Banna*, s.6

yaşındayken Sufi Hasafiye tarikatına katılmıştır.¹⁸¹ Aynı zamanda 1919 yılındaki Mısır Devrimi olarak tarihe geçen İngiliz sömürgesine karşı yapılan grev ve gösterilere de katılmıştır. El-Benna çok erken yaşlarda, iç disiplinin şekillenmesi ve bozulan ahlaki değerlerin düzeltilmesini sağlamak; Hıristiyan misyonerlerin baskısını ve İslam'la bağdaşmayan davranışların kökünü kazımak için çalışmalar yürüten Müslüman öğrenci gruplarının aktif bir üyesidir.¹⁸²

17 yaşında Benna, Kahire'de prestijli pedagoji üniversitesi olan Dar'ul Ulum'a kaydolmuştur.¹⁸³ Benna, eğitimin toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. O, öğretmenliği özel bir vazife olarak görmüş, meslekten ziyade dine davet olarak tanımlamış ve kendisini din hocası yani, mürşit olarak ifade etmiştir.¹⁸⁴

Genç bir öğrenci olan Hasan el-Benna, birçok tarihi olaya şahit olmuştur. Mitingler ve gösteriler nedeniyle sarsılan Mısır, istikrarsız bir dönemde bulunmaktadır. Ülkesinde gözlemlediği kaos nedeniyle El-Benna, Mısır'ın geleneklerine dönerek gerçek bir siyasi güce sahip olması gerektiği çıkarımını yapmıştır. Hasan el-Benna, İslam âlemi için Batı'nın etkisinin zararlı olduğunu düşünmektedir. Bazı araştırmacılar, onun Batı dünyasına karşı zenofobi (yabancı düşmanlığı) beslediğini isnat etmektedir.¹⁸⁵ Aslında Benna, Batı kültürüne ait olan bazı değerleri inkar etmemektedir ama ona göre Batı, insanları egoizme ve bireyselliğe iten sınıflar arası çatışma çıkaran, aile kurumunu yıkan ve diğer toplumsal illetlere maruz bırakan bir kültürdür. El-Benna sosyal İslamı, toplum arasında karşılıklı saygı, adalet, yöneticilerin dürüstlüğü, maddi manevi denge olarak idealize etmiştir. Var olan kaosu, İslam düzeniyle değiştirmeyi teklif etmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.29-44, Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.248, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.21-23, Gudun Kramer, **Hasan al- Banna**, s.12-15, Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.6-7, Abdullah Ennefesi, Hamid Kuveysi, **Ennekdu Ezzati Lilhareketi Elislamiyye**, Darul Şuruk, Kahire, 2009, s.83- 85, Ahmet Varol, **Müslüman Kardeşler, Eleştiriler-Cevaplar**, Nida Yayınları, İstanbul, 2013, s.33-49

¹⁸² Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.50, , Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.23-26, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.79, Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.9-11

¹⁸³ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el- Benna**, s.29-42

¹⁸⁴ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.56-67

¹⁸⁵ Harris C.P. **Nationalism and Revolution in Egypt: the Role of the Muslim Brotherhood**. Westport, 1986, s.148

¹⁸⁶ Islam, Politics and Social Movements.University of California press, 1988, XVI, s.55.

El-Benna, Dar'ul Ulum'dan 1927 yılında mezun olmuş ve Süveyş Kanalı'ndaki İsmailiye şehrinde el-Emiriyye İlkokulunda öğretmen olmuştur.¹⁸⁷ Benna, elit tabaka, köylüler, şeyhler, öğrenciler ve işçilerin temsilcilerini kendi tarafına çekebilmek için camilerde, kulüplerde ve kahvelerde farklı kitlelere kendi söylemlerini anlatmıştır. Gerçek İslam'ın yeniden canlanmasıyla ilgili olan konuşmaları, İngilizlere ait olan Süveyş Kanalı şirketinin merkezinin de bulunduğu, İsmailiye şehrinde hedef kitleye ulaşmıştır. Bu sırada yakınlarında da İngilizlerin askeri üsleri bulunmaktadır. Zengin Mısırlıların ve yabancıların yaşadığı evlerin ihtişamıyla, yoksulların yaşadığı bölgedeki sefalet karşılaştırılmaktadır. Benna, burada da tıpkı Kahire'de olduğu gibi İslam ahlakının düşüşünü, İngiliz ve Mısır beyleriyle kendi ülkesinde yabancılar için çalışanlar arasındaki sahip-köle ilişkisini gözlemlemiştir. Benna, hatıralarında İsmailiye'yi, yabancı sömürgesi altında bulunan ve yabancı bir kültürün etkisinde kalan; sadece Mısır'ı değil, bütün İslam âlemini saran bir kötülüğün sembolleştiği yer olarak tarif etmiştir.¹⁸⁸

El-Benna, belge ve örneklerin yardımıyla geçmişi tıpkı bir din öğretmeni gibi anlatan hoca özgünlüğündeydi. Öğrencilerine, çocuğuna yaklaşan bir baba gibi davranırdı ve takipçilerinden tam bir sadakat, duygusal bir bağlılık ve koşulsuz itaat talep ediyordu, tıpkı sufilikte şeyhin müritlerinden istediği gibi.¹⁸⁹

Böyle bir süreçte 1928 yılında Müslüman Kardeşler Hareketi ortaya çıkmıştır. Benna'nın sözlerine göre, "İhvan-ı Müslimin Hareketi" 1928 yılında, altı Mısırlının, yabancı hakimiyetinin küçük düşürücülüğünden kurtulmak ve İslam'ın güzelliklerine ulaşmak için kendisine başvurmalarıyla ortaya çıkmıştır. El-Benna, onların sahip olduğu inançtan çok etkilenmiş ve bu yüzden onların liderleri olmaya karar vermiştir.¹⁹⁰ Hasan

¹⁸⁷ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.106-111, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.45, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler**, s.84-85, İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna, DİA**, s.307

¹⁸⁸ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.122-131, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.45-54, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler**, s.86, Richard P. Mitchell. **Society of the Muslim Brothers**, s.9-11

¹⁸⁹ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.50-52

¹⁹⁰ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.36, Richard P. Mitchell. **Society of the Muslim Brothers**, s.8, Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, Princeton University Press, 2012, p.21, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el- Benna**, s.54-56, A. Vehbi Ecer, **İhvanı Müslimin Örgütü**, s.21, İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna**, s.3007, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.132-134, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.167-168, Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.276, İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.145-146, Cenap Çakmak, "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?", **Akademik Orta Doğu**, c.2, S1, İstanbul, s.75

el-Benna, verdiği derslerden ve yaptığı toplantılardan etkilenecek gelen altı İsmailiyeli kişinin hepsinin meslek sahibi esnaf olduklarını söylemiştir. Bunlar; Hafız Abdulhamid (marangoz), Ahmed el-Hasri (berber), Fuad İbrahim (ütücü), Abdurrahim Hasbullah (şoför), İsmail Azze (bahçıvan) ve Zeki el-Mağribi (tekerlekçi). 1928 yılı Nisan/Mayıs ayında toplanan bu kişiler Müslüman Kardeşler Hareketi'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır.¹⁹¹ Bunlar, İslam için kardeşler olarak çalışmak ve islam yolunda cihat etmek” üzere yeminleşmiş ve biat etmişlerdir.¹⁹² Cemiyetlerinin adının da İhvan'ül Müslimin (Müslüman Kardeşler)¹⁹³ olmasına karar vermişlerdir.¹⁹⁴

Aslında 1928 yılında Müslüman Kardeşler Hareketi siyasi bir hareketten ziyade, dini eğitim veren bir topluluk olarak kurulmuştur. Mısır'da bunun dışında toplumsal faaliyetlerde bulunan başka dini teşkilatlar da bulunmaktadır. 1920'li yılların sonunda Mısır'da “Genç Müslümanlar Teşkilatı” adında Benna'nın da üyesi olduğu bir teşkilat kurulmuştur. Fakat “Genç Müslümanlar Teşkilatı” Benna'nın isteklerine cevap verecek nitelikte değildir. Benna topluluğun (derneğin) Hizb el-Vatani, milliyetçilerin partisiyle ve siyasetle doğrudan bağlantısı olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra, Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın İslami eğitime karşı kayıtsız tutumu El-Benna'nın hoşuna gitmemiştir. Benna ise eğitimi, İslam'ın yeniden yaygınlaşması için gereken en önemli ihtiyaçlardan biri olarak görmektedir.¹⁹⁵

Müslüman Kardeşlerin ilk zamanlardaki faaliyetleri, siyasi pozisyonlarının ve liderlerinin ideolojisinin net olmamasından dolayı Hareket'in birçok farklı ismi olmuştur; bu isimlendirmelere, Dini Entelektüeller Kulübü, Hayırsever Müslümanlar Topluluğu, Sufi Tarikatı örnek olarak gösterilebilir. Müslüman Kardeşler henüz hiçbir siyasi hareketi organize etmemiştir. Çünkü net bir siyasi pozisyona sahip değildir.

¹⁹¹İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.145-146, Abdullah Ennefesi, Hamid Kuveysi, **Ennekdu Ezzati Lilhareketi Elislamiyye**, s.86

¹⁹² Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.133

¹⁹³ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.133-134

¹⁹⁴ Biz de bu çalışmamızda İhvan'ül- Müslimin Hareketi'ni dilimize uyarlayıp Müslüman Kardeşler olarak isimlendireceğiz.

¹⁹⁵ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.55, Said Havva, **Allah Erinin Ahlak ve Kültürü**, s.51

Hareket'in kurucuları, Mısır toplumunun yeniden doğuşunu hızlandırmak için kendilerine hedefler koymuşlardır.¹⁹⁶

El-Benna ve onunla hemfikir olan altı kişi, İsmailiye'nin merkezinde gençlerin din derslerini öğrenmeleri için bir araya gelebilecekleri bir oda kiralamışlardır. Burada önemli olan öğrenci sayısından ziyade eğitimin kaliteli olmasıdır. Aslında bu okul, Medrese el-Tezhib, camilerin bünyesinde açılan özel okul niteliğindedir. Ama geleneksel medreseden en önemli farkı, eğitim metodudur. Dini metinlerin mekanik ezberinden ziyade, Kur'an ayetlerinin ve hadislerin anlaşılmasına önem verilmiştir. El-Benna için önemli olan metinleri ezberletmek değil, İslam dininin gerçek anlamını öğrencilerinin bilincine yerleştirmektir. Müslüman Kardeşlerin okullarında öğrencilere bireysel yaklaşım hakimdir. Öğrenciler küçük gruplarda ders almış ve öğretmen her biriyle ayrı ayrı ilgilenmiştir. Nüfusun her kesiminden ve her yaştan olan kişilere dersler açık olduğu için öğrenci sayısında artış olmuştur. Böylece, El-Benna ve arkadaşları İslam'ı, ilahiyat fakülteleri ve medreselerden alıp sosyal hayata çıkararak dini eğitimi geniş insan kitleleri için daha orijinal ve daha ulaşılabilir hâle getirmiştir.¹⁹⁷ El-Benna, İsmailiye'deki kahveleri ziyaret eden binlerce insana hitap etmiştir. Kahveler, sadece kahve ya da çay içilen bir yer değil, aynı zamanda Mısırlıların teveccüh ettiği, siyasi ve sosyal problemlerin konuşulduğu yerlerdir. El-Benna, kahvelere gelen ziyaretçilere vaaz ve konferans havasında konuşmalar yapmıştır. Müslüman Kardeşler, kahveler ve diğer sosyal alanları faaliyetlerinin önemli merkezi hâline getirmiştir. Çünkü böylelikle halka daha yakın olmakta, halkın içinde kendi fikirlerini kimseyi rahatsız etmeden, mütevazı bir şekilde yayabilmektedirler.¹⁹⁸ Müslüman Kardeşler sadece şehirdeki topluluğa önem vermemişler, aynı zamanda köylerde de aktif olarak çalışmışlardır. Mısır'ın 4000 köyünden yaklaşık 3000 köyü dolaşarak toplumun değişik katmanlarına dair bilgi ve

¹⁹⁶ Ziad Munson, "Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood", *The Sociological Quarterly*, Vol.42, No.4, 2001, s.487, Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood, Evolution of an Islamist Movement*, s.24

¹⁹⁷ Hasan el-Benna, *Hatıralarım*, s.134-142, Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, s.56-57

¹⁹⁸ Hasan el-Benna, *Hatıralarım*, s.85-87, 113-115, Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, s.47-54, Gudrum Kramer, *Hasan el-Benna*, s.26, Hasan el-Benna, *Müzekkerat Eddevetu Ve Eddaiye, Daru Eddava, İskenderiyye*, 2001, s.43-44

deneyimlerini artırmışlardır. Hasan el-Benna'nın, sorunları konuşurken halkın anlayabileceği bir dil kullanması, gönülleri fethetmesini kolaylaştırmıştır.¹⁹⁹

Müslüman Kardeşlerin diğer bir özelliği de, kendileri gibi olan gruplardan farklı olarak halkı bilinçlendirme şekilleridir. El-Benna'nın kendisi; becerikli bir politikacı, Müslüman haklarının savunucusu, sufi hocası ve tecrübeli pedagoğdur. El-Benna, Mısır toplumundaki farklı gruplar arasında ortak bir yön bulabilmektedir. Müslüman Kardeşler teşkilatında El-Ezher'in şeyhleri, sufi kardeşlerin temsilcileri ve modern pedegoglar bulunmaktadır. El-Benna, El-Gazali'nin çalışmasını özümseyerek sufiliğin etkisini genç yaşta tecrübe etmiştir. Aynı zamanda Mısır'da yaygınlaşan Hasafiye tarikatının zikir topluluğuna üyedir ve Sufi tarikatının temsilcileriyle sohbetlere katılmaktadır.²⁰⁰

3.3 Müslüman Kardeşlerin Sosyal Faaliyetleri

Müslüman Kardeşlerin ilk önemli sosyal faaliyetlerinden biri İsmailiye'de cami inşaa etmeleridir. Kaynakların toplanmasına ve gelecekteki projelerini realize etmeye 1930 yılında başlamışlardır. Mescit ve 200 öğrencilik medresenin inşaatı 1,5 yıl devam etmiştir. Bu proje Müslüman Kardeşlere, Müslüman Hayırseverler Teşkilatı statüsünü eklemiştir. Teşkilat ancak 1930 yılında resmi olarak kaydettirilmiştir.²⁰¹ 1931 yılında Kahire'de, Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın bir şubesi açılmıştır. Mısır'ın başkenti Kahire, ülkenin bütün politik, kültürel ve dini hayatının merkezidir. İsmailiye'den gelen genç İslam aktivistleri için ideallerini gerçekleştirebilecekleri stratejik bir başlangıç noktasıdır. Kahire sadece Mısır'ın siyasi, ekonomik ve kültürel başkenti değil; aynı zamanda bütün Orta Doğu'nun merkezidir.²⁰² 1932 yılında El-Benna resmi olarak akıl hocası (el-Mürşit, El-Amm) olmuştur²⁰³ ve bundan böyle Teşkilat'ın merkezi olan

¹⁹⁹ İbrahim el- Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.147, Hasan el-Benna, **Müzekkerat Eddevetu Ve Eddaiye**, s.43

²⁰⁰ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.26, Gudrum Kramer, **Hasan al- Banna**, s.28, İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el- Benna, DİA**, s.307

²⁰¹ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.40, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.145-149, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.58-62

²⁰² Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.186-189, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.69-72, Steven A. Cook, **The Struggle For Egypt**, Oxford University Press, 2013, s.29

²⁰³ Genel danışman veya danışman hoca, Hasan el- Benna'nın en önemli unvanıdır. Diğer unvanları ise şu şekildedir; a) Hasan Efendi el-Benna b) Şeyh Hasan el-Benna c) İmam Hasan el-Benna d) Hasan el-Benna Hoca (Üstat) e) Genel Danışman Hasan el-Benna. İsmi önüne en çok konulan unvanlardan biri de "Şehid" dir. "El-İmam eş-Şehid" denir. bk. İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.180-181

Kahire'ye gelmiştir.²⁰⁴ Teşkilat'ın en önemli faaliyetleri arasında, halkın sosyal refahını düzelterek projeler yer almaktadır. Mısır halkının hayat kalitesini artırmaya yönelik faaliyetler yapmışlardır. Mesela, okullar açmışlar, kimsesizlere, ihtiyaç sahiplerine ve hastalara destek sağlamışlar, köylere elektrik gelmesine yardım etmişler, sağlık hizmetlerinin seviyesini artırmışlar ve camiler inşa etmişlerdir. Ciddi sosyal faaliyetlerin varlığı (etkili propaganda ile birlikte) Müslüman Kardeşler Teşkilatına yeni üyelerin katılmasına yardımcı olmuştur. Devlete alternatif, daha etkili, hukuk kurallarına uyan ve dini kardeşlik temellerine dayanan bir yapı kurmuşlardır.²⁰⁵

El-Benna ve taraftarları, halk sohbetleri ve konferanslar düzenlemiş, dini halkalar organize etmiş, sadece büyük şehirlerde değil, onlardan çok uzakta bulunan köylerde de bu faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Teşkilat, küçük şehir burjuvası ve düşük eğitimli sınıf arasında aktif bir hayırseverlik çalışması yürütmüştür. Müslüman Kardeşlerin bütçesiyle kurulan okullarda, eğitim imkânı olmayan çocuklara ortam hazırlanarak, dini ve kültürel değerler kazandırılmıştır.²⁰⁶

Müslüman Kardeşlerin yapmış olduğu hayırseverlik faaliyetleri (cami, okul, hastane, eczane vb.) kentsel ve kırsal nüfusun desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu durum ülkenin zengin hayırsever kurumlarının, Teşkilat'ın ihtiyaçlarını gidermesi için bağışlar yapmasına da katkıda bulunmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, dıştan gelen bağışlar hariç Müslüman Kardeşler neredeyse tamamen kendi kendini finanse edebilmektedir. Temel olarak içten gelen gelir kaynakları, Müslüman Kardeşler tarafından kurulan anonim şirketlerden ve diğer ticari projelerden gelen gelirler ve düzenli verilen aidatlardır. Hasan el-Benna, 4000 ila 60000 Mısır funtu ile endüstri, ticari, basın-yayın sektöründe yedi tane özel şirket kurmuştur.²⁰⁷ Bu şirketler başarılı bir büyüme grafiği çizmiştir fakat 1948 yılında devlet tarafından kapatılarak el konulmuştur. 1940'lı yılların ortalarında, kent burjuvasının zengin temsilcileri ile aristokrat ve elit kesim temsilcilerinin Teşkilat'a destek vermesiyle birlikte Müslüman

²⁰⁴ Abdullah Ennefesi, Hamid Kuveysi, **Ennekdu Ezzati Lilhareketi Elislamiyye**, s.83- 85

²⁰⁵ Cenap Çakmak, "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?" s.76, İbrahim Beyyumi Ganim, **İhvan-ı Müslimin, DİA**, s.581

²⁰⁶ Davis N.J., Robinson R.V. **Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare**, Bloomington: Indiana University Press, 2012, s. 37

²⁰⁷ A.Z. Al-Abdin, "The Political Thought of Hasan Al-Banna", s.227, Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.91-92, 313-114, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.412-414

Kardeşler finansal anlamda rahatlamıştır.

Düşük gelirli insanlara yapılan yardımları da içine alan hayırseverlik faaliyetleri, Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın taraftar sayısının birkaç yıl içinde ciddi anlamda artmasına katkıda bulunmuştur. Teşkilat 1940'ta 300'e yakın şubeye sahiptir. Bu sayı 1944'de 1000'e²⁰⁸, 1948'de 2000'e ulaşmıştır.²⁰⁹ Teşkilat'ın hayırseverlik faaliyetlerinin sosyal yönünün tesiri o kadar büyüktür ki 1948 yılından sonra faaliyetleri resmi olarak yasaklanmıştır. Mısır'da 1930-40 yılları arasında Müslüman Kardeşler tarafından açılan okullar, camiler ve hastaneler toplum nezdinde büyük bir kabul görmüştür.²¹⁰

3.4 Müslüman Kardeşlerin Siyasallaşması

1930'lu yılların ortaları, Teşkilat'ın aktif olarak siyasallaşmaya başladığı dönemdir. Bu çok önemli bir süreçtir. Çünkü Müslüman Kardeşlerin siyasi bir sloganları olmamıştı, daha çok sosyal faaliyetlerle ilgileniyorlardı. 1930'lu yıllarda Başbakan İsmail Sıtkı, El-Benna'ya Komünist, Müslüman Kardeşler Hareketine Bolşevik dediğinde; Teşkilat'ın, Mısır monarşisini devirmek ve Sovyet yanlısı bir rejim kurmak için Moskova tarafından finanse edildiğini söylediğinde gülünç bir durum ortaya çıktı.

1935 yılında El-Benna ilk kez Müslüman Kardeşlerin, Müslümanların haklarını savunmak için kurulan siyasi bir İslam Teşkilat'ı olduğunu ilan etmiştir. Müslüman Kardeşler, kendilerine siyasi bir görev belirledikten sonra geleneksel anlamda siyasi bir parti hâline gelmemişlerdir. Daha çok sosyal bir hareketi temsil etmektedirler. Müslüman Kardeşlerin 1930'lu yılların ortasından itibaren siyasallaşmaya başlamaları iç politika sahasındaki durumyla ilgilidir. Bazı yazarlar, Müslüman Kardeşlerin siyasal olarak aktifleşmelerinin Filistin'deki Arap Ayaklanması'yla ortaya çıktığını ve bu ayaklanmanın Müslüman Kardeşlerin siyasi anlamda yeniden doğmalarında da büyük payının olduğunu düşünmektedirler.²¹¹

Bitmek bilmeyen krizler ve Mısır politikasını kapsayan ekonomik düzensizliklerin hepsi halkın memnuniyetsizliğinin artmasına sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra

²⁰⁸ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.110

²⁰⁹ Cenap Çakmak, "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?", s.76

²¹⁰ Davis N.J., Robinson R.V. *Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare*, Bloomington: Indiana University Press, 2012, s.38

²¹¹ Ziad Munson, *Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood*, s.488

başlayan İngiliz himayesi, 1922 yılında Mısır'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla resmen bitmiştir. Ama gerçekte İngiltere, dış politika ve güvenlik de dahil Mısır politikasında kilit yerlerde kontrolünü devam ettirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında da Mısır'ın Almanya ve İtalya ile müttefik olmasına karşı çıkmıştır. Mısır'ı müttefiklerine yardım edebilmek için bir üs olarak kullanmak istemiştir.²¹²

Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın üyelerinin çoğu 1936 yılı öncesinde sosyal programlar ve Teşkilat'a taraftar çekme faaliyetleriyle ilgilenmişlerdir. II. Dünya Savaşı meydana geldiği yıllarda ve daha öncesinde, Teşkilat'ın pozisyonu ve El-Benna'nın kendisi önemli ölçüde güçlenmiş ve Mısır toplum hayatında en etkili figürlerden biri olmuştur. Müslüman Kardeşlerin, 1936-1939 yılları arasında Filistin'de Arap Ayaklanması'nı desteklemeleri ve Siyonistlerle İngilizlere karşı yapılan savaşta Araplara yardım etmeleri, Mısır dışında da etkili olmaya başlamalarını sağlamıştır.²¹³

Müslüman Kardeşlerin en önemli siyasi çağrıları anti-sömürgecilikti. O zamanlar Mısır, Büyük Britanya'nın askeri kontrolü altındadır.²¹⁴

1938 yılında akıl hocası el-Benna, mevcut krizden çıkış yolları önermiştir. El-Benna, çok partili olmayı şiddetle eleştirmiş, bunun sadece farklı gruplara mensup olan kişiler arasında meydana gelen mücadeleden ibaret olduğunu ve ülkenin ulusal çıkarlarıyla hiçbir alakası olmadığını belirtmiştir. Mısır'ın içinde bulunduğu gerçek siyasi durum, farklı partilerin iktidar koltuğuna oturabilmek, başbakanlık görevine gelebilmek, ayrıcalıklı ve ekonomik çıkarlar için vermiş oldukları bencil ve küçük mücadeleler, el-Benna'nın çok partililiği eleştirmesine neden olmuştur.²¹⁵

El-Benna, siyasi tavrını 1937'den itibaren daha net ortaya koymaya başlamıştır. Nitekim bu yıl öncelikle 'On Görev', 'Helak Edici On Husus' ve 'Kurtarıcı On Husus' adı altında bazı teklifler sunmuştur. Ona göre Teşkilat üyelerinin amblem taşımak, sırları gizlemek, tavsiyelere uymak, ilgiyi kesmemek gibi maddelerin de aralarında bulunduğu on görevi vardır. 'Helak Edici On Husus' ise emperyalizm, siyasi ve mezhebi ihtilaflar,

²¹² Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.73-74, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.109

²¹³ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.76-78, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s. 366-374

²¹⁴ Selma Botman, **The Liberal Age, 1923–1952 // The Cambridge History of Egypt. Vol. 2: Modern Egypt from 1957 to the end of the XX Century**, Cambridge University Press, 1998, s. 285–308

²¹⁵ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.304-307

faiz ve beşeri kanunlarla, ahlaki çözölüşü kapsar. ‘Kurtarıcı On Husus’ arasında İslami kanunları uygulamak, birlik ve özgürlük, zekatın düzenlenmesi, gibi kavramlar bulunur. Bu tekliflerden derlenen konular, sonradan ‘el-Metalibe’l-Hamsun’ yani ‘Elli İstek’ başlığını taşıyan ve hükûmete yönlendirilen bir ültimatom hâlini almıştır.²¹⁶

‘Elli İstek’ hükûmetin üyelerine, Kral’a ve Meclis’e el-Benna tarafından yazılıp gönderilen metindir. Bu metin Müslüman Kardeşlerin ideal Mısır’ını tasvir etmekle birlikte yapılması gereken hususları anlatmaktadır. Görüldüğü üzere Teşkilat, siyasi söylem ve isteklerle devlet idaresine etki etmek amacındadır. Böylece 1937’den itibaren kuruluş aşamasında gözlenen ve dini bir hayır kurumu olma kimliğinden çok, Mısır’ın ve İslam ülkelerinin içinde bulunduğu problemlere siyasi metodolojiyle çözüm bulma girişimleri ön plana çıkmaktadır.²¹⁷

‘Elli İstek’ siyasi ve yargı alanında; sosyal, ilmi ve iktisadi alanda olmak üzere üç ayrı kategoride sıralanmıştır. Bu kategoriler içeriğinde;particiliğe son verilmeli, cihat duygusu üzerine ordu güçlendirilmeli, kaybedilmiş hilafet tesis edilerek İslam ve Arap ülkeleri arasındaki bağ kuvvetlendirilmeli, askeri ve idari görevler Ezher mezunlarına verilmeli, resmi iş ve saatler namaza göre ayarlanmalı, kumar ve içki yasaklanmalı, kız ve erkek öğrenciler ayrı kurumlarda eğitim görmeli, müzik ve tiyatrolar kontrol altına alınmalı, Kur’an hıfzı eğitim için şart koşulmalı, ümmetin tamamına İslami kıyafet giydirilmeli, faiz ve rüşvet yasaklanmalı, bankacılık düzenlenmeli, kadın hakları gözetilmeli,²¹⁸ fuhuş engellenmeli, köyler gözetilmeli, boş arazi ve bahçeler işler hâle getirilmeli gibi talepleri barındırmaktadır.²¹⁹

El-Benna siyasi öngörüsünü ‘yapıcılık’ olarak tanımlamaktadır. Ona göre İhvan davası yıkmaz, yapar; her zaman için olumlu olanı gerçekleştirmeye çalışır.²²⁰ Bu görüş bir

²¹⁶ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.361-362, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.381-382

²¹⁷ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.361-362, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.381-382

²¹⁸ Kadının doğal eğilimi olarak evi ve çocuğuyla ilgilenilmesi öngörülmüştür. İslam, kadına bütün şahsi, medeni ve siyasi haklarını vermiştir. Hasan el-Benna’nın bu konudaki görüş ve tasavvurları şu sözüyle özetlenebilir. “İslam, kadının evinin dışında genel işlerle uğraşmasını haram kılmıştır. Kadının başta da sonda da asıl yeri evidir.” Ona göre kadına hukuk ve siyaset alanının da yer yoktur. Bu alandaki sertlik kadın hareketlerinin zayıf kalmasına ve tartışılmasına sebep olmuştur. bk. İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.344-351, Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.466-481

²¹⁹ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.384-391

²²⁰ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.394-395

nevi Teşkilat'ın şiddet taraftarı olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak 1937'de açıklanan Müslüman Kardeşlerin gelecek planı, farklı yorumlara sebep olmuştur. Bu planda Teşkilat tarihsel misyonunu üç aşamada izah etmiştir. Birinci aşama, Müslüman Kardeşlerin Mısır'da ve İslam ülkelerinde yaygınlaşması anlamına gelen Tarif (tanıtma) aşamasıdır. Bu aşamada vaaz ve irşatla beraber yararlı müesseselerin kurulması esastır. İkinci aşama ise Teşkilat'ın yerleşmesi, kökleşmesi ve güçlenmesi anlamına gelebilecek Tekvin (Oluşum) aşamasıdır. Bu aşamada manevi yönden tam bir tasavvufi ruh, pratik yönde ise tam bir askeri düzen gerekmektedir; davet özeldir, tam bir itaat istenmektedir. Son aşama ve nihai hedef ise Müslüman Kardeşlerin asıl varlık sebebini gerçekleştireceği Tenfiz (İcra) idealidir. Bu aşamada dava amansız bir cihat, gayeye ulaşma yolunda kesintisiz bir çalışma ancak sadıkların üzerinde sabredebileceği bir imtihan ve zorluklara katlanmadır.²²¹

Hasan el-Benna: “Ey Müslüman kardeşim, bu davaya inanman sana şu görevleri yapmanı vacip kılmaktadır. Ta ki İslami cemaate bir tuğla olasın.”²²² diyerek uyulması gereken vecibeleri şu şekilde sıralamıştır.

“1. Günde bir cüzden az olmamak kaydıyla her gün Allah'ın kitabını okumalısın.”²²³

2. Kur'an'ı iyi okumaya, onu dinlemeye ve anlamını kavramaya çalışmalısın. Resûlullah'ın (s.a.v) hadislerini çokça okumalısın. En az kırk tane hadis ezberlemelisin.²²⁴

3. Sıhhatinle ilgili geniş bir bilgi edinmek için genel sağlık taramasından (check-up) geçmelisin. Hastalıklarınla ilgili tedavini geciktirmemelisin.

4. Herhangi bir zaruret olmaksızın çay, kahve vb. uyarıcı içecekleri fazla tüketmemeye özen göstermeli ve kesinlikle sigara içmemelisin.²²⁵

5. Evinde, iş yerinde, yiyecek ve giyeceklerinde kısacası her yerde temizliğe dikkat etmelisin çünkü din temizlik üzerine bina edilmiştir.

²²¹ İbrahim el-Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.327-353, Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.80-91

²²² Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.146

²²³ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.591-596

²²⁴ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.725-733

²²⁵ Elmeşru Elislahi Lil İmam Hasan, s.467

6. Doğru sözlü olmalı ve asla yalan söylememelisin.

7. Ahdine, vaadine ve sözüne vefalı olmalı ve her hâlükârda sözünde durmalısın.²²⁶

8. Zorluklara karşı dayanaklı ve cesur biri olmalısın. Cesaretin en faziletlisi, insanın hakikati söylemesi, sır saklaması, hatasını kabul etmesi, insafı davranması ve şiddet anında kendine hâkim olabilmesidir.

9. Daima ciddi ve ağırbaşlı olmalısın ancak bu tutumun, düzeyli espriler yapmaktan ve güler yüzlü olmaktan seni alıkoymamalıdır.

10. Son derece haya sahibi ve ince duygulu olmalısın.

11. Adil olmalı ve doğru karar vermelisin. Birine karşı duyduğun kin, ona iyilik yapmana, birine karşı olan hoşnutluğun da o kişinin kötülüklerine göz yummana engel olmasın.

12. Çok gayretli olmalı ve kamu yararına çalışmak üzere her zaman hazır bulunmalısın. Hastayı ziyaret etmeli, muhtaç olana yardım etmeli, güzel bir sözle bile olsa dertlilere derman olmaya çalışmalısın. Sürekli hayır işlerine koşmalısın.

13. Merhametli, hoşgörülü olmalısın. Her zaman affedici ve yumuşak davranmalısın. İnsanlara olduğu gibi hayvanlara karşı da merhametli olmalısın.

14. Okuma-yazmayı çok iyi öğrenmelisin. Kardeşlerin yayınlamış olduğu risaleleri, gazete ve dergileri vb. okumaya çalışmalısın. Çok küçük de olsa kendine ait bir kütüphanen olsun.

15. Zengin biri olsan bile, mutlaka iktisadi bir işin bulunsun. Çok büyük olmasa da mutlaka serbest bir uğraşın olsun ve ilmi kariyerin ne olursa olsun bu işe kendini vermelisin.²²⁷

16. Sana bir görev verildiği zaman, davetin gerekleriyle taban tabana zıt olmadıkça onu geri çevirmemelisin.

²²⁶ Elmeşru Elislahi Lil İmam Hasan, s.3

²²⁷ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.415

17. Her işi iyi yapmak, başkalarını aldatmamak, verdiği sözlere uymak nevinden olan görevlerini yerine getirmek konusunda son derece titiz olmalısın.

18. Kendi hakkına güzelce sahip çıkmalısın. Ayrıca, insanların senin üzerinde olan haklarını, onlar talep etmeksizin, eksiksiz bir şekilde ve geciktirmeden onlara vermelisin.

19. Her ne surette olursa olsun kumarın her türlüünden ve getireceği fayda ne kadar çok olursa olsun haram kazanç yollarından sakınmalısın.

20. Ekonomik tüm faaliyetlerinde faize hiçbir şekilde bulaşmamaya gayret etmelisin.²²⁸

21. Müslümanların ürettikleri malların tüketimini teşvik etmek suretiyle İslâmî sermayenin büyümesine katkı sağlamalısın; yeme, içme ve giyimde sadece yerli malı kullanmaya çalışmalısın. Sermayenin bir kuruluşunun bile gayrimüslimlerin eline geçmesine izin vermemelisin.

22. Kazancın ne kadar az olursa olsun, zekâtını vermek ve malının bir kısmını ihtiyaç sahiplerine infak etmek suretiyle bu dâvetin yayılmasına katkıda bulunmalısın.²²⁹

23. Az da olsa kazancının bir bölümünü, gelecek zor günler için ayır; (yaşantı ve geçim konusunda) lüksü asla arama.

24. Gücün yettiği kadar İslami geleneklerin yaşatılmasına ve hayatın bütün alanlarındaki yabancı âdetlerin yok edilmesine çalış.

25. Davalar hususunda yerli mahkemelere müracaat etmemeli; İslami düşüncene zıt olan her türlü mahkeme, kulüp, gazete, cemaat, okul ve kuruluşu boykot etmelisin.

26. Teheccüt kılmak, her ayın üç günü oruç tutmak, dil ve kalple zikir yapmak suretiyle nafie ibadetlerle Allah'a yaklaştırmaya çalışmalısın.²³⁰

27. Temizliğini güzel bir şekilde yapmalı, çoğunlukla abdestli olmaya gayret göstermelisin.

²²⁸ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.427

²²⁹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.576-582

²³⁰ Elmeşru Elislahi Lil İmam Hasan, s.467

28. Namazlarını güzel bir şekilde ve vaktinde kılmalı, mümkün mertebe namazlarını cemaatle ve mescitte kılmaya özen göstermelisin.²³¹
29. Ramazan orucunu tutmalı, güç yetirirsen hacca gitmelisin. Eğer gücün yetiyorsa, bu görevi hemen ifa etmelisin.²³²
30. Daima cihada niyetli olmalısın, şehadet aşkını içinde diri tutmalısın. Gücün nispetinde bu konuda hazırlık yapmalısın.²³³
31. Sürekli tevbe ve istiğfar etmeli, büyük günahlar bir yana küçük günahlardan bile her zaman uzaklaşmalısın.
32. Nefsine karşı sıkı bir şekilde mücadele et ki onu kontrol altına alabilesin.
33. Her türlü içki ve sarhoşluk veren maddelerden son derece uzak durmalısın.
34. Kötü arkadaşlık çevrelerinden ve günah işlenen yerlerden uzak durmalısın.
35. Oyun ve eğlence mekânlarına karşı savaş açmalı ve her türlü gösteriş, bolluk ve şatafat ortamlarından uzaklaşmalısın.
36. Beraber çalıştığın arkadaşlarını iyi bir şekilde tanımalısın. Ayrıca kendini de onlara çok iyi tanıtmalısın.
37. Düşüncene hiçbir faydası olmayan dernek, kuruluş ve cemaatlerden uzak durmalısın. Özellikle de bu konuda sana bir emir verilirse buna harfiyen riayet etmelisin.
38. Her zaman ve zeminde davayı yaymaya çalışmalı ve bu çalışmalarından Teşkilat yönetimini haberdar etmelisin. Cemaat üzerinde önemli bir etki yapacak işleri yerine getirmeden önce kesinlikle cemaatten izin almalı, Hareket'le olan maddi ve mânevi

²³¹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.571-575

²³² Fuat el-Benna, **el- İhvan el- Müslimun ve Essulta Essiyesiyye Fi Misr**, s.155

²³³ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.583-590

bağlarını koparmamalısın. Kendini her zaman için kışlada tetikte bekleyen bir asker olarak görmelisin.”²³⁴

Dava; “Gayemiz Allah, önderimiz Resullullah, anayasamız Kur’an, yolumuz cihat, en büyük arzumuz, Allah yolunda şehit olmaktır.”²³⁵ şeklinde özetlenebilir.

Görüldüğü gibi, hayatın her yönünü ilgilendiren karar ve tavsiyelerde bulunulmuş, kişinin bireysel ibadetlerinden sağlıklarına, eğitim öğretimden, üretim tüketime ve hatta hayvan haklarına kadar her konuyla ilgili görüş beyan edilmiştir. Dini bir cemaatten ziyade hayatın her yönünü ilgilendiren siyasi ve sosyal bir teşkilat gibi hareket etmişlerdir. Sürekli disiplin ve her alanla ilgili cihat vurgusu kamuoyunu o gün olduğu kadar bugünde tedirgin etmektedir.

Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır içinde ve dışında her seviye ve her yaş grubuna hitap ettiği için Teşkilat’ın iç motivasyonunu temin etmek, başka zeminlere kaymasını önlemek ve onları disipline etmek için bir takip çizelgesi hazırlamıştır.

²³⁴ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.622-627, Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.146-182

²³⁵ Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.182

Tablo 1
İlim, Kültür ve Ezberleme Dairesi²³⁶

MADDE	BİRİNCİ MERHALE	İKİNCİ MERHALE	ÜÇÜNCÜ MERHALE	DÖRDÜNCÜ MERHALE
1. Kur'an	Tilaveti geliştirme: Kehf, Vâkı'a, Yasin, Tebareke surelerini ve Amme cüzünü ezberleme.	Enfal ve Tevbe sûrelerini kavrama okuma, mümkünse ezberleme.	Bakara suresini kavrama ve ezberleme, Kur'an ilimleri hakkında en az bir kitap okuma.	El-Esas Fit-Tefsir Fizilal'i mütalâ etme.
2. Sünnet	Kırk Hadis (Nevevi) Me'surat Risalesini okuma.		Ezkâr Ri-yaz'us Salihin ve Hadis ilimleri hakkında bir kitap okuma. (Beykuniye'nin şerhi gibi.)	El-Esas üs-Sünne ve Fukhuha, eserlerini mütalâ etme.
3. Üç Esas	Özet.		Üç Esas Serisini okuma. (Allah, Er-Resul-İslam)	
4. Fıkıh	Namaz ve zekat ilminde söz sahibi olma. Fıkıhtan bir metin okuma. (Nurul İzah metni vb.)		El-Lübab Fi Şerhil Kitap, Merak'ıl Felah ya da Kifayet'ül Ehyar ve Fıkhul, Mubâset eserlerini okuma.	Fıkıh konularda okuma.
5. Usulî Fıkıh			Hallaf'ın Usulî Fıkhını okuma.	Dr. Edip Es-Salih'in Usul'îl Fıkhını mütalâ etme.
6. Tevhid	Her Müslümanın bilmesi gereken hususlar ya da akaidin esaslarını öğrenme.		Cevhere Şerhi, ya da Kübral Yakiniyat adlı eserleri okuma.	
7. Tasavvuf	Risale-i Müsteşridin eserini mütalâ etme.		Ruh Terbiyemiz adlı eseri okuma.	İhya-i Ulumüddin adlı eseri mütalâ etme.

²³⁶ Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.92

8. Arapça			Kıtru Neda, El Belağat'ul Vadiha adlı eseri okuma. Yanlış kelimeleri düzeltme, hitabete alışmak için kitap okuma.	Şuruzu Zeheb. Yazıya alışma. Mahalli lehçeler ve onları düzeltme konusunda araştırma okuma.
9. İslam tarihi, siyer, sahabe hayatı	Nur'ul Yakın, İbn-i Hişam'ı özet olarak okuma ya da Rasullah'ın Hayatından Sahfalar okuma.		Hayat-u Sahabe, Hatıralarım adlı eserleri okuma.	Zeyni Tahlan'ın Futuhât'ul İslamiye adlı eserini mütalâ etme.
10. İslam Âlemi'nin şimdiki durumu			Bu başlıkta yazılan kitapları okuma.	Bu başlıkta yazılan kitapları okuma.
11. Çağdaş Kültür	İslam'ın Etrafındaki Şüpheler adlı eseri okumak.		Hivar, İslam ve Filozofi adlı eserler ve Mevdudi'nin kitapları.	Davet âlimlerinin kitaplarını okuma, takip etme.
12. Etütler (İslami)			Çağdaş İslam düşüncesini kavrama adına çeşitli yazılan yazılar okuma.	İslam Ekonomi Doktrini (M. B. Es Sadr) İslam Ekonomisine Giriş (Dr. En. Necar) adlı eserleri mütalâ etme.
13. İslam ve Müslümanlara düzenlenen komplolar	Cihad Yolunda Bir Adım Daha İleri adlı eseri okumak.	Allah Erinin Ahlak ve Kültürü Eğitim Risalesi ve Yoldaki İşaretler adlı eserlerini okuma.	Et Tebşir Vel İstimar, İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri, Siyon Liderlerinin Protokolleri adlı eserleri okuma.	Takip etmek.
14. Davet Fıkıhı	İslam düşüncesi ile Batı düşüncesi arasındaki mücadeleye vâkıf olma		Müslüman Kardeşler Hareketi'ne Giriş ve Eğitim Risalesi'nin kavranması.	Kabul edilen nizam ve tüzükleri kavrama.

Tablo 2
Tekvin Çizelgesi²³⁷

MERHALELER	İKİNCİ DAİRE: ÖZELLİKLER	ÜÇÜNCÜ DAİRE: BAĞLILIK	BütünDevreleri Önerilen Uzmanlaştırma Devreleri Şeması
1. MERHALE	Namaz kılmak Zekât vermek,	Özel ve genel toplan- tılara katılmak. Zekâtı cemaate ver- mek. Dua etmek ve Kur'an'dan bir cüz okumak. Ratip sünnetler, kuşluk sünneti ve teheccüd üzerinde titizlikle durmak.	Bu devre içinde "Mübarek Cihad Yolunda Bir Adım Daha İleri" kitabı önerilir. Bu devrede özellikler ve bağlılık genelleştirilmeli. Bunun verilmesi bir derve şeklinde kararlaştırılmışsa, kararlaştırılan bütün araştırmalardan sonra olması daha uygun olur.
2. MERHALE	Allah'ı sevmek. Müminlere karşı şefkat vekâfirlere karşı izzet göstermek. Can ve mal ile cihat etmek.	Özelliklerin gereklerine bağlılık. İyilikle tam itaat.	1. Ruhî Devre, 2. Emniyet Devresi, 3. "Emri Bil Maruf Nehyi Anilmünker"e Giriş Devresi, 4. Sportif Faaliyetler Devresi
3. MERHALE	Nasların işaret ettiği hilm, temkin, vekâr, cömertlik, önderlik yetenek, cesaret gibi özellikleri benimsemek.	Şura ve dayanılan kurallardan kaynaklanan önderliğe itaat üzerine biat etmek. Hiç kimseyi düşünmeden saffa davet etmeye bağlılık.	Bu devrede şunlar idare edilir: Halkalar, geziler, toplantılar, hücreler, hareket toplulukları, Allah'a davet için temel olarak "Müslüman Kardeşler Hareketi"ne Giriş" kitabını okumak.
4. MERHALE	Doğruluk, emanete riayet, dışıyla İslam'a bağlılık göstermek. Şuur- tebliğ bilinci geliştirmek. Eğitim- Öğretim faaliyetleri yapmak.	Cemaatin kuralları ışığında, kararda hak sahibi çoğunluğun görüşüne uymaya bağlılık göstermek.	Naib kardeşe tahsis edilen işler, uzmanlaştırma devresi. Bu devreyi, çalışmayı kendisine tahsis eden organ hazırlayacaktır.

²³⁷ Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.93

1938 yılında Müslüman Kardeşler toplantısında el-Benna, Teşkilat'ın yedi maddeden oluşan resmi stratejik önceliklerini şu şekilde açıklamıştır:

- 1) Dini karakter taşımayan bütün çatışmalardan uzak durmak ve Müslümanlar arasındaki ayrımcılığın üstesinden gelmek.
- 2) Özellikle toplumun orta ve alt kesimlerine yönelik çalışmaya konsantre olmak, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin soylulara değil, halka ait olduğu sloganını kabul etmek.
- 3) Partilerden ve siyasi gruplardan uzak durmak.
- 4) Hareketin büyümesi kademeli olarak üç evreden oluşmaktadır: Sosyal propaganda, Teşkilat'ın şekillenmesi ve sosyal faaliyetler.
- 5) “Reklam veya demagoji değil, gerçek hayır işleri” sloganı adı altında sosyal faaliyetlerle paralel olarak gerçekleşen, geniş çaplı kitlelere ulaşan propaganda stratejisi geliştirmek.
- 6) Öğrenciye yönelik faaliyetleri ve “gençlik politikası”nı aktifleştirmek.
- 7) Bütün Mısır'da Müslüman Kardeşlerin etkisini artırmak, yeni şubeler açmak.²³⁸

El-Benna, ülke içindeki siyasi güçlerin ittifak yapabilecekleri, Mısır'da var olan sömürge işgaline karşı birlikte mücadele edebilecekleri, millî bir parti kurma fikrini öne sürmüştür. El-Benna, genel olarak bildiri havası taşımasına rağmen mevcut anayasayı İslami açıdan kabul edilebilir olarak görmüştür. El-Benna, ülkenin yasama organının, kendi faaliyetlerini bir şekilde engellemesine rağmen, mevcut anayasanın arkasında olduğunu ifade etmiştir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı ve El-Benna'nın siyasi programı Mısır kamuoyunda genel olarak sempatiyle karşılanmıştır.²³⁹

1941 yılında El-Benna, toplum Müslüman Kardeşlerin misyonunu idrak edene, resmi yerlerde sesini duyurana ve yürütme bunu kabul edene kadar erişilebilir bütün propaganda araçlarını kullanmalarının (gazete, dergi, vaazlar, dersler, konferanslar) ve

²³⁸ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.296

²³⁹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.392-393

anayasal çerçevede mücadeleye devam etmelerinin gerektiğini düşünmektedir.²⁴⁰

Müslüman Kardeşler, Mısır politikasının önemli figürlerinin de aralarında bulunduğu Mısır'daki kuruluşların temsilcileriyle iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. El-Benna, ülkenin refahı için İslam esasına dayalı, farklı siyasi güçlerin bir araya gelmesi fikrinden vazgeçmiştir. Bu nedenle Müslüman Kardeşler, Mısır başbakanları olan Ali Mahir (1939), El-Nahas (1942), El-Nukraşi (1945) ve İsmail Sıtkı'yı (1946) desteklemiştir.²⁴¹ 1941 yılında Müslüman Kardeşlerin yapmış olduğu 6. kongreden de parlamento seçimlerine katılma kararı çıkmış fakat El-Benna, El-Nahas'ın ricasıyla seçimlere katılmaktan vazgeçmiştir. Buna karşın El-Benna, hükûmetten Teşkilat faaliyetleri üzerindeki kısıtlamaların azaltılması, kamu evlerinin sayısının azaltılması, ülkede alkol üretiminin ve tüketiminin kısıtlanması ile ilgili tavizler almıştır.²⁴² Müslüman Kardeşler, 1930'lu yılların ortalarından itibaren manevi yönü ağır olan bir cemaatten ziyade Mısır siyaset sahnesinde söz sahibi olan politik bir yapıya dönüşmüştür. Bu durumda ülkedeki mutlu azınlıkla sömürgeci yapıyı rahatsız etmiştir. Hareket, kendisine yönetimden baskılar ve şantajlar gelmesiyle birlikte, seçimlere katılmasının, Müslümanların birbirine girmesine sebep olacağını anlayınca seçimlerden çekilmiştir. Benna'ya karşı işgalcilerin kullandığı silahlardan biri de kendisinin memurluğunu kullanarak farklı şehirlere sürgün etmeleridir. Önce İskenderiye'ye ardından Kahire'ye daha sonra da Kana'ya sürülmüştür. Ancak Benna, memurluktan istifa etmiştir. Sürgünler işe yaramayınca hapse atılmıştır (1941). Hemen ardından Asyut milletvekili Tevfik Paşa, soruşturma açtırarak hapsin uzun sürmesini engellemiştir. 1940 yılına gelindiğinde hükûmet, Benna'nın lideri olduğu Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın feshine ve genel merkezi hariç bütün şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.²⁴³ 1945 yılında El-Benna, tekrar seçimlere katılmaya çalışmış; fakat Müslüman Kardeşleri yasal olarak faaliyet gösteren, bir siyasi güç olarak görmek istemeyen hükûmet cephesiyle ciddi problemler yaşamıştır. Hükûmet, 1945 yılının Nisan ayında, sosyal teşkilatların politika hayatına atılmalarını yasaklamıştır. Teşkilat'ın bölünmesine ve siyasi bloklara

²⁴⁰ Mahmut Abdulhalim, *El ihvanul Elmuslimun Ahdesun Sanaat Etterih Ruyetun Min Eddahil*, C.2, Daru Eddava, İskenderiyye, 2004, s.26, Hasan el-Benna, *Risaleler*, s.55-56, 310-118, İbrahim el-Beyumi Ganim, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.327

²⁴¹ A.Z. Al-Abdin, "The Political Thought of Hasan Al-Banna", s.229, İbrahim el-Beyumi Ganim, *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*, s.334

²⁴² Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.17-20

²⁴³ Ahmet Emin Dağ, *Hasan el-Benna*, s.83-86

ayrılmasına rağmen, seçimlere katılan El-Benna ve arkadaşları, seçimleri kaybetmiştir. 1945 yılında gerçekleşen bu seçimler bazı çağdaşlar tarafından Mısır tarihinin “en adaletsiz” seçimi olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla Müslüman Kardeşlerin seçimde gösterdiği başarısızlığı sadece onların üzerine yıkmak doğru değildir.

Zaman içinde Mısır Hükûmeti’nin yönetim kolları sürekli el değiştirmiştir. Müslüman Kardeşler resmi olmayan yönetim kurumlarında kendi propagandalarını devam ettirmişler ve ülkeyi İngiliz etkisinden kurtarmak için hem kamuda hem de özel alanda İslam egemenliğini hakim kılmaya çalışmışlardır. Müslüman Kardeşler ile iktidar arasındaki ilişkiler gitgide kötüleşmeye başlamış ve Müslüman Kardeşler, devlet takibinden kurtulabilmek ve korunabilmek için gizli bir yapı kurmaya mecbur kalmıştır.

Mısır, Büyük Britanya askerlerinin 1946 yılında ülkeden çekilmesine karşılık İngilizlerle zor bir anlaşma imzalamıştır. Bu dönemde Mısır’da siyasi durum kötüleşmiştir. 1936 yılında Mısır tarafından imzalanan İngiliz-Mısır Anlaşması’nda, Süveyş Kanalı Bölgesi’nden İngiliz askeri güçlerin derhal tahliye edilmesi gibi sert istekler ileri sürülmüştür. Müslüman Kardeşler, Mısır’ın bağımsızlığını ve İngiliz askerlerinin ülkeden gitmesini destekleyen en aktif gruptur. Müslüman Kardeşler diğer gruplardan farklı olarak Avrupalı askerlerin sadece Mısır’dan değil, bütün İslam âleminden çıkmasını istemektedir.

1946 yılının başlarında ülkede birçok insanın katıldığı gösteriler düzenlemiştir. Bu gösterilere Müslüman Kardeşlerin genç üyeleri de aktif olarak katılmıştır. Gösterilerin sebebi, Mısır Hükûmeti’nin İngilizlerle yeni bir anlaşma imzalamak üzere olmasıdır. Anlaşmaya göre, Mısır’da yabancı askerlerin varlığı devam edecek ve iki ülke eskiden olduğu gibi ortak savunma yapacaktır. Müslüman Kardeşlerin, bu ve buna benzer anlaşmaları protesto etmek amacıyla organize ettiği 9 Şubat öğrenci barış gösterisi, polis tarafından Nil Nehri üzerindeki Abbas Köprüsü’nde müdahaleye uğramıştır. Bu müdahale sonucunda onlarca insan hayatını kaybetmiş ve 200’e yakın öğrenci de yaralanmıştır. 21 Şubat’ta Kahire’de birçok miting düzenlenmiştir. Düzenlenen bu mitingler esnasında yer yer polisle çatışmalar yaşanmıştır. Gösteriler esnasında İngilizlere ait olan binalar yakılıp yıkılmıştır.²⁴⁴ Anlaşmanın iptal edilmesine rağmen

²⁴⁴ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.76-77

Ekim 1946'da Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa ve İngiltere Dışışleri Bakanı Bevin, ön koşullardan oluşan bir Mısır-İngiliz Anlaşması imzalamıştır. Aynı ay Müslüman Kardeşler İsmail Sıtkı Hükûmeti'nin politikalarına karşı yapılan protesto grevlerine katılmıştır. Bu grevlerde ülkenin en büyük politik güçleri tek cephede toplanmıştır. El-Benna, Londra'da Başbakan Sıtkı ile İngiltere Dışışleri Bakanı Bevin arasında imzalanan anlaşmayı eleştirmiştir. Müslüman Kardeşler için diğer sıkıntı ise “Vefd” partisi üyeleri ile arasındaki çatışmadır. “Vefd” üyeleri, hükûmette görev yapmakta ve İngilizlerle yapılan anlaşmada kısmen de olsa bir sorumluluk taşımaktadır. Müslüman Kardeşler tarafından yöneltilen sert eleştiriler, iki hareketin aktivistleri arasında çatışmaya sebep olmuştur. 1947 yılının baharında Müslüman Kardeşler sosyal hareketleri bastırmaya yönelik politikaları ve İngiliz askerlerini çıkarmak isteyen Nukraşi Kabinesi'ne karşı muhalif bir tavır sergilemiştir.²⁴⁵

1948 yılının Ocak ayında El-Benna, Kral'a gönderdiği mektupta Nukraşi'nin istifa etmesi gerektiğini yazmıştır. Öncelikli olarak El-Benna, Nukraşi'nin BM Güvenlik Konseyi'nde Mısır adına elverişli bir karar veremeyeceğini belirtmiş ve 1936 yılında imzalanan anlaşmanın iptal edilmesini istemiştir.

Kraliyet rejimi, İsrail Devleti'nin kurulması için Filistin Savaşı sonrasında oluşan etkiyi kullanmıştır. Ayrıca devlet tarafından doğrudan desteklenen İsrail, Mısırlıların giderek artan kızgınlıklarının yönünü değiştirmek için yine devlet tarafından dış düşman olarak kullanılmıştır. Savaş esnasında kolay kazanılacak bir zaferin, halk arasında popüleritesi az olan Kral Faruk'un imajını artıracakı düşünülmüştür. Fakat Filistin'de başlayan savaştan sonra Mısır'ın, daha savaşa bile hazır olmadığı anlaşılmıştır. Askeri yetkililerin yapmış olduğu yolsuzluklar ve komutanların pasifliği, savaşı kaybetme sebeplerindendir. Mısır askerleri, savaş şartları için uygun olmayan, devre dışı kalmış, eski olan silahları kullanmışlardır. Bazı bölükler, cepheye herhangi bir ön hazırlığa tabi tutulmadan gönderilmişlerdir.

Savaşı kaybetmek, iktidar rejimi için bir darbe sebebi olmuştur. Bu savaşla beraber Mısır ordusunda kraliyet rejiminin etkisinin az olduğu ortaya çıkmış, ayrıca savaşı

²⁴⁵ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.88-89

kaybetmelerine sebebiyet veren şeyin, kendi zayıflıkları olduğunu düşünen genç subaylar, bu savaştan özellikle çok etkilenmişlerdir.

Müslüman Kardeşlerin büyüyen gücü, iktidar için tehlike arz etmiştir. 1948 yılındaki dalgada Kraliyet Mahkemesi ile El-Benna'nın ilişkileri arasında gerginlik başlamıştır. Hükûmet için hiçbir tehlike arz etmeyen Müslüman Kardeşler, iktidarın onlardan korkması nedeniyle yasaklanmıştır. "El-Cihaz al-Sırrı"nin kurulma ve faaliyet gösterme sebebi olan güç sorunu, El-Benna'nın stratejisinde toplumun aşama aşama İslamlaşması ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koruma politikasına dayalıdır.

1948 yılının Kasım ayından itibaren iktidarın Müslüman Kardeşlere karşı tavrı, doğrudan çatışma şekline dönüşmüştür. Müslüman Kardeşler ile olan ilişkileri, sadece güvenlik güçleri aracılığı ile sürdürmeye karar veren ilk başbakan Nukraşi'dir.²⁴⁶

Hükûmet tarafından Müslüman Kardeşlere yönelik yapılan baskılar Teşkilat'ın, kendi içinde bölünmesine sebep olmuştur. El-Benna ise hükûmet tarafından yapılan tasfiyeler sonucunda, giderek güvenlik güçleri üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Muhafızların etkisini azaltmak için, El-Benna içeride tasfiye yapmıştır. Bu olaya yönelik olarak El-Cihaz al-Sırrı üyelerine²⁴⁷ ülke içinde terör faaliyetleri nispet edilmeye başlanmıştır.²⁴⁸

8 Aralık 1948 tarihinde Başbakan Nukraşi Paşa Müslüman Kardeşleri dağıtma emri vermiştir.²⁴⁹ 12 Ocak 1949'da da Teşkilat'ı tamamen kapatmıştır.²⁵⁰ Müslüman Kardeşlere yönelik baskı başlamıştır. Hükûmetin inisiyatifiyle Müslüman Kardeşlerin faaliyetleri kontrol altına alınmaya başlandı, Sosyal İşler, Eğitim ve Ticaret bakanlıklarının bilgisi ve onayıyla Teşkilat'ın özel hayırsever ve eğitim fonları gibi

²⁴⁶ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.89-90

²⁴⁷ İbrahim el- Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.379,

²⁴⁸ Özel örgüt bir kısmı İngiltere'nin mevcudiyetini hedef alan ve bir kısmı da Filistin'deki işgalci Siyonizme karşı koymak için eylemler gerçekleştirmiştir. 1947 ve 1948 yıllarında bu eylemler daha da sıklaşmıştır. Topluluğun örgütlü yapısında bir kanadı, şeffaf yönetime sahip, diğer kanadı gizli fakat aleni ve silahlı güce sahip ikincil bir yapı oluşmuştur. Bir taraftan barışçıl eylemlilik (Parlemento) çerçevesinde adımlar söz konusu iken diğer taraftan silahlı güç hazırlayıp kullanılması (Özel Örgüt) yolunda adımlar söz konusudur. Yönetimde ve örgütlenmede meydana gelen çift yapılanma (Gizli- Açık) doğal çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Zaman içinde gizli örgütün bazı üyeleri yönetimin kontrolünden çıkmıştır. bk. İbrahim el- Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.383-386,

²⁴⁹ İbrahim el- Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.379, İbrahim el-Beyumi Ganim, **DİA**, s.308, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.90, Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.35-36, Elmeşru Elislahi Lil İman Hasan, **Elbenna Teseulatun Likarnin Cedid**, s.292

²⁵⁰ İbrahim el- Beyumi Ganim, **DİA**, s.308

faaliyetlerine son verilmiştir. Hükûmetin ilk baskıcı önlemlerinden biri, Müslüman Kardeşlerin bankalardaki hesaplarını dondurmak ve faaliyet hâlinde bulundukları farklı işletmelerindeki etkinliklerini durdurmak olmuştur. Bunlar arasında en önemli olanları; Basımevleri, hastaneler, okullar ve hayırsever komitelerdir.²⁵¹

El-Benna 12 Şubat 1949 yılında kimliği bilinmeyen kişilerce vurularak öldürülmüştür.²⁵²

El-Benna'nın öldürülmesi ile ilgili iki yaygın görüş vardır. Birinci görüşe göre İngilizlerin baskısı ve Kral Faruk'un emriyle Mısır'ın gizli servisi;²⁵³ ikinci görüşe göre ise Müslüman Kardeşler Teşkilatı'ndan daha önce tasfiye edilen gayr-i memnunlar tarafından öldürüldüğü yönündedir.

3.5 Müslüman Kardeşlerin Organizasyon Yapısı

Müslüman Kardeşlerin iç kontrol yapısı 1940'lı yıllarda şu şekildeydi: (1) Akıl hocası (Mürşit), Teşkilat'ın kuruluşundan ve genel idaresinden sorumlu olan yönetici (El-Benna); (2) Ana yönetim bürosu (Genel İrşat Mektebi), yürütme organı; (3) Yüksek Danışma Kurulu (Genel Şura Meclisi), bir tür parlamento.²⁵⁴

²⁵¹ Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.176

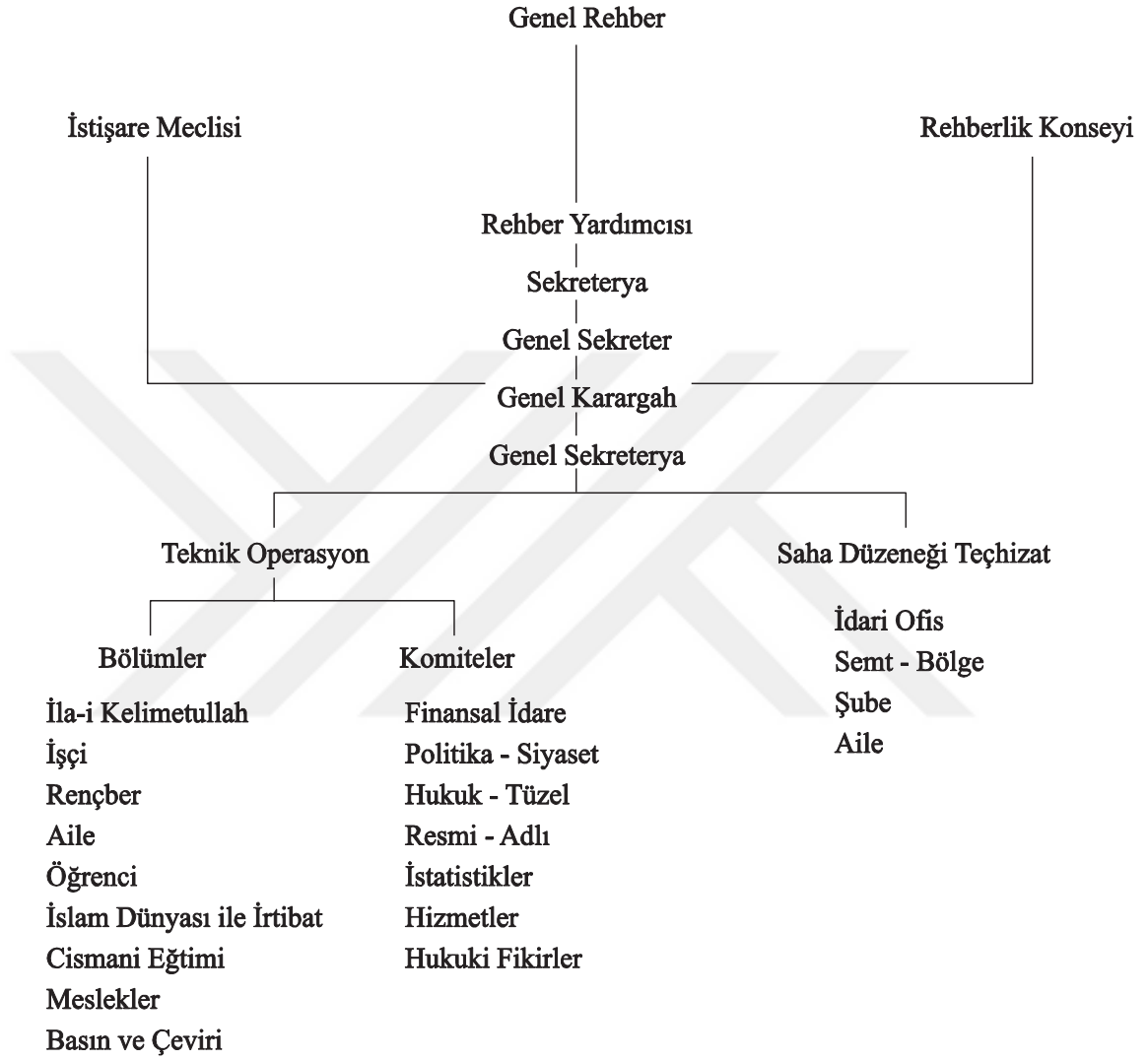
²⁵² Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, p. 39-41, Elmeşru Elislahi Lil İman Hasan, **Elbenna Teseulatun Likarnin Cedid**, s.292, İbrahim el- Beyumi Ganim, **DİA**, s.308, İbrahim el- Beyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.497, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.176, Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler**, s.113

²⁵³ Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu", **Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, edit. Murat Aktaş, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s.53

²⁵⁴ Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.340, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el- Benna**, s.76, Abdullah Ennefesi, **Hamid Kuveysi, Ennekdu Ezzati Lilhareketi Elislamiyye**, s.121

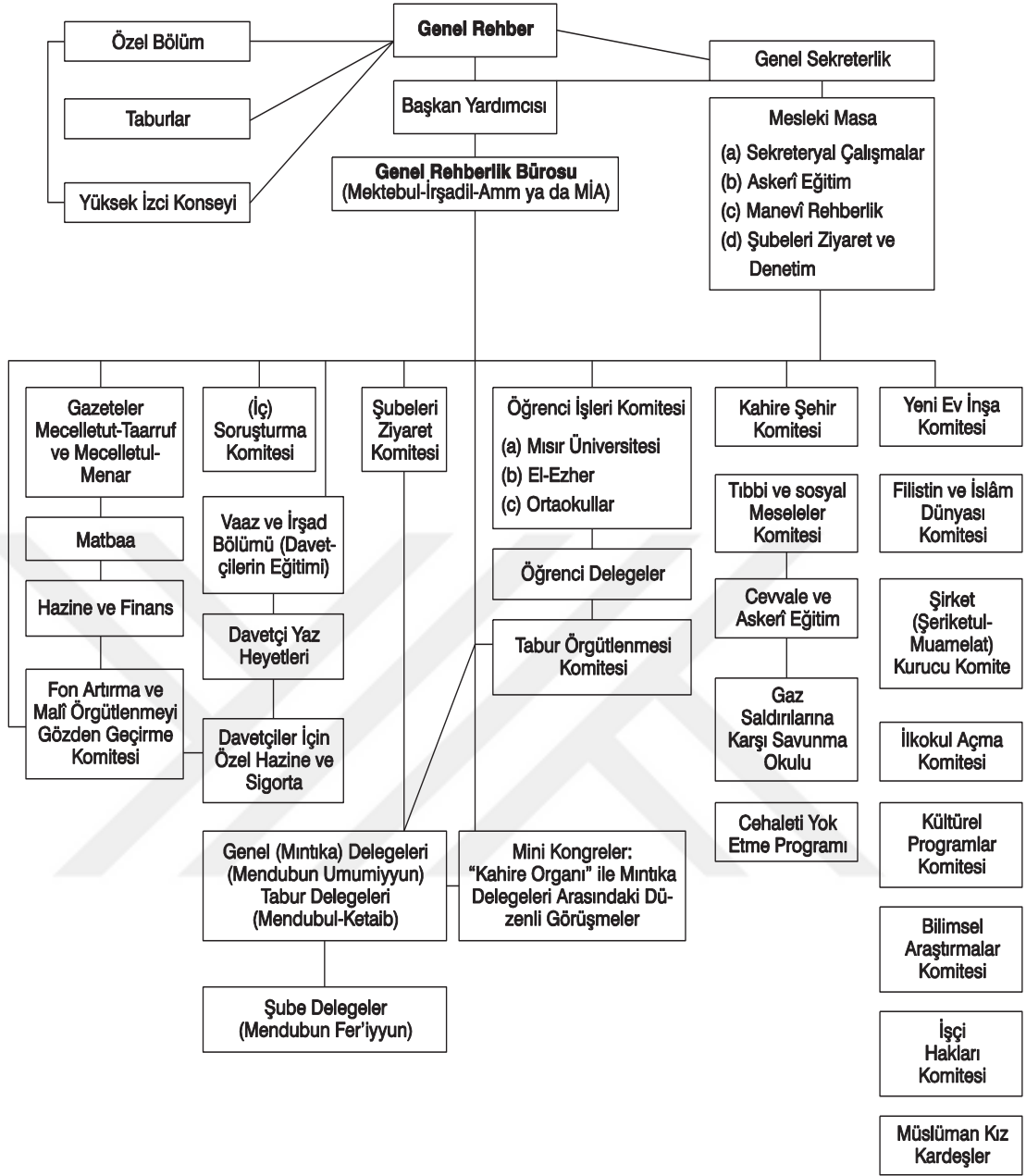
Genel Organizasyon Şeması şu şekildedir:

Genel Organizasyon Şeması

Şekil 1: MüslümanKardeşlerin Organizasyon Yapısı²⁵⁵

²⁵⁵Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.164

Şekil 2: 1940 Yılında Müslüman Kardeşlerin Merkez Örgütü²⁵⁶

²⁵⁶Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*, s.391

verilmiştir.²⁵⁹ “El-Cihaz al-Sırrı” adlı askeri kanadın Filistin'deki başarılı faaliyetleri Müslüman Kardeşlerin Mısır'da etkilerinin artmasına ve ülke dışına da yayılmasına yardım etmiştir. 1944 yılında El-Benna 1000'e yakın şubeleri olduğundan bahsetmektedir ve her birinin 50 ila 200 arasında üyesi bulunmaktadır.²⁶⁰

Müslüman Kardeşler 1932 yılında Kahire'deki merkezlerini değiştirdikleri andan itibaren, başkentteki üniversitelerde aktif çalışmalar yapmaya başlamışlardır.²⁶¹ Kahire'ye geçiş, Benna'ya üniversite çevrelerine mesajını ulaştırmada da önemli bir fırsat sunmuştur. Başta Ezher olmak üzere Kahire'deki üniversitelerde gerek öğretim görevlisi gerekse öğrenci çok sayıda taraftar elde etmiştir. Teşkilat, yapısının giderek genişlemesi, bir hiyerarşi oluşumunu beraberinde getirmiştir. Müslüman Kardeşlere katılım için Benna ve arkadaşları dört aşamalı bir süreç belirlemiştir:

1. Genel katılım: Fazla yükümlülüğü olmayan ilk aşama kabulüdür. Belli bir maddi aidat taahhüdünde bulunan kişilerden oluşmaktadır. Bu mertebede kardeş, “Müntesip Kardeş” diye adlandırılır.
2. Kardeşâne katılım: İhvân şubesinin kabul ettiği, uygun bulunduğu, akîdenin ezberlenmesi, İslâm'ı günlük hayatında yaşamayı ve haramlardan kaçınmayı taahhüt eden ve toplantılara düzenli şekilde katılan kişilerden oluşmaktadır. Bu basamak da, “Müntesip Kardeş” diye adlandırılır.
3. Amelî olarak katılma: Şubenin üyeliğini kabul ve teşkilatın programlarına bütünüyle katılmayı taahhüt eden ve bu çalışmalarda maddi-mânevî her türlü fedakârlığı benimseyen kişilerden oluşmaktadır. Bu basamak da kardeş “Amil Kardeş” olarak adlandırılır.

²⁵⁹ Robert S. Leiken, Steven Brooke, **The Moderate Muslim Brotherhood. Foreign Affairs**, Vol. 86, No. 2 (Mar. - Apr., 2007), s. 108, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.174, Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, p.26, İbrahim Beyyumi Ganim, **İhvan-ı Müslimin, DİA**, s.581

²⁶⁰ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.152.

²⁶¹ Mahmut Abdulhalim, **El İhvanul Elmuslimun Ahdesun Sanaat Etterih Ruyetun Min Eddahil**, s.78, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.75

4. Cihadî katılım: Gece namazları ve fiilî cihat dahil üst düzey fedakârlıkları kabul eden kişilerdir. Bu mertebede kardeş, “Mücahit Kardeş” diye adlandırılır.²⁶²

1940’lı yılların başlarında Müslüman Kardeşlerin sosyal destekçileri arasında tüccarlar, öğretmenler, doktorlar, avukatlar, askerler ve öğrencilerden oluşan orta sınıf yer almaktadır.²⁶³

3.6 Müslüman Kardeşler ve Müslüman Kardeşlerin Dış Dünya ile İlişkileri

Müslüman Kardeşlerin her zaman Mısır’la ilgili kaygıları olmasına rağmen yurtdışında da faaliyetleri vardı. Kendilerini her daim İslam âleminin büyük bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Müslüman Kardeşler Orta Doğu’da İslam hareketleriyle ilgili gruplarla ilişkiler kurmaya önem vermişlerdir. Müslüman Kardeşlerin katı anti sömürgeci söylemleri ve global İslam’da Batı etkisine karşı olan muhalif tavırları, onları bölgesel anlamda fenomen yapmıştır. Çünkü bütün Arap dünyası, Avrupalıların sömürgesi altında bulunmaktadır. Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinde yaşayan insanlar, politikayla ciddi anlamda ilgilenmişlerdir. Mısırlılar, kendi ülkelerini Arap dünyasının lideri olarak görmüşler ve bu yüzden Arap dünyasında olup bitenlere karşı her zaman sorumluluk hissetmişlerdir. Arap ve Müslüman dayanışması, Orta Doğu’nun diğer ülkelerinde, özellikle Fransa ve Büyük Britanya’nın sömürge politikalarına karşı durmak için yaşanan olaylar, Mısırlıların çok ciddi anlamda tepki vermesine neden olmuştur. Örneğin, 1930’lu yıllarda Filistin etrafında meydana gelen durum, bütün Arap dünyası için en hassas ve en acı olay hâline gelmiştir. 1922 yılında Milletler Cemiyeti (MC), tarafından Büyük Britanya, Filistin’i mandasına almıştır. Mandaya göre İngilizler, Yahudilerin Filistin’e göç etmelerini kolaylaştıracak; siyasi, idari ve ekonomik koşulları oluşturacak ve Yahudilerin Filistin’de ulusal bir yurt kurmalarını sağlayacaktır. 1920’li yıllardaki Yahudi göç akını, Filistinli Araplar tarafında memnuniyetsizlik oluşturdu. Öyle ki bu durum silahlı çatışmalara sebep olmuştur. 1930’lu yıllarda Almanya’da Nazi ideolojisinin patlak vermesi, Filistin’de Yahudi göçmen sayısının artmasına sebep olmuştur. 1917 yılında %10 olan Filistin’deki Musevi

²⁶² Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.337-338, Said Havva, **Fi Afakittealim Eğitim Risalesi**, terc. Abdulilah Yıkılmaz, Petek Yayınları, İstanbul, 1990, s.194-198, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.75

²⁶³ Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.329

oranı, 1947 yılında %30'a kadar yükselmiştir.²⁶⁴ Yahudi akını, yerleşik nüfus üzerinde çok ciddi bir dalgaya sebep olmuştur ve 1936 yılındaki Arap Ayaklanması, tarihe geçmiştir. Araplar tarafından gerçekleştirilen hücum, sadece Yahudi yerleşikler için değil, İngiliz yerleşikler için de geçerlidir. Bu ayaklanma bütün Orta Doğu'da çok ciddi yankı yapmıştır. Ayrıca Arapların geneli de bu olaya kayıtsız kalmamıştır. Mısırlılar, kendi hükümetlerinden Filistin'deki dindaşlarına yardım etmelerini istemiştir. Fakat Mısır Hükûmeti'nin, Büyük Britanya ile olan ilişkilerinin bozulmasından korktuğu için, Filistin'e verdikleri destek, sadece sözde kalmıştır. Ayrıca Filistin'de yaşanan olaylardan duyulan tepkiden, Mısır toplumunun da etkilenmesinden korkmaları diğer bir nedendir.²⁶⁵ Filistin'de ayaklanmanın başlamasıyla birlikte, 1936 yılının Nisan ayında Müslüman Kardeşler, Filistinlilere yönelik bir destek çalışması başlatmıştır. Ayaklanmaya katılanlar için Müslüman veya Hristiyan olan bütün Mısırlılardan mali yönde her türlü yardımda bulunmaları için çağrıda bulundu.²⁶⁶ 1936 yılının Mayıs ayında El-Benna, bizzat kendisinin başkanlığını yaptığı Filistin için Genel Yardım Komite Merkezi (al-Lajna al-Markaziyya al-'Amma li-Musa'adat Filistin)²⁶⁷ kurmuştur. Müslüman Kardeşlerin Filistin'deki olaylara aktif olarak katılmaları, hem maddi hem de askeri destekleri, Mısır'da daha da popüler olmalarını sağlamıştır.²⁶⁸ Müslüman Kardeşlerin 1930'lu yılların ikinci yarısında, üye sayısının artması yine Filistin'deki olaylarla ilgilidir.²⁶⁹

²⁶⁴ İrfan C. Acar, **Lübnan Bunahımı ve Filistin Sorunu**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.42

²⁶⁵ James Jankowski, "The Government of Egypt and the Palestine Question, 1936-1939", **Middle Eastern Studies**, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1981), s.429

²⁶⁶ İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.478

²⁶⁷ Israel Gershoni, **The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine, 1936-39** //Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. 3 (Jul., 1986), s.371

²⁶⁸ Hasan el-Benna, Filistin konusuna özel önem vermiştir. Bu sorun bütün İslam âleminin problemidir. Ona göre İngilizler ve Yahudiler tek bir dilden anlarlar, bu da isyanın, gücün ve kanın dilidir. Bu konuda doğrudan silahlı cihadın dışında çözüm yolu görmemektedir. Filistin'de cihadın "en büyük cihat" olduğunu vurgulamış ve üyelerinin bil fiil savaşa katılmasına izin vermiştir. El-Benna daha da ileriye giderek Filistin sorunun canlandırdığı cihadın, İslam toplumlarının birliği için bir ön adım olduğunu düşünmüştür.

bk. İbrahim el- Beyyumi Ganim, **Hasan el Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.463-497, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **İhvan'ı Müslimin, DİA**, s.581, Hasan el-Benna, **Hatıralarım**, s.459-463, Cenap Çakmak, "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?", s.92, Salih el-Verdani, **Mısır'da İslami Akımlar**, çev. H. Acar – Ş. Duman- S. Turan, Feer Yayınları, Ankara, 2011, s.223, Samuel M. Katz, **Jihad: İslamic Fundamentalist Terrorism**, s.20, Barry Rubin, **Revolutioaries and Reforms: Contemporary İslamic Movements in the Middle East**, Albany, NY: Suny Press, 2003, s.26

²⁶⁹ 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulması ile Hareket'in en önemli varlık sebeplerinden birisi Yahudi karşıtlığı olmuştur. Bu karşıtlık, İhvan'ın Filistin politikasının anti-semitik olarak tanımlanmasına neden olmuştur. bk. Cenap Çakmak, "Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?", s.84, İbrahim el- Beyyumi

1936 yılındaki ayaklanma öncesinde, Müslüman Filistinli liderlerle temaslar kurulmuştur. Mısırlı Müslüman Kardeşler ve Filistinliler arasında oluşacak ve uzun yıllar sürecek iş birliğinin temellerini atmak için Müslüman Kardeşler temsilcileri, 1935 yılının Ağustos ayında, Müslüman Filistinli lider, Kudüs Müftüsü ve Yüce İslam Konseyi Başkanı Hacı Emin el-Hüseyni ile bir araya gelmiştir.²⁷⁰ 1935 yılında Müslüman Kardeşler heyeti orada yaşayan Müslümanlarla aralarında bir bağ oluşturmak için Suriye'ye gitmiştir. 1937 yılında Müslüman Kardeşler Suriye'nin Hama şehrinde ilk şubelerini açmıştır. Daha sonra Suriye'de Müslüman Kardeşlerin başka temsilcilikleri de açılmıştır. Bunun dışında Suudi Arabistan, Sudan, Lübnan, Fas, Bahreyn, Hadramut, Cibuti ve Paris'te de şubeleri bulunmaktadır.²⁷¹

Müslüman Kardeşlerin bu kadar geniş bölgelere yayılmasının sebebi, sadece uluslararası çapta yapmış oldukları aktif faaliyetlerden kaynaklanmamaktadır. Mısır, geleneksel olarak dini eğitim merkezidir. İslam ve Arap dünyasından gelen öğrenciler Kahire'de okumaktadır. Bunların birçoğu Müslüman Kardeşlerin etkisi altında kalmış ve okullarını bitirdikten sonra kendi ülkelerine dönerek Müslüman Kardeşlerin şubelerini buralarda açmışlardır.²⁷²

Müslüman Kardeşlerin diğer kolları çok değişik şekilde gelişmiştir. Bazı ülkelerden (Suudi Arabistan) Müslüman Kardeşler kovulmuş, bazı yerlerde demokratik sistem içerisinde kendilerine yer bulmuş oldular (Ürdün), bazı yerlerde de hükûmete karşı katı bir muhalefet olarak ortaya çıkmışlardır (Suriye).²⁷³ Müslüman Kardeşler aynı köklere sahip olmalarına rağmen, her ülkede, oranın koşullarına bağlı olarak kendi yollarında ilerlemişlerdir.²⁷⁴ Müslüman Kardeşlerin kendine özgü özellikleri ve faaliyetlerinin

Ganim, **İhvan'ı Müslimin**, DİA, s.581, Walid M. Abdelnasser, **The Islamic Movement in Egypt: Perceptions of International Relations 1967-1981**, Kegan Paul International, NY, 1994

²⁷⁰ Israel Gershoni, **The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine, 1936-39**, s.369-370, İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.482

²⁷¹ Brynjar Lia, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, s.155.

²⁷² Mısır dışındaki Müslüman Kardeşler örgütlenmeleri için, bk. İbrahim el- Beyyumi Ganim, **İhvan'ı Müslimin**, DİA, s.583-585, İbrahim Tolga Baban, "Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Prof. Dr. Refet Yinanç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Ankara, 2006, s.96-127, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.136-137, A. Vehbi Ecer, **Tarihten Günümüze İhvan'ül Müslimin Örgütü**, s.55-67

²⁷³ Fonder Billy, **The Muslim Brotherhood in Egypt, Jordan and Syria: a Comparison**, Naval Postgraduate School, California, 2009, s.25-43

²⁷⁴ Barry Rubin, "Comparing Three Muslim Brotherhoods: Syria, Jordan, Egypt", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 11, No. 2 (June 2007), s.109

karşılaştırmalı analizleri, farklı ülkelerdeki faaliyetleri, bu yapılan araştırma için bir amaç olmamakla beraber, şu önemli gerçeğin altını çizmek gerekmektedir. Müslüman Kardeşler fikrini, Mısır dışına yaymak modern İslamcılığın gelişmesinde atılan küresel bir adımdır. Müslüman Kardeşler hiçbir zaman Mısır toplumuna hitap eden dar bir teşkilat olmamış ve her zaman halka sunmuş olduğu sosyal ve siyasi gelişim konsepti nedeniyle diğer Arap ülkelerinde de idare tarafından temkin ve kuşkuyla, halklar tarafından da genel olarak coşkuyla karşılanmıştır.

3.7 Müslüman Kardeşlerin İdeolojisi

Akademik çevrelerde, 20. yüzyılda, siyasi hareketlerin çoğunun, ağırlıklı olarak kentsel merkezli olduğu görüşü hakimdir. Bu, küçük şehir burjuvazi temsilcileri arasında ortaya çıkan İslam hareketleri için de geçerlidir. Sosyal farklılıklar dışında, “kentsel” ve “kırsal” kesimlerde, İslam algısı arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur. Örneğin, şehirdeki İslam algısında tek tanrıcılık inancı varsa köylerde, kutsal kültürler ve putperestlik dönemine ait olan birçok değer vardır. Diğer taraftan, köylerde yaşayanlar, şehirlerdekilere göre daha dindardır. Köylerde aile-toplum ilişkilerinde Şeriat rejimi hakimdir. Müslüman Kardeşler şehirler ve köyler arasındaki dini ve kültür ilişkilerinde aracı rolüne soyunarak kentsel ve kırsal kesimlerde, İslam algısı sentezini oluşturmuştur. Müslüman Kardeşler Mısır’ın köylerinde, aktif ve sosyal eğitim çalışmaları gerçekleştirmiştir. El-Benna, ülkenin farklı köylerinde binden fazla konuşma yapmıştır. Müslüman Kardeşler kırsal kesimlerde putperestliğe ait olan kalıntılarla mücadele için, daha yumuşak metotları tercih etmiştir (Mezar taşlarına tapınma, azizlere ait olan günleri kutlama, vb). Örneğin, köylerde peygamberlerin doğum günleri kutlanmaya başlanınca azizler adına yapılan kutlamalarda azalmalar olmuştur.²⁷⁵

Hasan el-Benna, farklı kesimlerden olan Müslümanları bir araya getirmek için aktif çalışmalar yapmıştır. Müslüman Kardeşler için en önemli konulardan birisi, inananlar topluluğudur. Onlar, farklı sosyal ve politik hareketlerin temsilcileri olan Selefilere ve Sufilere diyaloga çağırarak dogmatik anlaşmazlıklarda, arabulucu olarak rol almaya hazırlardır. İşte bu nedenle var olan anlaşmazlığa bir son vermek için çaba göstermek

²⁷⁵ İbrahim el-Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.176-179, Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.105

gerekmektedir. Müslüman Kardeşler kuruluşundan bu yana yapmış olduğu faaliyetlerinde “Allah yolunda kardeşlik” fikrini yaymaya çalışmış ve bu fikir, farklı Müslüman Selefî, Sufî ve geleneksel okullarda birliğin sembolü hâline gelmiştir.

El-Benna, Müslüman Kardeşler Hareketini dini reform olarak nitelendirdi. Müslüman Kardeşlerin bir İslam’ının olduğunu fakat bu dinin yeni bir din olmadığını, Hz. Muhammed’in dininden farklı bir din de olmadığını söyledi. El-Benna, eğitim ve öğretimi ıslah edip yoksulluk, cehalet, hastalık ve suçlarla savaşıarak örnek bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir.²⁷⁶

1938 yılında El-Benna, Müslüman Kardeşler konferanslarının birinde Hareket’in ideolojisini açıklarken “Başka hiçbir şeyle ilişkili değildir, tamamen İslami’dir” demiştir. Müslüman Kardeşlerin temel ideolojik prensipleri şu şekilde sıralanmıştır: “1) İslam, sadece manevî hayatla sınırlı değildir, insan hayatının bütün alanlarını, kapsamaktadır. 2) İslam’ın ana kaynakları Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’tir. 3) İslam’da toplumun bütün siyasi, sosyal ve ekonomik problemlerinin nasıl çözülebileceği yer almaktadır.”²⁷⁷ Evrensel bir din olan İslam, her milletin hayatına dair olan sorunlarını düzenlemiştir. El-Benna aynı zamanda yönetimle ilgili İslam kurallarının en önemli esasını şu şekilde açıklamıştır: “Yöneticiler, Allah karşısında ve halkın karşısında sorumluluk sahibidir; ümmetin bir bütün olması ve ümmetin iradesine saygı duyulmasıdır.”²⁷⁸

3.8 Müslüman Kardeşler ve Demokrasi

Politikada ahlaki açıdan temizlik isteyen ve “hedeflerine ulaşabilmek için kullanılan tüm araçlar iyidir” parti prensibini reddeden Müslüman Kardeşler, kendilerini siyasi bir parti olarak görmemişlerdir.²⁷⁹

Hasan el-Benna, çok partililik konusunda radikal fıkirlere sahiptir. Sosyal bozulma ve yozlaşmanın müsebbibi ve bir fesat kaynağı olarak partileri görmüştür. Partilerin diğer ülkelerdeki gibi olmadığını, parti programları ve yöntemlerinin eksikliğini ifade

²⁷⁶ Hasan el-Benna, *Risaleler*, s.270-271

²⁷⁷ İ. M. Ebu Rebi, *İhvan-ı Müslimin Hareketi'nin Entelektüel Kökenleri*, s.144-154

²⁷⁸ A.Z. Al-Abdin, “The political thought of Hasan Al-Banna”, s.223

²⁷⁹ Hasan el-Benna, *Risaleler*, s.296-299

etmiştir. Bu şartlarda Mısır’da siyasi particiliğin asla caiz olmadığını belirtmiştir. Ona göre derhâl bu partiler kaldırılmalı ve ümmetin bütün gücü ülkenin dahili sorunları için çalışan tek bir çatı altında toplanmalıdır.²⁸⁰ Particiliğe şiddetle karşı çıkan el-Benna, siyasetide islamın ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Ona göre, siyasetle ilgilenmedikçe, ümmetin durumu ve geleceğini düşünen ileri görüşlü biri olmadıkça, ümmetin derdini dert edinmediği ve onu savunmadığı sürece her Müslümanın İslam’ı eksik kalacaktır.²⁸¹

Siyasal partilere hayır diyen el-Benna, islamın birleştirici yönünün yeterli olduğunu ifade ederek, bütün siyasi partilerin kapatılması gerektiğini söylemiştir. Bununla beraber selefi salihinin uyguladıkları konusunda ısrarcı değildir. Toplumların sosyo-tarihsel durumlarına göre değişikliklerin yapılabileceğini belirtmiştir.²⁸² Hasan el-Benna tartışmalı bir demokratik düzenin parçası olmak istemediğini ifade etmiştir. Gerekçe olarak da İslam’daki Şura anlayışı ile bugün uygulanan demokratik anlayışın örtüşmediğini düşünmektedir.

Kuruluşundan, Sedat Rejimi’nin sonuna kadar olan süre içinde anlaşılan odur ki Müslüman Kardeşler, başta politikadan uzak bir düşünceyle kurulmuş ve sosyal bir İslami reformu hedeflemiştir. Bu reformun sonucu, bir İslami Devlet olacaktır. Fikir bazlı aksiyon düşüncesine bağlı olarak İslami yönetim konsepsiyonu belirsizdir ve yetersiz tarif edilmiştir. Pek çok mevzuda belirgin bir hükûmet ve yönetim anlayışından daha çok devletle sonuçlanan her derde deva bir ütopya’dır.²⁸³

Müslüman Kardeşlerin açıklığa kavuşturamadığı bir konu da nihai ilahi otoriteyle, seçilmişlerin seçmen talebine göre kanun yapma yetkilerinin çelişkisidir. Popüler ama Şeriat’a uymayan istekler karşısındaki tutumları netlik arz etmemektedir. İkinci konu ise kendi ajandalarına uymayan Müslümanların ya da diğer din mensuplarının hakları ne olacaktır? Tek problem çoğulcu politik arenayı destekleyip desteklememeleri değil, entelektüel ve sanatsal özgürlüğe bakış açıları nedir, özel hayata ve tercih özgürlüğüne hangi açıdan bakmaktadırlar? Üçüncü belirsizlik ise mevcut politik kurumlara ve

²⁸⁰ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.396-398, 501-506, İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.304-307

²⁸¹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.489

²⁸² Richard P. Mitchell. **Society of the Muslim Brothers**, s.274-286

²⁸³ Carrie Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.42

partilere nasıl bakmaktadırlar? Bir taraftan Müslüman Kardeşler mevcut elit düzenini, İngiliz etkileşimini ve politik sistemi kınamakta ancak 1941’de ise seçimlere milletvekili aday göstermeye karar vermektedir.²⁸⁴

Batılılaşmayı ve demokrasiyi reddetmekle birlikte el-Benna’nın, uygun bir reçete sunabildiği söylenememektedir. Dini eğitimi teşvik etmekle birlikte, talebelerinin laik eğitim kurumlarına gitmesine müsaade etmiştir. Cemaat müntesipleri modern dünyanın tüm argümanlarını kullanmıştır.²⁸⁵

Siyasetin içinde olmayı tavsiye eden Hasan el-Benna, bunun nasıl olacağını ifade etmemiştir.²⁸⁶ Parti kapatmak demokrasi ile nasıl telif edilebilir. Partiler tek bir çatı altında birleştiğinde çok seslilikten ziyade tek seslilik hakim olmaktadır. Yönetimin tabandan tavana mı yoksa tavandan tabana mı olacağı konusunda tam bir kanaati oluşmamıştır. Kişisel inisiyatifle olan idarenin nasıl sonuçlanacağı bilinmemektedir.

Müslüman Kardeşler, El-Benna öncülüğünde birçok yayın ve propaganda makalesi yayınlamış ve hatta kendi gazetelerini kurmuşlardır. Bu çalışmanın kilit noktası, El-Benna’nın “Mesaj” (Risaleler) adlı derlemesinin yayınlanması olmuştur. Bu derleme, belirli olaylara yönelik gösterilen bir tepki olarak yazılmıştır. Müslüman Kardeşlerin her geçen gün büyüyen hedeflerini ve sorumluluklarını açıkladıkları, fikirlerini ilan ettikleri araçları, Mısırlı yetkililere yazılan mektuplardan yergilere kadar çeşitlendirilebilir. El-Benna kendi hatıralarıyla birlikte kaleme aldığı “Risaleler” adlı derlemesinde, İslam’ın siyasi fikirlerinin özelliklerini açıklamaktadır. Bu denemelerde yazılan bazı mesajlar, İslam kelime hazinesinin iyi bilinen konu retorisi hâline gelmiştir. Bu mesajlarda, Batı hakimiyeti, maddi zenginlik ve manevi açıdan iflas yarışı tespit edilmektedir. Burada yazar, İslam’ın evrensel hayat tarzını, bir taraftan yabancı güçlerin ve Batı kültürünün yayılması, diğer taraftan ise Müslümanların çaresizliği ve ilgisizliği nedeniyle çarpıtılan

²⁸⁴ Carrie Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.25

²⁸⁵ Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.274-286

²⁸⁶ İhvan Hareketinden etkilenen Gannuşi bu konuda farklı düşünmektedir; İslam özgürlük ve hürriyete önem vermiştir. Hatta Müslüman ülkelerde kilise açılmasına bile müsaade göstermiştir. Dinin içinde fikir ve düşünce ayrılıkları olabilir, diyerek demokrasi vurgusu yapmıştır. İktidar olmak için değil, özgür ortamda fikirlerini ifade edebilmek için siyasete girmiştir. Farklılıklar haktır, demokrasi kişiye göre değişmemelidir, vurgusunu yapmıştır. bk. Raşid Gannuşi, *Min Tecribet’il Hareketi Elislamiyye Fi Tunus*, s.265-280

dini ve siyasi kuralların hazinesi olduğunda ısrar etmektedir. Burada cihadın²⁸⁷ barışçıl algısının, inanmayanlara karşı verilen silahlı mücadele olarak değiştiği görülmektedir.

Yukarıda hatırlatıldığı gibi el-Benna hakkında, Batı ve Müslüman söylemlerinde, Batı'yla olan ilişki konusuna daha çok önem verilmiştir. El-Benna, Batı ülkelerinin, İslam âleminin zayıflığını kullandıklarını düşünmektedir ve Müslüman topraklarını yavaş yavaş ele geçirerek kendi duygu ve düşüncelerinin yayılmasını sağlamışlardır. Arap milliyetçilerin aksine el-Benna, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına razı değildir.²⁸⁸ El-Benna, Fas'tan Türkistan'a kadar yabancı devletlerin sömürgesinde bulunan ve yıkılmakta olan bütün İslam âlemi için endişe etmektedir.

Sonuç olarak el-Benna'nın çalışmaları, ümmetin devam eden ve çok yönlü olan krizleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Geleneksel ve yararsız polemiklerdeğil, gerçek faaliyetler; sloganlar değil, pratik bilgiler; boş teoriler değil, bir olma; alışlagelmiş parçalanma değil, belli bir hareket üzerine çağrı yapmak gerekmektedir. El-Benna'nın bilgiye olan düşkünlüğüne rağmen, kendisi, bilgi ile uğraşmak yerine eylem yapmayı tercih etmiştir. Onun büyük ilmi kitaplar yazacak vakti olmamıştır.²⁸⁹ Ancak ilimde söz sahibi olan birçok insan yetiştirmiştir. Seyyid Kutup ve Faradj gibi, diğer siyasi İslam liderleri için eylem üstünlüğü fikri, anti entelektüel eğilimin çıkış sebebi olacaktır.²⁹⁰ Aynı zamanda, el-Benna'nın eğitim metodunda ve vermiş olduğu pratiklerde, onu takip eden, diğer radikal İslamcılardan ayıran en önemli özellikler; pragmatizm, hoşgörü, tolerans, uzlaşma ve barışseverlik çizgileri taşımasıdır.²⁹¹

Zeki, siyasi içgüdüleri sağlam bir kişi olan el-Benna, Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerini, her zaman, bulunmuş olduğu ortamın şartlarına uygun olarak yapması gerektiğinde ısrarcıdır. Hayatının çoğu kısmında el-Benna, problemlerin çözümünü anlaşıma şeklinde düzenleme yoluna girmiştir. Aşırı ve pervasız isteklerden, özellikle de

²⁸⁷ Cihat konusu da Filistin gibi Hareket'in ana gündemlerindendir. Seyyit Kutup başlığında gündeme geleceği için orada açıklanacaktır.

²⁸⁸ A.Z. Al-Abdin, "The Political Thought of Hasan Al-Banna", s.222, İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, s.214-233

²⁸⁹ Elmeşru Elislahi Lil İmam Hasan, s.475

²⁹⁰ **Princeton Readings in Islamist Thought: Texts and Contexts from al-Banna to Bin Laden**. Edited by Roxanne L. Euben&Muhammad Qasim Zaman. Princeton University Press.2009, s.54

²⁹¹ Ahmet Emin Dağ, **Hasan el-Benna**, s.100-105

şiddetten kaçınıp zaferini ikna yolunu kullanarak kazanmayı tercih etmektedir.²⁹² El-Benna, toplumsal dönüşüm aşamalarını, sırasını tam olarak tahmin edebilmiştir. Yeni etaplara geçerken takip edilmesi gereken aşamalar ona göre şöyledir: Propaganda, eğitim, vaaz, seçim, şekillenme ve hareket kabiliyeti.²⁹³ Sosyal bütünleşme aşamalarındaki söylemlerini bir Hadisle ifade etmeye çalışmıştır: “Sizden biri bir kötülük gördüğünde, gücü yetiyorsa eliyle düzeltsin. Yetmezse diliyle düzeltsin. Onu da yapamazsa, hiç olmazsa kalbiyle ona buğz etsin. Fakat bu, imanın en zayıf mertebesidir.”²⁹⁴ Kur’an ayetiyle de: “Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.” (Nahl Suresi/125. ayet).²⁹⁵

El-Benna’nın hayatı anlaması ve anlamlandırmasına göre kendisi de Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani gibi düşünürlerin yer aldığı 19. yüzyılın reformistleri ile 20. yüzyıldaki gelecek siyasi İslam düşünürleri arasında bulunmaktadır.²⁹⁶ Önceki reformistlerin yapmış olduğu eleştirilere rağmen, el-Benna’nın genel çizgisi, İslam’ın yeniden doğuş fikrinin devamı, yabancı güçlerin istilasından ümmeti korumak ve içteki problemlerden kurtulmak yönündedir. El Benna, iki çağrıyı da kabul ederek İslam reformu ve İslam’ın ilmin hakikatiyle uyumunu aramıştır. El-Benna bilimi yok saymanın, İslam’ın gerilemesi için birincil sebeplerden biri olacağını, fen ve teorik bilimlerin eğitiminin, İslam geleneklerine muhalif olmayacağını belirterek yeniden doğuşun, şüphesiz ayrılmaz birer parçası olacağını belirtmiştir.²⁹⁷

Hasan el-Benna, İslam’ın bütün konuları kapsayan ahlaki bir sistem olduğunu, kişisel ve sosyal hayatta, onun kurallarının takip edilmesi gerektiğini ve Müslümanların, asıl dinden uzaklaşmalarından kaynaklanan problemleri çözebileceğini

²⁹² İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.174-179

²⁹³ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.47-64

²⁹⁴ İbn-i Recep, **Camiul Ulum vel Hikem**, Tahkik, Mahir yasin el Rahif, Dar İbn-i Kesir, Dımaşk, 2008, s.698, Müslim, “İman” 78, Tirmizi, “Fiten” 11

²⁹⁵ **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek vd., TDV Yayınları, Ankara, 2007, s.280

²⁹⁶ **Princeton Readings in Islamist Thought: Texts and Contexts from al-Banna to Bin Laden**. Edited by Roxanne L. Euben& Muhammad Qasim Zaman. Princeton University Press. 2009, s.54

²⁹⁷ Hasan el-Benna’nın siyasi ve ilmi yönü kadar manevi yönü de vardır. Bu yüzden onun Müceddid olduğunu iddia edenler de olmuştur. bk. İbrahim Beyyumi Ganim, **Hasan el-Benna’nın Siyasi Düşüncesi**, s.175, Said Havva, **Eğitim Risalesi**, s.16

düşünmektedir.²⁹⁸Müslüman bir fert, Müslüman bir aile, Müslüman bir toplum ve yönetim şekli hedeflemektedir.

Teşkilat, uzun vadeli hedefleri arasında, ideal İslam toplumunu bölgesel alanda değil, halifelik formatında bütün dünyaya yaymak olduğunu ilan etmiştir. El-Benna, Batı'nın "hırs ve sömürge gururu" yüzünden parçalanmış "İslam toprakları"nın bütün parçalarını birleştirme çağrısı yapmıştır. Müslüman yurdunun siyasi, politik ve diğer sınırlarının olmadığı fikri, Batı anlayışındaki milliyetçiliği, kategorik olarak reddetmiştir.²⁹⁹ El-Benna realist biri olarak insanların kendi ülkelerine duydukları sevgiye ve milliyetçilik³⁰⁰ duygularına bağlı olduğunu belirtmiştir. El-Benna'nın söylediği gibi, mücadele, ulusal kurtuluş sloganlarıyla yapılmaktadır. Çünkü, diğer İslam ülkelerinin kurtarılmalarının ilk adımlarından biri, tek bir din altında toplanabilmeleridir.³⁰¹

Özellikle el-Benna'nın fikirleri, Müslümanları aşağılayan anlayışlara karşı yapmış olduğu savunma, Mısır toplumunda ilgi görmüş, bu fikirler özellikle az gelirli kesimde idol hâline gelmiştir.

Hasan el-Benna, İslam'ın gerçek anlamının, Mısırlılar tarafından unutulduğunu düşünmektedir. Müslüman Kardeşlerin ilk liderinin fikirlerine göre İslam, sonuçta kendine zengin bir entelektüel potansiyel edinmiştir. Özellikle İslam, Müslüman ülkelerin Batı etkisinden kurtularak ideal bir toplum olma yolunda ilerlemelerine sebep olacaktır. El-Benna'nın yazdıklarına göre, kurulacak olan bu toplumun temelinde, İslam düzeninin olması, yani İslam kurallarının uygulanması ve anlaşılması gelmektedir. Bu yoldaki en büyük engel, bazı Müslüman bölgelerdeki Batı değerlerine, yabancı etkisine olan bağlılıktır. Müslümanlar, yabancı kültürlerin etkisine güçle karşılık verememişlerdir. Buna karşılık el-Benna, Müslüman toplumunda var olan manevi üstünlüğü kullanmayı teklif etmiştir. Bu yüzden ilk yaptığı işlerden biri, inananlar arasında dini eğitim çalışmalarına ağırlık vermek olmuştur. Bazı müntesiplerinde ise zaman içinde hayal kırıklıkları yaşamıştır.³⁰²

²⁹⁸ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.44, 90, 197, 292-295

²⁹⁹ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.332

³⁰⁰ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.65-70,93-97,221-222

³⁰¹ A.Z. Al-Abdin, "The Political Thought of Hasan Al-Banna", s.224

³⁰² **Princeton Readings in Islamist Thought: Texts and Contexts from al-Banna to Bin Laden**. Edited by Roxanne L. Euben & Muhammad Qasim Zaman. Princeton University Press.2009, s.53, Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.552

Son dönemlerinde Hasan el-Benna'nın siyasi düşüncesinde bazı değişiklikler olmuştur. Habib Ali el-Cifri, Mısri el-Yevm gazetesine verdiği röportajda önemli düşünür Muhammed Ferit Abdulhalik'ten alıntı yaparak, Hasan el-Benna'nın şu sözünü ifade etmiştir: “Bugünlerden tekrar başa dönsem ilk başladığımız noktaya tekrar döner, insanlara İslamı anlatırdım. Mısır'ın köylerinden birine gidip Kuran'ı Kerim ve dinin esaslarını öğrettirdim. Anladığım İslam adında bir kitap yazardım. Tabiki ben insanların hayatla irtibatlarının olmasını reddetmiyorum. Fakat siyaseti esas ve asıl olarak kabul etmeyi doğru bulmuyorum. Bugün olsa cemaati siyasete sokmazdım”.³⁰³

3.9 Cemal Abdün Nasır ve Hür Subaylar Darbesi

El-Benna'nın sahip olduğu kabiliyeti, karizması ve Müslüman Kardeşler arasında sahip olduğu itibarı, onun otoriter bir lider olduğu veya kendisinin başkanı olduğu bir yapı kurduğu sonucunu doğurmaktadır.³⁰⁴ Ama bu yargı tam olarak doğru değildir çünkü eğer böyle olsaydı el-Benna'nın ölümünden sonra Teşkilat dağılırdı fakat bu gerçekleşmemiştir. Müslüman Kardeşlerin temelinde, zor şartlarda bile esnek adaptasyon yeteneği hakimdir. Teşkilat'ta en önemli rolü, Kurucu Meclis oynamalıdır. Genel Yönetim Bürosu'nun tüzüğüne göre, her yıl düzenli olarak yapılan Kurucu Meclis toplantısında üyelerin listesinin şekillenmesi gerekmektedir. Akıl hocası adayını Genel Yönetim Bürosu seçmeli ve Kurucu Meclis tarafından kabul edilmelidir. Genel Yönetim Bürosu üyeleri, akıl hocasının sahip olduğu özelliklerin aynısına sahip olmalı ve Kurucu Meclis tarafından yapılan gizli oylama ile seçilmelidir. Kurucu Meclis, genel sekreteri Genel Yönetim Bürosu üyeleri arasından seçmekte ve genel sekreter sonra da Kahire'deki merkezin yöneticisi olmaktadır. Genel sekreter; akıl hocası, Genel Yönetim Bürosu ve Kurucu Meclis de olmak üzere, üç yönetim organının faaliyetlerinin koordine görevini yapmaktadır. Böylece düzenli bir yönetimi, yetki dağılımı, kolektif yönetim merkezi, 150 kişiden oluşan Kurucu toplantısı ve Grup Yönetim Merkezi olan bu yapıyla, 12 kişiden oluşan Genel Yönetim Bürosu arasında bir denge oluşturulmuştur. Yasaklanma korkusuyla veya yasal olmayan şartlarda, Müslüman Kardeşler Teşkilatı, yönetim organlarının kurucularını, Müslüman Kardeşlerin hepsinin katılımıyla gerçekleşen bir seçim sonucunda belirlemek mümkün değildir. 1950 ve 60'lı yıllarda

³⁰³ “Almasr alyoum tahavur aldaeye alhabeb ali cifri bagde 7 senavat men alebad an masr”, <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=227590>, (05 Şubat 2016)

³⁰⁴ İ.M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, s.115-116

Teşkilat'ın yönetimi kolektiftir. 1970'li yıllarda ise Genel Seçim Bürosu'nun rolü artmıştır.³⁰⁵

El-Benna'nın ölümünden sonra,³⁰⁶ Hareket'in iç yönetiminde liderlik için verilen fraksiyonel savaş şiddetlenmiştir. Anlaşmazlıkların temel nedeni, Salih el-Aşmavi, Muhammed Fargali'nin üyesi olduğu el-Cihaz el Hass kurumunun yöneticileri olan radikallerle, Abdulhekim Abidin, Hüseyin Kemaleddin, Ahmet Hasan el-Bakuri adlı kişilerden oluşan ılımlı Kanat veya Islahatçı Kanat arasında uzamasıdır. Akıl hocası makamı için en olası aday olarak fiilen Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerinin kontrolünü eline alan el-Benna'nın dava arkadaşı olan Salih Aşmavi düşünülmüştür. Ancak 1951 yılında yapılan iç seçimleri el-Benna'nın hukuki işlerde özel danışmanı olan Hasan el-Hudaybi kazanmıştır.³⁰⁷ Hudaybi, el-Benna'dan 15 yaş küçüktür, 1891 yılında doğmuş ve hukuk eğitimi almıştır. Hudaybi, on yıldan fazla bir süre Mısır'ın yargı sisteminde çalışmıştır. Hasan el-Benna ve Hudaybi 1943 yılında Kahire'de tanıştı ve Müslüman Kardeşlerin lideri olan el-Benna ile görüşmesinden sonra Teşkilat'a katılma kararı almıştır. Bundan sonra yakın arkadaş olmuşlardır. 1950 yılında Hudaybi yargıdaki görevini bırakarak kendini Müslüman Kardeşlere vakfetmiştir. Hasan el-Hudaybi 1940'lı yılların sonunda Teşkilat'a katılan ılımlı genç üyelerinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu üyelerin çoğunu genellikle burjuva çevresindeki gençler oluşturmaktadır. Hudaybi, Müslüman Kardeşleri, Kraliyet Sarayı hatta İngilizler gibi birbirleriyle rekabette olan gruplarla bile uzlaştırıcı bir figür olmayı başarmıştır.³⁰⁸ Öyle ki tecrübeli yargı adamı Müslüman Kardeşlerin hükûmet gözünde kaybettiği imajı yeniden düzeltebilmiştir. Bununla beraber, Hudaybi, el-Benna'ya hiç benzememektedir. Akıl hocası görevine gelen ve yeni vazifesini yapmaya başlayan Hudaybi, Teşkilat'ın üyelerine kendisini el-Benna ile kıyaslamamaları noktasında uyarmıştır. Hudaybi biraz sessiz, serinkanlı bir kişiydi ve el-Benna'nın sahip olduğu karizma kendisinde yoktur. Hudaybi ölçülü biri olduğunu ve her türlü radikalizme düşman olduğunu defalarca

³⁰⁵Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.301-306

³⁰⁶İhvan'ın Genel Rehberleri: 1) Hasan el-Benna (1928-1949), 2) Hasan Hudaybi (1949-1973), 3) Ömer el-Tilmisani (1973-1986), 4) Muhammed Hamid Ebu'n-Nasr (1986-1996), 5) Mustafa Meşhur (1996-2002), 6) Memun Hudaybi (2002-2004), 7) Muhammed Mehdi Akif (2004-2010), 8) Dr. Muhammed Bedii (2010-), bk. Hayrettin Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.279

³⁰⁷Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.287-294

³⁰⁸Barbara, Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, Taylor & Francis, NY, 2009, s.20-21

söylemiştir. Kendisine emanet edilen liderlik vasıflarını tam olarak kimse yerine getiremeyecek ve bunu hiç kimse de yapamayacaktır.³⁰⁹

Yeni akıl hocası seçimlerinde, bazı iç çekişmeler yaşansa da Hareket'in yeni başkanı seçilerek baş ideolog ve kurucu olan el-Benna'nın ölümünden sonra da Hareket hayati faaliyetlerine devam etmiştir. El-Hudaybi, el-Benna gibi karizmatik bir lider olmasa da kısa bir süre içinde Kraliyet Sarayı ile ilişkileri normale döndürmüştür. Ayrıca bunun yanında, her geçen gün daha da güçlenen Cemal Abdün Nasır'ın³¹⁰ başında olduğu ve daha sonra "Hür Subaylar" adını alan bir grupla da ilişkilerini güçlendirmiştir. İslam hareketi, ülkedeki toplumsal ve siyasi etkisini devam ettirmesinden dolayı, ülkenin hayati birimini oluşturan askerler de seve seve Müslüman Kardeşlerle olan irtibatlarını sürdürmüşlerdir. İngiliz sömürge yönetimine yakınlıklarıyla tanınan yurtsever subaylar, diğer politik güçlerle karşılaştırıldığında, iktidarı ele geçirmek isteyenler arasında, fiilen tek potansiyel gücün Müslüman Kardeşler olabileceğini düşünmüşlerdir. Devrim olayları arifesinde Hudaybi, Müslüman Kardeşlerin üyelerine, askeri devrimi gerçekleştirmelerine engel olmayacağını ve Süveyş Kanalı'ndaki İngilizlerin olaylara karışması hâlinde, "Hür Subaylar"la iş birliğini yapmalarını emrettiğini söylediğini aktarmışlardır.³¹¹

Müslüman Kardeşler³¹² ile Hür Subaylar³¹³ arasında Müslüman Kardeşleri, devrimi desteklemeye mecbur tutan gizli bir sözleşmenin yapıldığı düşünülmektedir.³¹⁴ 23

³⁰⁹ Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.300

³¹⁰ Arap sosyalizminin en önemli lideri olan Cemal Abdün Nasır (1918-1970) Güney Mısırlı yoksul bir ailenin çocuğu olarak İskenderiye kentinin varoşlarında doğar. Nasır yoksul bir aile içinde doğduğunu, yoksul bir adam olarak yaşayacağını ve öleceğini ilan eder, tarihe böyle geçmek ister. 1936 İngiliz-Mısır Anlaşması'nın imzalanmasından sonra 1937 yılında askeri koleje başlar, 1938 yılında mezun olur ve orduya katılır. Anlaşma öncesi alt sınıflardan bu okulda okumak mümkün değildi. 1960'lı yıllardaki Mısır siyasetine genel olarak Nasırcılık adı verilmiştir. bk. E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.88

³¹¹ A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül -Müslimin Örgütü**, s.36

³¹² Subaylar uygun ortamda geliştirecekleri darbe için o dönemde etkin olan tüm örgütlenmelere sızmışlardır. Cemal Abdün Nasır ve Enver Sedat gibi Mısır siyasi tarihinin önemli figürleri olacak subaylar da Müslüman Kardeşler Cemiyeti'ne katılmışlardır. bk. Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **A History of Egypt From Arab Conquest to the Present**, Cambridge University Press, 2007, s.127, Sam Witte, **Gamal Abdel Nasser**, NY, Rosen Publishing Group, 2004, s.31

³¹³ 1936 İngiliz-Mısır Anlaşması'yla alt sınıflardan öğrenci alınmasıyla subaylık sınıfında seçkin tabakanın tesiri kırılmıştır. Yeni bir sınıf teşkil eden bu subaylar mezuniyetleri sonrasında Mısır milliyetçiliği etrafında birleşmişlerdir. Oluşturdukları gruba "ed- Dubbatu'l-Ahrar" yani "Hür Subaylar Örgütü" ismini vermişlerdir. bk. Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.127, E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.84-87, Said K. Aburish, **Nasser, The Last Arab**, Thomass Dunne Books, NY, 2004, s.28

Temmuz 1952’de kansız bir darbe³¹⁵ ile monarşi yıkılmıştır.³¹⁶ 200 subay³¹⁷ ve 3000 asker, Kahire’deki devlet kurumlarını ve İskenderiye’deki Kral Birinci Faruk ve ailesinin bulunduğu yazlık konağını ele geçirme sürecinde hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmamışlardır. Mısır nüfusunun çoğunluğu, bu olayı coşkuyla karşılayıp İngilizlere bağlı ve gayri ahlaki bir hayat tarzına sahip olan ve Mısır halkı tarafından desteklenmeyen kralın görevden alınmasını alkışlamıştır.³¹⁸

Müslüman Kardeşlerin bu desteği, 23 Temmuz 1952 tarihli devrimden sonra askerlere, mevkilerini güçlendirmeye yardım etmiştir. Yeni hükûmet, çoğu Müslüman Kardeşlerin üyelerinden oluşan 900’den fazla tutuklunun affa uğramalarına karar verip onları serbest bırakmıştır. Müslüman Kardeşlerin akıl hocası olan Hasan El-Hudaybi ile “Devrimci Komuta Konseyi”nin temsilcisi olan Nasır arasında, Temmuz Devrimi’nden sonraki ilk görüşmede El-Hudaybi, “Hür Subaylar”ın politikalarını, Kur’an’a uygun bir şekilde gerçekleştirmelerini ve “Devrimci Komuta Konseyi”nin temel politika sorularını, incelemesi için kendisine verilmesini istemiştir. Eylül 1952’de Vakıflar Bakanlığı görevi, Teşkilat’ın üyelerinden birisine verilmiştir. Bütün politika yapan partileri yasaklayan, 16 Ocak 1953 tarihli karar, siyasi parti olmadığı için Müslüman Kardeşlere hiç dokunmamıştır. “Hür Subaylar” bundan sonra, popüler İslâm teşkilatını hesaba almak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, Müslüman Kardeşlerin üyeleri ile alâkalı bütün davalar, yeniden ele alınıp Teşkilat’ın yüzlerce üyesi serbest bırakılmıştır.³¹⁹

Müslüman Kardeşler ile “Hür Subaylar” arasında ilişkilerin iyi gittiği kısa dönemde; Hasan el-Benna’nın itibarı iade edilmiştir. Şubat 1953’te el-Benna’nın ölümünün 4.

³¹⁴ Seyyid Kutup, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, haz. H. Kamil Yılmaz, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1980, s.83, E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı’nda Korkuyu Yenmek**, s.89

³¹⁵ Darbeyi bölgedeki İngiliz aristokrasisinden rahatsız olan ABD’nin desteklediği ifade edilir. bk. Jon Kimche, **Seven Fallen Pillars**, NY, Praeger, 1953, p.421-422, Yevgeni Primakov, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, çev. Olga Tezcan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.70-71, Adid Davisa, **Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa**, çev. Lütfi Yalçın, Litaratür Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.122

³¹⁶ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.128, Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.301-306

³¹⁷ Bu darbeye alt rütbeli subaylar en kalabalık grubu oluşturmuşlardır, bu yüzden “Albaylar” hareketi olarak da isimlendirilmiştir. bk. E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı’nda Korkuyu Yenmek**, s.93

³¹⁸ A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan’ül –Müslimin Örgütü**, s.37-38, Richard P. Mitchell, **Society of the Muslim Brothers**, s.301-306, E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı’nda Korkuyu Yenmek**, s.88-92, Susan Muaddi Darraj, **Modern World Leaders**, New York: Chelsea House Publishers, 2007, s.40

³¹⁹ E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı’nda Korkuyu Yenmek**, s.78

yıldönümü, devlet düzeyinde törenle kutlanmıştır. Kasım 1953'te Kahire'de Müslüman Kardeşlerin ilk akıl hocası olan Hasan el-Benna'yı öldürmekle suçlananlar, mahkum edilmiştir.³²⁰

Fakat sonrasında “Hür Subaylar” tarafından desteklenen Arap milliyetçiliği ideolojisi Müslüman Kardeşlerin isteklerine karşı çıkmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler, Kur'an ve Sünnet'e uyan İslam kuralları, inanan veya inanmayan kesimler arasında eşitliği kurmayı, inanmayanların haklarını getirmeyi, yeni anayasayı kabul etmeyi; dîn, sosyal ve kültür merkezlerine dönüştürülecek olan camiler ve diğer dîn kurumlarının sayısını çoğaltmayı; ahlaksız filmlerin, dansların, dergilerin vs. yasaklanmasını istemiştir.³²¹ Ocak 1953 tarihinde Müslüman Kardeşler, bütün kuralları çıkarmadan önce irdeleyecek ve kabul edecek olan özel komitenin kurulmasını ve Mısır'da İslâm Devleti'nin kurulması için referandum yapılmasını teklif etmiştir. Büyük ihtimalle Müslüman Kardeşler Teşkilatı tarafından dayatılan çizgiyi takip etmek istemeyen askerler, talep edilen inisiyatifleri tek tek reddetmiştir.

Teşkilat'ın liderleri, Cemal Abdün Nasır'ın isteğine göre, Mısır'ın egemen politika gücü olacak olan ve devrim komutanlığı tarafından kurulan “Kurtuluş Örgütü”ne katılmayı reddettikten sonra, çatışmaların yeni dönemi başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin bu örgüte katılması, kendi bağımsızlığından vazgeçme anlamına gelmektedir.³²² Teşkilat'ın bağımsızlığını tehlikeye düşüren durumlarda, hükûmet ile iş birliğinden kaçma stratejisini takip etmeye devam ederek Müslüman Kardeşler, yeni hükûmeti sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. “Askeri diktatörlük”e karşı “anayasa” ve “demokratik yenilenme” yani burjuva parlamentarizmi uğruna çağrılar, Müslüman Kardeşlerin konuşmalarında daha sık duyulmaya başlanmıştır. Temmuz 1954 tarihinde Mısır Hükûmeti, İngiltere'nin askerlerinin, Süveyş Kanalı'ndan çıkmasını sağlayan sözleşmenin parafe edilmesini başarabildiğinde, Hasan El-Hudaybi, Mısır'ın çıkarlarına ters olan bu sözleşmeyi imzaladığı için, mevcut hükûmeti suçlayıp Müslüman Kardeşler adına bu sözleşmeyi reddetmiştir.³²³ Fiilen Müslüman Kardeşler ikinci defa İngiltere ile

³²⁰Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.301-306

³²¹ Seyyid Kutup, *Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, s.86-87

³²² Barbara, Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, s.31

³²³E. Zeynep Güler, *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek*, s.78, Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.307-315

Mısır arasında gerçekleşen görüşmeleri ve o görüşmelerin sonucunda imzalanan sözleşmeleri reddedip hükûmet ile anlaşmazlıklara yol açmışlardır.

26 Ekim 1954 tarihinde Cemal Abdün Nasır'a, Mısırlılara hitaben yaptığı konuşma sırasında suikast yapılmıştır. 23 Temmuz Devrimi'nin liderlerinden birisini yok etme girişiminin, kimin tarafından yapıldığı, Müslüman Kardeşlerin yöneticilerinin bundan haberdar olup olmadığı ve bu planı kabul edip etmediği ile ilgili tek bir fikir dahi bulunmamaktadır.³²⁴

Görgü tanıkları Cemal Abdün Nasır'a yapılan suikastı farklı anlatmaktadır. Nasır'ı destekleyen yazılara göre Nasır, cesaret ve mertlik göstererek kendisine ateş edildiğinde bile konuşmasına devam etmiştir. Şüphecilere göre suikast, Nasır tarafından organize edilen bir temsil veya oyundur. Nasır'ın nispeten yakından ateş edilmesine rağmen vurulmaması, ciddi şekilde kuşkulara sebebiyet vermiştir. Her bir şekilde Müslüman Kardeşler Nasır'a yapılan suikast ile suçlanıp tamamen yasaklanmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin üyeleri arasında tutuklamalar başlamıştır.³²⁵ El-Hudaybi ve Müslüman Kardeşlerin bazı liderleri hapse atılmıştır. Üyelerin birçoğu Mısır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Teşkilat'ın bütün finans kaynağı dondurulmuştur. Fiilen teşkilat tek örgütsel kurum olmaktan çıkmıştır.³²⁶

Nasır'ın Müslüman Kardeşlere karşı savaşı, günümüzde seküler Arap milliyetçiliğin, siyasal İslam'a karşı savaşı olarak algılanmaktadır. Fakat bu yaklaşım sadece bir dereceye kadar doğrudur. Nasır, İslâm'ın, Mısır'ın özdeşliğinin önemli bir parçası olduğunu ve dinin toplum hayatında büyük öneme sahip olduğunu düşünerek hiçbir zaman ateist düşüncelere katılanlardan birisi olmamıştır. 1953-1954 yıllarında

³²⁴ Seyyid Kutup, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, s.91, Carrie Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.27

³²⁵ Suikast olayından sonra Nasır, İhvan-ı Müslimin Teşkilatı'nın bütün mensuplarını tutuklatmak için harekete geçti ve birkaç hafta içinde pek çok kişi gözaltına alındı. İhtilale ve memleket menfaatlerine karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan İhtilal Mahkemesi, Teşkilat'ın ileri gelen yedi üyesini ölüme mahkum etti. Bazı İslam devletlerinin araya girmesi üzerine sadece başkan Hasan el-Hudeybi'nin cezası müebbetle çevrilirken Teşkilat'ın Abdulkadir Udeh, Mahmut Abdullatif, Şeyh Muhammed Fargal, Yusuf Tal'at, ve İbrahim Tayyib gibi önde gelen adamları idam edildi. (9 Aralık 1954) Hapishanelerde kalanların çoğu ise hiç kimsenin dikkatini çekmeden birer birer öldüler. Nasır böylece İhvan-ı Müslimin engelini de aştı ve şahsi otoriteye dayalı diktatörlüğü kurma yolunda önemli bir adım attı. Bu hadiseler İhvan'ın radikalleşmesine ve yer altına inmesine neden oldu. bk. Davut Dursun, **Cemal Abdülnasır, DİA**, c.7, İstanbul, 1993, s.298

³²⁶ Muhammed Servi, **İhvan-ı Müslimin, Zindan Hatıraları**, terc. Mustafa Demir, Dua Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.91-92, Seyyid Kutup, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, s.92-93, Fatmanur Altun, **Seyyid Kutup**, İlke Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2005, s.77-80

Müslüman Kardeşler ile anlaşmazlık çıktığında Nasır, Mekke'ye hac ziyareti yapmıştır.1957-1958 yıllarında, hükûmetin İslamcılar ile ilgili politikası yavaş yavaş yumuşamıştır. Süveyş Kanalı'ndan ve İngiltere'nin askerleri Mısır'dan çıktıktan sonra, Nasır'ın durumu iyileşip Müslüman Kardeşlerin liderleri dahil, eski düşmanlarının affedilmesine karar vermiştir.³²⁷

3.10 Müslüman Kardeşler ve Seyyid Kutup

Seyyid Kutup'un Müslüman Kardeşlerin ideologlarından birisi olmasının yanı sıra Hareket'in tarihine bakıldığında Müslüman Kardeşlerin kurucusu olan el-Benna'ya denk, Hareket'in önemli bir sembolü olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Seyyid Kutup, el-Benna gibi lider ve aksiyoner bir kişiliğe sahiptir.³²⁸

Seyyid Kutup, iki desteden fazla monografi ve birçok eleştirisel özellikte makale kaleme almıştır. Zengin bir edebi mirasa sahip³²⁹ olan Kutup'un eserleri arasında otobiyografik kitabı olan “Köyden Bir Çocuk” Kur'an'a edebi açıdan yaklaşımını ve ayetleri yorumlama metotlarını açıkladığı “Kuran'da Edebi Tasvir” adlı kitaplarını saymak mümkündür.³³⁰

Bu çalışmada Seyyid Kutup'tan bahsetmek ve eserlerini detaylı bir şekilde incelemek Hareket'i anlamak için gereklidir. Onun bu çalışmaya konu olması sadece Mısır'da tanınmış olmasından değil, diğer ülkelerde de İslam hareketi üzerinde bıraktığı büyük etkiden kaynaklanmaktadır.

Seyyid Kutup, 1906 yılında Mısır'ın Asyut kasabasındaki küçük bir köy olan Muşa'da doğmuştur.³³¹ Kutup'un babası Milliyetçi Partisi'nin (el- Hizb el-Vatani) yerel şubesinin

³²⁷ Steven Barraclough, **Al-Azhar: Between the Government and the Islamists**, The Middle East Journal, Vol.52, No.2 (Spring 1998), s.237

³²⁸ Gilles Kepel, **Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh**, University of California Press, 1985, s.38

³²⁹ Seyyid Kutup çok yönlü düşünür ve yazardır, hayatın her alanında eser yazmış ve söz sahibi olmuştur. Edebiyatçı, Şair, Sosyolog, İktisatçı ve Tarihçidir. bk. Seyyid Kutup, **Hayatı, Fikirleri, Eserleri**, s. 118-163, İbrahim Sarmış, **Seyyid Kutup**, s.267-356

³³⁰ Seyyid Kutup, **Kur'an'da Edebi Tasvir**, çev. Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, 1969, Seyyid Kutup, **Ettasavvur Elfenni Filkur'an**, Dar Eşşuruk, Kahire, 1992,

³³¹ Alison Pargeter, **The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power**, s.184, Hayrettin Karaman, **İslami Hareket Öncüleri**, s.283, Fatmanur Altun, **Seyyid Kutup**, s.27, Seyyid Kutup, **Hayatı, Fikirleri, Eserleri**, s.35, İbrahim Sarmış, **Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutup**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992, s.25, Hilal Görgün, **Seyyid Kutup, DİA**, c.37, İstanbul, 2009, s.64

aktif bir üyesidir ve parti gazetesi olan el-Liva'ya abonedir. Seyyid Kutup'un annesi, Muşa köyünün önde gelen zengin ailelerindendir. Kutup'un biyografisine bakıldığında atalarının Muşa köyünün zengin toprak sahipleri olduğu görülmektedir. Hatta bazıları köy muhtarlığı görevlerinde bulunmuşlardır fakat zamanla Kutup ailesi fakirleşmiş ve bütün servetlerini kaybetmişlerdir.³³² Seyyid Kutup, genç yaşından itibaren ailesinin sorumluluklarını kendi üzerine alarak zenginliğini ve kaybettiği prestiji yeniden kazanmak için elinden geleni yapmıştır. Büyük ölçüde annesi, onun dünya görüşünü etkilemiştir. Ayrıca ailesinin itibarını tekrar kazanması için geçeceği yerlere yönelik hayatın zorluklarına onu hazırlamıştır.

Seyyid Kutup 6 yaşına geldiği zaman ailesi onu geleneksel İslamokulu (küttap) yerine modern ilkokula (medrese) göndermiştir. Kutup 10 yaşında Kur'an'ı ezberlemiştir. Aslında birçok ayeti nasıl yorumlayacağını ve Kur'an'da geçen hikâyelerin anlamlarını bilmemektedir. Fakat daha sonra öğrenmiştir. Bu kadar büyük bir çaptaki eseri ezberlemek ona çok büyük faydalar vermiştir. Hafızası mükemmel şekilde gelişmiş ve Arapça dilbilgisini öğrenirken kendisine büyük oranda yardımcı olmuştur. 13 yaşında ortaokul eğitimine devam etmesi için Kahire'ye amcasının yanına gönderilmiştir. Burada Seyyid Kutup, Bilim Evi'ni (Darul Ulum) ziyaret etmiştir. Darul Ulum, el Ezher Üniversitesi'nin geleneksel programı ve modern üniversitelerin vermiş olduğu yeni derslerin okutulduğu bir eğitim kurumudur. Seyyid Kutup "Yeni Hayat" (el-Hayat el-Cedid) ve "Belagat" (El-Balag) gibi yayın organlarında şiir ve makale denemeleri yazmıştır. 16 Ocak 1925'te "Belagat" gazetesinde İngiliz politikasını eleştirdiği ve Saad Zağlul'un 1919-1922 yılları arasında devrim yapan Mısır liderini koruduğu ilk şiirini yayımlamıştır.³³³ Kutup, Vafd partisine üye olan bir gazetecinin, aynı zamanda dedesinin arkadaşı olan modern Arap şiiri okulunun lideri olan Abbas Mahmud El-Akkad'dan çok etkilenmiştir. El-Akkad, dönemin diğer edebiyatçılarından olan Taha Hüseyin gibi Batı eğitimi almamıştır. O kendi kendini eğitmiştir.³³⁴ El-Akkad, yeni genç şairin şiirlerini eleştirerek onun manevi akıl hocası olmuştur. Kutup'a şiir yazarken

³³² John Calvert, *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism*, Oxford University Press, 2013 s.27, Seyyid Kutub, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, s.58-62, Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.27-28, Hayrettin Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.286

³³³ James Toth, *Sayyid Qutb: the Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual*, Oxford University Press, 2013, s.16, Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.29-32, Hilal Görgün, *Seyyid Kutup*, s.64

³³⁴ Gilles Kepel, *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, p.39, Hilal Görgün, *Seyyid Kutup*, s.64, Hayrettin Karaman, *İslami hareket Öncüleri*, s.287

fikirlerini nasıl ifade edeceği yerine, asıl vermek istediği düşünceyi nasıl yazacağına odaklanmasını tavsiye etmiştir. El-Akkad'ın şiir okulunun özelliği, onun ve öğrencilerinin şiire yaklaşımları, çevrelerinde var olan şeylerin tasviri değil; şiire kalpten, ta derinlerden gelen bir his olarak bakmalarıdır. Şair Kutup, romantik şiirler yazmıştır. Kahramanı ise insanın var olma nedenini, hayatın anlamını, ölümü ve buna benzer felsefi konulara cevap arayan pesimist bir asidir.³³⁵

Seyyid Kutup, 1933 yılında eğitimini tamamlayarak Arap dili ve edebiyatı diplomasını almıştır. Kariyerine Millî Eğitim Bakanlığı'nda başlamıştır, Mısır'ın farklı şehirlerinde ve okullarında 6 yıldan fazla öğretmenlik yapmıştır. Dolaşmaktan sıkılan Kutup 1940 yılının Mart ayında Kültür Bakanlığı'na müfettiş olarak atanmış, daha sonra ise çeviri ve istatistik yönetimine geçmiştir.³³⁶ Geleceğin şairi, romancısı ve edebiyat eleştirmeni olan Kutup, görev yaptığı ilk yıllarda kendisini tamamen edebiyata adanmıştır. Seyyid Kutup, en iyi edebiyat eserini, 1948 yılından 1950 yılına kadar Amerika'nın eğitim sistemini öğrendiği Kolarado Eyaleti'ndeki Devlet Pedagojik Üniversitesini bitirip döndüğünde yazmıştır. Ahlaki prensiplerin ve İslam'ın sert geleneklerinin etkisinde yetişmiş ve ikna edilmesi zor olan Kutup, Amerikan yaşamının ırkçılık, materyalizm ve ekonomik sistem gibi birçok özelliğini eleştirmiştir.³³⁷ Aynı şekilde ona göre, Amerikan yaşam tarzındaki oyunlar, spor gibi faaliyetlere karşı olan sevgi ve aşırı bireysel özgürlükçülük, cinselliğe ve sanata bakış, insanları mahveden unsurlardır.³³⁸ Kutup'a göre Amerikalıların maddi değerlere bağlılığı, pragmatizm, yüzeysel dincilik, onları ruhsuz ve manevi başlangıcı olmayan bir beden hâline getirmiştir.³³⁹ Kutup, Amerika'yı ziyaretini ve Amerikan kültürü ile ilgili izlenimlerini, tek bir ana başlık altında yazdığı makalelerini "Seyyid Kutup'un Gözünden Amerika" adlı makale serisinde anlatmıştır.³⁴⁰

Pedagojik bilimler alanında mastır derecesini alan Kutup, Amerika'da kalarak eğitimine devam edebilir ve doktora tezini savunabilirdi. Mısır o dönem, sosyal ve ekonomik

³³⁵Fatmanur Altun, **Seyyid Kutup**, s.33-34, Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık**, s.215

³³⁶ James Toth, **Sayyid Qutb: the Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual**, s.15-16

³³⁷ Salah Abdülfettah el-Halidi, **Seyyid Kutup Gözüyle Amerika**, Terc. Remzi Yeşilli, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987, s.213-225

³³⁸ Gilles Kepel, **Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh**, s.40-41, Salah Abdülfettah el-Halidi, **Seyyid Kutup Gözüyle Amerika**, s.91-100

³³⁹ Salah Abdülfettah el-Halidi, **Seyyid Kutup Gözüyle Amerika**, s.80-83

³⁴⁰ **Princeton Readings in Islamist Thought: Texts and Contexts from al-Banna to Bin Laden**. Edited by Roxanne L. Euben & Muhammad Qasim Zaman. Princeton University Press. 2009, s.130

eşitsizlik, siyasi yolsuzluk, Batı hayat tarzının etkisi içindedir. Batı ise Kutup’a göre, ahlaki ve manevi değerlerin düşüşünü yaşamaktadır. Bütün bunlar Kutup’u Mısır’a geri dönmeye itmiştir.³⁴¹

Seyyid Kutup’un Amerika’dan 1951 yılındaki dönüşü, işte böylesine karmaşık bir siyasi atmosferde gerçekleşmiştir. Kutup zaten Amerika’da bulunduğu süre zarfında gördüğü materyalist, bireyci ve ahlaken zaafa uğramış toplumdan çok etkilenmiş ve açık bir İslami söylemi bünyesinde barındıran “İslam’da Sosyal Adalet” kitabını kaleme almıştır. Yine 1951 senesinde “İslam-Kapitalizm Çatışması”nı yayımlamıştır.³⁴² Amerika dönüşü dine bağlılığı artarak İslam ve Hristiyanlık kıyasına girmiş ve çareyi İslam’da görmüştür. Onun düşüncesinde, İslâm’ın gerçekleştireceği sosyal adalet yalnız Müslüman halk için değil, bu coğrafyada yaşayan tüm insanlar yani din, dil, renk ve ırk ayrımı gözetilmeden herkes için geçerlidir. İşte bu, İslâm’ın -diğer ideolojilerde bulunmayan- insana verdiği değerın açık bir göstergesidir. Bunu insanların camiye gitmeleri ve dini ritüellerin yerine getirilmesi ile sosyal adalet gerçekleşmez diye ifade etmiştir.

Kutup’a göre, “Devletin bugünkü anayasasında resmî dinin İslâm olduğu ifade edilmektedir. Bunun mânâsı, bütün kanunların İslâm’dan çıkarılması demektir. Zaten İslâm Şeriatı, modern çağın gereklerine cevap vermeye, hayatı yüceltip ona bir kıymet kazandırmaya yeterlidir. Ayrıca İslâm’ın temel prensiplerine uymak, İslâm’ın ruhuna aykırı olmamak kaydıyla kendimizin ve tüm insanlığın tecrübelerinden faydalanabiliriz.” Kutup, mevcut İslâm fikhının medenî hayatın tüm sorunlarını çözebileceğini iddia etmemiştir. Çünkü bu hukukun gelişip tamamlanmasının üzerinden uzun bir zaman geçtiğini fakat İslâm’ın zamana uygun bir şekilde yorumlanması gereken temel prensipleri; medenî hayatın problemlerini çözecek ve doğacak yeni problemlere de İslâm’ın esas ve genel hükümlerinden ayrılmamak şartıyla her zaman ve her yerde yeni hükümler icra edilebileceğini düşünmüştür.³⁴³

Kutup’a göre “İslâm mutlaka hâkim olmalıdır. Çünkü İslâm hem insan ve toplum karakterini hem de hayat gerçeğini en iyi bilen nizamdır ve o (İslâm) ‘Kim Allah’ın

³⁴¹Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.25-55

³⁴²Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.70

³⁴³ Seyyid Kutub, *İslam Kapitalizm Çatışması*, çev. Kamil M. Çetiner, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, s.82-83

indirdiği ile hükmetmezse işte kâfirler onlardır!’ (Maide/44)³⁴⁴ hükmüyle; hükümsüz İslâm’ın ve İslâmsız Müslümanın olamayacağını haykırmaktadır. İslâm bütün kâinat güçleri arasında “vahdet”i sağlama dinidir. Şüphe yok ki o, Tevhid Dini’dir.”³⁴⁵

Ona göre İslam, “önce insan hayatının bütün yönlerini ve esaslarını kuşatan ‘insani bir adalet’ tir; sınırlı, iktisadi bir adaletten ibaret değildir. İslam hayatın görünen bütün kısımlarını ve ondaki bütün çalışma alanlarını ele alır. Nitekim duygu ve yaşayışı, his ve düşünceleri de ele alır. Bu adâletin ele aldığı değerler, yalnızca iktisadi değerlerden veya genel olarak maddî değerlerden ibaret değildir. Bu adalette, aynı zamanda rûhî ve manevî değerler de bulunmaktadır.”³⁴⁶

Yine Kutup’a göre, “İslâm açısından hayat, özel anlamda Müslümanlar arasında, genel anlamda bütün insanlık arasında esasları belli, şekilleri sınırlı; merhamet, sevgi, yardımlaşma ve dayanışmadır. Diğer dinler açısından da böyledir. Komünizm açısından ise hayat, sınıflararası bir çatışma, bir mücadeledir ve bu fikir belirli bir kuşakta ortaya çıkan, insanlığın gelip geçici bir kinidir.”³⁴⁷

“İslam’ın, sosyal adâletin esaslarını kurduğu söz konusu esaslar şunlardır:

1. Mutlak vicdan hürriyeti,
2. Mükemmel insani eşitlik,
3. Sağlam sosyal dayanışma.”³⁴⁸

Genç Kutup, Müslüman Kardeşlerin üyesi olmadan önce de politik anlamda aktif olmuş ve diğer siyasi güçlere sempati duymuş ve onların üyesi olmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra ılımlı Mısır milliyetçilerinin ilgilerini yansıtan Vefd partisine katılmıştır. Vefd partisi üyelerinin İngilizlerle yapmış olduğu görüşmelerdeki pozisyonları onun hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuş ve 1937 yılında Vefd

³⁴⁴ Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV Yayınları, s.114

³⁴⁵ Seyyid Kutub, **İslam Kapitalizm Çatışması**, s.85

³⁴⁶ Seyyid Kutub, **İslam’da Sosyal Adalet**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Yayınları, 4. Baskı, İstanbul,2006, s.36-37

³⁴⁷ Seyyid Kutub, **İslam’da Sosyal Adalet**, s.38

³⁴⁸ Seyyid Kutub, **İslam’da Sosyal Adalet**, s.45-78

partisinden ayrılmıştır. Daha sonra Kutup, Sa'diyyin partisine geçmiştir.³⁴⁹ 1945'te de siyasi partilerle tüm ilişkilerini kesmiştir.³⁵⁰

Seyyid Kutup, Amerika'dan döndükten sonra görevi bırakmaya karar vermiş ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı'na katılmıştır. Aynı zamanda, Teşkilat'ın kurucusu olan Hasan el-Benna'nın ölüm haberi Kutup üzerinde çok büyük bir etki yapmıştır. 1950 yılının başlarında Kutup, Mısır'da ünlü bir mütefekkir ve Batı'nın ideolojik mirası üzerine yazmış olduğu teorik çalışmaların yazarı olarak tanınmaya başlamıştır. Kutup 1951 yılını, geçmişten ayrılma ve kendisinin yeniden doğuşu olarak adlandırılmaktadır.³⁵¹

1952 yılında Seyyid Kutup Müslüman Kardeşlere dini propagandanın geliştirilmesi ve yayılması noktasında görev yapmak üzere Hareket'in en yüksek organı olan Yönetim Konseyi'ne üye olmuştur.³⁵² Kutup, edebiyat çalışmalarına devam etmiştir. 1952 yılındaki İslam'a karşı olduğunu düşündükleri monarşiyi kaldıran askeri darbeyi coşkuyla karşılamışlardır. Müslüman Kardeşler İngiliz Hükûmeti'yle iş birliğinde olan Kral'ı suçlamışlardır. Müslüman Kardeşlerin bu dönemde kraliyet sarayının bazı temsilcileriyle ilişkileri vardır.³⁵³

Daha öncede belirtildiği gibi Müslüman Kardeşler ve Hür Subaylar arasındaki ilişki giderek kötüleşmiştir. Nasır'a karşı düzenlenen suikast sonrasında Teşkilat'ın birçok üyesi gözaltına alınmıştır. Burada Seyyid Kutup da gözaltına alınmış ve 15 yıl hapse mahkum edilmiştir.³⁵⁴

Seyyid Kutup, hapis hayatının ilk üç yılında birçok işkence³⁵⁵ ve sorguya maruz kalmıştır. Tutulduğu yerin şartları çok kötüdür.³⁵⁶ Sonraki senelerde tutukluluk şartları

³⁴⁹ James Toth, *Sayyid Qutb: the Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual*, s.16

³⁵⁰ Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.45-46, Hilal Görgün, *Seyyid Kutup*, s.64

³⁵¹ Gilles Kepel, *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, s.41

³⁵² Ali Rahnama, *Pioneers of Islamic Revival*, Palgrave Macmillan, London, 1994, s.159, Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, s.213, Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.60

³⁵³ Fatmanur Altun, *Seyyid Kutup*, s.72

³⁵⁴ Hilal Görgün, *Seyyid Kutup*, s.64

³⁵⁵ Bu dönemde İhvan-ı Müslimin Hareketi mensupları Mısır'daki cezaevi, toplama kampları ve sorgu odalarında çeşitli işkence ve eziyetlere maruz kalmıştır. bk. Muhammed Servi, *İhvan-ı Müslimin Zindan Hatıraları*, s.91-92

³⁵⁶ İhvan mensupları tutuklevleri ve hapishanelerde bedensel ve psikolojik işkencelere maruz kalmışlardır. Bedensel olarak; karşılama töreni, diri diri torağa gömme, kırbaç ve falaka, uykusuz bırakma, köpekle tehdit, kafasını uzun süre suda bırakma vb. Psikolojik olarak; mahkumların birbirini dövme, gardiyanların küfretmesi, toplu halde

biraz olsun yumuşamış ve yazı yazmasına izin verilmiştir. Hapiste Seyyid Kutup en ünlü eseri olan “Yoldaki İşaretler”i (Me’alim fi’t-Tarik) yazmıştır. Kepel’e göre, İslam kültürü, Kur’an’ın, Müslümanların hayatındaki rolü, İslam topluluğu, İslam medeniyeti ve onun özellikleriyle ilgili görüş ve fikirlerini yazmış olduğu bu eser diğerlerine nazaran onun zirve noktasıdır.³⁵⁷

Kutup’un eleştirilerinin çok sert olmasında kendisinin ve Müslüman Kardeşler üyelerinin hapishanelerde işkence görmesinin etkisi olmuştur. Mevdûdî ve Nedvî’nin eserleriyle de bu dönemde tanışmıştır. Özellikle “hâkimiyet” ve “câhiliyet” kavramlarının onlardan esinlenerek kullanmıştır. Hâkimiyet ve câhiliyet hakkındaki fikirlerini yoğun biçimde, idam edilmesinin sebeplerinden biri olarak gösterilen Me’âlim fi’t-Tarîk ve Fî Zılâlî’l-Kur’ân’da ortaya koymuştur.³⁵⁸ Ona göre meşruiyetini Allah’tan almayan bütün yönetimler zorbadır (tağut). İnsanlar sadece Allah’ın emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Ona göre İslam alternatif değil zorunluluktur.³⁵⁹ Mevdudi ve Nedvi Müslümanların azınlıkta olduğu Hint coğrafyasında yaşamıştır. Kutup ise nüfusunun %90’ının Müslüman olduğu bir coğrafyada yaşamıştır. Bu yüzden “hakimiyet” ve “cahiliyet” kavramları Mısır’la bire bir örtüşmemektedir.

Kutup, İslam’la ilgili olmayan her şeyin kötülük olarak tanımlayarak şariat yolunun takip edilmesi gerektiğini ifade etmiş bu kanunlara uymayan toplumları da “cahiliye” olarak tanımlamıştır.³⁶⁰ Cahiliye toplumlarına karşıda “cihat” yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.³⁶¹ İslam topraklarını “dar’ul-İslam” olarak tanımlamış, İslam olmayan toprakları da “dar’ul-harb” olarak ifade etmiştir. Bu topluluklara karşıda Asrı Saadet döneminde olduğu gibi cihat yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.³⁶² Müsteşriklerin etkisiyle İslamiyet’in cihat anlayışına, müdafaa savaşı türünden gel-geç ve bu türlü dinin tabiatına aykırı gerekçeler bulmaya çalışılmasına karşı çıkmıştır. Bu tür şeylere girilmesinin cihadı hiçbir şekilde etkilemeyeceğini ve

marş söyletmek, Kur-an-ı Kerim okumaya ve namaz kılmaya izin verilmemesi, bayan akrabalarını taciz yoluyla tehdit etmek. bk. Fuat el-Benna, el- İhvan el- Müslimin ve Essulta Essiyesiyye Fi Misr, s.537-542

³⁵⁷ Gilles Kepel, **Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh**, s.42

³⁵⁸ Bu eserle Müslümanların rahatsızlığına deva olacak akide, metot ve doktrinleri ortaya koymak istemiştir. bk. İ.M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, s.257-260

³⁵⁹ Hilal Görgün, **Seyyid Kutub**, s.65, 203. Richard P. Mitchell, **The Society of Muslim Brothers**, s.318-320

³⁶⁰ Seyyid Kutub, **Cihan Sulhu ve İslam**, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1993, s.167-175, Hilal Görgün, **Seyyid Kutub**, s.65

³⁶¹ Seyyid Kutub, **Yoldaki İşaretler**, terc. Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.78

³⁶² Seyyid Kutub, **Yoldaki İşaretler**, s.86-87

onun kendi yolunda ilerlemeye devam edeceğini belirtmiştir. “Cihat, Müslümanlar üzerine farzdır. Yeryüzünde fitne kalmayınca ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar.”³⁶³“Mü’minlerle Allah düşmanları arasında geçen savaş, aslında ne siyasîne iktisadî ne de ırk ayrımına dayalı bir savaştır. Bu savaş bir akide savaşıdır.”³⁶⁴

1964 yılında Seyyid Kutup, o dönem Irak Başbakanı olan Abdul Salem Arif’in aracı olmasıyla özgür bırakılmıştır. Fakat bu özgürlük sadece 8 ay sürmüştür.³⁶⁵ 1957-58 yılları arasında hapisshanedan yeni çıkmış olan Müslüman Kardeşlerin bazı aktivistleri “Gizli Hücre” adlı bir grup kurmuşlardır. Ruhani akıl hocası, El-Hudaybi’nin onayıyla Seyyid Kutup olmuştur. 1965 yılında grup ortaya çıkmış ve devrim yapma hazırlığında olma suçuyla yargılanmıştır.³⁶⁶ Akıl hocası bu sırada ev hapsinde tutulmakta ve grubun faaliyetlerini ne kadar süre koordine ettiği bilinmemektedir.³⁶⁷ Gözaltı esnasında grup üyelerinin elinde Seyyid Kutup’un çalışmaları bulunmuştur. Seyyid Kutup 1965 yılının Ağustos ayında yeniden tutuklanmıştır. Onu hükûmete karşı komplo kurmak ve darbe yapmak istemekle suçlamışlardır.³⁰ Ağustos’ta Moskova’da bulunan Nasır’ın, Müslüman Kardeşlerin devlete karşı yapmak istedikleri darbe hakkında bir açıklaması olmuştur.³⁶⁸ Bundan sonra Mısır’da Müslüman Kardeşlerle ilgisi olan veya olmayan birçok insan tutuklanmış, komploculara karşı mücadeleye yönelik geniş çaplı bir kampanya başlatılmıştır.

Seyyid Kutup ve dava arkadaşları, diğerlerine örnek teşkil etmeleri amacıyla sanık sandalyesinde yargılanmışlardır. Seyyid Kutup’a yönelik olan suçlamalar “Yoldaki İşaretler” adlı kitabından alınan sloganlar ve mesajlarla ilgilidir fakat Kutup yazdığı hiçbir şeyi inkar etmemiştir. Seyyid Kutup ile Müslüman Kardeşlerin altı üyesi idam

³⁶³ Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, s.104, Seyyid Kutub, *Fizılal-il Kur’an (Kur’an’ın Gölgesinde)*, müt. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç vd., c.2, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, s.53-58

³⁶⁴ Seyyid Kutub, *İslamda Cihad*, terc. H. Hüseyin Yılmaz, Özgü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s.231, Seyyid Kutub, *Fizılal-il Kur’an (Kur’an’ın Gölgesinde)*, müt. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç vd., c.7, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, s.138-147

³⁶⁵ Hilal Görgün, *Seyyid Kutub*, s.64-65, Davut Dursun, *Cemal Abdülnasır*, s.300

³⁶⁶ Carrie Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, Princeton University Press, 2012, s.28

³⁶⁷ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, s.35

³⁶⁸ Gilles Kepel, *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, s.33

cezasına çarptırılmıştır. 29 Ağustos 1966 yılında Seyyid Kutup asılmak suretiyle idam edilmiştir.³⁶⁹

Müslüman Kardeşlerin temsilcileri arasında bir efsane dolaşmaktadır. İdam cezasının uygulanmasına kısa bir süre kala, hapishaneye Nasır'ın bir ajanı gelir ve Seyyid Kutup'tan devletin başında bulunanlardan affedilmeleriyle ilgili olarak bir toplu dilekçe yazmasını teklif ettiği söylenir. Kutup ise af dileyerek kendini küçük düşürmek istemez ve ölümü tercih eder. Diğer bir rivayete göre de hapishanede Kutup ile birlikte yatan Hasan el-Benna'nın eski sekreteri Faruk Abdul Halk'ın anlattıklarına göre, Kutup'un idamına kısa bir süre kala radikal fikirlerinden vazgeçtiği yönünde izlenimler aktarmıştır.³⁷⁰

Kutup tarafından 1950-1960 yılları arasında geliştirilen politika teorisinde kullandığı 'cahiliye', 'hakimiyet' ve 'cihat' terimlerinin yeni anlamını görmek mümkün olmaktadır. Bu terimleri ilk kullanan Kutup değildir. O, Hint-Pakistan İslam düşünürleri olan el-Mevdudi ve el-Nedvi'nin fikirlerini geliştirmiş ve devam ettirmiştir.³⁷¹

Genellikle İslam edebiyatında İslam'dan önceki döneme 'cahiliye' denilmektedir. Kutup ise modern dünyanın içinde bulunduğu duruma 'cahiliye' demektedir. Bu karşılaştırmayı ilk Nedvi 1950 yılında çıkan, modern Avrupa medeniyetini, putperest ve materyalist olarak gördüğünü anlatan "Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti" kitabında ifade etmiştir.³⁷²

Kutup, bugün sözünü ettiği 'cahiliye' toplumunu Allah'ın yüksek iradesini, insanların kendilerini putlaştırarak ve birbirlerine karşı agresif davranarak bozdukları putperest Arap toplumunun çağdaş şekli olarak görmektedir. Bu oluşum Müslüman ülkeler de dahil olmak üzere tüm dünyayı sarmıştır. Seyyid Kutup, Mısır da dahil olmak üzere tüm İslam âlemine hakim olan cahiliye toplumunun yerine İslam toplumunun kurulmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Birçok akademisyen ve Kepel, Kutup'un yapmış olduğu 'cahiliye' tanımının klasik

³⁶⁹ Hilal Görgün, *Seyyid Kutub*, s.65

³⁷⁰ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, s.188

³⁷¹ Carrie Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.28

³⁷² Sayed Khatab, *The Political Thought of Sayyid Qutb: the Theory of Jahiliyyah*, Routledge, London, 2006, s.5-

din anlayışından biraz farklı olduğunu düşünmektedir. Geleneksel yoruma göre, Arapların İslam'ı kabul etmeden önceki yaşadıkları tarihi döneme 'cahiliye' deniliyordu. Kutup ise cahiliye'yi tarih içinde tekrar edebilecek olan toplumun bir durumu olarak yorumlamaktadır. Kutup'a göre "Arabistan'da İslam'dan önceki tarihi 'cahiliye' bilgisizlikten ve cehaletten kaynaklanmaktadır. Şimdiki 'cahiliye' ise bilgiye ve hor görmeye dayalıdır."³⁷³

"Hakimiyet" terimi, ona göre Allah'a ait olan egemenlik demektir. İnsanlar sadece Allah'a itaat etmeli, bununla bağlantılı olarak da sadece Allah'a itaat eden idarecilere itaat edilmelidir. Bu ümmete göre milliyet akidedir, vatan dar'ul-İslam'dır, hakimiyet yalnız Allah'ındır, anayasa ise O'nun gönderdiği kitap olan Kur'an-ı Kerim'dir.³⁷⁴

Batı hayat tecrübesine sahip olan Kutup, ahlaktan yoksun kalmış olan Batı medeniyetini, bundan sonra dünyada liderlik konumunda bulunacak gücünün kalmadığını düşünmektedir. Kutup batı toplumunu sadece İslam'ın içinde barındırdığı değerlerin kurtarabileceğini savunmuştur. Kutup, İslam'ın bütünselliği üzerinde ısrar etmiş ve İslam prensiplerinin seçilebilme imkânına karşı çıkmıştır.³⁷⁵ Batı'dan yapılan ideolojik ve siyasi yapılardan alıntılara karşı çıkmıştır. Çünkü İslam'ın kendi kendine yeten bütüncül bir hayat sistemi olduğunu öne sürmüştür. Kutup, İslam toplumunun kurulmasının ve İslam milletini canlandırmanın gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu hedefe ulaşmak için gerekli olan aracın da din olduğunu düşünmektedir.³⁷⁶

Seyyid Kutup, millî kurtuluş hareketi hedeflerine ulaştığı, sömürgeciliğin durdurulduğu ve çoğu Müslüman devletlerin topraklarında ulusal devletlerin oluşturulduğu dönemde kendi fikirlerini formüle etmeye başlamıştır. Kutup, eleştirileri için özellikle bu konuları tercih etmiştir.³⁷⁷

³⁷³ Sayed Khatab, *The Political Thought of Sayyid Qutb: the Theory of Jahiliyyah*, s.6

³⁷⁴ Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, s.193

³⁷⁵ Nelly Lahoud, *Political Thought in Islam. A Study in Intellectual Boundaries*, New York: Routledge Curzon, 2005, s.18-19

³⁷⁶ Seyyid Kutub, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, çev. Kamil M. Çetiner, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, s.101-134, Seyyid Kutub, *İslam Toplumuna Doğru*, çev. Ahmet Pakalın, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, s.155-171, Seyyid Kutub, *Bela ve İmtihan*, çev. Hasan Fehmi Ulus, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, s.259-264, Seyyid Kutub, *Din Budur*, çev. Hasan Fehmi Ulus, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007, s.7-33

³⁷⁷ James Toth, Sayyid Qutb: *The Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual*, s.101

Kutup’a göre, “Müslüman milliyetçiler, taştan puta tapan Arap putperestler gibi, İslam’a yabancı olan millete, partiye, sosyalizme tapıyorlar. Kutup, yeni Kur'an neslinin, millî devletin yapısını değiştirerek yeni bir İslam toplumu kurması gerektiğini düşünüyordu, tıpkı Hz. Muhammed’in (s.a.v) Arapların putperest toplumunu yıkıp dini bütünlerden oluşan yeni bir toplum oluşturduğu gibi.”³⁷⁸

Mısır Hükûmeti’nin yönetimini eleştiren Kutup, bu durumun sadece kullanılarak ortadan kaldırılabileceğini düşünüyordu.³⁷⁹ Bu fikir, Teşkilat’ın yenilenmesi için yol arayan Müslüman Kardeşlerin temsilcileri arasında belirli bir anlayışın oluşmasına sebep olmuştur.

Seyyid Kutup, cihat konusuna yoğunlaşmış ve Moğollara karşı cihadı onaylayan Ortaçağ Müslüman ilahiyatçılarından olan İbn-i Teymiyye’ye çalışmalarında sıklıkla yer vermiştir. Çünkü Moğol Hükûmeti genel olarak İslam’a ve Müslümanlara zarar vermiştir.³⁸⁰ İbn Teymiyye’nin bir taraftan Haçlıların, diğer taraftan Moğolların hücum ettiği Orta Doğu’da, Müslüman devletlerin çöküşü döneminde yaşadığını belirtmek gerekmektedir. Teymiyye, Politik İslam’da “cihat teorisinin” temsilcileri arasında yer alarak Kutup’ta çok ciddi etkiler bırakmıştır.³⁸¹

Kutup’a göre, Allah’a itaatle hükûmete itaat arasında sınırlar vardır. Hükûmet, diliyle veya yaptığı faaliyetlerle kanunları çiğniyorsa veya Şeriat’ın kurallarına uymayı bırakıyorsa o hükûmet devrilmelidir.³⁸²

Müslüman Kardeşlerin, Seyyid Kutup’un fikirlerine karşı farklı duygularla yaklaştıklarını belirtmek gerekmektedir. Bazıları gizlice hayranlık duyarken bazıları da aktif genç toplulukların onun fikirlerinden etkilenmesinden korkmuştur. Mesela, akıl hocası El-Hudaybi, Kutup’un 1962 yılında “Yoldaki İşaretler” adlı eserini okuduktan sonra gelecekteki İslam misyonunun temsilcisi olan Kutup’a

³⁷⁸ Seyyid Kutub, **İstikbal İslamındır**, terc. Nurettin Demir, İslamoğlu Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul,1991, s.48-58, Seyyid Kutub, **Yoldaki İşaretler**, s.204-205

³⁷⁹ Barbara Zollner, **The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology**, s.43.

³⁸⁰ Sherko Kirmanj, “The Relationship Between Traditional and Contemporary Islamist Political Thought”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 12, No. 1 (March 2008), s.75

³⁸¹ Tarek Osman, **Egypt on the Brink From Nasser to the Muslim Brotherhood**, Yale University Press, 2013, Chapter 3

³⁸² Sayed Khatab, **The Power of Sovereignty: The Political and Ideological Philosophy of Sayyid Qutb**, New York: Routledge, 2006, s.33

yüklenen umudu bu kitapta bulduğunu söylemiştir. Birkaç yıl sonra 1969 yılında “Davetçiyiz, Yargılayıcı Değil” adlı çalışmasında El-Hudaybi, Seyyid Kutup’un fikirlerini eleştirmiştir.³⁸³ Daha ılımlı ve pragmatik olan El-Hudaybi, tekfirin pratiğini reddetmiştir. Herhangi birine gayri Müslim demenin sadece Allah’a ait olan bir hak olduğunu savunmuştur.³⁸⁴

1965-1966 yılları arasında Nasır’a suikast hazırlayan radikallerin planından sonra, birçok aktivist hareketleri tespit edilmiş ve yeniden gözaltılar başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin akıl hocası El-Hudaybi, şiddete dayalı yolun iktidar rejimine karşı etkili olmadığını, bunun sadece Müslüman Kardeşleri zayıflattığını ve yasaklanmalarına neden olduğunu veya zoraki göçlere sebebiyet verdiğini anlamıştır. Teşkilat’ın akıl hocası resmi olarak “1965 yılı faaliyetlerinden” dolayı mahkum edilmiş fakat El-Hudaybi, o dönem radikal fikirlerin yayılması ve terörist faaliyetlerin hazırlanmasıyla bir ilgisinin olmadığını söylemiştir.³⁸⁵

Akıl hocalarının bu davranışı Müslüman Kardeşlerin, ılımlılar ve radikaller olarak iki kampa bölünmesine sebep olmuştur. Radikal kanattan farklı olarak El-Hudaybi grubu, İslam düzenini getirmek için mücadelenin güç destekli yapılan metoduna itiraz etmiştir. 1969 yılında kendi yazdığı “Davetçiyiz, Yargılayıcı Değil”, (Du'at La Kudat), adlı kitabında El-Hudaybi, Mevdudi’nin ve Kutup’un radikal fikirlerini yeniden gözden geçirmiştir. Mısır’ın içinde bulunduğu cahiliye durumundan çıkmak, Müslüman Kardeşlerin geleneklerine uygun eğitim ve öğretimle mümkün olacaktır.³⁸⁶

Böylelikle radikal Kutupçular, akıl hocaları tarafından desteklenen bakış açısının, politika sınırlarının dışında kalmışlardır. Bu grubun üyelerinin çoğu hapse girip çıkmış veya 1966-68 yılındaki ikinci dalga baskıda hapse girmiştir. Bu grup 1970’li yılların başında siyasi aftan sonra Müslüman Kardeşler tarafına geçmemiş ve daha radikal, ideolojilere sahip olan bir hareket kurmuşlardır. Bunlardan en bilineni bir radikal organizasyon olan ve “El-Tekfir vel Hicre”nin kurucusu olan Ahmet Şükrü Mustafa, büyük ölçüde Kutup’un fikirlerinin etkisinde kalmıştır. Ona

³⁸³ Hilal Görgün, *Seyyid Kutup*, s.66

³⁸⁴ Robert S. Leiken, Steven Brooke, *The Moderate Muslim Brotherhood* // Foreign Affairs, s.110

³⁸⁵ Barbara Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, s.45.

³⁸⁶ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, s.186

göre bütün hükûmetler kafir, bütün mescitlerde zarardır.³⁸⁷

Seyyid Kutup, radikal hareketlerde ve siyasi İslam'ın ana fikrinde daha fazla etkili olmuştur. Bu zamanda Müslüman Kardeşlerin bir sonraki nesli, radikal ana fikirlerden uzak durmaya çalışmışlardır. Kutup, Teşkilat'ın içinde kendisine karşı olan saygıyı kullanmaya devam etmiş, radikal fikirleri görmezden gelmiştir.³⁸⁸

Her durumda 1960'lı yılların sonunda Müslüman Kardeşlerin içinde ılımlı gelişimden ve mücadeleden yana olan, güç kullanma metoduna karşı çıkan El-Hudaybi'nin politikasının kazandığını belirtmek lazımdır. Teşkilat'ın taraftarları arasında Ömer El-Tilmisani, Mustafa Meşhur ve Abdel Aziz Attiyya gibi önde gelen aktivistler bulunmaktadır.³⁸⁹ Müslüman Kardeşler Teşkilatı, akıl hocasının açıktan terör eylemlerini reddetmesiyle, kaybetmiş oldukları kendi ünlerini yeniden kazanmalarına ve hükûmetle aralarını düzeltmelerine vesile olmuştur. Bu zamana kadar Teşkilat'ın iç yönetimindeki temel organlar kurulmuş ve yeniden birçok bölgedeki şubelerle irtibata geçilmiştir.

Dış politikadaki faktörler, büyük ölçüde Müslüman Kardeşlerin siyasi itibarının başat aktörü olmuştur. 1956 yılında üçlü güce (Büyük Britanya, Fransa ve İsrail) karşı koyan Nasır, Arap politikasının bir numarası olmuş ve bundan sonra Mısır eski statüsüne tekrardan kavuşmuştur.³⁹⁰ 1967 yılındaki İsrail Savaşı'nda³⁹¹ Arap güçlerinin yenilmesinden sonra Mısır, bölgesel lider, Arap milliyetçiliğinin ve sosyalizmin merkezi olma statüsünü giderek kaybetmiştir.³⁹² Savaştan yenilmiş

³⁸⁷ Salih el-Verdani, *Mısır'da İslami Akımlar*, s.85-102

³⁸⁸ Alison Pargeter, *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, s.187

³⁸⁹ Barbara Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, s.47.

³⁹⁰ Davut Dursun, *Cemal Abdülnasır*, s.299

³⁹¹ 6 gün sürdüğü için "Altı Gün Savaşı" olarak anılmaktadır. İsrail savaş sonunda Ürdün'den Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü, Suriye'den Golan Tepelerini, Mısır'dan Gazze ve Sina yarım adasını almıştır. İsrail topraklarını dört katına çıkarmış ve Mısır ordusunun yüzde seksenini tahrip etmiştir. bk. Tayyar Arı, *Ortadoğu*, s.309-331, Muzaffer Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1992 s.78-86, Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.701-710, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s.46, Bernard Lewis, *Ortadoğu*, terc. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul,1996, s.285, Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s.141, Yevgeniy Primakov, *Politikanın Mayınlı Tarlası*, çev. Fatma Arıkan, Selis Yayınları, İstanbul, 2008, s.274

³⁹² Mısır devrim hareketinin milliyetçiliği 1952'den sonraki yıllarda yavaş yavaş Marksizme kaymış ve Nasır 1962'de yayınlanan "Millî Misak" adlı kitabında mülkiyetin tamamen devlet eline geçmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre sınıf mücadelesi tarihin kaçınılmaz bir gerçeğidir. Bu yeni sınıf, subaylar, yüksek bürokratlar ve gizli polis teşkilatından meydana geliyordu. Daha çok ticaretle uğraşan bu sınıftan doğan boşluğu Sovyet teknisiyenleri

olarak çıkmak, sadece Nasır'a yapılan darbe değil, onun politik ortamına ve ideolojisine de darbedir. 1967 yılındaki savaşta Mısır askerinin maddi anlamda zayıf olması, onun manevi değerler etrafında kenetlenmesine vesile olmuştur. Bu savaş İslam idealleri yerine sosyalizmi, milliyetçiliği takip eden Mısır ulusuna ceza olarak algılanmıştır.³⁹³

Birçok akademisyen 1967 yılındaki bu olayı, bütün Arap dünyasındaki kilit hadise olarak görmektedir.³⁹⁴ Bu zamandan sonra İslam dünyasında yeni bir dönem başlamış³⁹⁵ ve sadece Mısır'da değil, diğer İslam ülkelerinde de meydana gelmiştir. Kudüs'ün geri alınmak istenmesinin temelinde yatan sebep, kutsal şehirde Müslümanların mülksüzleştirilmeye çalışılması, onların kutsal saydığı şeylerin yıkım tehlikesi yaşamasıdır.³⁹⁶ 1967 yılında Arap ordusunun bozgunundan sonra Pan-Araplar,³⁹⁷ birleştirici fonksiyonu olan millî ideolojilerini yerine getiremedi diye düşünülmüştür. İktidarın cumhuriyet yönetimi sırasında büyüyen yeni entelektüel nesil, daha çok İslam'a yönelmiştir.

Mısır'da, Müslüman Kardeşler üzerindeki baskının zayıflamasındaki diğer faktörlerden birisi de savaştan sonraki ağır ekonomik durumdan kaynaklanmaktadır.³⁹⁸ Bu durum Nasır'ın, İran Körfezi'ndeki monarşiden finansal anlamda destek aramasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan, 1950'li yıllardan

doldurmuştur. Sedat yönemiyle birlikte Marksist anlayış değişerek daha milli bir bakış gelmiştir. bk. Erol Güngör, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, haz. R. Güler- E. Kılınç, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.43-46

³⁹³E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.79, Yevgeni Primakov, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, s.141

³⁹⁴Shadi Hamid, **Temptations of Power**, s.63, M. Hüseyin Mercan, **Suriye Rejim ve Dış Politika, Açılım** Yayınları, İstanbul,2012, s.63-64, Ahmet Ayhan Koyuncu, **Arap Baharında Suriye**, Altınpost Yayınları, Ankara, 2013, s.121-122

³⁹⁵İsrail karşısında Arap devletlerinin topyekün yenilmeleriyle yeni bir aktör olarak Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ortaya çıkmıştır. İsrail karşısındaki Arap muhalefetine sembolü gerileyen asker yerine ilerleyen gerilla olunca FKÖ hızla uluslararası bir oyuncu olmuştur. bk. Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s.286, Tayyar Arı, **Ortadoğu**, s.332-342

³⁹⁶Ivonne Haddad, **Islamists and the "Problem if Israel": the 1967 Awakening** //Middle East Journal Vol. 46, No 2 (Spring 1992), s.277

³⁹⁷Abdün Nasır'ın en büyük hayellerinden biri Arap Birliğini kurmaktır. 1 Şubat 1958'de Suriye ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuşsa da 5 Ekim 1961'de bu birlik sona ermiştir. 1963 yılında Suriye ve Irak'la beraber başka bir ittifak kurulmak istenmişse de yine başarılı olamamıştır. bk. E. Zeynep Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, s.136-181

³⁹⁸Nasır en büyük toprak sahiplerini alt ederek, toprak reformunda başarılı olmuştur. Onların mali istikrarı sağlamadaki rollerini küçümsemiş, onların boşluğunu başka bir güçle dolduramamıştır. bk. Ruth Lane, **Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı**, terc. Zeynel Abidin Kılınç, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s.150, Özlem Tür, "Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları", İ.Ü., **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.41, Ekim 2009, s.186-189, Erol Güngör, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, s.43

başlayarak Müslüman Kardeşlerin göç ettikleri merkezlerden biri hâline gelmiştir.³⁹⁹ Suudi Arabistan'ın parasına ihtiyacı olan Mısır Hükûmeti'nin Teşkilat'la arasında var olan kötü politikasını yumuşatması gerekmektedir. Bu durum, Kahire ile Riyad arasında pazarlık aracı hâline gelmiştir.

1967 yılındaki savaş, yeni İslami radikal nesillerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Radikal İslam'ın hızlı bir şekilde yükselmeye başlaması, Mısır Hükûmeti'nin aşırı gruplara karşı verilen mücadelede güvenli iş birlikçileri aramaya itmiştir. Müslüman Kardeşler, El-Hudaybi'nin ılımlı grubu böyle bir iş birlikçi rolüne uygundur. Akademisyen Barbara Zollner'e göre devlet politikasının Müslüman Kardeşlere karşı olan tavrı, Enver Sedat'ın gelmesi ile değişmiştir.⁴⁰⁰

Cemal Abdün Nasır, 28 Eylül 1970'te ölmüştür.⁴⁰¹ Nasır Dönemi'nde Müslüman Kardeşler Cemiyeti hem yasaklanmış hem de baskı görmüştür. Seyyid Kutup'un fikirleriyle de bir kısım ideolojik bölünmeler olmuştur. Enver Sedat'ın hem Teşkilat'ın hem de Mısır'ın yeniden dizaynına imkân vereceği düşünülmektedir.

3.10.1 Hasan el-Bennâ ile Seyyid Kutup Arasındaki Farklar

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılabacağı gibi, Seyyid Kutup'un İslâmî eylem konusundaki görüşleri, Hasan el-Bennâ'nın ortaya koyduğu ve Müslüman Kardeşlerin de sahiplenerek bugüne kadar sürdürdüğü görüşleriyle çatışmaktadır. Bu görüş farklılıkları, şu başlıklar altında incelenebilir:

a) Düzene ve idareye karşı tutum: Hasan el-Bennâ'nın düzene karşı tavır ve tutumları daima, seviyeli olmuş; hiçbir şiddet hareketini tasvip etmemiştir. Bu nedenle eserlerinde veya sohbetlerinde hiçbir zaman, “cahiliyye” ya da “darul-harb” kavramlarına rastlanmamıştır. Kutup ise bunun aksi bir tutum içerisinde. O, düzeni "cahiliyye" kabul etmekte ve İslâm'a karşı mücadele edenleri “darul-harb”⁴⁰² statüsüne sokmaktadır.

³⁹⁹ Dore Gold, *Hatred's Kingdom: How Saudi Arabia Supports the New Global Terrorism*, s.89-94

⁴⁰⁰ Barbara Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, s.47.

⁴⁰¹ Davut Dursun, *Cemal Abdünnasır*, s.300

⁴⁰² Müslümanların inançlarını açıklayıp, ibadetlerini yaparak yaşadığı ülkelerin hepsi “İslam Ülkesi” sayılır. Herhangi bir ülkede bir kısım Müslümanların yaşamasına müsaade edilir, İslam ahkâmından olan cuma ve bayram

Hasan el-Bennâ, dönemindeki krallık hükûmetlerine karşı yumuşak bir tavır takınmayı uygun görmüş, bu hükûmetler ve sarayla daima iyi ilişkiler içinde olmuştur. Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın, dünyanın her yerindeki hükûmetlere karşı geçmişteki ve bugünkü tavrı da böyledir. Bu yumuşak tutum, hükûmetlerle çatışmadan hareket etme imkanını doğurmuştur.

Benna'nın kitap ve konuşmalarında yönetime karşı açık bir düşmanlığı gösteren veya devrim hareketine girişmeyi ifade eden bir söze rastlanmamaktadır. Seyyid Kutup ise mevcut yönetimlerin kâfir olduklarını açıkça ilan etmiş ve böyle yönetimlerle birlikte hareket edilmesine karşı çıkmıştır.

b) Cihat konusundaki görüşleri: Eserlerinde açıkça görüldüğü gibi, Hasan el-Bennâ cihat⁴⁰³ meselesi üzerinde yeterince durmamış ve bu mesele ile ilgili görüşlerinde geleneksel anlayışın dışına çıkmamıştır.⁴⁰⁴ Benna, Tekvini ve Teşrii emirleri cem etmiştir. Şehadet getireni asla 'kafir' olarak görmemiştir.⁴⁰⁵ Vasati İslam'ın yanında olmuştur.⁴⁰⁶ Seyyid Kutup ise cihat meselesini geleneksel anlayıştan farklı bir biçimde

namazları serbesçe kılınırsa idarecileri ve rejimi ne olursa olsun o ülke İslam ülkesi sayılır. bk. Mehmet Ali Kaya, **Cihad**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2007, s.175

⁴⁰³ Hasan el-Benna öğretisinden hareket eden Nahda Hareketi lideri Gannuşi; İslam'ın şiddetle anılmasından rahatsızlığını ifade etmiştir. Yöntemimiz Hz. Peygamberin yöntemidir. Barışçıl yoldan başka yol yoktur, Özgürlüğü sağlamak esastır. Cihat genel manada istibdat ve kötülüğe karşı devrimdir. bk. Raşid Gannuşi, **Min Tecribetil Hareketi Elislamiyye Fi Tunus**, s.289-292

⁴⁰⁴ Hasan el-Benna, **Risaleler**, s.435-462

⁴⁰⁵ Muhammed İmara, **Maalim El Meşru Elhadari Fi Fikrıl İmam Eşşehid Hasan Elbenna**, Daru Esselam, Kahire, 2009, s.49,73

⁴⁰⁶ İslam dünyasının en büyük proplemi cihat terolojisinin farklı algılanması ve şiddet olarak yorumlanmasıdır. Bu problemi çözmek için İslam dünyasında vasatilik esas kabul edilmiş ve şu şekilde yorumlanmıştır. Allah'ın bu ümmet için seçmiş olduğu şiarlarından bir şiar olup ifrat ve tefrit haricindeki işlerin en hayırlısını temsil eden orta yolu bulmaktır. Şeriatin ve medeniyetin gereklerini yerine getirerek günümüz şartlarına yorumlamaktır. Arap atasözünde, işlerin en hayırlısı orta yollu olandır, denmektedir. Bakara Suresi 143. Ayetikerime'de buna delalet eder "Sizi mutedil bir ümmet kıldık." Dinde esas olan cihattır, savaş değildir. bk. Yusuf Kardavi, **El Vasatiyye El İslamiyye ve Mealimihe**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.13, Kuveyt, Havli, 2013 s.12,16, 18-23, 36, Vehbe Zuhayli, **El Vasatiyye Matlaben Şerriyen Hadariyyen**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.1, Kuveyt, Havli, 2013, s.9,15, Fehmi Huveydi, **El İlam Ve Sekafetül El Vasat**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.7, Kuveyt, Havli, 2013 s.15-16, Muhammed Selim Elavl, **El Vasatiyyetu Essiyase**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.11, Kuveyt, Havli, 2013, s.33-40, Nuseybe Abdulaziz El Ali Elmutavva, **Etteassub Mudemmim Elhadara**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.16, Kuveyt, Havli, 2013, s.10, Selman İbn Fehd Elavde, **Kelimetun Fi Cemi Kelime**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.14, Kuveyt, Havli, 2013, s.30-34, Muhammed Abdulgaffar Eşşerif, **Eddeattudiyye Elfikriyye Vel Hivar Fi El Muuctemail Muslim**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.15, Kuveyt, Havli, 2013, s.22-24, Omer Beheeddin Elumeyri, **Vasatiyyetil İslam ve Ummetihi Fi Duil Fıkh Elhadari**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.17, Kuveyt, Havli, 2013, s.49, Mahmud El Akif, **Elhadaratu Elvasat Elvazifetü Ve Elmuntelak**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.2, Kuveyt, Havli, 2013, s.18,20-24, Abdullah ibn Beyyin, **Maayinu Elvasatiyye Fil Fetva**, **El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.5, Kuveyt, Havli,

ele almış, günümüzdeki düzenlerle, insanları Allah'tan başkasına ibadet ettiren kâfir güçlerle, zulüm ve baskılarla ilişkisini göstererek detayları ile açıklamıştır. Ona göre, İngiltere, Fransa ve İsrail asıl tehlikedir, bu devletlere karşı cihat esastır.⁴⁰⁷

c) Hareket biçimleri: Hasan el-Bennâ, halkın eğitime ve mevcut yapı içinde bir İslami kamuoyu oluşturma hususuna önem vermiş, bu yönde ele geçirdiği her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bu konudaki hedeflerine; kitleleri yönlendirmek, sosyal ve ekonomik kurumlar kurmak, siyasî aktivitelere katılmak, Müslüman aile oluşturmak ve inanmış nesil yetiştirmek vb. gibi metodlarla ulaşmayı hedeflemektedir. Hasan el-Bennâ'nın görüşleri, geleneksel meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Seyyid Kutup'un düşüncesi ise yönlendiricidir.

Seyyid Kutup, Mısır'da Müslüman Kardeşler mensubu olan ya da olmayan birçok taraftarı olmasına rağmen, bağımsız bir yapı oluşturmayı düşünmemiştir. Teşkilat mensubu birçok kimse Seyyid Kutup'u, Müslüman Kardeşler gençleri arasına tekfir düşüncesini sokmak ve yapıyı ikiye bölmekle suçlamışlardır.⁴⁰⁸

Seyyid Kutup'un başlattığı bu akım temel prensiplerdeki çatışmadan dolayı Müslüman Kardeşler Hareketi arasında kabul görmemiş ancak 1950-60'lı yıllarda İslami Hareket saflarına katılan yeni nesil tarafından benimsenmiştir.⁴⁰⁹

Çoğu düşünür'e göre Seyyid Kutup, Modern Arap dünyasındaki İslami uyanışın en önemli öncüsüdür. Onun kompleks düşünce sistemindeki esaslar, Çağdaş Müslüman öncüleri tarafından hâlâ referans alınmaktadır. Tesiri Mısır ve Arap dünyasını aşarak bütün İslam âlemine yayılmıştır. Eserleri Türkiye dahil olmak üzere Pakistan ve Malezya'da basılmıştır.⁴¹⁰ Diğer bir yanda ise Hasan el-Benna'nın suikastı, Seyyid

2013, s.26, Ahmet Erravî, *El Vasatiyyetu ve Bu'd El Hadara, El Merkez El Alemlî Lil Vasatiyye*, c.8, Kuveyt, Havli, 2013, s.9, Fuat el-Benna, el- İhvan el- Müslimun ve Essulta Essiyesiyye Fi Misr, s.147-154

⁴⁰⁷ Seyyid Kutub, *İslami Etütler*, s.242-243

⁴⁰⁸ Salih el-Verdani, *Mısır'da İslami Akımlar*, s.79-81, Ali Bulaç "Terör ve İslami Hareketlerin Seyri", *Zaman Gazetesi*, 15 Kasım 2001

⁴⁰⁹ Salih el-Verdani, *Mısır'da İslami Akımlar*, s.84

⁴¹⁰ İ.M Ebu Rebi, *İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri*, s.159-160, Kutup düşüncesinin İran Devrimi'nin gerçekleşmesinde de büyük bir payı olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle devrimin ideologlarından Ali Şeriatî'yi etkilemiştir. "Sosyal Adalet ve İslam" kitabı İran'da son derece popüler olmuştur. 1970'den itibaren Kutup'un kitapları "İslam Fedaileri-Fida'yen-i İslam" isimli İranlı radikal bir grup tarafından Farsçaya çevirilmiştir. İran'ın Ruhani lideri Ayetullah Ali Hamaney de Devrim öncesinde Kutup'un kitaplarını çevirenlerden biridir. Hatta devrimin ilk posta pullarının üzerinde de Kutup'un resmi bulunmaktadır. bk. Selin Çağlayan, *Müslüman*

Kutup'un idam edilmesinin oluşturduğu psikoloji, eserleri ve düşüncesi 1970'lerin Mısır'ında çoğu radikal grubun öncülerini oluşturmuştur.⁴¹¹

3.11 Enver Sedat Dönemi'nde Müslüman Kardeşler (1970-1981)

1970'li yıllarda yeni cumhurbaşkanının uyguladığı politikalar sayesinde Müslüman Kardeşler, Mısır'daki durumunu güçlendirmiştir. Enver Sedat⁴¹² 1971 yılında Nasır'ın takipçilerini iktidardan uzaklaştırarak kendi rejimi için geleneksel olarak Nasırizme ve solcu güçlere karşı olan Müslüman Kardeşlerden destek almaya çalışmıştır. Pan-Arabizmin güçlendirilmesi üzerine oynayan Nasır'ın aksine, Enver Sedat'ın politikalarında en önemli rolü İslamcılık oynamıştır. Enver Sedat müsait olan bütün ortamlarda Müslüman din adamlarının sempatisini kazanmak için inançlı, dindar bir cumhurbaşkanı olduğunu dile getirmiştir.⁴¹³ Enver Sedat, Nasır'ın sahip olduğu güçlü misyona sahip değildir ama muhafazakâr bir lider ve “milletin babası” imajını halk içerisinde oluşturmayı başarmıştır. Arap akademisyen Tarek Osman'ın isabetli ve yerinde tespitlerine göre Sedat, köy muhtarı olan “Omda” gibiydi. Omda, günlük işlerle alakalı tartışmaya hazır olan geleneksel giyimli, saygıdeğer, dindar, düğün ve cenazelerin mütevazı misafiridir.⁴¹⁴ Müslüman Kardeşlerin sosyal alanlardaki tecrübeleri ve sosyalistlere karşı olan antipatileri, cumhurbaşka-nına olan destekleri, iktidarda kalabilmeleri için onlara iyi bir fırsat sunmuştur.

Mısır'ın Nasırizm'den uzaklaşmasıyla ilgili Suudi Arabistan'ın büyük gayretleri olmuştur. Bu süreçte Suudi Arabistan'ın, Mısır lideriyle Müslüman Kardeşler arasında iyi ilişkiler kurulmasında önemli bir rol oynadığı tezi gözlerden kaçmamıştır. Kral Faysal, Enver Sedat ile Müslüman Kardeşlerin temsilcileri arasında buluşma organize etmiştir. Bu görüşmede Sedat, Müslüman Kardeşlerin

Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık, s.239-240, Ali Bulaç “Terör ve İslami Hareketlerin Seyri”, **Zaman Gazetesi**, 15 Kasım 2001

⁴¹¹ İ.M Ebu Rebi, **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, s.160, bk. İbrahim Tolga Baban, “Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri” **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Refet Yinanç, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**, Ankara, 2006, s.81-95

⁴¹² 25 Aralık 1918'de Menüfiye ilindeki Mit Ebulkum adlı küçük bir köyde doğdu. 1936 yılında liseyi bitirdi. 1938 yılında Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu. bk. Hilal Görgün, **Enver Sedat, DİA**, c.11, İstanbul, 1995, s.265

⁴¹³ Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.265

⁴¹⁴ Tarek Osman, **Egypt on the Brink From Nasser to the Muslim Brotherhood**, s.45

Mısır'ın politik hayatına geri dönmesini sağlayacağına dair söz vermiştir.⁴¹⁵ Aynı zamanda çok geçmeden Sedat, Müslüman Kardeşlerin üyelerini çıkarılan afla haptisten kurtaracak ve sürgünlerine son verecektir. 1975 yılında Müslüman Kardeşlerin “ed-Da'va” ve “el-İltisam” dergilerini çıkarmasına müsaade edilmiştir. Bu dergiler genel siyasi muhalefetten uzak olan ılımlı dergilerdir. Nasır döneminde bozulan teşkilat yapısını yeniden organize ederek hükümet nezdinde yasal hale gelmek istenmiştir.⁴¹⁶

Genel Mürşid el-Hudaybi'nin 1973'te ölmesi üzerine Genel Mürşid olan ve Nasır döneminde 17 yıl hapis yatan Ömer el-Tilmisani bahsi geçen amaçlar doğrultusunda Müslüman Kardeşlerin 1954'te yasaklanması kararının tekrar görüşülmesi amacıyla dava açmıştır. Ancak bu dava reddedilmiştir. Yasaklanma davası sonuç vermese de 1975 Seçim Yasası ile Müslüman Kardeşler tekrar serbest siyasi faaliyetlerde bulunma konusunda umutlanmıştır. Zira Sedat bu yasayla siyasi parti düzenini değiştirmiştir. Yeni sistemde Arap Sosyalist Birliği Partisi sağ, sol ve merkez olarak üç parçaya ayrılmıştır. Böylece tek parti anlayışının yerini çok partili seçimler almış ve 1976 seçimlerine başka partilerin de girmesine müsaade edilmiştir. Ancak bu izin sadece Sedat tarafından uygun görülenleri kapsamaktadır. İlimli siyasi mücadeleyi benimseyen Tilmisani, Sedat'ın İslami yapıların siyaset dışında kalması prensibiyle tekrar hayal kırıklığına uğramıştır. Nitekim sadece Sedat'ın izin verdiği muhalefetin varolma ihtimali vardır. Bu durum, Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın legalleşmesine ve partileşmesine engel teşkil etmektedir.⁴¹⁷

Müslüman Kardeşler, Enver Sedat iktidarının ilk yıllarında güçlenmiş ve Nasır döneminde kaybettikleri pozisyonlarının bir kısmını geri almışlardır. Sedat, Müslüman Kardeşlerin bazı üyelerini hapisneden çıkarırken muhafazakarlarla olan dayanışma duygusundan dolayı değil, pragmatik düşünceleri nedeniyle böyle hareket etmiştir. Aslında, Sedat'ın Müslüman Kardeşlere itibarlarını iade etmesi, rejime karşı olan iki muhalif güç olan solcular (Nasirizm, Marksistler ve

⁴¹⁵ **Fundamentalists and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance.** Ed. by M.E.Marty, R.S.Appleby. The University of Chicago Press, 1993, s.165

⁴¹⁶ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.136-137

⁴¹⁷ Raymond Baker, **Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul**, Harvard University Press, Cambridge, 1990, s.244

Sosyalistler) ve radikal İslamcılarla (Cihatçı ve Tekfirci gruplarla) savaşmasına yardımcı olmasından dolayıdır.⁴¹⁸

Müslüman Kardeşlerin bazı teorisyenleri, Sedat'ın davetiyle 1971 yılında kabul edilen yeni anayasanın hazırlanmasında rol almışlardır. Fakat anayasaya ülkenin hızlı bir şekilde İslamlaşması ve Şeriat'le yönetilmesi için verdikleri formüllerin büyük bir kısmını ilave etmeyi başaramamışlardır. Sedat, kendisi dışında, İslam hayatının temelleri ve devletin şekillenmesi üzerine inisiyatif kullanılmasını istememektedir. Bu yüzden başkanın Müslüman Kardeşlere karşı olan iyi ilişkilerinin gerçekte sınırlı bir yerde kalması şaşırtıcı değildir. Müslüman Kardeşlere faaliyetlerini genişletmek için verdiği desteklerle beraber aynı zamanda kolay bir şekilde propaganda yapabilmelerine imkân sağlayan kendi basın organlarını onların emrine vermesine rağmen Enver Sedat, 1954 yılında kabul edilen Müslüman Kardeşlerin yasaklanması kararını kaldırmamıştır. Sedat, "Politikanın içinde din, dinin içinde de politika olmaz." fikrini tekrar ederek büyüyen Müslüman hareketlerini dış ve iç aktif politikadan ayrı tutmaya çalışmıştır.⁴¹⁹ Başkan Sedat, Müslüman Kardeşlere Arap Sosyalist Birlik temelinde kurulan üç güçten birine dahil olmalarını teklif etmiştir. Müslüman Kardeşlerin bu teklifi kabul etmeleri hâlinde resmi olarak yönetim bünyesine dahil olmuş olacaktı. Müslüman Kardeşlerin yönetimi bu fikre sıcak bakmamış çünkü öyle olduğu takdirde Teşkilat özerkliğini ve iktidardan bağımsız hareket etme özelliğini kaybedecektir. Teşkilat'ın kilit özelliği, devletin vermiş olduğu bazı kararları zaman zaman eleştirme hakkının olmasıdır.

Müslüman Kardeşler Enver Sedat döneminde toplum nezdinde etkilerini ve pozisyonlarını güçlendirme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca Müslüman Kardeşlerin konuşmalarının ana teması, mevcut olan siyasi sisteme karşı mücadele etme yerine, reform arzusu gütmekten bu sisteme uyum sağlamak olmuştur. 70'li yılların ilk yarısında Müslüman Kardeşler iktidarla olan barışçıl ilişkilerini korumuşlardır. Müslüman Kardeşlerin radikal İslamcılarla uzlaşma içine giren Sedat rejimini

⁴¹⁸ **Fundamentalists and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance.** Ed. by M.E.Marty, R.S.Appleby. The University of Chicago Press, 1993. s.167

⁴¹⁹ Mariz Tadros, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?**, Routledge, NY, 2012, s.72

suçlamasına rağmen, ona karşı olan eleştirilerinde son derece ölçülü hareket ettikleri görülmektedir. 1974 yılının Nisan ayında Salih Sariya'nın radikal İslam grubunun Savaş akademisi binasını ele geçirme girişiminden sonra Müslüman Kardeşler, iktidara karşı yapılan bu eylemin suç olduğunu ve dini bütün bir insan ve Müslüman bir müminin oğlu olan Sedat'ın diktatörlük yapmadan Mısır'ın başına geçtiğini söyleyerek mevcut olan rejime karşı olan iyi ilişkilerinin çizgisini netleştirdiğini gösteren resmi bir bildiri yayınlamıştır.⁴²⁰

Enver Sedat ve Müslüman Kardeşler arasındaki ilişki 1970'li yılların ortalarında yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Bunun tek sebebi sadece Müslüman Kardeşlerin aktif politikalarında başkanın caydırıcı politikası değildir. “Dışa açılma” politikası (infatih) sonucunda Mısır toplumunda ahlaki anlamda bir dejenerasyon ve çözülme yaşanması (Gece kulüplerinin geniş alanlara yayılması; kumar, fuhuş, alkollü içeceklerin kullanılması, uyuşturucu vb.) Müslüman Kardeşler içerisinde memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Bunun dışında 1970'li yılların ikinci yarısı Mısır için sosyal ve ekonomik problemler dönemi olmuştur. “İnfatih” zenginlerin zenginleşmesine, fakirlerin daha da fakirleşmesine neden olmuştur. Nüfusun farklı kesimleri arasında derin uçurumlar oluşmuştur. Mısır'ın gittikçe kötüleşen durumu, halk arasında toplu sosyal gerilimlere neden olmuştur. 1977 yılının Ocak ayında ekmek, şeker, pirinç, vb. sübvansiyonlarının azaltılması kararından sonra Mısır'da protesto gösterileri ve grevler patlak vermiştir. Genel olarak bu hareketlenmeye “Ekmek İsyanı” adı verilmiştir. Ayaklanmalar Kahire'yi, İskendire'yi ve Mısır'ın diğer şehirlerini de sarmıştır. 1952 Ayaklanması'ndan sonra, 1977 yılının 18-19 Ocak huzursuzluğu en büyük halk ayaklanması olarak tarihe geçmiştir. İsyanın bastırılması esnasında protestoculardan onlarca kişi ölmüş ve yüzlerce kişi tutuklanmıştır.⁴²¹

Enver Sedat'ın İsrail ile yakınlaşması ve aynı zamanda 1973 yılındaki Mısır-İsrail Savaşı'ndan sonra Mısır-İsrail barış görüşmelerin başlaması da Müslüman

⁴²⁰ Shadi Hamid, *Temptations of Power*, s.63

⁴²¹ Hilal Görgün, *Enver Sedat*, s.266, Özge Özkoç, “Mısır Devrimini Anlamak”, *Değişen Orta Doğu'da Değişmeyen Sorunlar*, edit. Yavuz Yıldırım- Yasin Atlioğlu, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.40-41, Raymond William Baker, *Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 118-119, Noha el-Mikawy, *The Building of Consensus in Egypt's Transition Process*, American university in Cairo Press, Cairo, 1999, s.3

Kardeşlerin Enver Sedat yönetimini sert bir şekilde eleştirmelerine sebebiyet vermiştir. İsrail, “Müslüman Kardeşlerin” retoriklerinde İslam âleminin, Batı sömürgesi ve komünizm olmak üzere üç önemli düşmanından biridir.⁴²²

Sedat, 6 Ekim 1973 günü, 1967 savaşında kaybedilen toprakları geri almak amacıyla İsrail üzerine üç hafta süren ve galibiyetle sonuçlanan bir saldırı başlatmıştır. Savaş sonunda fazla bir toprak kazanılamadıysa da Sedat’ın saygınlığı arttı ve Batılı devletlerin İsrail’i desteklemelerine, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin fiilen Yahudilere yardım etmesine misilleme olarak Arap ülkelerinin Batı’ya karşı petrol ambargosu uygulamasına neden olmuştur.⁴²³ Böylece petrolün ilk defa bir silah gibi kullanılması gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte İsrail’in “özgür dünyanın” bir parçası hatta Orta Doğu’daki “anti-komünizm tampon” olduğunu ABD ilan etmiştir. Bununla birlikte hem SSCB, hem de ABD, Orta Doğu’daki çok yönlü menfaatlerini ihmal etmeden Arap-İsrail barışının sağlanmasından yanadır.⁴²⁴

1970’li yılların ikinci yarısı sadece savaş sloganlarıyla geçmemiştir. Sedat, birkaç yıl içinde İsrail’le ABD’nin arabuluculuk yapmasıyla Camp David Barış Sözleşmesi’ni imzalamıştır. Müslüman Kardeşler, Mısır’ın en büyük düşmanı olan İsrail’le barıştığını idrak eder etmez Sedat’ı sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin yayın organlarında yayınlanan makalelerde Filistin topraklarının geri alınmasının tek yolunun savaşla mümkün olacağı, Mısır’ın İsrail’le barış anlaşması yapmaya hazırlanması değil, aralarında yapılacak olan yeni bir savaşa hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda yapmış oldukları aktif eleştirilerinde Sedat’ın Batı’yla yakınlaşmasına da yer

⁴²² Israel Gershoni, **The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine, 1936-39** //Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. 3 (Jul., 1986)

⁴²³ 1973 Savaşı sonrasında, petrol ihraç eden Arap ülkeleri (OPEC), savaş sürecinde İsrail’e destek veren başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin geneline petrol satmayacağı anlamına gelen ambargo kararını işleme koymuştur. Bu karar dünya genelinde '1973 Petrol Krizi' olarak anılmıştır. bk. Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.372, William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008, s.341, Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.725-734, Fiona Venn, **The Oil Crisis**, Addison-Wesley Logman Limited, London, 2002

⁴²⁴ Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, s.336, Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.266, Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.367-375, William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s.417-419, Yevgeniy Primakov, **Politikanın Mayınlı Tarlası**, s.275-276

vermişlerdir.⁴²⁵ Ancak Sedat, diğer Arap ülkelerinden ve içten gelen eleştirileri dikkate almayarak 26 Mart 1979 tarihinde ABD'nin arabuluculuğuyla Mısır-İsrail Anlaşması'nı imzalamıştır.⁴²⁶ Müslüman Kardeşler bunu bir ihanet olarak algılamış ve Sedat'ı daha güçlü eleştirmeye başlamıştır. Sedat, tepkilere yönelik bir sürü cezalandırıcı önlemler almıştır. 1981 yılında Müslüman Kardeşlerin akıl hocası Ömer Tilmisani tutuklanmıştır.⁴²⁷ Daha sonra Teşkilat'ın çoğu aktivisti de tutuklanmıştır. Aynı dönemde Müslüman Kardeşlerin bütün yayın organları yasaklanmıştır. Müslüman Kardeşler Teşkilatı, iktidar rejimine karşı yapmış oldukları sert eleştiriler nedeniyle yeniden baskıya maruz kalmıştır. Tasfiyelerin sadece Müslüman Kardeşler arasında değil, tüm modern muhalefet temsilcileri arasında da olduğunu belirtmek gerekir.⁴²⁸ Tutuklamaların büyük çoğunluğu 1981 yılının Eylül ayında gerçekleşmiştir. Bunlar Et-Tekfir vel-Hicret grubunun üyeleri, Müslüman Kardeşler mensupları ve diğer radikal gruplara ait olan kişilerdendir. Bunun dışında Kıpti Hristiyan, rahip ve elit kişiler ile aşırı sağcı gruplardan oluşan kişilerdir. Bunun dışında Müslümanlara ve Hristiyanlara ait olan organizasyonlar dağıtılmıştır. Ayrıca Kıpti Hristiyan 3. Şenuda tutuklanmıştır.⁴²⁹ Bu dönemde Mısır toplumunun farklı çevrelerinde iktidarın kendi politikalarına yönelik artarak devam eden memnuniyetsizliğe karşılık olarak Mısır Hükûmeti tarafından yapılan baskıcı eylemlerin tüm listesi bunlar değildir.

⁴²⁵ William B. Quandt, **The Middle East: Ten Years After Camp David**, Washington: Brookings Institution Press, 1988, s.52

⁴²⁶ Camp Davit Antlaşması (26 Mart 1979) Enver Sedat 19 Kasım 1977'de İsrail'i ziyaret edip mecliste bir konuşma yapmıştır. Bu ziyareti ile yeni bir dönem başlatan Sedat, İslam âleminde kınanırken Batı'da takdir edilmiştir. Kendisine İsrail Başbakanı Menahem Begin ile birlikte 1978 yılında Nobel Barış Ödülü verilmiştir. Bu olayın sonrasında ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yoğun çabaları sonucu Mısır ile İsrail arasında bu antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Mısır, İsrail'i tanıyor ve Filistin'e yardımcı olmayacağı sözünü veriyordu. İsrail ise 3 yıl içinde 1967'de işgal ettiği Sina Yarımadası'ndan geri çekilecekti. Batı devletleri bu durumu sıcak karşılarken, İslam dünyası tenkit etmekle kalmamış, iktisadi ve siyasi yaptırımlarda bulunmuştur. bk. Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, s.336-337, Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.266, Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.393-412, William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s.421-424, Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.735-747, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, s.182-183, Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, 4.Baskı, İstanbul, 2012, s.277, William B. Quandt, **Camp David, Peacemaking and Politics, The Brookings Institutions**, Washington, 1986, s.3-4, Heather Lehr Wagner, **Anwar Sadat and Menachem Begin: Peace in the Middle East**, Infobase Publishing, NY, 2007, s.8, Reşat Bayer, "Barış ve İhtilaf Çözümü" Çatışmadan Uzlaşmaya, Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar, Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.36,49

⁴²⁷ Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.266

⁴²⁸ **The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement**, Ed. by Barry Rubin, Palgrave Macmillan, 2010. s.42

⁴²⁹ Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.266

Sedat'ın demokrasi anlayışı ve İslamcılara verdiği destek kendi iktidar ve yönetimini sağlamlaştırmak içindir.⁴³⁰ Teşkilatın Sedat'ın yönlendirmeleriyle pasif kalması radikal grupları ortaya çıkarmıştır. Onlara göre kendileri ile aynı yolda olanlar Hizbullah, iktidar ve tüm diğer gruplar Hizbuşşeytandır. Batılı değerlere eğilim, İsrail ile imzalanan anlaşma, muhalefet ve radikal cemaatleri rahatsız etmiştir.⁴³¹

Hükûmet karşıtı duygular ve iktidarın eleştirilmesine rağmen Enver Sedat, muhalefetle diyaloglarını devam ettirebilmek için, “kontrollü demokrasi” politikasından ve otoriter iktidarın sert yönetim şeklinden vazgeçmiştir. Geçici bir süre istikrarlı bir süreç içerisinde rejimi kuvvetlendirmesine rağmen, ülkede baş gösteren resmi muhalefetin krizi, cumhurbaşkanını öldüren radikal İslamcılarını güçlendirmiştir. Sedat, 6 Ekim 1981'de Mısır'ın bağımsızlığının kutlandığı Ekim Savaşı'nın 8. yıl dönümü için gerçekleşen geçit töreninde öldürülmüştür. Aşırı İslamcılarının temsilcileri bu olayın failleri olarak görülmüştür. Günümüze gelindiğinde ise Halid İslambul adı verilen radikal cihat grubu üyesi tarafından öldürüldüğü düşünülmektedir.⁴³² Cumhurbaşkanı Sedat'ın öldürülmesini gerçekte kimin istediği sorusu halen tartışmalıdır.

Sedat'ın öldürülmesinden sonra “Hırsız ve cani olsa dahi yöneticilere itaat edilmesi gerekir.” ifadesine uyulması gerektiğini söyleyen Müslüman Kardeşler Hareketi, resmi İslam'ın yüzü hâline gelmiştir. Teşkilat başkanı Ömer Tilmisani “çağrı hikmetle yapılır, şiddet ve aşırılıktan kaçınmak gerekir.” sözleriyle Sedat muhaliflerince yapılan çalışmalara eleştirel yaklaşarak ‘radikalleri’ ılımlı olmaya davet etmiştir.⁴³³

Sedat Dönemi'nde Müslüman Kardeşlerin siyasi yönü geri plana itilerek, sosyal yönü ön plana çıkmış, Teşkilatın idari yapısı bozulmuş şube ve kurumlar dağılmıştır.⁴³⁴

⁴³⁰ Enver Sedat, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada genelde Müslümanlara özelde ise İhvan'a yaptığı iyiliklerden dolayı pişman olduğunu ifade etmiştir. bk. www.youtube.com/watch?v=TP1tAd1jhs8&feature=related (15 Aralık 2014)

⁴³¹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler**, s.138

⁴³² Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, s.337, Hilal Görgün, **Enver Sedat**, s.266, Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.412, William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s.424-425

⁴³³ Salih el-Verdani, **Mısır'da İslami Akımlar**, s.217-218, R. Hrair Dekmejian, **Arap Dünyasında Köktencilik: Devrimci İslam**, çev. Muhammed Karahanoglu, İlke Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.122, Mehmet Dalar, **“Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi”**, Alternatif Politika, Özel sayı1, 2010, s.53

⁴³⁴ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler**, s.139

3.12 Müslüman Kardeşler ve Hüsnü Mübarek

Mısır ordusunda Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapan ve Yom Kippur Savaşı'ndaki başarısı nedeniyle Mareşal olan Hüsnü Mübarek, 1975'te Mısır Devlet Başkan Yardımcısı olarak atanmıştır. Enver Sedat'ın ölümüyle 1981'de Mısır Devlet Başkanı olmuştur. Hüsnü Mübarek'in, Sedat döneminde edindiği idarecilik tecrübesi ve çıkardığı dersler, kendi dönemini diğerlerinden farklı kılmıştır. Bu dönem her yönüyle ilkleri içerisinde barındıran bir zaman dilimi olmuştur.⁴³⁵

Müslüman Kardeşler 1980'li yılların başlarında halka İslami eğitim fikrini yaymaya başlamıştır. Küçük gruplardan kitlesel siyasi toplum güçlerine kadar uzanan büyük mesafeler kat etmişlerdir. Müslüman Kardeşler, toplumun değişik katmanlarında varlığını genişleterek kendini, yeni durumun öncü bir hareketi haline getirmiştir. Müslüman Kardeşlerin demokrasi ve evrensel normlara vurguları fark edilir bir biçimde arttığı görülmüştür. Kardeşlik, demokrasi ve insan hakları kavramlarını öne çıkarmışlardır.⁴³⁶ Mısır'da bu süre içinde, kendi siyasi amaçları için İslami kuruluşların gücünü kullanmak isteyen bazı yöneticiler değişmiştir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın üyeleri, üzerlerine devam eden onca baskıya rağmen, bağımsızlıklarını korumayı başarmışlardır. Müslüman Kardeşlerin, iç siyasi olaylara ve Orta Doğu'daki gelişmelere aktif olarak dahil olması, özellikle de bu dönemde iktidarın, kilit siyasi mevzuları çözmemesi ve ülke yöneticilerinin temel sorunları çözmede başarısız adımlar atması, Teşkilat'ın Mısır halkının desteğini kazanmasına neden olmuştur. 1960-1970'li yıllarda ülke genelinde radikal görüşlerin yaygın olmasına rağmen Müslüman Kardeşlerin ılımlı politika çizgisini takip etmesi, bu Teşkilat'ın ideolojisinin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

1981 yılında Enver Sedat'ın öldürülmesinin ardından “Olağanüstü Hâl Kanunu” kabul edilmiştir. Bu kanun ülkeyi yönetenlerin, halk üzerinde baskı kurmalarını aşırı gruplara ve hareketlere yönelik tasfiyeler yapmalarını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda yeni Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, bir önceki Cumhurbaşkanı'nın güçlü iktidar etkisini

⁴³⁵William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.435-436, Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.412, Maye Kassem, *Egyptian Politics: The Dynamics of Authoritarian Rule*, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2004, s.25-25

⁴³⁶Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, Princeton University Press, 2012, s.46

devam ettirdiği bir ortamda kendi iktidarını meşrulaştırma sorununu da çözmek zorundadır. Mübarek, radikal İslam hareketleriyle mücadele etmek, ülke içindeki destek tabanını genişletmek ve otoritesini artırmak için ittifak arayışı içine girmiştir.⁴³⁷ Mısır'da görev yapan birkaç laik parti yeterli ağırlığı ve etkiyi oluşturamamıştır. Geniş kitlelere hitap edebilme gücüne sahip olan Müslüman Kardeşler, cumhurbaşkanına destek verebilme kabiliyetinde olan ve yukarıda sayılan iki görevi (ağırlık ve etki) yerine getirebilecek tek sosyal yapıdır. Sedat'ın iktidara geldiği ilk zamanlarda yaşadığı destek bulma durumunu Mübarek de yaşamıştır.

Nasır ve Sedat'ın aksine ülkenin yeni lideri 23 Temmuz 1952'deki olaylara şahit olmayan başka bir kuşağın subayıdır. Hesham'ın ifadesine göre, ilk Cumhurbaşkanı Nasır'ın karizmatikliğine, İkinci Cumhurbaşkanı Sedat'ın kurnaz manevra istidatlarına sahip olmamasına rağmen dikkatli ve pragmatik yeteneklere sahip olan Mübarek,⁴³⁸ kısa bir süre içinde Müslüman Kardeşlerin⁴³⁹ ve ülkenin diğer dini kuruluşlarının temsilcilerinin güvenini kazanmayı başarmıştır. Aşırı gruplara karşı hükûmet tarafından uygulanan baskıdan Müslüman Kardeşler etkilenmemiştir. Sedat'la Teşkilat'ın arasında şiddetlenen olaylardan sonra hapse giren Müslüman Kardeşlerin önde gelen kurucuları, ülkenin lideri değişir değişmez özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Özgürlüğüne kavuşanlar arasında Hareket'in gelecekte akıl hocası olacak olan Mustafa Meşhur da vardı. Müslüman Kardeşlerle sıkı ilişkileri olan "El-İtisam" ve "Al-Muhtar Al-İslami" gazetelerinin yeniden çıkarılmasına izin verilmiştir.⁴⁴⁰

Mübarek, aynı dönemde Mısır'da var olan politik güçlerin rejimi kabul ettiğini gösteren kesimler ile çok partili ve teşkilatlı sistemi içine sindiren siyasi güçler arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. Cumhurbaşkanı ılımlı İslamcıların etkilerini dengelemek için 1952 yılında yasaklanan, laik milliyetçi partisi "Vafd"ın yasallaşmasına karar vermiştir.

⁴³⁷ Hesham Al-Awadi, "Mubarak and the Islamists: Why Did the "Honeymoon" End?", **Middle East Journal**, Vol. 59, No. 1 (Winter, 2005), s.62

⁴³⁸ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s.436,

⁴³⁹ Hesham, Al-Awadi, **In Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000**, Library of Modern Middle East Studies, Tauris, London, 2004, s.46

⁴⁴⁰ Hesham, Al-Awadi, **In Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000**, s.55

Müslüman Kardeşler kendi partilerini kurmak istediklerini yinelemiş fakat onların bu istekleri dinlenmemiştir. 1960'lı yıllarda Hareket, devleti darbe yoluyla devirme metoduna karşı çıkmasına rağmen, Müslüman Kardeşlerin Mısır'daki ve Mısır dışındaki radikal gruplarla şeffaf olmayan ilişkileri, devletin, onlar hakkında şüphelerini artırmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren devlet tarafından sıkı takibe alınan ve gelişmeye başlayan siyasi parti sisteminin içinde hedefleri ve stratejileri belli olmayan İslam Partisi'nin ortaya çıkması, yeni cumhurbaşkanının tam oturmamış olan hükûmetini sarsabilirdi. Bu yüzden, Müslüman Kardeşlere yönelik atılan adımlara rağmen, iktidar, istisnasız olarak bütün İslamcılarını resmi politika sisteminin dışında bırakmayı tercih etmiştir.⁴⁴¹

Yapılan büyük gösteriler sonucunda Müslüman Kardeşlerin hedeflerinde, yeni şartlarda ortaya çıkabilecek olan ideolojilerinde ve hareket stratejilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı arasında farklı fikirlere mensup üyeler de vardır. Bazıları particiliğe karşıdır. Çünkü Müslüman Kardeşlerin hedefleri ve görevleri siyasi parti olma sınırlarının dışına çıkmıştır. Bunun dışında kalanlar ise Müslüman Kardeşlerin temsilcilerinin parti kurabileceği görüşündedir fakat kurulacak olan parti Müslüman Kardeşlere alternatif veya onun yerine geçecek bir parti olmamalıdır.⁴⁴² Bilindiği gibi, El-Benna çok particilik fikrine sert bir şekilde karşı çıkmış ve Teşkilat'ın herhangi bir seçime katılmasını kabul edilemez görmüştür. Mısır'ın 1930-40'lı yıllardaki geleneksel parti hayatının olgunlaşmamış şartlarında uyguladığı iktidarı etkileme taktiği yardımıyla particilik, az etkili bir sistem olarak görülmüştür. 1950'li yıllardan 1970'li yılların ortalarına kadar ülkede hiç parti yoktur. 1962 yılında Nasır tarafından kurulan Arap Sosyal Birliği ülkenin bütün ilerici güçlerini bir araya toplamak için kurulmuştur. Bu birliğe üye olanlardan bazıları hiçbir zaman hükûmeti sert bir şekilde eleştirmeye cesaret edememiş olan az etkili gruplardır. Devam eden yıllarda özellikle de 1950'li yılların ortalarında şiddetli eleştirilere maruz kalan Müslüman Kardeşler ülkenin politika hayatından uzun yıllar uzak tutulmuştur. 1976 yılında Arap Sosyal Birliği bünyesinde sağcılar, solcular ve merkezîyetçiler olmak üzere 3 politika platformunun kurulması ve 1980'li yıllarının başında "Yeni Vafd"

⁴⁴¹ Hesham Al-Awadi, "Mubarak and the Islamists: Why Did the "Honeymoon" End?", s.72

⁴⁴² Tadros Mariz, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?**, Abingdon, Routledge, NY, 2012, s.75

partisinin yasal hâle gelmesi, baskıcı güçlerin kararları dışında ülkede, iktidarla muhatap olabilecek olan muhalif güçlerin oluşması için umut vericidir. Bu şartlarda Müslüman Kardeşlere, ülkeyi yönetmek için siyasi parti kurma ve seçimlere katılabilme imkânı, kendi pozisyonlarını anlatabilmek ve ülkedeki iç politik süreci etkileyebilecek en uygun yöntem olarak görülmüştür. Bu konu üzerindeki yoğun tartışmalara rağmen, El-Tilmisani, Müslüman Kardeşlerin aktif olarak politikaya girmesinin kendi fikirlerini yayabilmek için iyi bir yöntem olduğunu, ayrıca hükûmet organları içerisinde de bulunmanın Teşkilat’a tecrübe kazandıracağını düşünmektedir.⁴⁴³ Müslüman Kardeşler, politikacı olarak değil bir davanın temsilcisi olarak konuşmakta, kardeşliğin tek derdi mesajlarını topluma iletebilmektir diye düşünmektedir.⁴⁴⁴

Tilmisani, 22 Mayıs 1986’da vefat edene kadar pek çok defa kendi partilerini kurma düşüncesini dile getirmiş fakat hiçbir zaman resmi kanaldan bir parti girişiminde bulunmamıştır. Müslüman Kardeşlerin diğer liderleri ise parti kurmaya çekinceli yaklaşmaktadırlar. Bunun temel nedeni, dava düşüncesine engel olacağına ve üyeleri çok meşgul edip davadan uzak tutacağına inanmalarıdır.

Tilmisani’nin devlet yapısıyla daha fazla içli dışlı olma konusundaki risklere ve bunun sebep olacağı olası sonuçlara karşı daha fazla cesaretli yaklaşımı, onu Hareket’in diğer liderlerinden farklı kılmaktadır. Fakat karizması, nezaketi ve toplum tarafından kabulü onu vazgeçilmez yapmaktadır. Kendi ifadeleri ile “Yaşlı adam onlara zıt olsa da ona ihtiyaçları vardı.” Tilmisani’nin stratejisi en çok 1970’li yıllarda Hareket’e katılan gençler tarafından kabul görmüştür. Aboul Ela Madi bu orta yaş nesilden biri olarak Tilmisani’yi ruhani baba olarak tarif etmekte ve 1984 ve 1987 seçimlerinde dinamik olarak parlamentoda yer alan Hareket üyeleri, genellikle bu orta yaş kadrodan oluşmaktadır. Hareket’in manevi lideri konumundaki Tilmisani 1984 seçimlerinde seçilen Müslüman Kardeşler üyesi milletvekillerini, özellikle şeriat konularını öne çıkarmaktan uzak tutmaya çalışmaktadır. Zira Mübarek rejiminde bu yönde bir rahatsızlık oluşmasını istememektedir. Ölümünden önceki yıllarda özellikle Teşkilat’ın

⁴⁴³ Hesham, Al-Awadi, *In Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000*, s.57.

⁴⁴⁴ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.48-49

zamana yayılmış bir Şeriat düzeninin öncüleri olduğunu ve bunun zamanla var olan yasaların yeniden şekillendirilmesiyle mümkün olacağını vurgulamaktadır.⁴⁴⁵

1980’li yılların başında Mısır’ı yöneten iktidar “siyasi partiler hakkındaki” kanunu bahane ederek Müslüman Kardeşlerin parti olabilmek için verdiği dilekçeyi reddetmiştir. Müslüman Kardeşler, bütün yasal yöntemleri kullanarak devlet sistemine girebilme hedefi taşıyan stratejilerinden asla vazgeçmemiştir. 1984 yılında Mısır Arap Cumhuriyeti’nde, 1977 yılında çok partili sistemin kabul edilmesinden sonra yapılacak olan ikinci ve yeni cumhurbaşkanı geldikten sonra ise yapılacak olan ilk seçim gerçekleşecektir. Müslüman Kardeşler bağımsız bir güç olarak seçimlere katılma hakkı olmadığı için, ülkenin tek muhalefet partisi olan ve Mısır parlamentosuna girmeyi hesaplayan “Yeni Vafd”ın siyasi birliğine dahil olmuştur. Teşkilat ve Vafd Partisi arasındaki seçim birlikteliği ideolojik olmaktan ziyade stratejik bir ortaklıktır.⁴⁴⁶ Seçim sonuçlarına göre Halk Meclisi’ne sadece iki parti girebilmiştir. Biri, iktidarda olan Millî Demokrat Partisi diğeri ise Yeni Vafd partisidir. 458 kişilik parlamentoda Yeni Vafd’ın listesinden 8 kişi seçilmiş ve bu seçilenlerin tamamı Müslüman Kardeşler Teşkilatı’ndandır.

Müslüman Kardeşlerin milletvekili temsilcileri Mısır’ın Halk Meclisi’nde sembolik olarak bulunmalarına rağmen, ülkeye şeriat rejiminin gelmesiyle ilgili meseleyi tartışma konusu yapmayı sağlamışlardır. Müslüman Kardeşlerin, 1984 yılının seçim arifesinde muhalif güçler tarafından kurulan “Demokrasiyi Koruma Komitesi”ndeki aktif çalışması sayesinde, ülkeye Şeriat rejiminin getirilmesi konusu Mısır toplumunu karıştırmıştır. 1985 yılında Mısır Parlamentosu’nda bu konuyla ilgili yoğun görüşmeler yapılmıştır. Müslüman Kardeşlerin milletvekili grubunun hızlı bir şekilde şeriat rejimine geçme talepleri kabul edilmemiş fakat toplum üzerinde oluşturdukları kamusal tartışma çabaları bazı olumlu adımların atılmasına sebep olmuştur. Halk Meclisi’nin üyelerinin çoğu Şeriat’e ters düşen “kademeli ve bilimsel” kanunların yeniden gözden geçirilmesi yönünde oy kullanmıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.51-53

⁴⁴⁶ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood. Evolution of an Islamist Movement*, s.47, Halil İbrahim Canbegi, *Mısır’da Müslüman Kardeşler*, s.142, Richard P. Mitchell. *Society of the Muslim Brothers*, s.328-331

⁴⁴⁷ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.55-56

Mübarek döneminde Müslüman Kardeşler radikal gruplara karşı ehven-i şer olarak değerlendirilerek yönetimin yanına çekilmeye çalışılmıştır. Buna karşılık Müslüman Kardeşler afişlerinde “Anayasamız Kur’an, Önderimiz Peygamber” sloganı yer alırken “Yolumuz Cihat, Gayemiz Allah yolunda ölmektir” ifadesi yer almamıştır.⁴⁴⁸

1987 yılında ülkede parlamento seçimleri yapılmaya doğru gidilmektedir. Bu dönemde Müslüman Kardeşler seçime katılma ve aynı zamanda da Halk Meclisi’ndeki koltuk sayılarını artırma isteklerini ifade etmiştir. “Yeni Vafd” partisiyle olan ittifak çok uzun süreli olmamıştır. Müslüman Kardeşlerin parlamentoya giren az sayıdaki milletvekillerinin kısa bir süre sonra, laik muhalefet tarafından oluşturulan iç politika bloğunun liderlik pozisyonunu sert bir şekilde eleştirmeye başlaması sonucunda iki güç ayrılmıştır. Bu yüzden Müslüman Kardeşler Teşkilatı, 1987 yılındaki seçimlere katılmak ve hazırlanmak için resmi partiler arasında yeni ittifaklar bulmak zorunda kalmıştır.⁴⁴⁹ Müslüman Kardeşlerin çok fazla seçeneği yoktur. Millî Demokrat Partisi ve “Yeni Vafd”ın dışında ülkede birkaç tane daha parti vardır. Fakat o kadar küçüklerdi ki onların kadrosuyla Halk Meclisi’ne girmek çok zordur. Bu partiler arasında en perspektifli olanı ve aynı zamanda da ideolojik olarak Müslüman Kardeşlere yakın olarak duran tek parti Sosyalist İşçi Partisi’dir. Sosyalist İşçi Partisi, Müslüman Kardeşler gibi Sedat’ın “İnfitah” politikasını eleştirmektedir. Ayrıca kamunun ve ekonominin temel sacayağı olan üretim sektörünün öncelikli olarak gelişmesi gerektiğinin; sosyal adaletin, toplumun ahlaki temizliğinin ve ülkenin politik sisteminin demokratikleşmesinin savunuculuğunu yapmaktadır. Bunun dışında Sosyalist İşçi Partisi, Camp David Sözleşmesi’ne vermiş olduğu ilk destekten ve Sedat’ın iç politika çizgisinden uzaklaşmıştır. Müslüman Kardeşler ve Sosyalist İşçi Partisi seçimlere girebilmek için İslami İttifak kurdular. Buraya ayrıca Liberal Sosyalist Parti de dahil oldu. Liberal Sosyalist Parti, Sosyalist İşçi Partisi’ne göre ideolojik olarak Müslüman Kardeşlere daha uzaktı. Öyle ki Liberal Sosyalist Parti, Camp David Sözleşmesi’ni açıktan destekliyordu. Liberal Sosyalist Parti’nin, İslami Birliğe girmesi sonucunda önemli bir bakış açısı oluşmuştur. Bu yeni görüşe göre halk arasında son derece düşük destek aldıkları şartlarda bile Liberal Sosyalist Parti’nin siyasette varlıklarını devam

⁴⁴⁸ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler**, s.140-141, Salih el-Verdani, **Mısır’da İslami Akımlar**, s.217-218

⁴⁴⁹ Saad Eddin Ibrahim, “Egypt’s Islamic Activism in the 1980s”, **Third World Quarterly**, Vol.10, No.2 (April 1988), s.640

ettirebilmesinin gerekli olduğu gündeme gelmiştir. Sağcı güçlerin birliğe katılmaları İslamcıların aynı zamanda milliyetçilerle ortak dil bulma kabiliyetlerinin olmaması, gereğinden fazla sola eğilim gösterdikleri şüphesini akıllara getirdi. 1987 yılında İslami Birlik “İslam karardır.” adlı sloganla ve ülkeye Şeriat rejimini getirme talebiyle seçimlere girmiştir. Aynı zamanda akademisyenler, İslami Birlik’in temel politikalarına Müslüman Kardeşlerin görüşlerinin yansımış olduğunu ve de seçim öncesi program içeriğinin ılımlı olduğunu ileri sürmektedirler. Bu programda Müslüman Kardeşler, iktidar rejiminin radikal, yıkıcı sistemini politik söylemlerine konu etmedikleri gibi aksine ülkenin İslamlaşması için gereken reformların aşama aşama olması gerektiğini ve İslami değerlerin, devletin ve toplumun bütün hayati organları arasında; politik ve sosyal alanlardan ekonomiye, oradan eğitim ve medya alanlarına kadar yer alması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun dışında, İslami Birlik üyeleri farklı kesimlere de açık olduklarını göstermek için kendi listelerine birkaç Kıpti aday almışlardır. Müslüman Kardeşlerin politika arenasındaki manevraları, yararlı olmuştur. Bir önceki seçimlerle kıyaslayınca Halk Meclisi’ndeki temsilcilerinin sayısını 4 katına çıkarmayı başarmışlardır. Müslüman Kardeşler, oylama sonuçlarına göre Birlik, seçmenin %17’sinin oyunu almış ve Milli Meclis’te geniş bir muhalefet bloğu oluşturmuştur. 1987 seçimlerinde ittifak 60 sandalye kazanmıştır. Bunun 35’i Teşkilat üyelerine aittir.⁴⁵⁰

Bu süreçte Müslüman Kardeşler kendilerini geliştirerek diğer rejim karşıtı gruplarla diyalog ve işbirliği içerisinde “Demokratik” bir siyasi üslup kazanmıştır. Klasik seçim sloganı olan “Çözüm İslam’ın” yerini “Demokratik Değişim” almıştır. 1981 yılından itibaren devam eden “Mübarek Diktasını” yıkacak motivasyon bu zeminde oluşmuştur.⁴⁵¹

Müslüman Kardeşlerin Halk Meclisi’ndeki parlamento bloğunda yer alan milletvekilleri, ülkede İslami hayata geçiş ve Mısırlıların ahlaki ve etik görüntüsünün tamamlanmasıyla ilgili konuları gündeme getirme çabaları devam etmiştir. Müslüman Kardeşler, ayrıca iktidar organlarının kendi içinde birbirlerine karşı sorumluluklarının olması gerektiğini ve politik alanda yapılması gereken reformlarla ilgili konuları da

⁴⁵⁰Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.47

⁴⁵¹Richard P. Mitchell, *Society of the Muslim Brothers*, s.328-331

gündeme getirmiştir. İçişleri Bakanı'yla yaşanan çatışmalara rağmen bu dönemde, Müslüman Kardeşlerin iktidarla olan ilişkileri gayet iyidir.

Gerçekten 1980'li yıllar, Müslüman Kardeşlerin organize yapısının aktif olarak yenilenmeye başladığı dönem olmuştur. Ayrıca 1954 yılında Teşkilat dağıtıldıktan sonra çalışmaya ara veren Sosyal Yardım Enstitüsünün yenilenmesine ve yayılmasına başlanmıştır. Mübarek'in ilk on yıllık iktidarı döneminde Müslüman Kardeşlerin İç İhtisas Komitesi'nden oluşturulmuştur. Bilimsel Komite, Teşkilat'ın taktiğini ve ideolojisini Şeriat kurallarına göre yorumlamaktan sorumludur. Tarih Komitesi, Teşkilat'ın "resmi" gelişimversiyonunun oluşturulmasından sorumludur. İç Politika Komitesi ise medyayla iş birliği yaparak özel bir komite kurmuştur. Bunun dışında Siyasi Komite, bünyesine Müslüman Kardeşlerin Halk Meclisi'ne seçilen kadrosunun da içinde olduğu Parlamento Komitesi'ni almıştır.⁴⁵²

Aynı zamanda 1990'lı yılların başlarında Teşkilat, profesyonel ittifak kurarak öğrenci konseyleri arasındaki etkilerini artırmayı başarmıştır. Müslüman Kardeşler, gerçek anlamda avukat, mühendis, eczane, doktor gibi kilit sendikaların kontrollerini eline almış ve bu kuruluşların yönetici organlarında yapılan seçimlerin çoğunu kazanmıştır. Müslüman Kardeşler iktidara geldikten sonra sendikaların yönetiminde çalışma şekilleri ve fonksiyonları değişmiştir. Sendikalar, giderek artan İslam ideolojilerinin taşıyıcıları hâline gelmiştir. Bunların sosyal faaliyetleri daha çok İslami bilgileri yaymak ve bu konularla alakalı fikri tartışmalar şeklinde olmuştur. Sendikalar, yuvarlak masa toplantıları, buluşmalar, seminerler ve yarışmalar organize etmiştir. Sendikaların "İslamlaşma"sıyla birlikte faaliyetleri de fark edilir bir şekilde canlanmıştır. Müslüman Kardeşler, kontrolleri altında olan sendikaların içindeki yolsuzluklarla mücadele etmeye, aynı zamanda da sendika üyelerinin sosyal yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapmıştır.⁴⁵³

Müslüman Kardeşler 1987 yılında Kahire ve İskenderiye'deki üniversitelerin öğrenci konseylerinde ezici çoğunluk elde etmiştir. 1988 ve 1989 yılında el-Ezher Üniversitesi

⁴⁵² Barbara Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology*, s.63

⁴⁵³ Osman Tarek, *Egypt On The Brink, From Nasser To Mubarek*, Yale University Press, New Haven and London, 2010, s.83

ve Mansuri Öğrenci Dernekleri üzerinde kontrolü ellerine almışlardır.⁴⁵⁴ Bunun dışında Müslüman Kardeşler, üniversitedeki öğretim görevlilerinin çeşitli derneklerine sahiptir. Daha sonradan çok sayıda öğrenci, daha radikal olan İslamcıların tarafına geçmesine rağmen, Öğretim Görevlileri Konseyi, Müslüman Kardeşleri desteklemeye devam etmiştir. İslamcılar aynı zamanda öğrencilere farklı farklı alanlarda yardımlarda bulunmuşlardır. Genelde bu yardımlar, dini emirlerin uygulanmasında gereken ihtiyaçların giderilmesine yönelik olmaktadır. Mesela, Müslüman Kardeşler tarafından oluşturulan minibüslere binerken bayanların çarşaf giymesi gerekmektedir. İslami kıyafet alamayan bayanlara, bunlar bedava olarak temin edilmektedir.⁴⁵⁵

Müslüman Kardeşler hayırseverlik, yardımlaşma ve sosyal alanda aktifleşmelerinin dışında finansal alanda da kendilerini geliştirmişlerdir. Sedat'ın "dışa açılım" politikasının ardından Müslüman Kardeşler içerisinde maddi durumu iyi olan ve Teşkilat'ın strateji bölümünü yönlendirebilecek yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Ahmet Ubeyd bu neslin yeni temsilcilerinden biridir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı'yla ilişkisi net olarak bilinmemekle birlikte, Müslüman Kardeşler ve onların aktivistleriyle beraber "Hidjaz" adlı bir yatırım şirketi kurduğu söylenmektedir. Bu kuruluş, parasını gayrimenkule yatırmak isteyen işletmecilere küçük çaplarda krediler vermiştir. Arap Cumhuriyeti, Ubeyd ve Mısır iktidarının baskısından Suudi Arabistan'a kaçan Müslüman Kardeşlerin etkili temsilcilerini Mısır'a yatırım yapmak için ikna edenlerden biridir.⁴⁵⁶

Müslüman Kardeşlerin sosyal yardım kuruluşları, hayırseverlik hizmetleri, ayrıca Teşkilat'ın ideolojisini sendika ve öğrenci toplulukları aracılığı ile yayma faaliyetleri, finansal ve ekonomik faaliyetlerinden daha başarılıdır. Müslüman Kardeşlerin zamanla artarak büyüyen politik hayattaki aktif çalışmaları, iktidar için ciddi bir tehlike arz etmemektedir. İslamcılar 1987 yılında seçimlerdeki başarılarının ardından, muhaliflerin etkisini azaltarak kendi otoritelerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde muhaliflerin en büyüğü Müslüman Kardeşlerdir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Hesham Al-Awadi, "Mubarak and the Islamists: Why Did the "Honeymoon" End?", s.64

⁴⁵⁵ Nancy J. Davis and Robert V. Robinson, **Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare**, Indiana University Press, Bloomington, 2012, s.46

⁴⁵⁶ Barbara Zollner, **The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology**, s.68

⁴⁵⁷ Hesham Al-Awadi, "Mubarak and the Islamists: Why Did the "Honeymoon" End?", s.62

Özellikle Mısırlılar, Camp David Sözleşmesi'nden sonra, Müslüman Kardeşlerin bölgesel yatırım çabalarına çok değer vermişlerdir. Gelişmeler bu yönde sürerken hükûmet, Müslüman Kardeşlerin sendikalardaki etkisini azaltmaya yönelik önlemler almıştır. Yönetim organlarının seçimleri, sendika üyelerinin en az %50'sinin oy kullanması hâlinde geçerli kabul edileceği kanunu yürürlüğe koymuşlardır.

1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başı Müslüman Kardeşler için çok iyi gelişmelerin olmadığı yıllardır. İslami İttifak içinde bulunan ve İslam Devleti kurma fikrini benimseyen parti liderlerinin çelişkileri, ittifakı yıkmıştır.⁴⁵⁸ Sonuç olarak İttifak, Danışma Kurulu (Mısır parlamentosunun alt meclisi) seçimlerini kaybetmiştir. 1990 yılında Halk Meclisi'ni kapatma ve erken seçime gitme kararı alınmıştır. Aslında Meclis'in iki yıl daha iktidarda kalması gerekmektedir. Bunların hepsi Mübarek'in antiliberal sürecine ait icraatlarındandır.⁴⁵⁹ Müslüman Kardeşler ve İslami İttifak üyeleri, bu seçimleri boykot etmiştir. Hareket, 1984 ve 1987 seçimlerinde sandalye sayısını artırarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu seçimleri boykot ederek de "Rejim Basamağı" yarışına atlamıştır.⁴⁶⁰

İktidarın baskısını hisseden İslamcılar, bütün güçlerini ve dikkatlerini yerel seçimlere çevirmişlerdir. Ülkenin neredeyse tamamında geniş ağırlara ve şubelere sahip olmalarına rağmen Müslüman Kardeşler, bölgelerin gelişmesinde siyasi anlamda bir varlık gösterememiştir. Bu boşluğu 1990'lı yıllarda kapatmaya çalışmışlar fakat ciddi sonuç elde edememişlerdir. 1992 yılında yerel seçimlerde %8'lik oy alarak başarısızlık yaşamışlardır. İslami İttifak bile bu seçimlerde daha başarılı olmuştur.⁴⁶¹

İslami İttifak, Liberal Sosyalist Parti'nin ayrılmasından sonra dağılmıştır. Bu dönemde Müslüman Kardeşler, öğrenci toplulukları arasında daha fazla popüler olmaya başlayan radikal İslam hareketlerine yenik düşmüştür. Daha çok ana bölgelerde etkili olmuşlardır. Kahire'deki öğrenciler daha çok laik grupların etkisi altında kalmıştır. Ayrıca Teşkilat, iktidar tarafından giderek artan bir baskı altında tutulmaya başlamıştır.

⁴⁵⁸ **Egypt under Mubarak** / Eds. By Charles Tripp and Roger Owen, Routledge, London and NY, 1989, s.34

⁴⁵⁹ Eberhard Kienle, "More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s", **Middle East Journal**, Vol. 52, No. 2 (Spring, 1998), s.221

⁴⁶⁰ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.57

⁴⁶¹ Skovgaard-Petersen Jakob, **Defining Islam for the Egyptian State: Muftis and Fatwas of the Dār Al-Iftā**, Brill Academic Publishers, Leiden, NY, Köln, 1997, s.213

Akademisyenlerin görüşüne göre, Müslüman Kardeşler ile iktidar arasındaki cepheleşme, Cezayir’de yeni bir dalganın oluşması ve 1995 yılında Etiyopya ziyareti esnasında Mübarek’e suikast düzenlenmesi sonrasında oluşmuştur. 1980’li yılların sonu 1990’lı yılların başında Mısır’da, polis güçleriyle çatışmalar yaşanmasına rağmen terör eylemlerine sadece radikal aşırı gruplar karışmıştır. İktidarın baskıcı tutumu sonucunda mücadelenin güce dayalı olanını reddeden Müslüman Kardeşlerde dahil bütün İslamcılar bu süreçten olumsuz etkilenmiştir.⁴⁶²

Mısır Hükûmeti’yle birlikte o dönemin laikleri, Müslüman Kardeşlerin masum olduğuna ve 1980 ve 1990 yılların ikinci yarısında resmi olarak Teşkilat yönetiminin aşırı gruplardan uzak tutulmuş olmasına rağmen, baskıcı kronik ilişkilere karışmış olmadıklarına inanamamaktadırlar. 1995 yılındaki parlamento seçimlerinin arifesinde iktidar, Müslüman Kardeşlerin üst kademe üyelerinin birçoğunu gözaltına almıştır. Bununla da yetinmeyerek Teşkilat’ın Kahire’deki merkezini kapatmış ve parlamento grubunun eski liderini tutuklamıştır. Bu gelişmelerden sonra ilişkiler gerilmiştir. Çatışmalar yaşanmış hatta çatışmaların önü alınamaz duruma gelinmiştir. Sonuç olarak Halk Meclisi’ne Müslüman Kardeşlerden sadece bir aday seçilmiştir.⁴⁶³

1990’lı yıllar ve özellikle de bu yılların ortaları, Mısır Hükûmeti’nin İslamcılara yönelik stratejisinde dönüm noktası olmuştur. Rejim politikasına göre ılımlı İslamcılar ile radikal aşırı grupların birbirinden farkı kalmamıştır. Askeri yöntemlere başvuran İslam örgütleri içerisindekileri yakalama çalışmasıyla beraber teröristlerle ilişkilerinin olmadığına ısrar eden Müslüman Kardeşler de sert bir şekilde baskı altına alınmıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşlerin Halk Meclisi’nde kendi adaylarının sayısını arttırarak Mübarek’in bir sonraki cumhurbaşkanı görevini almasına engel olmaya çalışacağından korkmuşlardır. Bu korku, 1995 yılındaki meclis seçimi arifesindeki hükûmetin Teşkilât karşısında taktiğinin sertleştirmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁶⁴

Müslüman Kardeşler Meclis işlerinden uzaklaştırıldığı ve 1990’lı yıllarda Meclis çalışmalarına katılmadığı hâlde iktidarın, bu Teşkilât karşısındaki tavrı değişmediği gibi herhangi bir yumuşama emaresi de görülmemiştir. Rejimin baskıcı politikası;

⁴⁶² Bruce K. Rutherford, **Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World**, Princeton University Press, Princeton, 2008, s.86–89

⁴⁶³ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.77-80

⁴⁶⁴ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.91

Müslüman Kardeşlerin sendikalar, öğrenci toplulukları, öğretmen derneklerinde gerçekleşen işleri, hayırseverlik faaliyetleri ve İslam mali birlikleri sayesinde kazandığı saygınlık ve ayrıca giderek büyüyen siyasi ve toplumsal etkisine bir cevaptır. Bu yaklaşım 1990'lı yıllarda Müslüman Kardeşlerin hükûmet politikalarını eskisinden daha sert bir şekilde eleştirmeye başlamasına sebebiyet vermiştir. Genellikle, bu eleştiriler ve muhalif tavır Teşkilât'ın sokak isyanlarına katılması şeklinde gerçekleşmektedir. Özellikle İslamcıların etkisi altında kalan sendikalar da hükûmet karşıtı olan isyanlarda büyük rol oynamışlardır. Bu ve benzeri faaliyetler arasında Bosna ve Filistin Müslümanları ile dayanışma eylemi de yer almıştır. Mısır hapishanelerindeki insan hakları ihlalleri üzerine konferanslar vermişlerdir. 1992 yılında Kahire'de meydana gelen depremde Müslüman Kardeşlerin etkili ve zamanında yaptığı yardımlar, Mısır halkının tekrar sempatisini çekmeyi başarmıştır.⁴⁶⁵ 12 Kasım 1992 yılında Kahire'de meydana gelen deprem, rejimin Müslüman Kardeşleri bir tehdit olarak algılamasını pekiştirmiş ve artık tolere edilmemeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Zira bu deprem bir perşembe akşamı gerçekleşmiş ve bu sırada Hüsnü Mübarek, Çin ziyaretini gerçekleştirmiştir. Hükûmet kurumlarının tatile girmiş olması, Mübarek'in ülkede bulunmaması kendilerince halka ulaşmada geç kalmalarının sebebidir. Ancak Müslüman Kardeşler, daha ilk anlarda seferber olmuşlar ve sahnede görünmeye başlamışlardır. Teşkilat mensubu doktorlar halka tedavi sunmuş, yemek, battaniye, çadır ve benzeri yardımlar yapmışlardır. Müslüman Kardeşlerin hızlı seferberliğine rağmen ilk hükûmet yardımı ancak 36 saat sonra halka ulaşmıştır. Bu durum, İçişleri Bakanı Abdel Halim Musa tarafından şöyle yorumlanmıştır: "Bu ülkede neler oluyor? Devlet içinde bir devlet oluşumu mu var?"⁴⁶⁶

Böylece, 1990'lı yıllarda, hükûmet Müslüman Kardeşler karşısında, zaman zaman olumlu politikalar takip etse de genellikle bu politikaların yönü olumsuzdur. Aslında bu dönem 1980'li yıllardaki politikalarıyla çok karşılaştırılan Mısır'ın politik rejimi ile Müslüman Kardeşler arasındaki ilişkilerin şiddetlenme dönemidir. Mısır'da 1980'lerin sonunda 1990'ların başında bulunan ekonomik sorunlar da iktidarın, iç politikasının şiddetlendirmesine ve hükûmeti, muhalefeti tamamen yok etme çalışmasına

⁴⁶⁵ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.144

⁴⁶⁶ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.77

yöneltmiştir.⁴⁶⁷ Müslüman Kardeşler ise bu dönemde rejimi daha sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Fakat hiçbir zaman, en azından açık bir şekilde, hükûmetin görevden zorla indirilmesini savunmamıştır. 2000’li yılların başında Müslüman Kardeşlere yönelik baskıların, şiddetin düzenli ve devamlı olmaya başlamasına rağmen Teşkilât, yavaş yavaş yayılma taktiğine bağlı kalmıştır. 1995-2000’li yıllarda Meclis işlerinden uzaklaştırılmasına rağmen Müslüman Kardeşler sendikalar, yerli makamlar ve öğrenciler üzerindeki etkisini artırmaya devam etmiştir.

Müslüman Kardeşler sistem dışında hükûmeti eleştiren bir konumdan memnun kalmadığı için, 2000 yılındaki olağan Meclis seçimine katılacaklarını ifade etmiştir. Önceki seçimlerde Halk Meclisi’nde yer almak için Müslüman Kardeşlerin üyelerinin diğer muhalefet partilerinin listelerinin içinde yer almak zorunda kaldığı yıllardan farklı olarak 2000 yılında Teşkilât, taktiğini değiştirmeye karar vermiştir. Müslüman Kardeşler geçmiş seçimlerden ders alarak manevra yapma taktiğine geçip resmi olarak Teşkilât’a bağlı olmayan bağımsız adaylar göstermeye başlamıştır. Bu taktik, öngörülen sonuçları doğru çıkarmış ve Müslüman Kardeşlerin 17 adayının Halk Meclisi’nde yer almasını sağlamıştır. Bu sonuç, Teşkilât’ın siyasi politik zemine hazır olduğunun göstergesidir.⁴⁶⁸

Müslüman Kardeşlerin, bağımsız adaylarla seçime katılması ve başarı elde etmesi karşısında hükûmet, Teşkilât’ın büyüyen etkisine katlanamayacağını bildirmiştir. Böylece, Müslüman Kardeşlerin yüzlerce üyesi, seçimlerden hem önce hem de sonra büyük baskılara maruz kalmaktan kurtulamamıştır. 2000 yılının Kasım ayında yaklaşık 500 kişi Müslüman Kardeşlerle ilişkilerinin olmasıyla suçlanarak üç yıldan beş yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴⁶⁹

3.12.1 21. Yüzyılda Müslüman Kardeşler

Müslüman Kardeşler 21. yüzyılın başında politikada aktif olarak yer almaya başlamıştır. 1990’lı yılların ikinci yarısında Teşkilat, ülke parlamentosundaki pozisyonunu tamamen kaybettiği için, genel olarak halkla doğrudan siyaset yapamaz duruma gelmiş ve artık

⁴⁶⁷ Eberhard Kienle, *More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s*, s.220, Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.79-80

⁴⁶⁸ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.146-147

⁴⁶⁹ *Human Rights Watch Staff World Report 2002, Events of 2001* (November 2000 – November 2001), Human Rights Watch, NY, 2002, s.395

daha çok sosyal topluluklara ve sendikalara yönelik çalışmalara yoğunlaşmıştır. Müslüman Kardeşler, yeni yüzyılın başında faaliyetlerini ulusal çapta yapmaya karar vermiştir. Bu çalışmanın ilk kısmında belirtildiği gibi 20. yüzyılın son 20 yılında Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın en büyük farkı, büyük çapta siyasi açılımlar gerçekleştirmesidir. Bu aynı zamanda Hareket'in siyasi ideolojilerini gerçekleştirmeye başladıkları dönem anlamına gelmektedir. Bunun en büyük göstergesi Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın yapılan bütün seçimlere katılmış olmasıdır. Ayrıca, Teşkilat'ın ideolojik platformu herhangi bir köklü değişimi kaldırabilecek güçte değildir. Teşkilat'ın temel tüzük belgeleri ve prensipleri üzerinde onlarca yıl daha çalışılmıştır. 20. yüzyılın sonundaki ve 21. yüzyılın başındaki olayla birlikte dünyada, sosyo-politik hayatın en önemli oyuncularından birisi olan Mısırlı Müslüman Kardeşler dikkatlerden kaçmamıştır.

Daha önce de olduğu gibi, Teşkilat'ın tarihinde Müslüman Kardeşlerin siyasi stratejilerinin oluşumunda dış faktörler önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde 1930'lu yıllarda olduğu gibi Filistin'deki ayaklanmayı Müslüman Kardeşlerin birçok üyesi desteklemiş ve onların politikada daha fazla aktif olmaları gerektiğini düşünmelerine yol açmıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşler, 21. yüzyılda Orta Doğu'da yaşanan olaylara kayıtsız kalamamıştır. 11 Ekim 2001 tarihindeki önemli olaylardan sonra bölgedeki genel durum (Filistin-İsrail arasındaki çatışmaların şiddetinin artması ve Irak'taki savaş operasyonu) Müslüman Kardeşlerin sert anti Amerikan sloganıyla ayaklanmalarına neden olmuştur. Afganistan'da yapılan Amerika operasyonu Mısır'ın uzağında gerçekleşmiş olabilir fakat Irak istilası⁴⁷⁰ direkt Arap ülkelerine karşı yapılan bir saldırıdır ve bu saldırı, bütün Arap dünyasında özellikle de Mısır'da ciddi memnuniyetsizliklere sebep olmuştur. Müslüman Kardeşler, “eşi benzeri görülmemiş böyle bir saldırıyı, sadece Irak'a değil, herhangi bir kanuna, hakka ve dine karşı yapılan saldırı” olarak adlandırmıştır. El-Hudaybi, Amerika'nın askeri kampanyasının en önemli hedefinin, Irak'ın petrol kaynaklarını almak ve bölgenin siyasi haritasını “İsrail'in güvenliği lehine” yeniden düzenlemek olduğunu düşünmektedir.⁴⁷¹ 2002

⁴⁷⁰ ABD'nin kendince “Haydut Devlet” olarak tanımladığı Irak'a karşı “önleyici savaş” (preemptive strike) doktrinini üzerinden temellendirdiği ve meşruluk kazandırmaya çalıştığı ilk savaştır. bk. **ABD'nin “Haydut Devletleri”**, edit. Kemal İnat, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.7-8

⁴⁷¹ Hasan Basri Yalçın, “Mısır 2006”, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, 2008, s.253-255

yılının aralık ayında el-Hudaybi, Washington'un eylemini bölgedeki aşırıcilık dalgasını tetiklediğinden ve Amerikalıların izlediği çifte standart politikalarından dolayı eleştirmiştir. Bir taraftan, ABD, bölgeye demokrasi getirmeyi hedeflerken diğer yandan bölgede insan haklarının sistematik olarak yıkıldığının farkına bile varmamıştır.⁴⁷²

Müslüman Kardeşlerin İskenderiye'deki şubeleri, Filistinlilerin sürülmesi ve İsrail Devleti'nin kuruluşunun yıl dönümü olması nedeniyle, milyonlarca insanı yürüyüşe davet etmiş fakat bu olayın sonucunda bütün organizatörler tutuklanmıştır. Terörizme karşı uluslararası kampanya altında Mısır iktidarının, terörle mücadele sloganının arkasına saklanıp bu durumu muhalefete karşı baskı aracı yapmak için siyasi atmosferin en uygun olduğu dönemdir. Siyasi anlamda pasiflik, halkın kayıtsızlığı ve rejimin güçlü yapılara desteği, bu ve buna benzer politikalar iktidara geniş imkânlar vermektedir.13 Kasım 2002'de Teşkilat'ın sekizinci akıl hocası olan Mustafa Meşhur'un ölümü ve 8 Ocak 2004'te kendi neslinin son önemli figürü olan Meymun el-Hudaybi'nin ölümü, Müslüman Kardeşler için ciddi bir darbe olmuştur. El-Hudaybi öldükten sonra Teşkilat'ın akıl hocası El-Cihaz El Hass'ın (Gizli Yapı) eski üyesi olan ve 20 yıldan fazla hapis yatan (1954'ten 1974 yılına kadar) Muhammed Mehdi Akif olmuştur.⁴⁷³

2002, Mustafa Meşhur ve 2004, Meymun Hudeybi'nin ölümleri Müslüman Kardeşlerin kendilerini dizginleme dönemine rastlamaktadır. Bu ölümlerin ardından Muhammed Mehdi Akif yeni lider olarak konseyde kabul görmüştür. Akif'in son dönem parlamenterlerinden olması, geniş tecrübelerle sahip bulunması, kendi yetiştiği nesille çok içli dışlı olması onun önemli pozitif yönlerindendir. Esnek ve hoşgörülü yaklaşımı da onu öne çıkarmaktadır. Akif'in liderliği aynı zamanda Bush Dönemi Amerika'nın Orta Doğu ajandasıyla da tevafuk içindedir. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika Hükûmeti Orta Doğu'ya demokrasinin gelmesine daha çok önem vermeye başlamıştır. Onlara göre diktatör rejimleri ve fakir halklar, terörü yetiştiren ve insanları terörize eden en önemli arka bahçelerdir. Demokrasinin desteklenmesi, insan hakları, hukukun işlenmesi, ekonomik gelişim, Arap-İsrail barışı ve dünya marketlerine ucuz petrol sağlanması, Amerika dış politikasında gündem maddelerini oluşturmaktadır. Bush bunu 6 Kasım 2003'te şöyle ifade etmiştir:

⁴⁷² Robert Fisk, **Büyük Medeniyet Savaşı Ortadoğu'nun Fethi**, çev. Murat Uyurkulak, İthaki Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s.731

⁴⁷³ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.101-102

“Batı’nın 60 yıldır Orta Doğu’da özgürlük olmamasını mazur görmesi ve bunu yerleştirmesi bizi daha güvenli hale getirmedi. Çünkü uzun vadede istikrar hiçbir zaman özgürlüğün feda edilmesiyle sağlanamaz. Orta Doğu özgürlükten mahrum kaldıkça, miymıntılığın, hınç alma duygularının ve şiddetin ihraç merkezi olacaktır. Bu yüzden ABD yeni bir politika geliştirdi. Orta Doğu’ya özgürlük politikası...”

Bu anlamda ABD’nin stratejik ortağı Mısır önem arz etmektedir. Bu dış promosyonlar, rejimi değiştirmese de rejim üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Bunlardan biri Müslüman Kardeşler de dahil olmak üzere bütün muhalifleri politik reform talepleri konusunda cesaretlendirmiştir. İkincisi rejimin hesaplarını altüst etti, daha uzlaşmacı olmaya zorladı ve yapacağı baskı uygulamalarının oluşturacağı hesabı kabarttı. Başka bir yönü de hadisenin, Müslüman Kardeşlerin liderlerinin toplumsal inisiyatiflerin merkezi olma düşüncesini pekiştirmiştir. Akif 2004’te yeni bir reform talebi deklare etmiştir. Amerika’nın inisiyatifini kınamış, Mısır’ın işlerinde dışarıyla hareket etmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve kendi reform programlarını anons etmiştir. Aslında bu, bir önceki dönem 2000 yılı Hudeybi inisiyatifiyle neredeyse aynıdır. Tek fark içerik değil, dışarıdan reform taleplerinin arttığı bir dönemde tekrarlanmasıdır. Bu inisiyatifle Müslüman Kardeşlerin İslami reform anlayışına demokrasi kavramları da entegre edilmiştir. Yine de reformun amacının farklı gruplara eşit haklar sağlamaktan daha öte Müslüman Kardeşlerin belirttiği İslami anlayışın ve değerlerin yerleştirilmesi olduğunu belirgin ifadelerle ortaya koymaktadır.⁴⁷⁴

2000’li yıllarda devam eden ve arkasından “Arap Baharı”nın gelmesine neden olan tartışmaların sebebini anlamak için Müslüman Kardeşlerin kendi içinde artarak büyüyen gerginliğine dikkat çekmek gerekmektedir.

“1960’lar Nesli”; bir önceki yüzyılın 1950 ve 1960’lı yıllarda, Mısır’da meydana gelen olaylara şahit olan nesildir. Bu neslin temsilcileri sert politika çizgisine bağlı ve ideolojik olarak tutucudur. Genel olarak Teşkilat’ın iç kararlarının alındığı mekanizma “60’lar Nesli”nin kontrolleri altında bulunmaktadır. “1970’ler Nesli” üyeleri; Enver Sedat zamanında Mısır’da kendi faaliyetlerini yenilemiş olan ve aynı zamanda 70’li yıllarda yaşanan olaylara şahit olmuş olan nesildir.

⁴⁷⁴Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood. Evolution of an Islamist Movement**, s.104-105

“1980-1990’lar Nesli”; Müslüman Kardeşlerin akil insanları tarafından yetiştirilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu nesil; iktidarla radikal İslam hareketleri arasındaki şiddete, çatışmaya ve 1990’lı yıllarda Müslüman Kardeşlerin kendi içinde yaşadığı krize şahit olmuştur.⁴⁷⁵ Bu nesil, Müslüman Kardeşlerin kökleşmiş yapısının kontrolünden sorumludur. Ayrıca, 80-90’lar Nesli, aşırı tutucu ve mevcut krize duyarsız oldukları için genç nesil arasında itibar ve destek görememişlerdir. Bu neslin temsilcilerinin ortalama yaş aralığı 40-50 arasında değişmektedir.

3.12.2 Wasat Partisi ve Müslüman Kardeşlerin Vizyonu

10 Ocak 1996 tarihinde Müslüman Kardeşler liderlerinden Ebul Ela Madi, parti kurma çalışmalarını ilan etmiş ve önergesini hükûmet kanadına sunmuştur. Partinin adı Wasat (Merkez) Partisi ve kurucu üyelerinin 74’ünün 62’si Müslüman Kardeşler üyesidir. Bu durumda Wasat Partisi, hükûmet kanadınca illegal ve rejim karşıtı bir yapının partisi olarak algılanmıştır. Fakat kısa zamanda parti üyelerinin kendi başlarına hareket ettiği anlaşılmış ve üyeler serbest bırakılmıştır. Müslüman Kardeşler Teşkilatı içindeki baskın figürlerden biri olan Hudeybi de Wasat Partisi’ni eleştirmiştir. Hudeybi, Müslüman Kardeşlerin bir parti kurma düşüncesi olduğunu ancak Wasat Partisi’nin aceleci davrandığını ve zamansız bir girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Zamanla Wasat Partisi taban kazanmış ve Yusuf Al Karadavi gibi bağımsız İslami düşünürlerin de desteğini almıştır. Ancak Hudeybi, Wasat Partisi’nin rejimle birlikte çalıştığını ve İslam düşmanı sol partilerle de iş birliği içinde olduklarını iddia etmiştir. 1998 yılında Yüksek İdare Mahkemesi, Wasat Partisi’nin talebini, var olan partilere ilaveten yeni bir şey vaatmediği ve bu nedenle Politik Partiler Kanunu’nun talep ettiği şartları yerine getiremediği gerekçeleriyle geri çevirmiştir. İkinci girişimi de aynı yılın eylül ayında geri çevirmiştir. Halbuki ikinci girişimde 94 kurucu üyeden sadece 24’ü Müslüman Kardeşler üyesidir. Kurucular arasında 19 kadın ve 3 de Hristiyan vardır. 1999’da da yeniden değerlendirilme talebinin geri çevrilmesiyle son olarak 2004 yılında Yeni Wasat Partisi adıyla daha geniş bir vizyonla yeniden başvurulmuştur.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.145, Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık*, s.246-248

⁴⁷⁶ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.81-82

Yeni Wasat Partisi, merkez bir role bürünmeyi amaçlamış ve kendine, İslami anlayışlarla Batı orijinli fikirlerin arasında orta bir pozisyon belirlemiştir. Ümmetçi düşünceye farklı bir yorum getirmiş ve geleneksel Arap ümmetçiliğine atfen bütün din mensuplarının birlikte olabileceği bir yolu benimsemiştir. Ümmet kavramının en önemli ayağının çoğulculuk olduğunu ifade etmiştir. Politik otoritenin ilk ve tek dayanağının ümmet olduğunu ve ümmetin temsilcilerini seçme hakkının bulunduğunu ve herkesin eşit haklara sahip olduğunu açıklamıştır.

“Parti din ve devlet işlerini birbirinden ayırmamış, aksine devlet işlerinin de Şeriat’ın öncelikli konularından biri olması gerektiğine inanmıştır. Kur’an’daki açık ve net kuralların bütün Müslümanlara uygulanması gerektiğine inanmıştır. İctihat kapısının birçok mevzuyu çözeceğini deklare etmiştir. Burada açıklığa kavuşturulamayan konu bu içtihatları hangi bireylerin ya da kurumların yapma yetkisi olduğu konusudur. Yeni Wasat Partisi, bütün düzenlemelerin İslami Şeriat’tan referans alınarak yapılması ve millî değerlere uyumlu olması gerektiğini beyan etmiştir. Burada da kastedilen değerler net ve detaylı bir şekilde açıklığa kavuşturulmamıştır. Sonuç olarak parti iki rakip düşünce içindedir. Özgürlükçü, entelektüel, politik ve kültürel ifadeler ile muhafazakâr dini değerler arasında bir duruşu vardı: Bir tarafta ümmet kavramı, diğer tarafta Batı sekülerizmi ve bireyselliği.”⁴⁷⁷

Yeni Wasat Partisi’nin din ve devlet işleriyle ilgili yaklaşımı, Müslüman Kardeşlerin yaşlı liderleriyle orta kuşak temsilcileri arasındaki farklı fikirlerin sonuçlarından biri olarak görülebilmektedir.⁴⁷⁸ Zira 90’lı yıllarda Müslüman Kardeşler kendi içlerinde parti kurma veya Teşkilat’ı önde tutma düşünceleriyle farklılıklar ortaya koymuştur. Yaşlı liderler Teşkilat’ı öne çıkarırken 1970’li yılların öğrenci liderleri Wasat Partisi’nde aktif kişilerdir. Yönetimin, Wasat Partisi’ne yönelik dışlama girişimleri parti üyeleri tarafından rejimin kendilerini radikalleştirme çabaları olarak görülmüştür.⁴⁷⁹ Bu nedenle Politik dışlanmanın doğurabileceği birçok farklı sonucun ortaya çıkabileceği ve sistemin kendi içinde partiyi realize etmesinin olumsuz sonuçları ortadan kaldıracabileceği düşünülmüştür. 1990’lı yılların ortalarında Müslüman Kardeşler üzerine yapılan

⁴⁷⁷ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.84

⁴⁷⁸ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.146

⁴⁷⁹ Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık*, s.247, Yeşim Demir, “Müslüman Kardeşler Örgütü’nün Son Dönem Ortadoğu’daki Siyaseti ve Etkinliği”, s.153

baskılar, Teşkilat içinde, resmi politik yapıda yer almamanın nedeni olduğu inancını artırmıştır. Yaşlı liderlerin bu noktada karşı tutumlarına rağmen, orta yaş aktivistlerin artık bir şey yapılması gerektiğine inandıkları görülmektedir. Ebul Ela Madi'nin ifadeleriyle “Etkin liderlerin resmi bir partileşme sürecine geçişte isteksiz tutum takınmalarını fark ettiğimiz zaman kişisel bir ümitsizliğe kapıldım. 1995 seçimlerinde aldığımız sonuç da işin cabasıydı.” Sonuç olarak bir grup orta yaş aktivist inisiyatif almış ve Wasat Partisi'nin yolu açılmıştır. Burada görülen o ki, Müslüman Kardeşler içinde resmi bir parti kurarak aktif siyasete katılma ve katılmama konusunda fikir ayrılığı oluşmuştur. Etkin liderlere rağmen kurulan Wasat Partisi uzun bir süre rejim tarafından kabul görmemiştir. Partinin rejime rağmen Şeriat'ı referans aldığı görülmüştür. Yine partinin belli başlı sosyal konularda tatmin edici programlar sunamaması dikkat çekicidir. İctihat konusu buna örnek olarak verilebilir. İctihada açık konularda kimler yetkili, fetvaları hangi devlet mekanizması işletecek ve denetleyecek? Bu, açık değildir. Yine toplumun bu konuya nasıl baktığı, devlet mekanizmalarının işleyişi ile bu düşüncelerin uyum içinde olup olamayacağı belirsizdir. Özellikle vurgulanan konu, cemaatlerin toplum ve devlet mekanizmalarına ayrıntılı bir şekilde vakıf olup detaylı bir şekilde çözüm ve geliştirme projelerinin olup olmamasıdır. Wasat Partisi fikrinin resmileşmesiyle birlikte parti ve Müslüman Kardeşler üzerinde ağır bir medya baskısı oluşmuş ve medyada parti tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda ortaya çıkan görüntü, parti hakkında liberal ve ilerici bir algı oluşturmuştur. Bu algı da Müslüman Kardeşlerin hem kendi içlerinde hem de dış çevrelerde eleştirilmesine sebep olmuştur. Wasat Partisi temsilcileri de etkin liderlerin sert eleştirilerine karşı, artık liderlerinin düşüncelerini dikkate almayacaklarını belirtmişlerdir.⁴⁸⁰

Talat Ramih bu ikilemi detaylıca anlatmıştır...Wasat Partisi'nin ortaya çıkması sürecindeki olayları irdelenmiştir. Müslüman Kardeşlerin bir Müslümanın nasıl olması gerektiğine dair keskin tasvirlerini ve Teşkilat'ın değişen şartlara uyum konusundaki isteksizliklerini eleştirmiştir. Dikkat çeken belli başlıklar şunlardır:

1) “Darul İslam, Darul Harp” gibi tarihsel kavramların kullanılması insanlarda korku hasıl ediyor ve düşüncelerin kabul görmemesine sebep oluyor.

⁴⁸⁰ Ramazan Yıldırım, Tarık Abdulcelil, “Kim Kimdir: Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 2012, s.47

2) Karşılıklı ilişkilerde “nüfuz etme, boğma, meydan okuma” gibi korkutucu ve mutlakiyetçi vurgular, farklılıkları derinleştirmekte ve üstünlük algısını desteklemektedir.

3) İnsanlardan imkânsız istenmekte ve çalışmalarda fitri süreçlerden yoksunluk oluşmaktadır.⁴⁸¹

Müslüman Kardeşlerin, Mübarek Dönemi’nin ilk yıllarındaki serbest hareket döneminin 88’lerde yavaş yavaş sınırlanmaya başladığı dikkat çekmektedir. Teşkilat, Kahire depremine kadar yükselen gerilim sürecinde rejim tarafından terörizmle eşleştirilmeye çalışılmış ve terörizmin asıl sebebi olarak gösterilmiştir. Depremle birlikte Müslüman Kardeşlerin, devlet içinde devlet gibi hareket ettiği iddiasıyla operasyonların hayata geçirildiği ve askeri mahkemelerin devreye girdiği görülmektedir. Yine ilk yıllarda rejimle alakalı yolsuzluk iddialarının Müslüman Kardeşler tarafından görmezden gelindiği dikkat çeken bir eleştiridir. 90’lı yıllarda sendikalardan tasfiyeler, tutuklamalar, Müslüman Kardeşleri siyaset taraftarı olanlar ve olmayanlar olarak bölme operasyonları dikkat çekmektedir. Bu süreçte bazı Teşkilat üyelerinin ve vekillerin kullandığı keskin ve ayrıştırıcı ifadeler de üzerinde düşünölmeye değerdir.

3.12.3 Arap Baharı’na Doğru Müslüman Kardeşler

“2000’ler Nesli” veya “Blogcular Nesli” diye tanımlanan 20 ila 35 yaş arasında bulunan gençlerin siyasi fikirleri ve dünya görüşleri, yaşlı nesle göre daha açıktır. Bu nesil, modern sürecin güçlü etkisinden, özellikle de İnternet’in ve uydu kanallarının yayılmasını hedefleyen teknoloji devriminden etkilenmiştir. El-Anani’nin yazdığına göre “2000 Nesli” 1980-90 yıllarındaki muhafazakâr yöneticilere karşı derin bir antipati duymaktadır. Müslüman Kardeşlerin genç üyelerinin temsilcilerinin fikirleriyle, İnternet üzerinden oluşturulan bloglar aracılığıyla tanışılabilmektedir. Bunların en tanınanları arasında Muhammet Hamza’nın bloğu gelmektedir.⁴⁸² Kendisi Teşkilat’ın ikinci akıl hocası İbrahim el-Hudaybi’nin torunudur⁴⁸³. Bunun yanında Rryan Samii’nin kızının bloğu,⁴⁸⁴ Ab el-Munim Mahmud’un bloğu,⁴⁸⁵ Abdurrahman Raşva’nın bloğu, etkisi

⁴⁸¹ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.88-91

⁴⁸²“Vahed min al ikhwan”, <http://mohamza80.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

⁴⁸³“Dirasat fi afkar al imam albanna”, <http://ihoudaiby.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

⁴⁸⁴“Rajul rakek alkalb”, <http://bentellislam.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

⁴⁸⁵“Tabiuni ala mudavvane aljadida efkari”, <http://ana-ikhwan.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

bakımından öne çıkmaktadır.⁴⁸⁶ Sosyal medyada organize olan bu gençler, Müslüman Kardeşler içinde tek sesliliği ve sabit fikirleri eleştirmektedirler.⁴⁸⁷

Müslüman Kardeşlerin, kendi içlerinde yaşanan grup çatışmalarıyla ilgili yapılan modern araştırma sonuçlarına göre, Teşkilat'ı, muhafazakârlar ve modernistler olarak iki büyük gruba ayırmak mümkündür. Yeni neslin temsilcilerinden oluşan ve son 10 yılda Teşkilat'ın yönetimine gelen modernistler, akıl hocalığı vazifesini yapan el-Benna'nın halefinden sonra Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerinin daha modern olmaya başladığını düşünmektedirler.⁴⁸⁸ Bu kanadın temsilcileri, daha çok Teşkilat'ın temelini oluşturan profesyonel organizasyonlarla ilgili faaliyetlerden sorumludur. Bu yüzden sosyal modern metotlar ve propaganda eylemleri kendilerine çok tanıdıktır. Ayrıca pozisyon esnekliğine sahiptirler.⁴⁸⁹ Modernistler de tıpkı muhafazakârlar gibi Teşkilat'ın, sorumluluk gerektiren görevlerinde bulunmuşlardır. Modernist kanadın en ünlü temsilcileri: El-İryan, Abu el-Futuh, Muhtar Nur'dur.⁴⁹⁰ Modernistlerin görüşüne göre Müslüman Kardeşlerin reform programlarının en temel elementi, kendi siyasi partilerini kurmalarıdır. Modernistler, partinin, Teşkilat'ın ideolojilerini yaymada ve hedeflerini yerine getirmede kilit rol oynaması gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü Müslüman Kardeşlerin faaliyetleri, doğrudan politika hayatıyla ilişkili olmalıdır. Modernistler, Müslüman Kardeşlerin sadece siyasi partinin gelişimine farklı bir aşama getireceğini ve daha önceden kullanmalarına izin verilmeyen mücadele metotlarının, hedeflerini yerine getirmede kendilerine yardımcı olacağını düşünmektedirler.

Eski nesilden oluşan muhafazakâr kanat temsilcileri, modernistlerden farklı olarak partinin sadece Müslüman Kardeşlere hizmet etmesi ve halk siyasetinin dışına

⁴⁸⁶“Abdurrahman Ruşvan”, <http://ikhwanyouth.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

⁴⁸⁷Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.140-142

⁴⁸⁸ “Report on the Roots of Violent Islamist Extremism and Efforts to Counter it: The Muslim Brotherhood”, The Investigate Project on Terrorism. **State Committee on Homeland Security and Governmental Affairs**, July 10, 2008 <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/353.pdf> (25 Temmuz 2015)

⁴⁸⁹Robert S. Leiken, Steven Brooke, “The Moderate Muslim Brotherhood”

Foreign Affairs, March/April 2007, <http://www.foreignaffairs.com/articles/62453/robert-s-leiken-and-steven-brooke/the-moderate-muslim-brotherhood> (25 Temmuz 2015)

⁴⁹⁰ Bruce K. Rutherford, **Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World**, s.97-99

çıkılmaması gerektiğini düşünmektedirler. Muhafazakârlara göre, Teşkilat'ın faaliyetleri sosyal ilişkiler, eğitim ve insanlara sosyal yardım alanlarında gerçekleşmelidir.⁴⁹¹

Mısır Arap Cumhuriyeti'nin yaşama alanlarında modernleşme ve demokratikleşme gerekliliği, İslam hareketinin bu konudaki tutumlarını geliştirmeye ve değiştirmeye itmiştir. Bu tutum, Müslüman Kardeşlerin akıl hocası inisiyatifli girişiminde “Genel Reform Prensipleri” adlı dökümanda formüle edilmiştir. (Daha sonra reform girişimi olarak değiştirilmiştir). Belge 2004 yılının başında açıklandı ve Müslüman Kardeşlerin 2005 yılının sonunda yapılması gereken parlamento seçimlerine hazırlık için ilk aşamayı oluşturmuştur.

“Reform Girişimleri”nde Teşkilat, 4 kilit prensip belirtmiştir.

- 1) Mısır'da, Arap veya İslam âlemindeki herhangi bir şehirde yabancı hegemonya girişimlerine karşı durulmalıdır (Muhalefet olma).
- 2) Vatandaşlara özgür bir hayat imkânı sunmak, devletin ve toplumun kapsamlı refahı, ayrıca adalet, eşitlik ve istişare gibi prensiplerin uygulanmasını sağlamak için geniş çaplı bir reform yapılmalıdır.
- 3) Politik reformlar, devletin ve toplumun bütün alanlarında dönüşümün başlangıcı olmalıdır.
- 4) Reformlar kapsamlı olmalıdır, ülkenin siyasi güçleri ve bütün partiler bu sürece dahil edilmelidir.⁴⁹²

Teşkilat programda ayrıca, Mübarek Hükûmeti'ne reform yapma konusunda yardımcı olacağını belirtmiştir. Bu belgenin ilan edilmesi Arap dünyasında “Büyük Orta Doğu” adlı Amerikan projesinin aktif olarak tartışıldığı döneme denk gelmiştir.⁴⁹³ Mısırlı akademisyen H.Tammama'ya göre “Reform Girişimi” Müslüman Kardeşlerin, Amerikalıların demokratikleşme planı teklifine verdikleri cevap olmuştur. Teşkilat'ın

⁴⁹¹ Robert S. Leiken, Steven Brooke, “The Moderate Muslim Brotherhood”

Foreign Affairs, March/April 2007, <http://www.foreignaffairs.com/articles/62453/robert-s-leiken-and-steven-brooke/the-moderate-muslim-brotherhood> (25 Temmuz 2015)

⁴⁹² <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/78E610D2-2560-4541-A847-9738BC9A1D09.htm> (28 Temmuz 2015)

⁴⁹³ Daniel Brumberg, “Democratization Versus Liberalization in the Arab World”, **Dilemmas and Challenges for U.S. Foreign Policy. Strategic Studies Institute**, 2005

yöneticileri, birçok kez demokratikleşme süreci ile ilgili ABD projesinin Mısır'da ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinde kabul edilemez olduğunu ve Mısır'ın içindeki reformların "Müslüman kanunlarına uygun şekilde" gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁹⁴

"Reform Girişimi" Teşkilat'ın kendi görüşlerini, genel spektrum konularda sıralamasına rağmen, bu belgenin genel nitelik taşıdığını ve sadece birkaç belirli tekliften ibaret olduğunu belirtmek gerekmektedir. "İslam prensiplerini ve değerlerini" sık sık vurgulamak reformun gerçekleşmesinin ne kadar gerekli olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak istişare prensibinin uygulanması, faizin yasaklanması ve diğer bazı konular hariç, önerilen çözümler İslami özellikler hakkında tam bir fikir vermemektedir. Bunun dışında, bu belgenin metnine göre, Müslüman Kardeşlerin, Mısır toplumunda ve devletin bünyesinde meydana gelen birkaç akım ve çizgiyi aynı anda desteklediği görülmektedir. Müslüman Kardeşler, iktidarla iş birliği yapmaya hazır olduğunu açıklamakta ancak bununla beraber cumhurbaşkanının iktidarını kısıtlamaya da devam etmektedir. İslamı, Mısır hayatında her şeyin başına koymak gerektiğinden bahsetmekte ve aynı zamanda sosyal-demokrat ve Nasır fikrinin taraftarları gibi görünmektedir ama aynı zamanda da Batı liberal söylevine ait olan terminolojiyi kullanmaktadırlar (Demokrasi, çoğulculuk, sivil kurumlar gibi). Bu söylev ve terminoloji, Müslüman Kardeşlerin politikasının temelini, toplum ve Mısır iktidarının sempatisini kazanma hedefini belirtmiştir. İslamcılar bu şekilde, farklı siyasi geleneklere ait olan anlayışı, prensipleri ve fikirleri sentezleme ve özümseme kabiliyetinde olduklarını gösterdiler. Bu durum, onların Mısır'ın politika oyuncularında önemli bir yer edinmek için ciddi bir mücadeleye ne kadar hazır olduklarının göstergesidir. Fakat aralarında Batı, liberalizm, İslamizm, sosyal-demokrat, Nasirizm ve diğer fikirlerin pragmatik sentezini yapma yeteneği olan çok az insan vardır. Aynı zamanda "Reform Girişimi"nin içeriğinde Müslüman Kardeşler, İslam'ın, problemleri çözmede yeterince geniş imkânlarla sahip olduğunu düşünmekteydiler.⁴⁹⁵

Müslüman Kardeşlerin "Reform Girişimi" ilanı Mısır'da sosyal gerginliğin büyüdüğü zamana denk gelmiştir. 2000'li yıllara doğru ülkede, genelde Mısırlı işçilerin

⁴⁹⁴ Al Hussein Hamdy, "Muslim Brotherhood Submits Own Initiative for Reform", **Islam Online**, 4 March 2004, <http://www.islamonline.net/English/News/2004-03/04/article04.shtml> (28 temmuz 2015)

⁴⁹⁵ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.137

gerçekleştirdiği protesto serileri olmuştur. Onlar, bazı işverenlerin kendilerine sosyal haklarını vermek istememelerini ve çalışma alanlarındaki kısıtlama getirilmesinden kaynaklanan memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir.⁴⁹⁶ Protestoya katılanların görüşlerine göre, işçilerin durumunun kötüleşmesindeki asıl suçlu Ahmet Nazif’in başında bulunduğu bakanlar kuruludur.⁴⁹⁷ 2004 yılında protesto eylemlerinin sayısı rekor kırmıştır. Bununla beraber, protesto edenlerin çoğunu özel sektörde çalışanlar oluşturmaktadır.⁴⁹⁸

Protestoların ilk etapta sosyal motiflere göre organize edilmesine rağmen, “Kifaye” (Yeter) adlı Teşkilat’ın etkisiyle, gösteri sloganları yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Batılı gözlemcilerin bazıları, bu Teşkilat’ın Ukrayna’da bulunan “Turuncu Demokrasi Hareketi” Teşkilatı’nın bir analogu olduğunu düşünmektedirler.⁴⁹⁹ “Kifaye” 2004 yılının seçim arifesinde kurulmuştur ve ilk eylemlerini aynı yılın aralık ayında Halk Meclisi’nin önünde gerçekleştirmiştir. Bunun dışında 2005 yılında Mısır’ın 14 şehrinde de eylemler yapılmıştır.⁵⁰⁰ Sokak gösterilerine katılan göstericilerin ve bunlara sonradan dahil olan “Kifaye” Teşkilatı ve bunun gibi birçok muhalif grubun genel istekleri şöyledir: Siyasi reformların yapılması, Mısır Arap Cumhuriyeti’nde hayatın demokratikleşmesi, iktidarın Hüsnü Mübarek’ten oğlu Cemal’e geçmesine izin verilmemesi.⁵⁰¹

2004 yılındaki protestolar, Müslüman Kardeşlerin dikkatinden kaçmamış ve kendileri de bu gösterilere katılmışlardır. Fakat onların istekleri yasal olmayan siyasi hareketlerin istekleri kadar radikal değildir. Müslüman Kardeşler, siyasi reformların mevcut sistem içinde gerçekleşmesi ve ilk adım olarak da olağanüstü halin kaldırılması gerektiğini düşünmekteydiler. İslamcılarının dikkatli olmasını, Müslüman Kardeşlerin de gösterilere katılma isteğini, 2005 yılındaki seçim arifesinde iktidarla açıktan çatışmaya girmek

⁴⁹⁶ **Justice for All: The Struggle for Workers Rights in Egypt**, A Report by the Solidarity Center, February 2010, s.13

⁴⁹⁷ Amr Hamzawy, Marina Ottaway, “Protest Movements and Political Change in Egypt”, **Carnegie Endowment for International Peace, Policy Outlook**, <http://www.scribd.com/doc/47903579/Protest-Movements-and-Political-Change-in-the-Arab-World> (29 Temmuz 2015)

⁴⁹⁸ **Justice for All. The Struggle for Workers Rights in Egypt**, s.16

⁴⁹⁹ “Will the Kefaya movement be enough to change Egypt?“, **CafeBabel.com: The European Magazine**, 29 March 2005, <http://www.cafebabel.com/eng/article/13458/will-the-kifaya-movement-be-enough-to-change-egypt.html> (30 Temmuz 2015)

⁵⁰⁰ Ann M. Lesch, “Egypt’s Spring: Causes of the Revolution.” **Middle East Policy**, Vol. 18, No. 3, Fall 2011, s.43

⁵⁰¹ Maria Cristina Paciello, “Egypt: Changes and Challenges of Political Transition”, **Medpro Technical Report**, No. 4, May 2011, s.3

istememeleriyle açıklamak mümkündür. Bununla beraber Müslüman Kardeşler, sosyal protesto akımına ön ayak olmakta ve diğer muhalif hareketlerle ittifak kurmada aceleci davranmamaktadır. Bu, Teşkilat liderlerinin kendi organize ve hareket kabiliyetlerinden, ayrıca da tam zamanında ön plana çıktıklarından emin olmadıklarını ifade etmektedir.⁵⁰²

Müslüman Kardeşlerin yöneticileri arasında, son zamanlarda formalite olarak Mısır Arap Cumhuriyeti'nde yasal olmayan konumda bulunan Teşkilat'ın, devlet organlarının baskılarının devam ettiği şartlarda, millî seçimlere katılmalarıyla ilgili şüpheleri olanlar vardır. 1990'lı yıllarda Müslüman Kardeşleri politik hayattan men etmek, Teşkilat'ı daha az tehlikeli yapmamıştır. Ayrıca Teşkilat, ülkede yasama sürecinde manivela etkisini kaybetmiştir. Bunun dışında devlet, 1990'lı yıllarda Teşkilat'ın etki alanları olan sendikalardan ve sivil kurumlardan Müslüman Kardeşleri çıkarmak için kampanya başlatmıştır. Radikal İslamcılarla mücadele adı altında Mısır Hükûmeti, erişilebilir bütün metotları kullanarak rakipleri olan Müslüman Kardeşlerin etkisini azaltmak niyetindedir. Bu şartlarda Teşkilat yönetimi, ülke parlamentosuna girme ümidi taşıyan Müslüman Kardeşler üyelerinin, bağışıklık kazanabileceği halk politikasına dönme kararı almıştır.⁵⁰³

Müslüman Kardeşlerin yasama organındaki faaliyetlerini yenileme konumunda ısrarlı isteklerinin, iki temel olayla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Müslüman Kardeşlerin devlet kurumlarına girmeleri, kısmen de olsa iktidar tarafından gelen baskıdan korunma imkânı vermiştir. Seçimlere katılmak, Teşkilat'ın iktidara gelebilmek için yasal yöntemlerle mücadeleye hazır olduğunu ve sistematik güce dönüşme hedefinin gerçekleştiğini göstermiştir.

“Büyük Orta Doğu Demokratikleşme Projesi”ni realize etmek isteyen ABD baskısı altında olan Mısır'da, demokratik değişiklikler meydana gelmektedir. 25 Mayıs 2005 tarihinde Hüsnü Mübarek'in girişimiyle Mısır Anayasası'ndaki değişikliklerle ilgili referandum yapılmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı'nın önerisiyle 76 madde değişmiş ve 192 madde anayasaya yeni ilave olmuştur. Yeni düzenlemelere göre cumhurbaşkanını eskiden olduğu gibi parlamento değil, halk seçecektir. Mısırlılar, cumhurbaşkanlarını

⁵⁰²Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.124

⁵⁰³Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.121, Cenap Çakmak, “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?”, s.88-89

tek adaydan değil, birkaç aday arasından seçebilme şansına sahip oldular. Referanduma, oy kullanma hakkı olan nüfusun %54'ü katılmış oldu. Üstelik ülkenin kırsal kesimlerindeki katılım da dikkat çekicidir. Bazı muhalif grupların referandumu boykot etme çağrıları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Referandum karşıtları arasında “Kifaye” Teşkilatı’nın muhalif temsilcileri de bulunmaktadır. Muhalifler, referandum konusunda tamamen aynı fikirdedir ve sadece bir kere yeni yapılan düzenlemelerle ilgili itirazları olmuştur. Bu itirazlar daha çok bağımsız adaylar için getirilen zor şartlarla ilgilidir. Bir bağımsız adayın seçime katılabilmesi için Halk Meclisi’nden 65, Şura Konseyi’nden 25, yerel meclislerden de belli sayıda üyenin desteğini alması gerekmektedir ki bu da mümkün değildir.⁵⁰⁴

2005 senesi, Müslüman Kardeşler için şanslı bir yıldır. Bu başarı, belki yukarıda hatırlatılan, ABD baskısı altında bulunan bütün Orta Doğu’daki politik hayatın demokratikleşme süreci ile ilgilidir. Fakat Müslüman Kardeşlerin siyasi başarılarında, aktif olmalarının etkisi de büyüktür. Müslüman Kardeşler, Halk Meclisi seçimlerinde Mısır’ın partililik tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir başarıya imza atmıştır. Parlamentoda yaklaşık olarak %20’lik bir oranda yer almışlardır. Konu bağımsız adaylarla ilgilidir, Müslüman Kardeşlerin, açıktan onları desteklemelerine izin verilmiştir. Ayrıca seçmenler, Teşkilat’ın temsilcilerine oy verdiklerini bilmektedirler.⁵⁰⁵ Müslüman Kardeşlerin, 2005 yılındaki parlamento seçimlerinde elde ettikleri başarı, iktidarın beklediğinden de fazladır. Halk Meclisi’ne bu kadar çok sayıda girmeleri (Daha önce en fazla 2000 yılındaki parlamento seçimlerinde 17 milletvekili ile yer alabilmişlerdi) ve Mısır Arap Cumhuriyeti’nin tarihinde görülmemiş düzeyde geniş muhalefet bloğunun şekillenmesi, Teşkilat’ın politik güç olmalarında önemli bir basamağı teşkil etmiştir.⁵⁰⁶ Müslüman Kardeşler, ülkedeki yasama organını etkileyebilmek için eşi görülmemiş imkânlar elde etmiş ve Mısır’da kendini en önemli muhalefet olarak göstermiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşlerin zaferini iki durum gölgelemiştir: Teşkilat, yasal olmayan bir kuruluş olmaya devam etmiş, elde ettiği

⁵⁰⁴ Zafer Yılmaz, “Mısır 2005” **Ortadoğu Yıllığı 2005**, edit. Kemal İnat- Ali Balcı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s.202-203

⁵⁰⁵ Bruce K. Rutherford, “What Do Egypt’s Islamists Want? Moderate Islam and the Rise of Islamic Constitutionalism”, **Middle East Journal**, Vol. 60, No. 4 (Autumn, 2006), s.707-731

⁵⁰⁶ Zafer Yılmaz, “Mısır 2005” **Ortadoğu Yıllığı 2005**, s.206

başarı ise iktidar tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Bu kaygı Teşkilat'ın üyelerine yönelik yapılan baskıyı yeniden başlatmıştır.

Teşkilat'a yönelik, yöneticilerin açık baskısına rağmen, Müslüman Kardeşlerin parlamentobloğundaki faaliyetleri yeterince aktiftir. Müslüman Kardeşlerin parlamenterlerinin ilk yaptığı şey, halkın protesto amaçlı olarak Müslüman Kardeşlere verdiği oylar (İslamcılara değil, Demokrat Halk Partisi'ne karşı) nedeniyle değil, hedefleri ve sloganları devlet ve toplum tarafından talep edildiği için, Halk Meclisi'ne girdiklerini ispat etmek olmuştur. Müslüman Kardeşler, parlamentodaki çalışmalarının ilk yılında bu imajı iyi bir şekilde kullanabilmek için yeterince çaba harcamıştır.

Seçimlerde elde edilen bu başarının nedenleri arasında, Müslüman Kardeşlerin iyi bir organizasyon çalışması yapması ve Teşkilat'ın reform programlarının genel olarak laik partilerin seçim öncesi programlarından farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Müslüman Kardeşler; politika, ekonomi ve sosyal alanların yanı sıra uluslararası politikada da reform yapmayı önermiştir. Bununla beraber bu reformların yapılmasının gereksiniminin temelinde, İslami bakış açısı yatmaktadır.⁵⁰⁷ Teşkilat'ın ana görüşüne göre, temelinde İslam'a uyan etik ve ahlaki prensipler olmadan yapılan reformların hiçbirisi, geniş çapta bir başarı gösterememiştir. Müslüman Kardeşler, diğer partilerden farklı olarak kendi seçim programlarında değişimin insandan başlaması gerektiğine dikkat çekmişlerdir (ruhun değişimi). Müslüman Kardeşlerin İslam'a yönelik programı, laik partilerin büyük ölçüde birbirini tekrar eden program metinleriyle kıyaslanınca Teşkilat bu metinlere canlılık kazandırmış, aynı zamanda da belli bir karakter vermiştir.

Halk, iktidara yönelik tepkilerini protesto amaçlı oy kullanarak göstermiş ve oyların bir kısmını Müslüman Kardeşlere vererek onların başarısında önemli bir rol oynamıştır. Müslüman Kardeşlerin Halk Meclisi'ndeki imkânlarının sınırlı olmasına rağmen, burada yapmış oldukları çalışmalar dikkatten kaçmamıştır. Müslüman Kardeşler, politik ve sosyal konuları gündeme getirmeyi başarmış, ayrıca iktidara yönelik olarak yapılan eleştiriler, hiçbir zaman doğrudan cumhurbaşkanına karşı olmamıştır. Laik muhaliflerin pasifliklerini göz önünde bulundurarak 2000'li yılların ortalarına doğru Müslüman

⁵⁰⁷ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s. 117

Kardeşler Teşkilatı'nın Mısır Arap Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecinde aktif olarak yer aldığını söylemek mümkündür.

2007 yılında Cumhurbaşkanı Mübarek, anayasal düzeni güçlendirmek, demokratik gelişim sürecini derinleştirmek ve toplumun demokratikleşme sürecini desteklemek amacıyla yeni bir anayasa reformu yapacaklarını açıklamıştır.⁵⁰⁸ 35 milyon kayıtlı seçmenin 7 milyonunun yani %27.1'inin katılımıyla anayasa değişiklik paketi %75.9'la onaylandı.⁵⁰⁹ Bu, son yıllarda Mısır Anayasası'nda yapılan ikinci değişikliktir. Anayasa referandumunda 2007 yılında 34 değişiklik onaylanmıştır ve bunlardan 12'si çok önemlidir. Bu değişiklikler, seçim aşamalarını ve Müslüman Kardeşler gibi olan muhalif güçlerin etkilerini sınırlandırmakla ilgilidir. Mesela, Müslüman Kardeşler için en büyük darbe anayasaya dinle ilgili olan siyasi faaliyetlerin yasaklandığı paragrafın eklenmesi olmuştur. Bu yasak, Mısır Arap Cumhuriyeti'nin yasasında yer almaktadır fakat ilk kez anayasaya girmiştir. Değişikliklerde ayrıca terörle mücadele ve gizli servisin yetkilerinin genişletilmesi ile ilgili konular gündeme gelmiştir. Bu ise Mısır Devleti'nin, polis devleti tarafına doğru attığı bir adım olarak algılanmıştır.⁵¹⁰

2005 yılındaki seçimlerde Müslüman Kardeşlerin elde ettiği başarı nedeniyle hükûmet tarafından, Teşkilat üyelerine karşı yeni bir baskı dalgası başlatılmıştır. 2007 yılındaki anayasa değişiklikleri Müslüman Kardeşler tarafından, 2005 yılındaki başarılarını yok etmek için yapılan bir girişim olarak algılanmıştır. 2005-2007 yıllarını, Müslüman Kardeşler ile iktidar arasındaki ilişkilerin, ciddi anlamda kötüleştiği dönem olarak adlandırmak mümkündür. Hatta 2007 yılında Hüsnü Mübarek, dini eğilimleri nedeniyle Müslüman Kardeşlerin, Mısır'ın güvenliği için tehlike arz ettiğini açık olarak ifade etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Mübarek rejimi bir taraftan ülkedeki siyasi süreci demokratikleştirmek için çalışmalar yapılması, diğer taraftan da politik istikrarın korunması gerektiğini düşünmektedir. Cezayir'de 1991 yılında İslami bir kuruluşun seçimleri kazanıp neredeyse iktidara geçmek üzere olduğu görülmüştür. Bu durumun aynısının Mısır'da yaşanmasından korktukları için hükûmet, İslami muhalif güçlere kısıtlamalar getirmiştir. Bu şartlarda, Müslüman Kardeşlerin içerisinde, siyasette aktif

⁵⁰⁸ Bernard-Maugiron Nathalie, "The 2007 Constitutional Amendments in Egypt, and Their Implications on the Balance of Power", *Arab Law Quarterly*, Vol. 22, No. 4, (2008), s.398

⁵⁰⁹ Hasan Basri Yalçın, "Mısır 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*, edit. Kemal İnât- Muhittin Ataman v.d, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.229

⁵¹⁰ Hasan Basri Yalçın, "Mısır 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*, s.224-229

olmaya itiraz eden ve iç retorik sertleşmesine davetiye çıkaran muhafazakâr politika kanadı ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Müslüman Kardeşlerin parti programının içeriğinin yayınlanmasından sonra 2007 yılında Teşkilat'ta muhafazakârların etkisinin güçlendiği görülmektedir. Entelektüel ve sosyal çevrenin temsilcileri bu programı, Müslüman Kardeşleri demokrat ve reformcu çizgisinden uzaklaşmayı sembolize ettiği için eleştirmiştir. 2008 yılında Teşkilat, Belediye Seçimlerinin güvensiz olduğunu ve antidemokratik şartlarda adil seçimler yapılabileceğine inanmadıkları için, iktidarı boykot etme kararı almıştır.⁵¹¹

Böylece, 2007-2008 yıllarında Teşkilat, önceki yıllarda aktif olarak içerisinde bulundukları politikadan ve aynı zamanda hükûmet ile ilişkilerin bozulmasıyla hedeflenen çizgiden yavaş yavaş uzaklaşmıştır.⁵¹²

2007-2010 yılları arasında Müslüman Kardeşler, ülkenin politik güçleri ile izlenen iş birliği hedefini rafa kaldırmıştır. Müslüman Kardeşler, iç dinamiklerin sertleşmesi sonucunda 1990'lı yıllardan itibaren katıldığı Belediye Seçimlerini boykot etmiştir. Nisan 2007 yılında yapılan Belediye Seçimlerinin arifesinde Teşkilat'tan 800'den fazla aday ve taraftar tutuklanmıştır. Müslüman Kardeşlerin 5754 adayından sadece 498'i kayıtlara geçebilmiştir. Bu dönemde Teşkilat'ın içinde ayrılıklar artmış ve bunun sonucunda "Reformcu Kanat" adı verilen pozisyon zayıflamıştır. Müslüman Kardeşler, parlamento bloğundaki çalışmalarıyla ülkede siyasi rejime belirli bir katkıda bulunamamıştır. Müslüman Kardeşlere karşı devam eden baskıya rağmen, Teşkilat yönetimi, 2005 yılı seçimi arifesinde hükûmetin kuşkularını giderememiş ve potansiyel seçmenin gözü önünde itibarlarını iade ettirememiştir. Bunun dışında 21. yüzyılın ilk 10 yılı, iktidarı eleştirmede büyük bir kararlılık ve tutarlılık gösteren sosyo-politik muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Fakat bu hareketlerin hiçbiri Müslüman Kardeşlerle ne teşkilat ne de ideolojik olarak kıyaslanamamaktadır. Ayrıca bu süreçte Müslüman Kardeşlersokak protestolarının lideri olmayı bırakmıştır.⁵¹³ Her şeye rağmen 2011

⁵¹¹ İsmail Numan Telci, "Mısır 2008" **Ortadoğu Yıllığı 2008**, edit. Kemal İnât- Muhittin Ataman vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.211-212

⁵¹² Bernard-Maugiron Nathalie, "The 2007 Constitutional Amendments in Egypt, and Their Implications on the Balance of Power", s. 416

⁵¹³ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.122-124

olaylarına kadar Teşkilat'ın içinde, yaşlı liderlerin temkin-teyakkuz çizgisi hakim olmaya devam ettiği görülmektedir.

2009 yılının sonu 2010 yılının başı, muhafazakâr kanat üyeleri, iç seçimin sonucunda, modernistler akımının önde gelen temsilcilerini iktidardan uzaklaştırmayı başarmıştır. Müslüman Kardeşlerin yeni akıl hocası, muhafazakârların temsilcilerinden biri olan Muhammed Bedii olmuştur. Abu al Futuh ve M. Habib gibi modernistlerin önde gelen temsilcilerinden bazıları, Teşkilat'ın genel yönetim organından ayrılmıştır. Bunun dışında yönetim organının yeni kadrosunun çoğunluğu 50 yaşının üstündedir. İç seçimlerin sonucunda, Müslüman Kardeşlerin genç nesline “Yukarıya giden yol size kapalı.” mesajı verilmektedir. Teşkilat'ta personel hareketliliğinin eksikliği ve üst kademelerdeki durgunluk, Müslüman Kardeşleri gerçekten muhalefet olarak görmek isteyen Hareket'in, genç aktif üyelerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Mısır rejiminin demokratikleşmeye ve girişkenliğe ihtiyacı olduğu gibi, hükûmetin en büyük rakibi olan ve hükûmeti demokratik olmamakla eleştiren Müslüman Kardeşlerin de buna ihtiyacı vardır.⁵¹⁴

Kendi içindeki mücadeleye dalan Müslüman Kardeşler, halkın desteğini giderek kaybetmeye başlamıştır. Sonuç olarak 2000'li yılların başında sosyal hareket olma kabiliyetinin önemli araçlarını kaybetmişlerdir ve 2005 yılında Müslüman Kardeşlerin elde ettiği siyasi başarı, Mısır'daki muhalif güçlerin büyümesine neden olmuştur. İktidar, Müslüman Kardeşlerin toplum, öğrenci ve sendikalarındaki etkisini azaltmayı başarmıştır. Hayırseverlik Alanı'nda Müslüman Kardeşler, önceki yıllarda nüfusun fakir olan kesiminden destek alabilmektedir, şimdi ise kontrol tamamen hükûmet kurumlarına geçmiştir. Bağımsız İslami hayırseverlik kurumlarının Müslüman Kardeşlerle olan ilişkisi oldukça kısa ömürlü olmuştur. Bunun dışında Müslüman Kardeşlerden sosyal yardım alanlar, nüfusun fakir olan kesimin aksine, varlıklı gruplar olmuştur. Yoksul şehir halkıyla olan bağlar kopunca çoğunluğu kırsal kesimden olan, ayrıca genç gruplarla boşluğu doldurmaya çalışan Müslüman Kardeşler, eski yıllara kıyasla 2000'li yıllarda neredeyse sosyal protestoların hiçbirine katılmamıştır. Bu

⁵¹⁴ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.152

durum Müslüman Kardeşlerin iktidarla iş birliği içine girdiği ile ilgili diğer bir söylentinin doğmasına neden olmuştur.⁵¹⁵

Müslüman Kardeşler, son zamanlarda özellikle de nüfusun eğitilmiş fakat işsiz olan gençlerin oluşturduğu, fakir kesimden gelen desteği kaybetmeye başlamıştır. 1990'lı yılların ilk yarısında Müslüman Kardeşler için sosyal faaliyetler ve hayırseverlik faaliyetleri etkili hareket kabiliyeti aracı iken 2000'li yıllarda tamamen bundan yoksun kalmışlardır. 21. yüzyılın başlarında Müslüman Kardeşlerin iç krizi, farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu iç kriz, Müslüman Kardeşleri, ortaya çıkan çağrılara operatif ve etkili bir şekilde tepki verme imkânından yoksun bırakmıştır. Bütün bunlar Müslüman Kardeşleri parlamento seçimleri öncesi çok zor bir duruma düşürmüştür. Gözlemciler göre, Müslüman Kardeşlerin 2005 yılında kazandıkları başarıyı bu seçimlerde tekrar elde etme şansı neredeyse imkânsızdır. Teşkilat üyeleri, zayıflıklarını hissedip belediyelerin başında bulunan Mısır Hükûmeti'ni suçlayarak 2010 yılında gerçekleşen ikinci, üçüncü tur parlamento seçimlerini boykot etmişlerdir. Müslüman Kardeşler 2010 yılındaki parlamento seçimlerine kompleks problemlerle gelmiş ve sonucunda, ülkenin parti hayatından çıkarılmıştır.

2005 yılının seçim arifesinde Mısır halkı, reform ve yenilenme arzusu içindeyken 2010 yılında yeni hükûmetin herhangi bir köklü değişiklik yapacak durumda olmadığını anlamıştır. Geçen 5 yıl, muhalefet için yeni bir umut yerine, hayal kırıklığı ve beyhude bir mücadelenin yorgunluğunu getirmiştir. Seçim sonucunda UDP %83'lük bir çoğunluk sağlayarak parlamentodaki 508 sandalyenin 420'sini kazanmıştır. Bir önceki parlamentonun %23'ünü oluşturan muhalifler bu seçimde %3'e karşılık gelen 16 sandalye kazanmışlardır.⁵¹⁶

Seçim sonuçları, birçoklarını şaşırtmazken katılımın düşüklüğü önemli bazı mesajlar içermektedir. Resmi rakamlar, katılımın ilk turda %35, ikinci turda ise %27 civarında olduğunu belirtirken ulusal ve uluslararası bağımsız gözlemciler bu rakamların sırasıyla %15 ve %10 civarında olduğunu iddia etmiştir. Her iki durumda da seçmenlerin oy vermeyi bile gereksiz gördüklerinden sandık başına gitmediklerini söylemek

⁵¹⁵ Carry Rozefski Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.123

⁵¹⁶ İsmail Numan Telci, "Mısır 2010", *Ortadoğu Yıllığı 2010*, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman vd., Açılım Yayınları, İstanbul, 2011, s.234

mümkündür. Bu da 30 yıllık Mübarek Yönetimi'ne duyulan güvensizlik ve hoşnutsuzluğun bir işareti olarak yorumlanabilir. Seçim sonuçlarının herhangi bir değişiklik getirmeyeceğinin, rejimin baskıcı ve hileci karakterinin süreceğinin farkında olan Mısırlılar, oy kullanmaya bile gitmeyerek bir nevi Mübarek Yönetimi'ne “Artık süren doldu, değişim vakti geldi.” mesajını vermiştir denilebilir.⁵¹⁷

Müslüman Kardeşler yönetimi içinde de benzer duygular hakimdir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın hükûmete açık destek vermesi, devlet tarafından Teşkilat'ın üyelerine yapılan baskıyı azaltacağı yerde aksine daha da artırdığı görülmüştür. Müslüman Kardeşlerin söylediğine göre, bir ay içinde (ekim-kasım) Teşkilat'ın 550 üyesi tutuklanmıştır. Bunların 3'ü kadın ve 5'i Halk Meclisi'nin seçimlerine girecek olan potansiyel adaydır.⁵¹⁸

2010 yılı seçimleri, ihlallerin bulunduğu bir ortamda gerçekleşmiştir.⁵¹⁹ Ve bütün muhalefet partileri için yenilgi getirmiştir fakat İslamcıların başarısız oluşları daha alışılabilir bir durumdur. Müslüman Kardeşlerin 5 yıl önce seçimlerde göstermiş olduğu başarıdan sonra birçok kişi, sosyal faaliyetlerde aktif olmaları sayesinde, geniş kitlelere hareket kabiliyeti getirme yeteneğine sahip olduklarını ve geniş sistemli muhalefete dönüşeceklerini beklemektedir.⁵²⁰ 2010 yılı arifesinde yapılan tahminlere göre Müslüman Kardeşlere yeni parlamentoda 30 üye geleceği düşünülmektedir.⁵²¹ Ne var ki, seçim sonuçları az teselli verici niteliktedir, Halk Meclisi'ne Müslüman Kardeşlerin sadece bir adayı girmiştir. Sekülerist Muhalefet Parti temsilcilerinin 15 üyesi Meclis'e girmiş ve geri kalan bütün koltuklar iktidarda bulunan Demokrat Halk Partisi'ne gitmiştir.⁵²² Böylelikle 5 yıl önce siyasi anlamda tırmanışa geçen İslamcılar,

⁵¹⁷ İsmail Numan Telci, “Mısır 2010”, **Ortadoğu Yıllığı 2010**, s.234

⁵¹⁸ Amr Hamzawy, Michele Dunne, “Brotherhood Enters Elections in a Weakened State”, **Carnegie Endowment for International Peace. Guide to Egypt's Transition**, <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/11/15/brotherhood-enters-elections-in-a-weakened-state> (16 Ağustos 2015)

⁵¹⁹ “Violations Marred 2010 Parliamentary Elections, Says Watchdog”, **Ahramonline**, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/105/3636/Egypt/Elections-/Violations-marred--parliamentary-elections,-says-w.aspx> (16 Ağustos 2015)

⁵²⁰ Samer Shehata, Joshua Stacher, “The Brotherhood Goes to Parliament”, **Middle East Report**, No. 240, Life under Siege, 2006, s.32–39

⁵²¹ Scott R. The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State. Stanford: Stanford University Press, 2010. s. 51

⁵²² Ashraf Swelam, “Egypt's 2010 Parliamentary Elections: The Landslide”, **Egypt's International Economic Forum, Occasional papers**, January 2011, <http://www.yale.edu/worldfellows/fellows/documents/OccasionalPaper2-Egypt2010ParliamentaryElectionsTheLandslide.pdf> (17 Ağustos 2015)

yeniden parti hayatına girmekten yoksun kalmıştır. Mısır'daki muhalefetin halk desteğine sahip olmasına rağmen başarılı olamamasında Mübarek'in baskıcı yönetimi kadar onların da eksiklikleri vardır. Gerçek bir muhalefet yapacak platform kuramamaları, vizyon eksikliği, demokratikleşme yönünde yeterince kamuoyu oluşturmamaları, birinci önceliklerini belirleyememeleri bu eksikliklerden bazılarıdır.⁵²³

Ne var ki, Mısır Arap Cumhuriyeti'nde Müslüman Kardeşlerin etkisi birkaç yıl içinde azalmıştır. Son seçimlerdeki başarısızlıklarının tek sebebi devlet tarafından gördükleri baskı değildir. Son zamanlarda Teşkilat'ın hareket kabiliyeti önemli ölçüde azalmıştır. Bunun sebebi ise sosyal protestolara katılmayı bırakmalarıdır. Gösterilerin çoğu, diğer muhalif partilerin sloganlarıyla yapılmaya başlanmıştır. (Kifaye 6 Nisan Gençliği). Müslüman Kardeşler, bu protestolara genelde pasif olarak katılmışlardır.⁵²⁴

Son birkaç yıl, Teşkilat'ın yapmış olduğu sosyal etkinlikler ve hayırseverlik faaliyetleriyle ilgili hiçbir şey duyulmamıştır. Müslüman Kardeşler, sosyal faaliyetlerinin doruğuna 1930-1940'lı yıllarda ulaşmıştır. 1950 yılında Teşkilat dağıldıktan sonra Müslüman Kardeşlerin faaliyetleri de yok olmuştur. Yeni yapılan çalışmalarda 1970'li yılların ikinci yarısında özellikle 1980'li yıllarda, Müslüman Kardeşlerle olan bağlarından hiç bahsedilmemiş olan İslami hayırsever finans kurumlarına suni canlılık gelmiştir. Hareket'in sosyal faaliyetlerde akılda kalan son ve en parlak olay, 1992 yılında meydana gelen depremde, kısa bir süre içinde mağdurların ihtiyacını giderecek gelişmiş bir yardım ağı organize etmeleridir. Bugünkü şartlarda Müslüman Kardeşlerle bağlantılı olan hayırseverlik kurumu olarak sadece "İslami Tıp Birliği"ni sayılabilir. Hayırseverlik kurumlarının çoğu, devletsağlık ve eğitim bakanlığına bağlıdır ve Teşkilat'la hiçbir şekilde bir bağ kurmaları mümkün değildir. Diğer İslami tıp kuruluşlarının Müslüman Kardeşlerle bağı bilinmemektedir.⁵²⁵ İtalyan akademisyen D. Pioppi'ye göre Müslüman Kardeşler, Nasır Dönemi'nin baskısından

⁵²³ İsmail Numan Telci, "Mısır 2009", **Ortadoğu Yıllığı 2009**, edit. Kemal İnât- Muhittin Ataman vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s.206

⁵²⁴ Daniela Pioppi, "Is There an Islamist Alternative in Egypt?", **Istituto Affari Internazionali**, IAI Working papers, February 2011, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiwpl103.pdf> (18 ağustos 2015)

⁵²⁵ J. A. Clark "Democratization and Social Islam: A Case Study of the Islamic Health Clinics in Cairo", **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, Vol.1, Theoretical Perspectives, Lynne Rienner Publishers, London, 1995, s.167-186

sonra hiçbir zaman 1930-40'lı yıllardaki başarısına ulaşamamıştır. Bunun dışında, Teşkilat'ın yardım yaptıkları kişiler fakir kesimden ziyade orta ve hatta üst sınıftandır.⁵²⁶

Müslüman Kardeşler, iktidarı yeteri kadar demokrat ve girişken olmadığı için eleştirmiştir fakat Teşkilat'ın da bu özelliklere ihtiyacı vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi son iç seçimlerde muhafazakâr kanadı kazanmış, bu da Müslüman Kardeşlerin genç üyeleri arasında memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Son yıllarda Müslüman Kardeşlerin 20-30 yaş aralığında olan ve Teşkilat'ın üst kademelerinde eski üyeler bulunmasından dolayı buradaki pozisyonlara geçmeleri mümkün olmayan genç bir nesil yetişmiştir. İç hareket kabiliyetinin eksikliği ve bunun gerçekleşmesi için imkânların yeteri kadar olmaması, genç ve aktif grup üyeleri için endişe konusu olmuş ve Teşkilat'ın, devlet seviyesinde temel problemleri çözebileceği noktasında güven eksikliği oluşmuştur.

Teşkilat'ın programı 2004 yılından bu yana hiç yenilenmemiştir. Son yıllarda çok küçük değişiklikler yapılmış fakat geniş çaplı olmadıkları için pek fark edilmemiştir. Devletin ve toplumun gelişmesi konusuyla ilgili olan sosyo-politik tartışmanın Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın içinde olmadığına şahit oldular. Bunun dışında Müslüman Kardeşler, Mısır Arap Cumhuriyeti'nin, diğer Arap ve Müslüman ülkelerin dindar elit kesiminin ve entelektüel temsilcilerinin, kendisi için önemli olan bir teklifi tartışmak üzere dikkatlerini çekmeyi başaramamıştır. 2007 yılında Teşkilat'ın parti programında kabul edilen eleştiriler onlar için ders olmamıştır.

Öyle ki Müslüman Kardeşler kendi hareket kabiliyetlerinin zayıflığını seçim arifesinde fark etmiş oldular ve 1. turdan sonra seçimlere katılma kararlarından vazgeçmiştir.⁵²⁷ Kendi gücünden emin olmayan Müslüman Kardeşler, 508 koltuklu parlamentoda Halk Meclisi seçimlerine girmesi için 135 aday yönlendirmiştir. 2005 yılında Teşkilat'ın adayı çok, milletvekili koltuğu ise azdı. 160'ya 440 gibi bir rakam ve yaklaşık olarak Müslüman Kardeşlerin beşte biri kayıt işlemlerinin sonucunda diskalifiye

⁵²⁶ Pioppi D. **Is There an Islamist Alternative in Egypt?**, s.8-9.

⁵²⁷ "Egypt Brotherhood Seeks int'l Support Over "Rigged" Votes", **Reuters**, <http://www.reuters.com/article/2010/12/12/ozatp-egypt-brotherhood-idAFJOE6BB00320101212> (25 Ağustos 2015)

edilmiştir.⁵²⁸Böylece, seçim arifesinde 5 yıl öncesine göre çok daha zayıf bir konumda olduklarını anlamışlardır.

Müslüman Kardeşlerin şanssızlığı seçim öncesinde ve seçime girerken iktidarın baskıcı yöntemleri değil, Teşkilat'ın geçmiş yıllardaki iç gelişim özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Teşkilat, Arap Baharı'nın arifesinde hem iç hem de dış düzende ciddi zorluklar yaşamıştır. Bu da Müslüman Kardeşlerin, 2010 yılının sonunda Mübarek Devri'nin son parlamento seçimlerinde yenilmesine neden olmuştur. Bu seçimlerde iktidarda bulunan Ulusal Demokrat Parti % 83'lük oyla 420 milletvekili almıştır. Oyların %14'ünü bağımsız adaylar almış, muhalif güçler ise sadece %3'lük oy alabilmişlerdir.⁵²⁹

Dikkat çekici bir diğer mesele de son zamanlarda Müslüman Kardeşlerin lider kadrolarının ve yüksek konsey üyelerinin çoğunlukla kırsal kesimden gelen insanlardan oluşmasıdır. Bazı yorumculara göre bunun sebebi, kırsal kesimden gelen insanların daha uysal yaklaşması ve daha itaatkâr olmalarıdır. Hossam Tammam bu konuda şöyle bir görüş bildirmektedir:

“Geçmiş birkaç yılda, Müslüman Kardeşlerde kırsal kültür hakimiyeti oluşmuştur. Tonu giderek daha bir ataerkil oluyor ve üyelerin üstlerine hürmet anlayışı giderek daha da kırsal kültürle özdeşleştiriyordu. Onları, en üst düzey yöneticilerine karşı ‘Hacı Amca’, ‘Hacı Ağabey’ şeklinde hitap ederken ve sıklıkla üst düzey liderlerin ellerini öperken görebilirsiniz. Müslüman Kardeşler üyesi bir parlamenterin, liderlerinin elini halk içinde öpmesinden bu yana çok uzun zaman olmadı.” Son yıllarda Müslüman Kardeşler üyeleri arasında dikkat çeken başka bir fikri akım da Selefilik anlayışının nüfuz etmesidir. Selefî din adamlarının vaazları ve uydulardan yapılan yayınlar, gençler arasında özellikle fakir bölgelerde etkili olmuştur. Müslüman Kardeşler arasında yayılma sebebi ise belki de bazı gençlerin siyasi çabalardan yaşadığı hayal kırıklığının yansımasıdır. Sonuçta bu akım, tesir ettiği insanları yaşadıkları toplumdan iyice soyutlayan bir etki oluşturmuştur. Abd al-Mun'im Mahmoud bu durumu şöyle dile getirmiştir: “Selefiler çok tutucudurlar; camiye giderler, televizyon seyretmezler, kendi küçük daireleri içinde kalırlar. Sanki kutu içinde yaşanan bir hayat tarzı gibidir.

⁵²⁸Hamzawy A., Dunne M., “Brotherhood Enters Elections in a Weakened State”

⁵²⁹Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.150

Kutunun dışına nasıl çıkacağını bilmezler ve kutunun dışında bir hayat olabileceğini hayal etmezler. Kutunun dışına çıkarlarsa da kendilerini yabancılaşmış hissederek ve hemen geri dönmek isterler.”⁵³⁰

⁵³⁰ Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.143-144

BÖLÜM4: MISIR'DA ARAP BAHARI VE MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN ROLÜ

Soğuk savaş, bilindiği üzere temelde bir güvenlik düzenidir. Bu düzenin sona erışı, güvenlik kavramında ve uluslararası güvenliğin yapısında öyle büyük bir dönüşüm meydana getirmiştir ve üzerinden çokça zaman geçmesine rağmen, bugünkü uluslararası sistemin güvenlik düzenini tanımlamak ve işleyişini somutlaştırmak oldukça zorlaşmıştır. Bu durumda güvenliğin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Artık güvenliği sadece dışarıdan gelen bir askeri tehdit olarak algılamak doğru değildir. Günümüzde, insanların sosyo-ekonomik açıdan yeterli koşullarda hayatını sürdürme, sahip olduğu kültürel kimliği koruyabilme ve yaşama hakkı gibi birtakım unsurlar güvenlik kavramına girmektedir. Bu hakları tehdit eden faktörler, sadece askeri tehditler ya da çatışma durumunda ortaya çıkan faktörler değildir. Bu faktörler, barış ortamında da askeri olmayan şekilde ortaya çıkabilmektedir. İşte böyle bir dönemde Arap Baharı'nın başlaması bölgedeki devletleri derinden etkilemiş hatta bazılarında güvenliğin görünümünü tamamen değiştirmiş ve bütün Orta Doğu coğrafyasına yayılacak bir halk hareketine yönelik beklentileri artırmıştır.

Soğuksavaş dönemindeki güvenlik tehditlerine karşı alınacak tedbirler yeterli olurken yeni dönemde ortaya çıkan tehditlere ya da gelişmelere karşı aynı önlemler etkili olamamaktadır. Günümüzde, yeni güvenlik tehditlerine karşı klasik tedbirlerin yanı sıra, ekonomik, sosyal, kültürel ve insani önlemlerin de alınması gerekmektedir. Zira Mısır örneğinde konuyu ele alırsak halk ayaklanmalarının Mısır'da kendini göstermesinden bu yana Mübarek yönetiminin birtakım güvenlik tehditlerini bertaraf etmek için halka karşı uyguladığı politikalar, ülkede istikrarı sağlamaktan ziyade mevcut düzeni daha da zora sokmuştur.

Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi üç aşamada analiz edilecektir. Öncelikle sorun tanımlanarak mevcut durum incelenecek, ikinci olarak iç ve dış aktörlere değinilecek ve üçüncü olarak da Mısır Devrimi'ndeki stratejik hedefler vurgulanacaktır.

4.1 Arap Baharı Sürecinde Hüsnü Mübarek Politikaları

25 Ocak 2011'de aleyhinde yükselen protestolar neticesinde halkın tepkisine karşı koyamayacağını anlayan Mübarek, önce uzun süre atama yapmadığı Devlet Başkan

Yardımcılığı'na Ömer Süleyman'ı getirmiştir. Ardından Mısır'da ölmek istediğini ve 2011 Devlet Başkanlığı seçimlerine katılmayacağını ilan etmiştir. Ancak ilk planda koltuğunu bırakmaya hemen yanaşmasa da Mısırlıların ısrarlı tepkilerine daha fazla dayanamayarak, 11 Şubat 2011 tarihinde istifa ettiğini duyurmuştur. Mübarek'in gidişi ile yetkilerini devrettiği Yüksek Askeri Konsey, Mısır siyasi idaresinin başıdır. Yüksek Askeri Konsey, Mübarek döneminde Savunma Bakanı olan Hüseyin Tantavi'yi yetki devri sonrasında Devlet Başkanı olarak atamıştır.⁵³¹

1981 yılından itibaren Mısır'da yönetimi elinde bulunduran Hüsnü Mübarek, Tahrir Meydanı'nı dolduran kalabalıklara karşı yürüttüğü strateji ile yönetimi bırakmayacağını işaretlerini vermiştir. Mısırlı gençlerin özgürlük, refah ve demokrasi isteğine karşı Mübarek daha fazla dayanamayarak cumhurbaşkanlığından ayrılmak zorunda kalmıştır. 25 Ocak-2 Şubat gösterileri ile bir devrim gerçekleştiren Mısır halkını tüm dünya takdir ve saygıyla takip etmiştir. Mısır Devrimi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın otoriter rejimlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu anlamda Tahrir Devrimi, otoriter yönetimler altında ezilen Arap halklarının tepki vermesine neden olmuş, demokrasi arzularını harekete geçirmiştir.⁵³²

Ülkeyi otuz yıldır âdeta demirden bir yumrukla yöneten Hüsnü Mübarek, 11 Şubat 2011'de yetkilerini orduya devrettiğini açıklamıştır.⁵³³ Yetkilerin devredildiği kurumun ordu olması, bir polemik gibi görünse de bir diktatörün artık tarihe karışması daha önemli bir gelişmedir.

4.2 Mısır'da Arap Baharı'nı Tetikleyen Etkenler

4.2.1 Sosyo-Ekonomik Etkenler

Orta Doğu'nun sosyo-kültürel yapısına ve tarihine az çok vakıf olan bir insan Mısır'daki olaylara baktığında öncelikle “Neden bu olaylar şimdi ortaya çıkıyor?”

⁵³¹ Halil İbrahim Canbegi, *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*, s.163

⁵³² İsmail Numan Telci, “Mısır 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, edit. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Yayınları, İstanbul, s.217

⁵³³ İsmail Numan Telci, *Mısır Devrimi Sözlüğü*, Açılım Yayınları, İstanbul, 2013, s.18, İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, s.221, İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, edit. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Yayınları, İstanbul, s.188, Armağan Gözkaman, “Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Mısır Politikalarına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, edit. Armağan Gözkaman, Perihan Paksoy, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s.206

yerine, “Niye bu kadar zaman bu olaylar olmadı?” sorusunu soracaktır. Sürekli yükselen fiyatlar, hiçbir hakkı koruma altında olmayan ezilmiş fakir çoğunluk; yıllardır uygulanan baskıcı bir zümrenin otoritesine dayalı, adaletsiz ve polis baskısıyla ayakta duran bir rejimin hüküm sürmesi, fakir çoğunluğun en düşük ücretle çalışması yakınmalara neden olmuştur. Zenginler ile fakirler arasındaki derin uçurum her geçen gün büyümüş; zenginler dar sokaklı, kirli varoş semtlerden uzak lüks ortamlar oluşturma peşindeyken, fakir halk ise açlığını giderecek kadar da olsa geçim derdine düşmüştür.⁵³⁴Yaklaşık 90 milyon nüfusun yaşadığı Mısır’da nüfusun yarısı günlük 2 dolarlık gelirle hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Yolsuzluklar ve demokratik olmayan yönetim halkın gelecek beklentilerininide tüketmiştir. İstihdam, işsizlik ve yolsuzluk Mısır’ın en temel problemleridir. Bu problemler Mübarek rejimine karşı ciddi bir antipati oluşturmuştur.⁵³⁵

Mübarek Dönemi’nde rüşvet, yolsuzluk ve siyasi baskılar yıllar boyunca katlanarak devam etmiştir. Bunun sonucunda güce ve servete hakim %10’luk bir zümre oluşmuştur. Diğer bir yanda ise fakirlik hatta açlık sınırının altında yaşayan bir çoğunluk oluşturmuştur. Mısır, yolsuzluk indeksine göre 178 ülke arasında 98. sırada yer almaktadır. Ülkenin bir diğer sorunuda “ahbab-çavuş” ilişkisi olarakta isimlendirilen müzmin kapitalist yapıdır. Parlamento üyelerinin çoğu imtiyaz sahibi güçlü iş adamlarıdır. Yolsuzlukla suçlanan iş adamlarının büyük çoğunluğu iktidar partisinin üyeleridir. Milletvekili seçilmek Mısır’da yapılabilecek en kazançlı yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir.⁵³⁶

Mübarek rejimi, ezilen halk kitlelerine rağmen sistemi kendi kendini koruması üzerine bina etmiştir. Bu durum, millî bir amaç gütmekten çok uzak, kendine hizmet eden bir diktatorya doğurmuştur. Yıllarca bireysel özgürlükler, sistem tarafından yok edilmiş ve birey hakları sistemin başındaki ortakların çıkarlarını beslemek üzere önlerine

⁵³⁴ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?” **Crisis Group Middle East/North Africa Report**, No:101, 24 February 2011, s.1. Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, Mana Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s.108-111, Fulya Atacan, “ Mısır’da 25 Ocak Devrimi’nin Arka Planı: Ekmek, Hürriyet, Adalet”, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.103-116

⁵³⁵ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, **IMPR Rapor**, No:6, 2011, s.8-9

⁵³⁶ Murat Aktaş, “Arap Baharı ve Ortadoğu’da Demokrasi Sorunu”, **Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, edit. Murat Aktaş, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s.63,

sunulmuştur. Fakir halk dahada fakirleşirken otoriteler, sömürdükleri sosyal yapının üzerine yeni çıkar kaynakları inşa etmeye çalışmıştır. 1952’de gerçekleşen devrimden bu yana halkın işlettiği topraklar, rejime yakın durumdaki varlıklı aileler tarafından değişik yollarla ele geçiriliyordu. Farklı siyasi ve ekonomik görüşe sahip kitlelerin ortak şikâyeti; politik güç durumundaki Mübarek rejimi ile ekonomik güç durumundaki iş dünyasının kaynaşp sürekli birbirini beslemesiydi. Bu iki güç, vahşice ülkenin zenginliklerini sömürüyor ve halkın özgürlüğünü ve haysiyetini zorla elinden alıyordu. Bu duruma karşı biriken kızgınlık, ekonomik sıkıntılarla boğuşan halkın sosyal medya ortamlarında daha sonra da sokak hareketlerinde tepkisini ortaya koymaya başlamasıyla gözle görülür bir tepkiye büründü. Ekonomik anlamda ilk büyük sokak hareketi 2008 yılında tarihe 6 Nisan Hareketi olarak geçti. İş durdurma eylemleri yapıldı ve bir Nil Deltası kasabası olan Mahalla al-Kubra’da⁵³⁷ şiddetli çatışmalar görüldü. Halk, yükselen gıda fiyatlarına ve sert polis müdahalesine tepkisini ortaya koydu.⁵³⁸

Bir araya gelip ortak hareket etmeye başlayan “Hepimiz Halid Said’iz”⁵³⁹ grubu da etkin gruplardan birisi oldu. Bu grup daha çok sanal bir grup olmakla birlikte, 2011 Ocak gösterilerinde etkin rol aldı. 25 Ocak 2011’de, 6 Nisan Gençlik Hareketi, Eymen Nur’un⁵⁴⁰ Al-Ghad Partisi, Demokratik Taraf Partisi, Kifaye Hareketi,⁵⁴¹ Halid Said Destekçileri, El Baradei’nin desteklediği Değişim İçin Ulusal Birlik⁵⁴² ve bazı

⁵³⁷ Mısır’da başkaldırı ve grev denildiğinde ilk akla gelen şehirlerden biridir. Mübarek rejimini devirmeye yönelik eylemlerin öncüsü olan şehirdir. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.203-206

⁵³⁸ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.1

⁵³⁹ İskenderiye şehrinde polis tarafından Halit Said isimli bir gencin öldürülmesi halkta polis şiddetine karşı bir tepki doğurmuştur. Bu tepkiye karşılık da halk, artık sessiz kalınmaması noktasında hemfikir olmuştur. Bu süreçte 19 Temmuz 2010’da “Hepimiz Halit Said’iz”, (We are all Khalid Said) sosyal örgütlenmesi kurulmuştur. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.145-149, Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, s.13-14

⁵⁴⁰ Eymen Nur, Mısır siyasetinde 30 yıldan fazla süren Hüsnü Mübarek yönetimi boyunca en ciddi muhalif aktörlerden birisidir. 2004 yılında kurduğu El- Ghad (Yarın) Partisi ile siyaset hayatına atılmış, kısıtlı imkânlarla muhalefet etmiştir. Hüsnü Mübarek’e karşı gösterilerde en ön saflarda yer almıştır. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.135-138

⁵⁴¹ Kifaye Hareketi’nin temelleri 2004 yılı Kasım ayında Wasat Partisi lideri Ebu El-İla Madi’nin evinde toplanan 300 kadar farklı görüşlü entelektüelin Mübarek karşıtı bir muhalif hareket kurma girişimi ile atılmıştır. Grup, dönemin şartlarında atılması güç sloganlarla Başkan Hüsnü Mübarek ve rejimini protesto edip “Yeter” (Kifaye) diyerek ilk önemli eylemini yapmıştır. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.197-201, Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, s.14-15

⁵⁴² Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığını (UAEA-29 Temmuz 1957 yılında kurulan, BM ile eş güdümlü çalışan özerk bir kuruluştur. Merkezi Viyana’da bulunan kuruluşun temel amacı nükleer silahların yayılmasını önlemek, barışçıl yollardan kullanımını sağlamaktır.) yürüten ve 2010 yılında görevi sona eren Muhammed El-Baradei, ülkesi Mısır’a dönerek Mübarek karşıtı muhalif unsurları bir çatı altında toplamaya çalışmıştır. Henüz devrim gösterilerinden söz edilmezken Mısır’a dönüş yapan Baradei’nin amacı bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olarak Mübarek iktidarına son vermektir. El- Baradei, Mısır’a döner dönmez Mübarek rejimine

Müslüman Kardeşler üyelerinin başını çektiği bir koalisyona mensup binlerce insan başkent Kahire'nin en büyük meydanlarından olan Tahrir Meydanı'nda toplanma kararı aldılar.⁵⁴³

4.2.2. Sosyo-Politik Etkenler

Devrime zemin hazırlayan temel sebepler; söylem ile eylem arasındaki tutarsızlık, bazı bölgelerin sorunlarının görmezlikten gelinmesi, gençlerin siyasetten uzak tutulması, liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi, reformların geciktirilmesi, babadan oğula intikal eden iktidarlar, seçimlerde adaletin olmayışı, muhalefet ile mücadele, gösterilere sert müdahalede bulunulması, tek parti iktidarında çok partili sistem, iş adamlarının siyasette etkin olması, işsizlik, toplumsal haksızlık, rüşvetin yaygınlaşması, idari ve ekonomik yolsuzluklar, orta tabakanın zayıflaması, işkencelerin ve zulmün artması ve sosyal adaletin yokluğudur.⁵⁴⁴ Mübarek karşıtı gösterilerin temel sebeplerinden biride, Hüsnü Mübarek'in iktidarı oğluna devretmek istemesidir. Bu durumu Mısır için “kabus seneryosu” olarak tanımlayanlar olmuştur. Mübarek bu yüzden başkan yardımcılığına birini atamamıştır.⁵⁴⁵

Mübarek rejiminin sonunu hazırlayan diğer bir sebep de ülkede fikirleri özgürce ifade edilememesidir. Devlet kurumlarının, devlete değil, Mübarek'e bağlı olması tam bir istibdat yönetimi oluşturmuştur. Devletin bütün imkânları halka değil, rejime hizmet ediyordu.⁵⁴⁶ Bu rejimler, iktisadi kaynak ve faaliyetleri küçük bir elit azınlığın elinde toplayan korporatist bir düzen kurmuşlardır.⁵⁴⁷ Bu suni kurumlar Mübarek'in rejimini otuz sene ayakta tutmuştur. Mısır'da kamu kurumlarında istihdam edilmenin yolu rejime kul olmaktan geçiyordu. Bu yüzden 25 Ocak Devrimi bir açlık devrimi değil, -ki

son vermek için muhalif bir kampanya başlatmıştır. Değişim İçin Ulusal Birlik (National Association for Change, kısaca NAC) adı verilen hareketi kurarak 25 Ocak 2011 olaylarında etkili olmuştur. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.77-81, Arzu Celalifer Ekinci, **İran Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s.18

⁵⁴³ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.1, Jason Brownlee, Tarek Masoud vd. **The Arab Spring**, Oxford, 2015, s.104-105

⁵⁴⁴ Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, s.94-108

⁵⁴⁵ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, s.9-10

⁵⁴⁶ Bu yüzden sistemde meritokrasi yerine nepotizm hakimdir. bk. “Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Değişim Arzusu”, edit. Osman Bahadır Dinçer-Gamze Coşkun, **Usak Raporları**, No.11-02, Nisan 2011, s.26, Cevher Şulul, **İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi**, İnsan Yayınları, 3. Baskı İstanbul, 2015, s.210-211, Norman P. Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012, s.242-243

⁵⁴⁷ Nurullah Ardic, “Arap Baharını Anlamak: Adalet, Onur, Din ve Küresel Siyaset”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, edit. Burhanettin Duran- Kemal Inat vd., Seta Yayınları, Ankara, 2012, s.98

Mısır'da açlıktan kimse ölmez- zulme karşı bir baş kaldırıydı.⁵⁴⁸ “Muhaberat Rejimi” güvenlik ve istikrar adına vatandaşlarını en temel insani haklarından mahrum bırakmıştır.⁵⁴⁹ Bu durum, halkın rejime olan kızgınlığının sürekli birikmesine sebep olmuş ve zamanla biriken öfke, modern iletişim tekniklerinin de Mısır toplumu arasında yaygınlaşmasıyla, kendini kapalı kapılar arkasında ve sosyal medya ortamlarında hissettirmeye başladı. Her ne kadar kapsamı ve etkisi yine sistem tarafından sınırlandırılmış olsa da sokak gösterilerinin başlamasıyla öfke artık politik bir aktivizme dönüştü.⁵⁵⁰

Politik hareketlilik Filistin, Irak, Lübnan'ın da aralarında bulunduğu bölgesel problemlere tepki şeklinde doğmuştur. Ayrıca Mısır'ın bölgede nüfuzunun kırılması, İran'ın başat aktör olması, Sudan'ın ikiye bölünmesi Mübarek'e karşı bir blok oluşturmuştur.⁵⁵¹ 2005'teki anayasal değişiklikler ve seçimlere karşı yapılan ‘Kifaye’ isimli 2000 ve 2003 gösterilerinin organizatörü olan grubun öncülüğündeki sokak gösterileri, Mübarek'in yönetimi bırakmasını isteyen grupların önündeki tabuları yıktı.

Artık insanlar özellikle gençler, sosyal medya üzerinden organize olup sokak gösterileri düzenliyor ve muhalif fikirlerini açıklayabiliyordu. Rejimin şiddete başvurması, süreci hızlandırmış ve geniş halk kitlelerinin özellikle İslami anlayışa sahip kesimlerin muhalefete dâhil olmasına sebep olmuştur. Bunların neticesinde Mübarek rejiminin aldığı son karar, 11 Şubat 2011'de bütün yetkilerinin orduya devredilmesi olmuştur.⁵⁵²

4.2.3 Süreci Hızlandıran Faktörler

Devrimler, insanların siyasal sistemden memnun olmamalarından doğar. Memnuniyetsizlik, sürdürülemez hale gelince sosyal protestolar başlar. Samuel Huntington, siyasi istikrarsızlığın temel nedenlerinden birinin toplumsal tatminsizlik olduğunu ifade eder, bu da popüler beklentilerin karşılanmamasından kaynaklanır. Devrime giden temel nedenin sosyal tatminsizlik olduğunu ifade etmek mümkündür. Süreci hızlandıran faktörler tek bir başlık altında değerlendirilemez, Kemal Salih'in

⁵⁴⁸ Hazım Said, “Mısır Siyasetinde Kara Mizah”, <http://www.ordaf.org/misir-siyasetinde-kara-mizah/>, 13/07/2015

⁵⁴⁹ Nurullah Ardiç, “Arap Baharını Anlamak: Adalet, Onur, Din ve Küresel Siyaset”, **Türk Dış Politikası Yılığ** 2011, s.98

⁵⁵⁰ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.2

⁵⁵¹ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, s.10

⁵⁵² “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.4

deyimiyle “önemli faktörler kokteyli” olarak ifade edilebilir. Bir bakıma süreci hızlandıran faktörler bir tür ateşleyici gibi devrim sürecinin başlamasına neden olmuştur.⁵⁵³

Bunların en önemlisi 17 Aralık 2010’da dünyanın en tanınmış işportacısı Muhammed Buazizi’nin Tunus’un bir kasabası olan Sidi Bouzid’te belediye önünde kendisini yakmasıdır. Günün erken saatlerinde mallarına el konulmuş olan Buazizi, şikâyet etmeye gittiğinde hakarete maruz kalıp tokat atılarak aşağılanmıştır. Bu tokat ona, işporta tezgâhına el konulmasından daha ağır gelmiştir. 17 Aralık’ta kendini yakmış, birkaç gün sonrada aldığı yaralar sonucu hayatını kaybetmiştir. Tunus’lu Muhammed Buazizi bilmeden Arap Devrimi’nin fitilini ateşlemiştir. Tunus’ta işsizlik nedeniyle kendisini yakan ilk kişi Buazizi değildi ama devrimin kıvılcımı oldu. Muhammed Buazizi’nin ardından Tunus’ta gösteriler başlayarak kısa zamanda domino etkisiyle tüm bölgeye yayılmıştır. Bir gün sonrada Mısır’da başka bir genç kendini yakmıştır.⁵⁵⁴

Buazizi’nin kendisini yakmasından bir ay sonra 14 Ocak 2011’de ordu ve siyasi liderler Zeynel Abidin bin Ali’yi istifaya zorlamışlardır. Bin Ali’nin ülkeyi terk etmesinden sonra bu kez Mısır’da gençlerin öncülük ettiği kalabalıklar Tahrir Meydanı’nı işgal etmeye başlamışlardır.⁵⁵⁵

Süreci hızlandıran diğer bir faktör de Hüsnü Mübarek’in krizi yönetemeyişidir. Rejime karşı ilk büyük gösteriler 25 Ocak 2011 tarihinde başlamıştır. Göstericiler 28 Ocak Cuma gününü “Gazap Cuması” ilan ederek Cuma namazı sonrası büyük protesto gösterileri yapmışlardır. Bu süreçte Hüsnü Mübarek televizyondan halka seslenerek istifa etmeyeceğini ilan etmiştir. 1 Şubat 2011 tarihinde Kahire’de “Bir milyon kişi yürüyor.” başlıklı büyük bir protesto düzenlenmiştir. Bu süreçte de Mübarek ikinci defa televizyona çıkarak gelecek seçimlerde aday olmayacağını ilan etmiş ancak bu süre zarfında görevde kalacağını söylemiştir. Mübarek aynı konuşmada politik reformlar yapma sözü vermiştir. Hadiseler karşısında geri adım atan Mübarek, görevini

⁵⁵³ Gökhan Bacık, *Yarım Kalan Devrim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2015, s.112-113

⁵⁵⁴ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, Mana Yayınları, İstanbul, 2013, s.123-124, Esra Hatipoğlu, “Arap Baharı ve Türkiye”, *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, edit. Armağan Gözkaman-Perihan Paksoy, Detay Yayınları, Ankara, 2014, s.51

⁵⁵⁵ James L. Gelvin, “Arap İsyanlarını Anlamak”, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.63

bırakamamıştır. Mübarek'in gösteriler karşısında bir tür kişisel şaşkınlık yaşadığı söylenebilir. Çünkü Mübarek, gösterileri Mısır'a yıllarca hizmet etmiş bir kişi olarak hak etmediğini düşünüyordu. Bu yüzden Mübarek konuşurken mahcup bir lider yerine kızgın ve "halka ders veren" bir lider portresi sunmaktaydı. Mübarek'in bu yaklaşımı protestocu kalabalığın öfkesinin dahada artmasına neden olmuştur.⁵⁵⁶

2 Şubat 2011'de Kahire'de farklı bir olay yaşandı. Rejim taraftarı kabileler yönetimin sarsılması karşısında çaresizliğin bir ifadesi olarak develeriyle meydanlara çıkmışlardır. Bu hareket 11 kişinin ölümüne ve 600 kişinin yaralanmasına neden olmuştur. "Develer ile devrimcilere saldırmak" Mısır'da bir devrin bittiğini gösteriyordu. Mısır için farklı bir alternatif kalmamıştı ve Mübarek dışında bir yol ve yöntem bulunmalıydı. Meydanlara çıkan develer Hüsnü Mübarek'in bittiğini gösteriyordu. 6 Şubat günü Tahrir Meydanı'nda farklı dinlerden gelen protestocular "inançlar arası dua" gösterisi düzenlemişlerdi. Bu da rejim karşıtlığının toplumun bütün kesimlerine yayıldığını ve taban bulduğunu göstermektedir. 10 Şubat'ta da üçüncü kez televizyona çıkan Hüsnü Mübarek'in istifa etmeyeceğini açıklaması ile bütün ümitler tükenerek devrimsiz sürecin bitmeyeceği anlaşılmıştır.⁵⁵⁷

4.3 Mısır Devrimi'ne Giden Süreç

4.3.1 Kullanılan Stratejiler ve Aktörler

4.3.1.1 Yeni Nesil Muhalefet ve Sosyal Medya

Son dönemde modernleşme ve küreselleşme ile birlikte iletişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler bu alanda kullanılan kitle iletişim araçlarındaki çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Söz gelimi radyo, televizyon ve gazete gibi iletişim araçları eski olarak değerlendirilirken İnternet ve mobil telefon gibi araçlar "yeni medya" ya da "sosyal medya" veya "ikinci medya çağı" olarak isimlendirilmektedir. Özellikle toplumsal paylaşım ağlarının halk nezdinde kullanım oranının artması reel hayatın sanal aleme taşınması şeklinde gerçekleşmektedir. Sosyal medya dünyasında bilginin paylaşımı özgürce ve kolayca dalga dalga birçok insan için mümkün olabilmektedir. İnsanlar

⁵⁵⁶ Gökhan Bacık, *Yarım Kalan Dervim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*, s.72

⁵⁵⁷ İsmail Numan Telci, *Mısır Devrimi Sözlüğü*, Açılım Yayınları, İstanbul, 2013, s.83-86, Gökhan Bacık, *Yarım Kalan Dervim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*, s.72-73

bilginin hem kaynağı hem de yorumcusu olarak gözükebilmektedir. Sanal alemde gerçekleşen etkinlikler, toplumsal olaylarda etkin bir yönlendirici olabilmektedir. Sosyal medyanın anlık denetim ve kontrolden uzak olması, adres olmaması, insanların kendilerini ifade edebilmelerinde bu ortamı rahatlıkla kullanmalarına imkân sağlamaktadır. Bireylerin hızla organize olabilmeleri, kullanıcıların aynı amaç doğrultusunda rahatlıkla örgütlenebilmeleri sosyal medyanın etkinliğini hızla arttırmaktadır.⁵⁵⁸

Son zamanların en popüler iletişim araçlarından olan Twitter, Facebook ve benzeri sosyal medya araçları ile milyonlarca insan fikirlerini başkalarıyla paylaşabilmektedir. Bireylerin gerçek kimliklerini göstermek zorunda kalmayışları sosyal medyayı daha popüler hale getirmiştir. Bu durum baskıcı ve otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü ülkelerde çok daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Çalışmamıza konu olan Mısır Devrimi de sosyal medya kanallarının en aktif şekilde kullanılmasıyla gerçekleştirilmesinden dolayı dikkate değerdir.⁵⁵⁹

Facebook adlı sosyal medya sitesinin Mart 2008’de kullanıcı sayısı 822.560 iken sitede, Arapça’nın aktifleştirilmesiyle bu sayı 3,5 milyonu bulmuştur. Yaklaşık 20 milyon insanın internet kullanıcısı olduğu ülkede interneti kullanan her 5 kişiden biri Facebook’ta hesap açmıştır. Diğer bir sosyal paylaşım alanı olan “blog” kullanımı da son yıllarda önemli derecede artmıştır. Demokratik yollarla muhalefetini dile getiremeyen Mısırlılar, düşüncelerini özgürce ifade ettikleri bu sanal iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanmışlardır.⁵⁶⁰ Mısır’da gerçekleşen devrim “Facebook Devrimi”, “Twitter Devrimi” olarakta isimlendirilmiştir.⁵⁶¹

Düşünceler her ne kadar sanal ortamlarda olgunlaşmış olsa da ortaya çıkan ortak fikir ve tavır anlayışı çok geçmeden bir tepki olarak sokağa yansımış ve zamanla kitlesel muhalif yürüyüşlere dönüşmüştür. Bu çerçevede Tunus’ta gerçekleşen sokak hareketleri de Mısır halkına cesaret kaynağı olmuştur. Tunus’ta halkın pahalılık isyanı 23 yıllık lideri devirmiştir. Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin bin Ali, Tunus’u terk ederek Suudi

⁵⁵⁸ Mehmet Emin Babacan, İrfan Haşlak vd., “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, c.6, S.2, 2011, s.72

⁵⁵⁹ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.19

⁵⁶⁰ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.3,4

⁵⁶¹ Azime Telli, “Mısır Devrimi’nde Sosyal Medyanın Rolü” s.82 <http://azimetelli.com/wp-content/uploads/2015/12/misir-devriminde-sosyal-medyanin-rolu-azime-telli.pdf> 25 Ocak 2016

Arabistan'a sığınmıştır. Bazı akrabaları ise tutuklanmıştır. Gelişmeler, sokaktaki Tunuslular tarafından "Yasemin Devrimi" olarak adlandırılmıştır. Bu devrim Mısır halkının da Mübarek rejiminin yıkılmasına olan inancını perçinlemiştir.⁵⁶²

Facebook ve Twitter gibi sosyal medya araçları, protestocuların son derece hızlı ve esnek bir şekilde örgütleyerek, geçilen haber ve videolar kamuoyunu harekete geçirmiştir.⁵⁶³ Söz konusu bu medya yoluyla kitle milli sınırları aşacak biçimde demokratik fikirler ve halkın ilgisini çekecek hikâyeler yayarak Arap Devrimi'ndeki siyasi gidişata yön vermişlerdir.⁵⁶⁴ Yeni sosyal medyanın organizasyon yönünde önemliydi; her şeyin ışık hızıyla yayıldığı bir dünyada, kısa sürede yüz binlerce insanı örgütleyip sokağa dökabiliyordu.⁵⁶⁵ Müslüman Kardeşler de sosyal medyada etkin olup İngilizce sitelere güncel haberler yüklemişlerdir. Müslüman Kardeşler tüm dünyada gelişen olaylara kendi kaynaklarından baktırmayı başarmışlardır.⁵⁶⁶ Teşkilat 2005 yılından itibaren Kahire'de birçok internet kafe açarak teknolojinin gençler arasında yayılmasında öncülük etmişlerdir. Ücretsiz bilgisayar kursları açarak internet kullanımını lise ve üniversite öğrencileri arasında yaygınlaştırmışlardır. Müslüman Kardeşler resmi olarak www.ikhwanweb.com sitesini kullanmışlardır. Site İngilizce ve Arapça olarak yayın yapmaktadır. İnternet kullanımı Müslüman Kardeşler için hükûmet kontrolünün dışına çıkarak kendilerini daha rahat ifade etme imkanını sunmuştur.⁵⁶⁷

Sosyal medya aktivizmi bu olaylarda çok önemli bir etkidir. Öncelikle bu hareketler baskıcı rejimlerin hüküm sürdüğü bu ülkelerde herhangi bir muhalefet hareketinin organize olabileceğine olan inançsızlığın kırılması anlamında önemli bir görev üstlenmektedir. Beş kişiden fazla muhalif gösterilerin yasaklandığı bir sıkıyönetim

⁵⁶² Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Orta Doğu'da Demokrasi Sorunu", **Arap Baharı Orta Doğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, s.68, Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, s.124, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013, s.22

⁵⁶³ Azime Telli, "Mısır Devrimi'nde Sosyal Medyanın Rolü" s.80-81 <http://azimetelli.com/wp-content/uploads/2015/12/misir-devriminde-sosyal-medyanin-rolu-azime-telli.pdf> (25 Ocak 2016)

⁵⁶⁴ Nurullah Ardıç, "Arap Baharını Anlamak: Adalet, Onur, Din ve Küresel Siyaset", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, s.103

⁵⁶⁵ Hans Köchler, "Arap Baharı'nda Yeni Sosyal Medya Etkisi", **Orta Doğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, s.370-371

⁵⁶⁶ Philipp N. Howard, Muzammil M. Hussain, **Democracy's Fourth Wave? Digital Media and Arab Spring**, Oxford University Press, 2013, s.57

⁵⁶⁷ İbrahim Tığlı, "Mısır'da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler", s.56-57 <http://www.dunyabulteni.net/file/2011/misirda-sosyal-hareketler.pdf> (25 Ocak 2016)

düzeni altında muhalefet yapmanın güçlüğü dikkate alındığında bu organize etkileşimler bir hayli önemlidir.⁵⁶⁸

Bu etkileşimler sadece halk gruplarının bir araya gelmesinde etken olmamış, aynı zamanda bu kitlelerin dış dünyada yaşanan gelişmeleri de anında öğrenmelerine imkan sağlamıştır. İnternet, giderek liberalleşen bu kitlelere, daha önce cami, yerel meclisler gibi kurumlarda gerçekleştirilen haberleşme ve politik bilgi alışverişi yapma imkânını daha kolay ve hızlı sağlayan bir alana dönmüştür. Enerjinin en kolay bir şekilde aksiyona dönüştüğü genç nesillerin hayata ve politikaya dair şerhlerini ve düşüncelerini en kolay bir şekilde ortaya koymaları da yine bu internet ortamlarında sosyal iletişim vasıtaları sayesinde gerçeğe dönmüştür.⁵⁶⁹

Devrim sürecinde sosyal medyanın insanlarca aktif olarak örgütlenme, organize olma, bilgi ve fikirlerin hızlı ve etkin paylaşımına imkân sağlamış olması, bu alanın daha fazla araştırılması ve sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Burada soru sosyal medya olmasaydı yaşanan devrim ve yoğun halk hareketleri olmayacak mıydı? Halkta biriken öfke ve nefret duygularının isyana dönüşmesi dışa vurmayacak mıydı? Görünen o ki yaşanan devrim sürecinde sosyal medya ağırları etkin bir rol üstlense de halktaki toplumsal sıkışmışlığın dışa yansımada sadece kolaylaştırıcı bir etki sağlamıştır.⁵⁷⁰

Sosyal medyanın ön plana çıkarılması, devrimi gerçekleştiren kitlelerin rolünü ikinci plana atma tehlikesini barındırmaktadır. Bu yaklaşımdaki eksik nokta, sosyal medyanın rolünü önceleyerek devrimin asli unsuru olan insanı geri plana atmasıdır. Sosyal medyanın devrimin gerçekleşmesindeki en önemli araçların başında geldiği hatırlanırken insan unsurunun devrimin asıl aktörü olduğu unutulmamalıdır.⁵⁷¹

Devrimde sosyal medya kadar El-Cezire kanalının da etkisi büyüktür. Bu litaretüre “El-Cezire Etkisi” olarak geçmiş, Anglo-Sakson haber tekeli kırarak CNN ve BBC gibi yayın kuruluşlarına alternatif oluşturmuştur.⁵⁷² Bugün Arap dünyasını en çok etkileyen

⁵⁶⁸ Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, s.78-85

⁵⁶⁹ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.3-4

⁵⁷⁰ Mehmet Emin Babacan, İrfan Haşlak vd., “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, s.78

⁵⁷¹ İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.262-263

⁵⁷² Gürkan Zengin, **Kavga Arap Baharı’nda Türk Dış Politikası 2010-2013**, s.24, Nurullah Ardıç, “Arap Baharını Anlamak: Adalet, Onur, Din ve Küresel Siyaset”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, 104-105, Gülşah Neslihan

kanal, El Cezire'dir. 1996 yılında Katar Emiri Şeyh Hamd es-Sani tarafından kurulan El-Cezire, Arap âleminde bir devrim meydana getirdi. Rejim muhalifleri, dini örgüt liderleri, Batılı liderler, İsraili ve Filistinli yetkililer, El-Cezire'ye çıkıp çok rahatlıkla görüşlerini ifade ettiler. Bu, Arap dünyasında benzeri görülmemiş bir sıçramaydı. El-Cezire'nin yayınları diktatör Arap liderlerinin korkulu rüyası hâline geldi. Kaddafi, Bin Ali, Mübarek, Ali Abdullah Salih ve krallar, El-Cezire'yi yasaklamak ve susturmak için ellerinden geleni yaptılar. Mübarek, her konuşmasında; “Bu kibrit kutusu kadar merkezi olan televizyon koltuklarımızı sarsacak.” açıklamalarında bulunuyordu.⁵⁷³ Mısır gazeteleri de devrime doğrudan destek vererek kamuoyunu müspet manada etkilemişlerdir. Manşetleriyle, “Öfke Günü,⁵⁷⁴ Uyarı,⁵⁷⁵ Öfkeli Mısır Caddelerinde,⁵⁷⁶ Göstericiler ve Emniyet Meydanda Geri Çekilme ve Teslim Olma Yok,⁵⁷⁷ Hükümet Lağv Edildi,⁵⁷⁸ Son Çağrı Mısır'ı Kurtarın,⁵⁷⁹ Silahlı Kuvvetlerden Açıklama; Mısırın Evlatlarına Karşı Şiddet Kullanmayacağız,⁵⁸⁰ Din Allah'ındır Meydan Herkesin⁵⁸¹,” halkı harekete geçirmişlerdir.

4.3.1.2 6 Nisan Gençlik Hareketi

2008'in başında Mübarek Hükûmeti ekmek fiyatlarına %48 ve diğer gıda fiyatlarına ise %20 oranında zam yaptığını açıkladı. Yine hükûmet bu alanlarda yapılan devlet desteğini de kaldırdığını ilan etti. Bu halkta önemli bir tepkiye neden oldu. Aynı yılın şubat ayında %12 olan enflasyon oranı mart ayında %14 olarak ifade edildi. Bu değişiklikler, fakir ve orta kesimi kısa süre içinde sarsan büyük depremlerdendi. Ülkede hat safhada olan huzursuzluk aşikâr bir hâl almaya başladı. Bunun üzerine işçi sendikaları ülkenin sanayi şehirlerinden olan Mahalla El-Kübra'da 6 Nisan'da yükselen fiyatları ve düşük maaşları protesto etmek amacıyla grev kararı aldılar. Bu karar sosyal

Akkaya-Mahmud Elrantisi, “Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası ve Körfez Siyaseti” *Analiz*, Seta Yayınları, İstanbul, Kasım 2015, S.138, s.10

⁵⁷³ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, s.79,80

⁵⁷⁴ “Yawm algadab”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/25> (13 Eylül 2015)

⁵⁷⁵ “Enzaar”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/26> (13 Eylül 2015)

⁵⁷⁶ “Masr algadeba fi aşşari”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/6605024> (13 Eylül 2015)

⁵⁷⁷ “Almoutazaheroun ve alamn fi yawm assani: la taraju vela esteslam”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/27> (13 Eylül 2015)

⁵⁷⁸ “Ekalatel alhokuma”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29-1-2011.jpg> (13 Eylül 2015)

⁵⁷⁹ “Aher nade': ankezou masr”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29> (13 Eylül 2015)

⁵⁸⁰ “Bayan men kovvat almosallaha lan nastahdema alounf datte abnae masr”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29> (13 Eylül 2015)

⁵⁸¹ “Addenu leallah va almaydanu lelgame”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/07> (14 Eylül 2015)

medyayı etkin kullanan birkaç genç aktörü harekete geçirdi. Bu gençler grevi organize ve geniş kitleleri aktivize etmek üzere harekete geçtiler. Gerekçeleri çok makul, zamanlaması ise bir hayli önemliydi.⁵⁸²

Bu aktörlerin başında Ahmed Maher⁵⁸³ ve Israa Abdel Fattah vardı. İlk iş olarak bir Facebook grubu oluşturan bu ikili kısa sürede on binlerce üyeye ulaşmıştır. İkilinin ilham kaynağı ocak ayında yapılan Afrika Kupası'nda 45.000'e ulaşmış Facebook üyesi Mısır taraftarıydı. Bu onlar açısından Mısır'daki sosyal medya kullanıcı sayısını gösteren önemli bir veri idi. Asmaa Mahfuz, Mohamed Adel Amr Ali, Ahmad Salah ve Amal Sharaf gibi isimlerin de gruba destek vermesi ikiliye güç kattı. Ardından hem 6 Nisan Grevi'ne destek vermek hem de daha sonra yapılacak sokak gösterilerini organize etmek amacıyla 23 Mart'ta '6 Nisan Gençlik Hareketi' kuruldu. 300 kişiye Facebook daveti gönderen bu kişiler sürpriz bir şekilde bir gecede 3.000 üyeye kavuştular. Mart sonuna gelindiğinde grubun üye sayısı 40.000'li rakamlara ulaştı. 18 Nisan günü grubun üye sayısı 70.000'li rakamları bulmuştur. Grup üyelerini, protesto amaçlı toplanmaktan ziyade tepkisel bir hareket tarzı olarak işe gitmemeye davet etti. Dışarı çıkanlar siyah giyinecek ve Mısır bayrağı taşıyacaktı. Hükûmetin, polis vasıtasıyla uyguladığı sert müdahaleler grubu bu şekilde hareket etmeye sevk etmiştir. Gösterilere sert tepkiyle karşılık veren polis, internette gruplaşmalarına herhangi bir tavır takınmıyordu. Ancak eylem günü protesto grupları şehrin farklı yerlerinde toplanmaya başladılar. 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin yanı sıra başka bağımsız gruplar da protestocular arasındaydı. Polis, gösterilere sert müdahale etti ve çıkan çatışmalarda üç kişi öldü, onlarca kişi de yaralandı. Hareket'in lideri de dâhil birçok gösterici gözaltına alındı. Hareket ikinci eylemini Mübarek'in doğum günü olan 4 Mayıs'ta planladı. Güvenlik birimlerinin sert müdahale tehdidi nedeniyle çok az insan o gün sokaklardaydı.⁵⁸⁴

6 Nisan Gençlik Hareketi'ne destek veren başka gruplar da söz konusudur. 'Mısır Demokrasi Akademisi' bunlardan biridir. Grubun başındaki Bassem Samir tecrübeli bir insandır ve bu çerçevede bir grup aktivisti medya ve video haberciliği alanında eğitim almak üzere ABD'ye götürmüştür. Yine aynı çerçevede Samir, bir kısım 6 Nisan

⁵⁸² "Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?", s.3

⁵⁸³ 6 Nisan Hareketi'nin fikir babası ve liderliğini yapan kişidir. 25 Ocak 2011'de başlayan büyük çaplı halk hareketinin en önemli aktörlerinden biridir. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s. 49-53

⁵⁸⁴ "Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?", s.3,4

Gençlik Hareketi üyeleri de dâhil olmak üzere aktivistlerin Amerika'dan getirdiği uzmanlardan medya ve sosyal iletişim ağıları konusunda eğitim almalarına imkân sağladı. Yine grubun aktif üyelerinden Ramy Raoof protestolar sırasında kaydedilen görüntülerin saklanması ve bunların yayılmasını sağladı, gözüaltına alınanlarla alakalı bilgileri İnternet'ten yayınlattı, daha sonra da avukatları yönlendirerek serbest kalmalarını sağladı. Daha önceleri aylarca tutuklu kalan kişilere karşın Raoof'un çalışmaları sayesinde bu tür hukuksuzluklar önlenildi.⁵⁸⁵

Giderek Mısır gençliğinin gözünde önemli bir protesto arenasına hâline gelen 6 Nisan Gençlik Hareketi, farklı hareket ve partilerden de destek görerek etkinliğini arttırdı. Hareket, kuruluşunun birinci yılı olan 6 Nisan 2009'da büyük çapta bir gösteri planladı. Bu gösteride iki ana talep mevzu bahis. İlk talep 29 Amerikan Dolarına tekabül eden asgari ücretin 213 Amerikan Dolar'ına tekabül eden 1200 Mısır Poundu'na çıkarılmasıydı. Diğer talep ise mevcut anayasanın yenilenmesi için bir anayasa komisyonu kurulmasıydı. Diğer hükûmet muhalifi gruplar da Hareket'e destek vermişti ancak Mısır polisi harekete geçmiş ve halkı gösterilere katılmaması konusunda uyarıyordu. Buna rağmen Müslüman Kardeşlerin de desteğini alan grup, ülke çapındaki üniversitelerde daha önce görülmemiş ölçüde protestolara imza attı. Müslüman Kardeşlere bağlı parlamenterler, Meclis'i terk ederek gösterilere desteğini ilan etti. Böylelikle ilk kez Meclis de muhaliflere destek vermiş oldu. Hükûmet, şiddetin dozunu arttırdı ancak bu aksi bir muameleyle sonuçlandı ve daha geniş kitlelerin protestolara katılımını sağladı.

Hareket, kuruluşunun 3. yılına da hem kuruluşlarını kutlamak hem de yönetimden memnuniyetsizliklerini dile getirmek amacıyla gösteri kararı ile girdi. Tunus Devrimi'nin ardından hemen sonra "Özgür Mısır" sloganı altında protesto eylemleri düzenlemişler, 25 Ocak'ı da "İsyan ve Öfke Günü" olarak isimlendirmişlerdir.⁵⁸⁶ Sürecin ardından daha önce bahsi geçtiği üzere, 25 Ocak 2011'de birçok farklı grubun gösteri kararı alması protesto hareketlerini son noktaya yaklaştıran önemli bir adım oldu. 6 Nisan Gençlik Hareketi, Ayman Nur'un Al-Ghad Partisi, Demokratik Taraf Partisi, Kifaye Hareketi, Halid Said Destekçileri, El Baradei'nin desteklediği Değişim

⁵⁸⁵ "Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?", s.3-4

⁵⁸⁶ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, "Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu", s.13

İçin Ulusal Hareket ve bazı Müslüman Kardeşler üyelerinin çektiği bir koalisyona mensup binlerce insan, başkent Kahire'nin en büyük meydanlarından olan Tahrir⁵⁸⁷ Meydanı'nda toplanma kararı aldılar.⁵⁸⁸

4.4 Müslüman Kardeşlerin Yaklaşımı ve Sürece Etkisi

Birçok analistin aklını meşgul eden sorulardan biri şüphesiz Müslüman Kardeşler grubunun Mısır Devrimi'ndeki rolü ve bundan sonraki süreçteki etkilerinin ne olacağıdır. Farklı yorumlara rağmen yapılan gözlemler, Müslüman Kardeşlerin devrimin öncüsü olmadığını göstermektedir.

Organizenin baş aktörleri, genç nesil içindeki aktivistler ve onların öncülüğünde oluşturulan kitlesel halk hareketleri idi. Süreçteki en etkin yapı, gençlerin organize ettiği kararlı halk hareketi olmuştur. Bu kitlelere öncülük eden kişiler iyi eğitilmiş, bilgiye kolayca ulaşabilen ve birbiriyle sıkı iletişim içinde olan insanlardı. Diğer bir özellikleri de belirgin bir ideolojik görüntüden ve geleneksel yapıya sahip organizasyonlardan uzak kalmalarıydı.⁵⁸⁹

Müslüman Kardeşler, devrimin başarılı olması ya da sonuçsuz kalıp eski dikta rejiminin devam etmesi durumuna endeksli bir politika içindeydiler. Hareket, protestolara tamamen karşı bir tavır sergilemezken, Mübarek rejimiyle zıtlıklarına sebep olacak davranışlara da girmemeye gayret ediyordu. Bu durum 25 Ocak gösterilerinde tamamen gün yüzüne çıktı. Teşkilat, üyelerini protestolara destek vermeye davet etmediği gibi, katılmamaları konusunda da herhangi bir çağrıda bulunmadı. Kıdemli Müslüman Kardeşler Lideri Muhammed Mursi gösterilerden iki gün sonra şu açıklamayı yaptı: “Biz bu Hareket'i itekleyen güç değiliz fakat bu Hareketlerle beraber hareket eden bir grubuz. Hareket'e liderlik yapmayı arzulamıyoruz fakat Hareket'in içinde bir parça olmak istiyoruz.”⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ 25 Ocak 2011'de Mısır'ın başkenti Kahire'de başlayan halk hareketinin ve sonrasında gerçekleşen devrimin sembol mekânı Tahrir (Özgürlük) Meydanı'dır. bk. İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.281-286, **Arab Spring: Negotiating in the Shadow of the Intifadat**, ed. I. William Zartman, The University of Georgia Press, Athens and London, 2015, s.84

⁵⁸⁸ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.12

⁵⁸⁹ “Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF”, **Crisis Group Middle East/North Africa Report**, No:121, 24 April 2012, s.13

⁵⁹⁰ “Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF”, s.13

25 Ocak Devrimi, Müslüman Kardeşler ve diğer muhalif hareketler üzerinde baskılar en üst seviyedeysen patlak vermiştir. Bu süreçte Müslüman Kardeşler liderliği önceki acı tecrübelerin etkisi ile aktif bir rol oynama konusunda aceleci davranmamıştır.⁵⁹¹ Bu bakış açısı Müslüman Kardeşler Hareketi'nde daha çok gençlerin protestolarda boy göstermelerine neden olmuştur. Bu gençler daha çok üniversitelerde eğitim gören, her kesim ve grupta etkileşim içinde olan ve aynı zamanda sosyal medya araçlarını sıkça kullanan kişilerdi. Bu genç nesil, birçok üst düzey hareket aktivistlerinin aksine 25 Ocak gösterilerinde aktif rol almaya daha yatkındı.

Müslüman Kardeşlerin liderleri net tavırlarını ancak 28 Ocak'ta ortaya koyabildiler. Devrimin renginin artık netleşmesiyle gösterilere ağırlıklarını koymaya karar verdiler. Bir Hamas üyesinin tabiriyle “Bir kere savaşa karar verdiklerinde artık dönüş yok. Hareket liderliği biliyor ki rejim tekrar ayağa kalkarsa hiç de merhametli olmayan bir baskıyla karşılık verecek. Artık ok yaydan çıktı. Sonuna kadar gitmek zorundalar. Bu net tavrın ardından protestolar çok daha etkin oldu ve daha kısa zamanda sonuca gidilmesini sağladı. Bir protestocunun deyişiyle “Müslüman Kardeşler meydanda daha ateşli ve organizeydiler ve çabaları oldukça etkiliydi.”⁵⁹²

4.5 Mısır Ordusunun Tavrı ve Sürece Etkisi

Arap Baharı sürecinde en büyük rolü oynayan ordunun tavrı çok önemlidir. İlk kez 1952'de Hür Subaylar darbesi ile kansız bir devrimle kraliyete son veren ordu Mısır'da sürekli siyasetin merkezinde olmuştur. Albay Cemal Abdün Nasır'ın iktidarı ele geçirmesi ile birlikte hükûmeti belirleyen temel aktör olmuştur. Nasır sonrası Cumhurbaşkanı Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek de asker kökenlidir. Yoğun protestoların baş gösterdiği 25 Ocak ve 1 Şubat 2011 sonrası Hüsnü Mübarek kendisini ordunun bir mensubu olarak tanımlayan açıklamaları ordu üst yönetimine verilen bir mesaj gibi algılanmıştır. Ordunun asker kökenli olmayan Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'e soğuk bakması da kendilerinin tercihini göstermektedir.⁵⁹³ 25 Ocak eylemlerinde polis güçlerinin doğrudan göstericilere müdahalesini engelleyen ordu, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine engel olmuştur. Tahrir Meydanı'nda, Kahire

⁵⁹¹ İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.221

⁵⁹² “Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF”, s.13

⁵⁹³ Veysel Kurt, “Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Ordularının “Arap Baharı”na Etkisi”, **Analiz**, Seta Yayınları, İstanbul, Aralık-Temmuz 2014, S.102, s.14

sokaklarında askeri birliklerin göstericilere müdahale edip etmeyeceği tartışılırken hava kuvvetlerine ait savaş uçaklarının Kahire üzerinde alçak uçuş yapması ordu içinde bir kısım askerlerin Mübarek rejimini desteklediği izlenimini oluşturmuştur. Gösterilerin sürdüğü günlerde Mısır Genel Kurmay heyetinin ABD'yi ziyaret etmesi Washington yönetiminin orduya Mısır'daki gelişmeler ile ilgili düşüncelerini aktardığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁹⁴ 1979 yılından itibaren askeri payı ağırlıklı olmak üzere 2 milyar dolarla başlayan ve son olarak 1.3 milyar dolara düşen Amerikan yardımlarının Mısır ordusunun modernizasyonunda önemli bir paya sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Mısır ordusunun üst düzey askeri yetkilileri ABD askeri eğitim kurumlarında yetişmektedir. Mübarek'in yeni hükümetin kurulmasında Devlet Başkanlığı Yardımcısı dışında birçok göreve asker kökenlileri getirmesi, orduya göstericilere karşı güç kullanma emri vermesi, gösterilerin yoğunlaştığı günlerde Mübarek'in ordu operasyon merkezini ziyaret etmesi Mısır ordusunun süreçte takınacağı rolü önemli kılmıştır. Ordunun 31 Ocak günü devlet televizyonunda yasal ve meşru haklarını kullanarak gösterilere müdahale etmeyeceğini açıklaması Mübarek'in gitmesine onay verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Açıklama sonrası Kahire'de ve İskenderiye'de yüzbinleri aşan kalabalıklar gösteri yapmışlardır. Ordunun yaptığı açıklama ile Mübarek'in görevi devretmeye zorlaması, sürecin sonunu gören ordunun karşı koymasının gösterileri bitirmeyeceği düşüncesiyle süreç sonrası Mısır'da yeniden kurulacak düzenin inşasında söz sahibi olmak istemesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹⁵

Mısır ordusunun gösteriler sırasında rejimden tarafa değil de halkın yanında yer alan pozisyonu süreç sonrası doğacak olası kaos durumunda müdahale etme gücü oluşturmuştur. Bunun somut bir örneği Müslüman Kardeşlerin Mübarek'in devrilmesi sonrasında askerle yeni yapı üzerinde konuşabileceklerini açıklamaları olmuştur.

Kahire halkı, ordunun meydanda halkın yanında yer almasından sonra, 28 Ocak akşamı teşekkürlerini sunuyordu. Bu memnuniyet sonraki günlerde de devam etti, birlikte çekilen resimler, asker kıyafeti giymiş çocuklar, ikramlaşmalar halk ile ordu mensupları arasındaki tabloyu ortaya koyan figürlerdi. Henüz rejimle kirlenmemiş bu yapıda, çoğunluk askerlerin de halkın içinden askere alınmış insanlar olduğu unutulmama-

⁵⁹⁴ Hikmet Erdoğan, "Nihai Hesaplaşmaya Doğru: Ortadoğu'da Sonuncu Bahar", **Arap Baharı ve Suriye**, edit. Barış Adıbelli, IQ Yayınları, İstanbul, 2012, s.292

⁵⁹⁵ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, "Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu", s.10-11

lıdır.⁵⁹⁶ Bu irtibat sokaklarda karşı karşıya gelen göstericiler ile askerlerin birbirine yabancı olmadığını göstermektedir. Üst düzey bir generalin ifadesiyle “Generaller de yerine getirilmesinden emin olmadıkları emirleri vermek istemezler.” demiştir.⁵⁹⁷

Ancak diğer taraftan da Mısır ordusu yıllardır özenle korundu ve az görünür bir mevkide tutuldu. Mübarek, orduya yapılan hiçbir harcamadan çekinmedi ve bütün dikkatiyle orduyu takip altında tuttu. Üst düzey komutanları hep özenle seçti, kimin kurmay olacağına varana kadar etkin bir takip stratejisi içinde oldu. Yine Mısır ordusundan emekli üst düzey komutanlar, iş dünyasının da en etkin isimleri konumundaydı. Bu konumun devamının garanti altında olması, ordunun da Mübarek rejimine sadık kalması anlamına geliyordu. Mısır ordusu, fakir halk için su ve enerji kaynakları oluşturma ve ekmek üretmenin yanında, elektrikli ev aletleri üretiyor, şişe su ticareti yapıyor, zeytinyağı üretiyor, ev aletleri piyasasında söz sahibi, optik üretimi yapıyordu. Ayrıca otel işletiyor, kreşler açıyor, yemek firmalarını yönetiyordu. Emekli komutanlar genellikle özel şirketlerde önemli pozisyonlarda görevlendiriliyordu. Arazilerin birçoğu emekli ordu mensuplarına aitti ve satın almak isteyen birisi veya bir şirket, iş yerinde bulundurduğu bir emekli komutanla bu işleri çok daha kolay çözebiliyordu.⁵⁹⁸

Mısır’da gıda, savunma, altyapı gibi çok önemli sektörlerde çok büyük ayrıcalıklara sahip olan ordu, sistemin tam kalbinde yer almaktadır. Polis teşkilatı ise 1974’te 150 bin olan sayısını, 2009’da 1,5 milyona çıkarmıştı. İçişleri Bakanlığı’nda, çalışanların sayısı ise 850 bini resmi polis, 400 bini sivil polis, 450 bini de merkezi güvenlik gücü olmak üzere 1,7 milyondur. Bu sistemde ordu, daha etkin olmasına rağmen, halkla karşı karşıya gelmediği için halk nezdinde polisten çok daha prestijli bir konumda yer alma avantajını elde etmiştir.⁵⁹⁹

Protestolar bu kurumları ciddi bir ikilem içine düşürmüştür. Ordunun meydanda konuşlanmasından hemen sonra Mübarek, en yetkili kurumlarını kontrol için vazifelendirdi. Tankların meydanlara inmesiyle birlikte aslında kontrol artık ordudaydı.

⁵⁹⁶ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.16

⁵⁹⁷ Veyssel Kurt, “Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Ordularının “Arap Baharı’na Etkisi”, *Analiz*, s.15

⁵⁹⁸ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.16

⁵⁹⁹ Murat Aktaş, “Arap Baharı ve Orta Doğu’da Demokrasi Sorunu”, *Arap Baharı Orta Doğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, s.49

İçişleri Bakanlığı, kendisine bağlı güvenlik güçleriyle birlikte yönetimden sorumluydu. O gece gerçekleştirdikleri darbe ve ardından polis güçlerinin iki günlük sanal bir şekilde sokaktan çekilmeleri, halk ve orduyu başbaşa bıraktı. Ordu bağlı olduğu rejimin emirleri ile korumak zorunda olduğu rejime kafa tutmuş halkın arasındaydı artık. Sokaklardaki tablodan da net görüldüğü gibi ordu, protestocu halka karşı silahlarını doğrultma eğilimine hiç girmedi. Ordunun tavırlarını belirlemesinde etken birçok faktör söz konusudur. Yıllardır el üstünde tutulan imajı, ekonomik ayrıcalıkları, politik konumu bunlardan birkaçıdır. Bir Arap düşünürüne göre, ordu derse ki:“Mübarek rejimi artık bitti” o rejim bitmiştir. Mübarek’in görevlerini devretmesiyle, ordu 25 Ocak Devrimi’nin prensiplerine selam durdu. Birçok protestocu, ordunun tavrından memnundu ve yönetimi devralmasına sıcak bakıyordu. Sonraları da beklentilerin dışında pek bir şey gerçekleşmedi, kısa sürede yasal yollarla seçim sürecine girildi ve ordu görevi seçilmişlere devretti.⁶⁰⁰

Mısır Devrimi’nin en çarpıcı özelliklerinden biri, devrimin herhangi bir lider güdümünde gerçekleşmemesidir. Yine belirli bir planlama ve programlama sürecinden de geçilmemiştir. Protestoların çıkış noktası, var olan rejimin yıkılmasına endeksli olmuştur. Ancak sonraki aşama düşünülmemiş, “Nasıl bir sisteme geçilecek, kimler baş aktörler olacak?” soruları gündem edilmemiştir. Devrimin rengi, yıllardır ezilmiş çoğunluk üzerindeki baskıların nedeni olan hükûmetin ortadan kaldırılmasının her şeyden öncelikli tutulması şeklinde tarif edilebilirdi.

Mısır Devrimi bir halk ayaklanmasıydı.⁶⁰¹ Her renkten ve düşünceden olan ezilmiş kitlelerin ortak problemi, mevcut hükûmetin ezici politikalarıydı.⁶⁰² Sosyal medyanın hayata girmesi ile bu kitleler konuşarak ifade edemedikleri düşüncelerini, sosyal medya ortamlarında dile getirmişlerdir. İnternet sayesinde bütün dünyayı anında takip edebilen bu kitleler ve özellikle gençler, değişik vesilelerle organize olmayı öğrendiler ve zamanla sokaklarda boy gösterdiler. Çevre ülkelerde ulaşılan başarılar, özellikle Tunus’taki yaşanan süreç göstericilerin cesaret kaynağı oldu ve 25 Ocak günü istenilen elde edildi. Ordunun yumuşak tavrı ve yıllardır oluşturulagelen saygın konumu, halkın

⁶⁰⁰ “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?”, s.17

⁶⁰¹ “Al kovvat almosallaha toudet şuun aldavla”, <http://lh5.ggpht.com/-sa-WtirufjI/TwFfxZ9Sfql/AAAAAAAAAuHM/GHyWBRK0qhA/s1600-h/50%25255B12%25255D.jpg> (23 Eylül 2015)

⁶⁰² “Va entasara aşşa'b”, <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/12-022011.png> (23 Eylül 2015)

yeni süreci kabullenmesini sağladı ve dikdatorya yıkılmış, yerine bir geçiş dönemi yönetimi olarak ordu gelmiştir.⁶⁰³

Hüsnü Mübarek görevinden istifa ettikten sonra 25 Ocak-11 Şubat tarihleri arasında gerçekleşen dramatik durum, Mısırlıların bilincinde sembolik bir olay olarak yerleşmiştir. Mısırlılar, 2011'in Ocak-Şubat döneminde gerçekleşen olayları "Mısır Devrimi"⁶⁰⁴ olarak adlandırarak kendi ülke tarihleri için de yeni bir dönemin başladığını düşünmeye başlamışlardır. Devrim atmosferi Mısır topluluğunu uzun süre terk etmedi ve Mübarek'in istifası, toplu protesto eylemleri, ilk referandum ve seçimlerle ilgili bütün olaylar, devrim ruhuyla yayıldı ve Mısırlılar tarafından devrim ideallerine uygun olarak değerlendirildi. Siyasi güçlerin, ister muhalefet ister iktidar sınıfının temsilcileri olsun, hareketleri ve davranışları devrim ideallerine olan bağlılıkları açısından değerlendireceklerdir. Ayrıca onların retorikleri ve polemikleri, 2011 Ocak-Şubat olayları sırasında kimin Mısır devrim mücadelesini gözden düşürmeye çalıştığı, kimin kendini nasıl ifade ettiği üzerine durulacaktır.

Müslüman Kardeşlerin ocak-şubat olaylarındaki davranışları, hâlâ devam eden ciddi tartışmaların da sebebidir. En geniş toplum hareketi olan ve insanları yönlendirmek için gerekli bütün araçlara sahip olan Müslüman Kardeşler, protestoların ilk günlerinde genç

⁶⁰³ "Aşşa'b arada ve askate annezam", <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/12> (23 Eylül 2015)

⁶⁰⁴ "Arap Baharı" tanımlaması aslında yaşanan süreci tam olarak açıklamıyor. "Bahar" denildiğinde arkasında hep umut ve ümit olsa da sürecin nasıl şekilleneceğini bilemiyoruz. "Arap Baharı" ithal bir tanım, "Prag Baharı" ndan gelen ve Kadife veya Turuncu Devrim olarak adlandırılan süreçlere benzetilmiştir. Benzerlikler olsa da hepsinin kendine özgü bir yanı vardır. Yaşananlar bir bahar, yaz ya da kış değildir. "Sonbahar" olarak da yorumlanmıştır. Bu tanımlamalar isyan edenlerin yaptığı bir adlandırma değildir, dışarıdan yapılan ithal bir tanımlamadır. Batılılar Mısır'da olup bitenleri anlatırken "Halk Devrimi" tabirinden kaçınarak bunun yerine "Değişim (Change)", "Canlanma-Diriliş (Resurgence)" ve "İsyan (Uprising)" tabirlerini kullanmışlardır. Genel olarak "Arap Baharı", "Arap Uyanışı", "Arap Ayaklanmaları" ya da "Arap Devrimi" olarak tanımlanan bu hareketin adının ne olduğu önemli değil, tarih Arap sokağında doğan bu sosyal hareketi isimlendirecektir. Mısır'da halk bu hareketi "Sevre" yani "Devrim" olarak isimlendirmiştir. Biz de bu çalışmamızda "Arap Baharı" yerine "Arap Devrimi" demeyi tercih edeceğiz. bk. Mete Çubukçu, "Arap Baharı'nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye", **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.199, Murat Aktaş, "Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu", **Arap Baharı**, s.8-9, Bekir Günay, "Ak Parti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre: İslamcılık", **Türk Dış Politikası**, edit. Bekir Günay, İ.Ü. Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2015, s.80, Yavuz Yıldırım, "Toplumsal Hareketlerin Gücü ve Arap İsyanları: Siyasal Olanı Yeniden Düşünmek", **Değişen Ortadoğu'da Değişmeyen Sorunlar**, edit. Yavuz Yıldırım-Yasin Atlıoğlu, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.1, Gürkan Zengin, **Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013**, s.23, Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodolisi Üzerine Bir Haşiye", çev. Z. Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları**, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.46, Nadia Mustafa "Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Gidişat, Problemler ve Hedefler", çev. Z. Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları**, s.78-79, Fulya Atacan, "Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Arka Planı: Ekmek, Hürriyet, Adalet", **Ortadoğu Konuşmaları**, s.132, Ali Asghar Mohammadi Sijani, "İranlı Bir Diplomatın Gözünden Değişen Ortadoğu", **Ortadoğu Konuşmaları**, s.579

grupları desteklemekte acele etmediler ve dikkatli bir şekilde davrandılar. Müslüman Kardeşler bu şekilde davranmamış olsaydı genç kanadın temsilcileri gibi birçoğu ilk günden protestolara katılmış olacaktı. Müslüman Kardeşlere yakın olan öğrenciler, olayların arifesinde, 25 Ocak 2011’de “Polis Günü” olarak belirlenen günde, protesto eylemlerine katılmak için izin istediler. Müslüman Kardeşlerin tecrübeli üyelerinin protesto eylemlerine katılmama kararı almasına rağmen gençlere, Müslüman Kardeşler adına katılmamak şartıyla, kendi risk ve korku derecelerine göre protestolara katılabilecekleri önerildi.⁶⁰⁵ Müslüman Kardeşler ise, resmi olarak protesto eylemleri başladıktan birkaç gün sonra, yani 29 Ocak 2011’de “Öfke Cuması” adı verilen gösterilerden sonra protestolara katıldı.⁶⁰⁶

Müslüman Kardeşlerin bu olaylar esnasında dikkatli davranmamasını hiç kimse beklemedi, ayrıca protestoların cumhurbaşkanının istifasını getirebileceğini de hiç kimse tahmin edemedi. Mübarek’in ileri yaşına rağmen uzun iktidar yılları boyunca bıraktığı psikolojik etki, onun sarsılmaz olduğu izlenimi vermekteydi. Mübarek döneminde polis ve gizli servis, halk ayaklanmalarını durdurmayı öğrenmişlerdi. Bu sefer de protestocuları, özel kuvvetlerin veya zamanın yeneceğini düşünmüşlerdi. Kahire’de, geçmiş yıllarda birçok miting oldu. 2003 yılında Irak Savaşı’na karşı, 2005 ve 2007 yılında anayasada yapılan düzenlemelere karşı ayaklanmalar oldu. 2008 yılında ise “ekmek isyanları” patlak verdi. Öğrenciler, İsrail’in gaz bombardımanına karşı protesto eylemleri yaptı. Fakat bu olaylara birçok insanın katılmasına hatta arada iktidarı eleştiren sloganların atılmasına rağmen, olaylar kontrol dışına çıkmaz ve er ya da geç protestocular dağılırdı. Müslüman Kardeşlerin liderleri, gizli servis, polis ve askeriye’nin devrimi önlemek için aslında yeterli güçlerinin olduğunu tarih içinde görmüş oldular. Kriz geride kaldığı zaman baskıcı yönetim, protestoya katılan herkesi cezalandıracaktı. Müslüman Kardeşlerin baskıya alışmaları hiçbir zaman mümkün olmadı, bütün protestoları insan kaynaklı ciddi hasarlar getirdi ve onların yıllar öncesine gitmelerine (gerilemelerine) neden oldu. Huzursuzluğun büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda rejimin baskısının daha da sert olacağı tahmin edilebiliyordu. Ayrıca, protesto eylemlerine katıldıktan sonra Hareket’in, rejimin temsilcileriyle gizli

⁶⁰⁵ Mariz Tadros, *The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?*, s.38

⁶⁰⁶ Jack Shenker, “Egypt’s Rulers Tighten Grip Amid Claims of Election Fraud and Intimidation”, *The Guardian*, 30 November 2010, URL: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/30/egypt-poll-electoral-fraud-claims>, İsmail Numan Telci, *Mısır Devrimi Sözlüğü*, s.220-222

anlaşma yapmaya hazır oldukları dedikoduları duyuldu. Teşkilat'ın bazı temsilcileri ile gizli servis ve askeriye arasında bir pazarlığın söz konusu olduğu, gizli bir anlaşma yapıldığı iddia edildi. Mesela, Müslüman Kardeşler karşıtları, 1 Şubat 2011'de Mısır Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve gizli servisin başı olan Ömer Süleyman ile Teşkilat'ın temsilcileri arasında gerçekleşen buluşmayı hatırlatmaktadırlar. İddiaya göre, bu görüşme sırasında karşılıklı bir alışveriş söz konusu idi ve sonucunda da Müslüman Kardeşler, üyelerini Tahrir'den geri çekecek, karşılığında da cumhurbaşkanı adayları olacak olan Hayrat el- Şater'in de dahil olduğu liderleri özgür kalacaktı.⁶⁰⁷ Gerçekten böyle “gizli bir anlaşma”nın yapıp yapılmadığı ile ilgili soru işaretleri kafaları meşgul etmektedir. Müslüman Kardeşlerin resmi temsilcileri bunu reddetmekte fakat Teşkilat'ın yüksek mevkili üyelerinin en az ikisi görevlerini bıraktıktan sonra Ömer Süleyman ile yapılan görüşmeyi ve anlaşmanın gerçekleştiğini doğrulamaktadır. Ömer Süleyman ile görüşme 6 Şubat'ta Müslüman Kardeşlerin temsilcileri ve diğer muhalefet temsilcileri ile birlikte gerçekleşti. Temsilcilerin, olağanüstü halin iptal edilmesi, ulusal geçiş hükûmetinin kurulması, adil seçimlerin yapılması gibi istekleri vardı.⁶⁰⁸ Ancak bu anlaşmalardan toplu kapitülasyon rejimini isteyen, daha radikal olan muhalefet tarafının katılanları sorumlu tutuldu.

Ocak-Şubat 2011'de kriz günlerinde, Müslüman Kardeşlerin yönetiminin davranışlarını değerlendirirken pragmatistliklerine ve temkinli davranmalarına dikkat etmek gerekir. Müslüman Kardeşler risk almaya hazır değildi. Devrim olayları, Müslüman Kardeşlerin kadim pragmatist nesli ile daha devrimci ve idealist gençlik arasında kopmalara neden oldu. Müslüman Kardeşlerin bazı üyelerinin fikirlerine göre, Teşkilat'ın liderleri ile Mısır hükûmetinin temsilcileri arasında gizli anlaşma yapılması ve Müslüman Kardeşlere yönelik bir pazarlığın söz konu olması gibi nedenlerle Teşkilat'ın saflarında kopmalar olacaktır.

Ancak, Mübarek devrilmiş olsa bile askeriye, devlet sisteminin temelini oluşturmaya devam edecek ve bir sonraki dönüşümün askeriye'nin de dahil olduğu bir sistem içerisinde gerçekleşecek olması, Müslüman Kardeşler ve diğer birçok muhalefet için bilinen bir gerçektir. Devrim süreçlerindeki kilit soru, “var olan sistemi yıkmak mı,

⁶⁰⁷ Wael Eskandar, “Brothers and Officers: A History of Pacts”, 25 January 2013,

http://www.jadaliyya.com/pages/index/9765/brothers-and-officers_a-history-of-pacts (14 Ağustos 2015)

⁶⁰⁸ Mariz Tadros, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?**, s.36

yoksa rejimin temsilcileri ile uzlaştırıcı çözümler bulmak mı” olmuştur. Muhalefetin pragmatik kısmı, rejimin temsilcileri ile konuşmaya hazırды, radikal devrimci kısmı ise sistemin tamamen yıkılmasını talep ediyordu.

Mübarek’in 11 Şubat’ta istifası protestocuları memnun etti. Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, Mübarek’in elinden iktidarı alıp demokratik seçime geçişini sağlamalıydı. Öyle ki, yönetici sınıfın temeli olan ordu, özellikle de büyük şehirlerde binlerce protestocu varken kamu siyasi oyuncusu olarak hareket etmeye ve kendi üzerine aşırı güç almaya hazır değildi. Ortaya çıkan bu yeni durum karşısında ordu, elit kesimler ve kitleler tarafından kabul edilebilecek yeni bir Nasır ileri süremedi. Protestocular demokratik bir oluşum talep ettiler ve politika sisteminin yeniden yapılandırılması için ayaklandılar. Ordunun en fazla yapabildiği 25 Ocak-11 Şubat tarihlerinde kitlesel ayaklanma sırasında protestocuların kanını dökmeden, ordu kurumunun gayrimeşrulaştırılmasına izin vermemek oldu. 1978-1979 yılında İran’da Şah’ın rejimini korurken protestoculara ateş açılmıştı. Mısır ordusunun, İran’da yapılan bu hatayı burada tekrar etmediklerini söyleyebiliriz. Hiç şüphe yok ki ordu, Tahrir Meydanı’nı boşaltmak ve en kısa zamanda protestocuları dağıtmak için gerekli olan bütün imkânları kullanacaktı.⁶⁰⁹ Ordunun şiddet hareketinden uzak durması ve bu olaylara bir değişim şekli olarak bakmamasına rağmen, bunun ileri görüşlü bir karar olduğu daha sonra anlaşıldı. Altı ay sonra İçişleri Bakanı Habib el Adli ve Hüsnü Mübarek protestoları kanlı bitirdikleri için tutuklandılar ve yargılandılar.⁶¹⁰ Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, devlet yönetimini uygulamaya başladı. Ordu, şubat ayı boyunca toplum nazarındaki konumlarını sarsacak herhangi bir davranıştan kaçınarak bir kez bile güvensizlik sergilemedi.⁶¹¹ Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, ülke yönetimini geçici olarak ellerine alıp topluma özgürlük verilmesi (basın özgürlüğü vb.), demokratik seçimler yapılması taleplerini görmezden gelemezdi. Ancak, ordudaki rollerini kısıtlayacak bir tehdit ortaya çıkarsa siyasi sistemin yeniden yapılanmasına karşı gelmeye hazırды.

⁶⁰⁹ Veysel Ayhan, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, s.10-12

⁶¹⁰ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.166

⁶¹¹ Hazem Kandil, “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.122-123

Bir sonraki politik adım, Mısır Anayasası'nın değişmesiyle ilgiliydi. Bunun için Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, 15 Şubat'ta sekiz üyeden oluşan özel bir komiteyi anayasa referandumu için görevlendirdi.⁶¹²

18 Şubat'ta, uzun süre Katar'da yaşayan ve Müslüman Kardeşlerin manevi akıl hocalarından biri olan Mısır kökenli ünlü ilahiyatçı Yusuf el Karadavi Kahire'ye⁶¹³ geldi. Tahrir Meydanı'nda hutbe veren Karadavi, Mübarek'in gitmiş olmasına rağmen devrimin henüz bitmediğini söyledi. Ordu, el Karadavi'nin gelişini ve Tahrir Meydanı'nda toplanan on binlerce insanın önünde konuşma yapmasını engellemese de fakat bu konuşmayı televizyonda yayınlamadı.⁶¹⁴ Öyle ki, ordunun burada Müslüman Kardeşlere haklarını vermeye ve ülke siyasi hayatında tam olarak yer almalarına müsaade etmeye hazır gibiydi. Tabiki bu durum, askeri yönetimin siyasi İslam'a karşı tavırlarını yeniden gözden geçirebilecekleri anlamına gelmiyordu.

2011 yılı Şubat ayının ortalarında yapılan sosyal anketler Mısırlıların, Mübarek'in gitmesiyle ilgili iyimser olduklarını gösteriyordu. Halkın %85'i, ülkede durumun düzeleceğinden emindi. Siyasi figürlerin arasında, ankete katılanların yaklaşık yarısı açık ara farkla Arap Birliğinin eski genel sekreteri Amr Musa'nın güven verdiğini belirtmişti. Öyle görünüyordu ki, rejim ve resmi medya organlarınca sergilenen politikaya güven "Mısır Devrimi" olaylarında önemli rol oynadı. Bu da birçok Mısırlının olayları, eylemsizlik olarak algılamasına neden oldu. Amr Musa, Mısır'ın önemli siyasi elit temsilcilerinden biriydi. Diğer taraftan da uluslararası önemli bir görevi vardı. Halk üzerinde önemli bir saygınlığı olan Amr Musa, Mısırlıların gözünde Mübarek'in rejimiyle ve diğer rüşvet, yolsuzluk olaylarıyla ilgisi olmayan birisiydi. Bu nedenle Mısırlılar, özel kuvvetler arasından güçlü bir lider görmeyi tercih etmişlerdi. Yapılan kamuoyu yoklamaları sonucunda halkın bir kısmı Mısır'ın gelecekteki lideri olarak Mısır'ın gizli servisinin başındaki Ömer Süleyman'ı⁶¹⁵ aday olarak görüyordu.Devrimden sonra yapılan ilk anket verilerine göre özellikle toplumun altı

⁶¹²Carry Rozefski Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.190

⁶¹³ Müslüman Kardeşler Hareketi'nin önemli bir ideoloğudur. bk, İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.317-320

⁶¹⁴ Dan Murphy, "Egypt Revolution Unfinished, Qaradawi Tells Tahrir Masses", The Christian Science Monitor, 18.02.2011, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/0218/Egypt-revolution-unfinished-Qaradawi-tells-Tahrir-masses/%28page%29/2> (14 Ağustos 2015)

⁶¹⁵ Hüsnü Mübarek'in İkinci adamı olarak tanınlanmaktadır. 1993 yılında istihbarat teşkilatının başına getirilmiştir. bk, İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.229-233

aylık ve bir yıllık genel durumunun karşılaştırılması gösteriyordu ki, devrim sonrası Mısır'da, Mısırlıların morali çok hızlı ve radikal bir şekilde değişiyor ve çok hızlı bir siyasi süreç işliyordu.

19 Mart 2011'de Yüksek Askeri Konseyi'nin (SCAF) belirlemesiyle Mısır'da anayasanın yeniden düzenlenmesiyle ilgili bir referandum yapıldı.⁶¹⁶ Bu, Mısır tarihinde Mübarek'ten sonra gerçekleşen ilk demokratik olaydı. Bu referandumda 40 milyondan fazla insanın oy kullanma hakkı olmasına rağmen katılım %41 olarak gerçekleşti. Yüzde 77'lik bir çoğunluk anayasa değişikliğini desteklemiştir.⁶¹⁷ Fakat düşük sayıdaki katılım, yeni siyasi dönem şartlarında toplumda var olan bölünmeyi gizleyemedi. Müslüman Kardeşler, eşit şartlarda kendi siyasi hedeflerini hayata geçirmek için yeterince geniş kaynaklara sahipti. Müslüman Kardeşlerin güçlenme tehlikesini, muhalefet güçlerinin diğer temsilcileri geç de olsa anlayabildiler ve Mübarek olmadan yapılan ilk referandum, halkın kimi istediğini göstermeliydi. Referandumda dile getirilen hususlar temel nitelikte değildi. Ülkenin temel yasası siyasi sürecin demokratikleşme yönünde ilerleyecek şekilde değiştirilebilmesi ve tek partili dönemden ayrılması gerektiği yönündeydi. Aslında, yasal mekanizmalar, iktidarda bulunan Ulusal Demokrat Partisi'ne, yıllardır hem anayasaya hem de yasalara önemli kanunlar (medya ve partiyle ilgili) koymasıyla ilgili siyasi sistemde hakimiyet (baskınlık) sağlıyordu. Bu aşamada Mısırlılara anayasa değişikliklerinde bir blok olmaları teklifi yapıldı. Muhalefet tarafından pek de hoş karşılanmayan, ülkenin cumhurbaşkanının statüsünü ilgilendiren birkaç madde üzerinde değişiklikler yapılması hakkında konuşuldu. Buna göre başkanlık adaylığı için Meclis'ten en az 30 oy destek alınması ve ülkenin 15 ilinden de seçmenin 30 bin imzası gerekiyordu. Ayrıca cumhurbaşkanının 4 yıllık görev süresi olacak ve bu göreve en fazla iki kez seçilebilecekti.⁶¹⁸ Cumhurbaşkanının geniş yetkilerine yeni yapılan düzenlemelerde ciddi sınırlamalar getirilmedi. Ayrıca Mübarek'in rejimi, muhalefetle ve esas olarak Müslüman Kardeşlerle başa çıkmak için kullandığı anti-terör faaliyetleri kanunu olan 179. maddenin kaldırılmasını teklif etti.

⁶¹⁶ İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.20, İsmail Numan Telci, "Mısır 2011" **Ortadoğu Yıllığı 2011**, s.209

⁶¹⁷ İsmail Numan Telci, "Mısır 2011" **Ortadoğu Yıllığı 2011**, s.230

⁶¹⁸ Michele Dunne, Mara Revkin, "Overview of Egypt's Constitutional Referendum", 16.03.2011.

<http://carnegieendowment.org/2011/03/16/overview-of-egypt-s-constitutional-referendum> (15 Ağustos 2015)

Yapılan seçim sonucunda halkın %77,2'si (14 milyon) değişikliğin kabul edilmesi lehinde oy kullandı. %22,8 (4 milyon) seçmen ise bu değişikliğe karşı çıktı⁶¹⁹.

İlginçtir ki anayasanın dinî temeller üzerine parti kurma yasağı ile ilgili olan 5. maddesi aynen kaldı. Diğerlerine nazaran bundan en çok Müslüman Kardeşler ve Selefilerin mutsuz olacağı açıkça belliydi. Mahkemeler bu kanunu gerekçe göstererek partilerin kapatılmasını talep ettiler. Ama sonuç olarak bu kısıtlama, Müslüman Kardeşlerin kendi partilerini kurmalarına engel olamadı. Gelecekte Özgürlük ve Adalet Partisi, laik bir parti olarak kabullenilmiş olacaktı. Anayasada önemli sembolik Şeriat ilkeleri “Mısır yasalarının temelini oluşturmaktadır.” maddeleri değiştirilmedi. Ancak bu maddelerin, Mısır Anayasası'nın laik olması gerektiğinde ısrar eden liberaller tarafından iptal edilme çağrısı yapıldı. İslam'ın rolü Mısır topluluğunda göz önünde bulundurulduğunda bu çağrının kabul edilmesi mümkün değildi.

Referandum sırasında anayasanın yeniden düzenlemesiyle ilgili Müslüman Kardeşler ve Selefiler, bu kez aynı cephede yer aldılar ve aktif olarak dinî retorikleri kullandılar, düzenlemeler için oy kullanmayı kutsal bir senet olarak gösterdiler.⁶²⁰

Referanduma karşı çıkanlar, anayasadaki bazı değişikliklerin kabul edilemez olduğunu, temel kanunların hepsine bakılması gerektiğini iddia ettiler. Ancak, anayasanın bir maddesine (189. madde) göre, burada yapılacak olan düzenlemelerin, seçimlerden sonraki 6 aylık dönem içerisinde 100 kişiden oluşan özel bir komisyon tarafından yapılması şartını içeriyordu.⁶²¹ Ayrıca parlamento seçimleri için yeni düzenlemelerden sonraki 3 ay içinde yapılması teklif edildi fakat bu herkes tarafından kabul edilmedi. Yakın zamanda yapılacak olan seçimlere, yapısal olarak organize olmuş olan eski iktidar, Ulusal Demokrat Parti temsilcileri ve Müslüman Kardeşlerin katılma hakları vardı.⁶²² Diğer güçlerin parti kurabilmeleri ve parlamentoda yapılacak olan seçimlere

⁶¹⁹ Maggie Michael, “Constitutional Amendments Approved in Egypt Referendum”, 20.03.2011
http://www.thestar.com/news/world/2011/03/20/constitutional_amendments_approved_in_egypt_referendum.html
1 (15 Ağustos 2015)

⁶²⁰ Yasmine El Rashidi, “Egypt's First Vote”, The New York Review of Books, 24.03.2011
<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/mar/24/egypts-first-vote/> (15 Ağustos 2015)

⁶²¹ Michele Dunne, Mara Revkin, “Overview of Egypt's Constitutional Referendum”, Carnegie Endowment, March 16, 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/03/16/overview-of-egypt-s-constitutional-referendum> (15 Ağustos 2015)

⁶²² Yasmine El Rashidi, “Egypt's First Vote”, The New York Review of Books, 24.03.2011.
<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/mar/24/egypts-first-vote/> (15 Ağustos 2015)

katılabilmeleri için biraz daha zaman gerekiyordu. Parti kurabilmek ve organize olmak için daha ileri seviye gerekliydi. Bu, protesto eylemlerine Twitter’den ve Facebook’tan insan toplamaktan daha zordu. Hızlı seçim muhalifleri, transit döneminin daha uzun olması yönünde ısrar ettiler. Mısır topluluğunu ilk adil seçime hazırlamak için hiç olmazsa bir yıl daha istediler. Seçim olması yönünde acele edenler ise, Ocak-Şubat 2011 devrim protestolarının uyuşukluğundan yararlanmak istiyorlardı. Mısır devrim tarihi üzerinden zaman geçtikçe, eski hükûmet temsilcilerinin iktidara gelme şansı artacaktı.

Referandum, toplumda ayrılıkların var olduğu anlamına geliyordu. Fakat bu ayrılık Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında veya laikler ile inananlar arasında değildi. Konu büyük ölçüde Müslüman Kardeşlere ve Selefilere eğilim gösterenlerle onlara karşı gelenler arasındaki ayrılıktı.

Anayasada yapılan yeni düzenlemelerin bir nevi güven oylaması olan referandum, İslamcıların kitlesel seferberliğe karşı olan kabiliyetini göstermiştir. Müslüman Kardeşlerin, toplum nezdindeki yerinin önemli olması ve sokakları onların yönetmesi, askeriye ve Mübarek’i yenen devrimci gençlik için bir alarmdı ve bunu görmezlikten gelemezlerdi.⁶²³ İslamcı olmayan muhalefetin devrimci ruhu, Müslüman Kardeşler ile ordu arasında yeni bir anlaşma şekli olduğunu düşünerek referanduma destek vermiyorlardı. Liberallerin fikrine göre Müslüman Kardeşler bu kez Mısır tarihinde demokratlara karşı düşman pozisyonu aldılar ve otoriter gücü desteklediler. 1937 yılında Müslüman Kardeşler, Mısır Monarşisi’ni desteklemişti. 1952 yılında devrimden sonra Müslüman Kardeşler, siyasi partinin yasaklarını ve Nasır’ın diktatörlüğünün kurulmasını da normal karşılamıştı.⁶²⁴

Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, referandum sonuçlarını özetledi ve 30 Mart 2011’de 63 maddeden oluşan “Anayasa Bildirgesi” kabul edildi. 56. maddede Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi kendini yasama ve yürütme organında tek yetkili yaptı. Altı ay içinde yapılacak olan seçimlere kadar Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, ülke yönetiminin tam

⁶²³ Mariz Tadros, *The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?*, s.42

⁶²⁴ Alaa Al-Aswani, “What Do We Expect From the Muslim Brotherhood and the Salafists?”, 01.31.2012, http://www.huffingtonpost.com/alaa-al-aswany/what-do-we-expect-from-th_b_1245072.html (15 Ağustos2015)

yetkisini aldı.⁶²⁵ Şimdi bütün muhalefetin parlamento seçimleri için hazırlıklara başlaması gerekiyordu.

4.6 Müslüman Kardeşlerin Siyasi Parti Kurması

Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın anlayışında ortaya çıkan siyasi güçler, diğer Arap ülkelerinin demokratik süreçleri içerisinde yer aldılar ve hatta iktidara bile geldiler. Mesela, 2006 yılında Filistin Özerk Parlamentosu seçimlerinde Hamas Hareketi kazanmıştı. “Arap Devrimi” dalgasında Tunus'ta 2012 yılında iktidara “En Nahda” partisi gelmiştir. Bu siyasi kurumların her birinin kendine has özellikleri vardı. Bir zamanlar Müslüman Kardeşlerden esinlenerek 1930 yılında Nil Vadisi'nin ötesine çıkan ve halen bazı Arap ülkelerinde şubeleri bulunan bir yapıya sahiptiler.

Mısırlı Müslüman Kardeşler, Arap Baharı'ndan çok önce demokratik yolları deneyerek iktidara gelmeye çalışan komşu devletlerdeki muhiplerinin deneyimlerini göz önünde bulunduramadı. Cezayirli İslamcıların 1992 ve 2006 yılındaki durumu ve Filistin'de Hamas'ın pozisyonu ele alındığında her Arap Baharı, iç çatışma ve iç savaşla sonuçlanmıştır.⁶²⁶ 1992 yılında, Cezayir'deki seçimler için Arap dünyasında İslami güçlerin ilk demokratik başarısı diyebiliriz. Seçmenlerin ilk turunda oyların %46'sını ve bunun sonucu olarak Cezayir Millet Meclisi'nde 231 sandalyeden 188'ini ezici bir çoğunlukla “İslami Kurtuluş Cephesi” almıştı. Ordu ikinci turu iptal etti. Sonuç olarak ülkede on binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan iç savaş çıktı. Güç senaryosu Cezayirli İslamcılar için sürpriz değildi. “İslami Kurtuluş Cephesi”nin önemli liderlerinden biri olan ve 1992 yılında Cezayir seçimlerini kazanan Abdülkadir Hachani, taraftarlarına zaferin, yenilgiden daha büyük bir tehlike olacağını söyleyerek kendisini destekleyenlere kendilerine hakim olmalarını söyledi.⁶²⁷ Müslüman Kardeşlerin başına gelen durum için de aynı şeyi söylemek mümkündü. Parlamento seçimlerinde ilk sırada olmaları ve cumhurbaşkanlığı adaylarının zaferi, özellikle her düzeyde, Müslüman Kardeşlere karşı seslerini yükselten güçlere, çok ciddi bir meydan okumaydı. 1992

⁶²⁵ Chibli Mallat, **Philosophy of Nonviolence: Revolution, Constitutionalism, and Justice Beyond the Middle East**, Oxford Press, 2015, s.143

⁶²⁶ Nathan J. Brown, “The Muslim Brotherhood's Democratic Dilemma”, Carnegie Endowment for International Peace, December 1, 2011, <http://carnegieendowment.org/2011/12/01/muslim-brotherhood-s-democratic-dilemma/8kqi> (20 Ağustos 2015)

⁶²⁷ Shadi Hamid, **Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East**, s.11

yılında iktidar partisi “Milli Kurtuluş Cephesi”nin yenilgisi gerçekten yıkıcı oldu ve bu süreç sonunda yaşananlar, ordunun acımasız müdahaleleri, bu durumun nedenini açıklamaya yeter.

“Müslüman Kardeşlerin tarihsel süreçlerinde yaşadıkları değişim, İslami hareketlerin değişimini yansıtır mı?” sorusu üzerinde biraz duralım. Fas, Ürdün ve Kuveyt’te bulunan Müslüman Kardeşler, benzeri organizasyonlarda benzer süreçler yaşadılar. Ürdün’de IAF, Kuveyt’te ICM ve Fas’ta PJD partileri Müslüman Kardeşlerin yaklaşık seksen yıl önceki hareket noktalarından esinlenilerek ortaya çıkmış sünni orijinli organizasyonlardır. Mısır’da Müslüman Kardeşler, 2011 yılında Adalet ve Özgürlük Partisi’ni kurana kadar dava eksenli bir sosyal hareket olarak devam etti. Ancak Müslüman Kardeşlerin Ürdün, Kuveyt ve Fas versiyonları çok daha önceden siyasi yapılanmalarını oluşturdular. Müslüman Kardeşler, bir sosyal hizmet ağı ve dini terbiyeyi esas edinirken politik yapılar direk siyasi arenada temsil anlamına geliyordu. Şartların ve konjonktürün farklı olması bu ülkelerde de farklı stratejilerin gelişmesine neden olmuştur.⁶²⁸

Orta Doğu’nun çeşitli ülkelerinde, Cezayir’de yaşanan olaylardan ders alınarak maksimum dikkatle “Hareket var, gösteri yok.” ilkesine dayalı davranmaya başlamışlardı.⁶²⁹ Kendine hakim olan, terörize olmayan ve bilinçli bir şekilde hareket eden siyasi partiye örnek olarak Ürdünlü Müslüman Kardeşler tarafından kurulan “İslami Eylem Cephesi”ni verebiliriz. Ürdün İslami liderlerinden biri olan İshak Ferhan, partisinin pozisyonunu anlatırken “En çok Cezayir’de yaşanan senaryodan korkuyoruz.” demiştir.⁶³⁰ Mısır’dakinin aksine Ürdün’deki Müslüman Kardeşler, din ve devlet anlayışıyla yola çıkmamışlardır. Yine doğrudan Şeriat’la yönetilme talebinde bulunmamışlar ve rejimi de karşılıklarına almamaya çalışmışlardır. Bunda yönetimin geçmişinin Hz. Peygamber’in soyundan geliyor olması da etken olmuştur. Daha çok sol zihniyetle mücadeleye ağırlık vermişler ve Arap milliyetçiliği akımına karşı yönetimin yanında yer almışlardır. Sadakatin ödülünü de 1956’da bütün partiler kapatılırken onlara dokunulmaması şeklinde almışlardır. 70’li ve 80’li yıllarda Hareket, sosyal etkinliğini

⁶²⁸ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.196

⁶²⁹ Shadi Hamid, “Brother President: The Islamist Agenda for Governing Egypt”, **The Cairo Review of Global Affairs**, Summer 2012, s.123

⁶³⁰ The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East, Brookings Institution Press, 2011, s.36

genişletmiş ve bazı lider kadrodan isimler Millî Eğitim Bakanlığı'nda aktif roller almışlardır. 80'li yıllarda farklı fikirler etrafında yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Filistin mevzusu ve siyasete bakış bunda etken olmuştur. Zamanla Müslüman Kardeşler, Ürdün'e gelen Filistin vatandaşlarının içselleşmesinde etken bir konumda bulunmuştur. Müslüman Kardeşlerin, Siyonist ve emperyalist güçlere karşı sert duruşu rejimle aralarında çatlaklara neden olmuş ancak Mısır'dakinin aksine hem rejim hem de Müslüman Kardeşler, mevzunun çözümü için anlaşma yolları arayışına girmişlerdir. Rejim, seküler organizasyonların alanının darlığının aksine Müslüman Kardeşlere camilerde, yardım kuruluşlarında ve sosyal hizmet alanlarında yer açmıştır.⁶³¹ Müslüman Kardeşler, Cezayir örneğine gerek kalmadan kendi siyasi tecrübeleriyle siyasi başarının bedelini biliyordu. Siyasi başarılarından sonra Müslüman Kardeşler üzerindeki baskı büyük ölçüde artmıştır. Bunun için 2005 ve 2013 yılına bakmak yeterli olacaktır.

Kuveyt'teki Müslüman Kardeşler de belli farklılıklar ortaya koymuşlar ve farklı bir gelişim süreci yaşamışlardır. İlk olarak 1952'de "İslami Rehberlik Toplumu" olarak kurulmuştur. Daha sonra Kuveyt'in 1962'de İngiltere'den bağımsızlığını almasıyla "İslami Reform Toplumu" adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Diğer ülkelerde olduğu gibi burada da Müslüman Kardeşler; camilerde etkin olmuş, sosyal hayata yönelik hizmetlere ağırlık vermiş ve sponsor iş adamlarının girişimleriyle şirketler ve yatırım bankaları kurmuşlardır. Kuveyt'teki Müslüman Kardeşler, 60'lı ve 70'li yıllarda; Sabah Rejimi, Mecliste'ki Arap milliyetçileri ve sol görüşlü vekillerle ters düşmemeye özen göstermiştir. 79 İran Devrimi'nden sonra Teşkilat alanını genişletmiş ve 80'lerde etkinliğini arttırmıştır. Yine üniversite öğrenci kulüplerinde etkin roller almışlar, profesyonel derneklerde temsil konumlarına gelmişler, teknik ve bilimsel alanlarda etkin kazanımlar elde etmişlerdir. 1981'de Müslüman Kardeşler, ilk kez Selefilerle birlikte girdikleri seçimlerde solcu ve liberalleri geride bırakmayı başarmışlardır. İslami ve seküler anlayıştaki vekiller, Meclis'te derin ayrılıklar ortaya koyuyordu. Bu süreçte Şeriat eksenli taleplerin ortaya konduğu görüldü. Hatta kadın ve erkeğin toplumda ayrılmasına varacak talepler dile getirildi. 1985 seçimlerinden sonra Meclis'in Krallık ailesinin etkinliğini gözetme pozisyonuna yükseltilmesi talebi dile

⁶³¹ Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.199

getirilmiş ve bu anlamda çeşitli atraksiyonlarda yer alınmıştır. Bu da daha sonra Meclis'in ülkeyi yönetilemez hale getirdiği gerekçesiyle Krallık tarafından fesh edilmesiyle sonuçlanmıştır. Sonraki süreçlerde Meclis'in tekrar açılması talepleri dile getirilse de son Irak Savaşı'yla öncelikler değişmiş ve bu gündem gerçekleşmemiştir.⁶³²

Fas'ta da Ürdün'dekine benzer bir monarşi yönetimi hakimdir. Burada Kraliyet ailesinin soyu Peygamber Efendimize dayandırılmaktadır. Milletin en üst temsilcisi olarak Kral hem dini hem de askeri alanda en üst yöneticidir. Bu iki yönetimi elinde bulundurması Fas Kralı'nı diğer ülkelerden ayırır. Sonuçta Fas'taki İslami hareketler devletin din işlerinden sorumlu organı ile uyum içinde olmak zorundadırlar. 1960'larda Kral II. Hasan döneminde Müslüman Kardeşlerle bağlantılı Sünni bir grup, "İslami Şabiba Cemiyeti" adı altında üniversite ve liselerde faaliyete başlamıştır. Grup, Seyyid Kutup'tan etkilenmiş ve onun fikirlerini savunmuştur. 1975'te Ummar Bin Jalun adında solcu bir sendika liderinin öldürülmesiyle ilişkilendirilen gruba karşı operasyonlar başlamış, birçoğu tutuklanmış ve grup çözülmüştür. Bu durum kendilerini sorgulama imkânı sunmuş ve onları; "biz kimiz, ne istiyoruz, politik sistemle, kraliyetle ve başka organizasyonlarla alakamız ne?" gibi sorulara cevap arayışına itmiştir. 1980'lerde Rabat merkezli bir grup ortaya çıkmış ve "İslami Cemaat" adında yeni bir dernek kurmuşlardır. Bu yeni oluşum hem Fas Kraliyet yönetimini tanımış hem de şiddeti reddetmiştir. Rejimle ilişkiler normalleştirilmeye çalışılmış ve politik sistemde legal bir pozisyon elde etme gayretlerine girilmiştir. Sonra bir parti kurma girişiminde bulunulmuş ve 1992'de bu girişim reddedilmiştir. Fas uzmanları Kraliyetin onayı olmaksızın İslami bir partinin Fas'ta asla resmiyet kazanamayacağını ifade ederler. Bu noktada Cemaat öncüleri, Kraliyeti ikna etme çabaları ortaya koymuşlardır. Bu süreç liderlerin kendilerini radikal fikirlerden uzak tutmalarını ve geçmişteki sistem karşıtı duruşa karşı mesafe koymalarını sonuç vermiştir.⁶³³

Görüldüğü üzere Mısır'daki gibi diğer ülkelerdeki Müslüman Kardeşler hareketleri de politik düzende aktif rol almak için çalışmışlardır. Bu süreçte de rejimlerin konumuna ve konjonktürel gelişimlere göre hareketler değişime uğramış ve politik düzen içinde

⁶³² Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.201

⁶³³ Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.203-204

fikirlerini revize etmişlerdir. Bu değişimlerin asli hüviyetleri de her zaman rejimler tarafından sorgulanmış ve kuşkudan uzak tutulmamıştır.

Müslüman Kardeşlerin siyasi rakiplerine karşı birçok avantajları vardı. İlk olarak Müslüman Kardeşler, maksimum şekilde dini faktörleri kullanabiliyorlardı. Son on yılda sadece Mısır'da değil, diğer birçok Arap ülkesinde dine karşı ilginin büyüklüğü bunu teyit eder nitelikteydi. Böylelikle dini sloganları kullanan siyasi güçlerin şansları da artmış oluyordu. Diğer taraftan, Mısır topluluğunun bir kısmı laik idi ve İslami sloganları birinci gündem maddesi yapan bir partinin gelmesine karşıydı. Müslüman Kardeşler, Mübarek rejimi tarafından baskı kurbanları olarak görüldükleri için laiklerde sempati uyandırmaktaydılar ve muhalefet cephesindeki güçlerden biri olarak görünüyorlardı (Kifaye hareketi gibi) ama kendilerini laik sayan liberaller, sosyalistler, milliyetçiler vb. tarafından iktidara gelmeleri çok da istenen bir senaryo değildi. Uluslararası toplumun Müslüman Kardeşleri anlaması zor bir senaryoydu. Mevzu sadece hukuki tanıma değildi, siyasi bir oyuncu olarak onu tanımakla ilgiliydi. Birçok İslami teşkilatta, Müslüman Kardeşlere negatif duygular besliyordu. Bir kısmı eski basmakalıp algılar sonucu, bir kısmı da tarihte meydana gelen olaylar yüzünden kendilerine olumsuz tavırlar aldı. Modern siyaset retoriklerinde Müslüman Kardeşlerin temsilcileri radikal ve aşırı çağrılarda bulunmamalarına rağmen, Teşkilat'ın tarihinde düşünürler ve uygulayıcılardan olan Seyyid Kutup veya Şükrü Mustafa (Tekfir ve Hicre grubu) gibi isimler cihat İslamı'nın önde gelen isimlerindendir. Her defasında Müslüman Kardeşlerin yeni kimliği hakkında konuşulduğunda ve siyasi süreçlerde yer almaya hazır olduklarında muhalifler, bir zamanlar Müslüman Kardeşlerle bağlantılı olan radikal grupların temsilcilerini hatırlatmada gecikmiyorlardı.

Müslüman Kardeşler, ilk parti kurma isteklerini 21 Şubat 2011'de anayasa düzenlemeleriyle ilgili yapılan ilk referandumdan önce dile getirmişlerdi. O zaman da partinin ismi "Özgürlük ve Adalet Partisi" olarak düşünülmüştü.⁶³⁴ Parti kurma çalışmalarının başlamasıyla beraber ciddi sıkıntılar baş gösterdi.⁶³⁵ Önce Teşkilat'ın sıradan üyeleri ve daha sonra da yönetim temsilcilerininin Teşkilat'tan ayrılmasına

⁶³⁴"Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent", <http://carnegieendowment.org/2011/06/01/egypt-s-freedom-justice-party-to-be-or-not-to-be-independent/fcn6> (24 Ağustos 2015)

⁶³⁵ Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.175

sebepe olacak ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Daha önce de bahsedildiği gibi anlaşmazlığın ilk sebebi 2011 yılının Şubat ayı başlarında Müslüman Kardeşlerin ordu temsilcileri ile yapmış oldukları anlaşma idi. Bu temsilciler, Müslüman Kardeşlerden ayrılıp bağımsız olarak hareket etmeye başladılar. Geçmiş yıllarda Teşkilat için, boşuna modern İslam politikasının matrisi denmemiştir. Fakat bu sefer Teşkilat'ın içindeki tartışmaların sebebi daha farklıydı. Değişen siyasi durumlar ve Müslüman Kardeşlerden beklenen umutlar, yakın bir gelecekte onları Mısır topluluğunun en önemli gücü haline getirebilirdi. Bu yüzden ilk aşamada yapılacak olan herhangi bir hata istenmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Teşkilat liderlerinin siyasi hırsları çok büyük olması Müslüman Kardeşler bünyesinde kurulacak olan siyasi oluşumun nasıl yapılacağı ile ilgili tartışmalar, Teşkilat'tan bazı önemli şahsiyetlerin ayrılmasına neden oldu. 1970'li yıllarda öğrenci neslin temsilcilerinden olan ve Teşkilat'a parlak aktivistler kazandıran İbrahim el Zafarani, Müslüman Kardeşlerden ayrıldı.⁶³⁶ El Zafarani, Müslüman Kardeşleri dar siyasi görüşlerin peşinden gittiklerini iddia ederek eleştirdi. Diğer bazı İslamcı “reformcular” gibi el Zafarani’de Teşkilat’ın dini çağrılarında ve eğitim çalışmalarında gözetilen İslami hedefleri ile siyasi amaçların karıştırılmasını kabul edilemez olarak görüyordu. El Zafarani’ye göre siyasi etkinlikler, esneklik gerektirdiğinden, Teşkilat’ın İslami hedefleriyle bağdaşmayabilirdi.⁶³⁷ Al Zafarani, Yaşlı Kardeşlik liderleriyle kendileri arasındaki farklılığı şöyle ifade eder:

“Müslüman Kardeşler arasında reformist kanadın fikirleri uzun yıllar en azından 1990’dan beri dolaşıp durdu. Fakat organize değildik. Görüşlerimiz vardı ancak Müslüman Kardeşler arasında geniş anlamda kurumsallaşmış iletişimimiz yoktu. Aksine muhafazakâr kanat içeride çok iyi organizeydi. Müslüman Kardeşler arasında iletişim ağları vardı ve kendi adaylarını seçimler öncesi hızlı bir şekilde organize edebiliyorlardı. Bu ağ isimsizdi ancak içinde Mahmud Ezzat, Hayrat Al Shatir, Muhammad Mursi, Rashad Bayoumi gibi önemli figürler barındırıyordu. Pek çok konuda görüşlerimiz ayrıldı. Örneğin biz geniş sosyal kitlelerle iletişimde daha şeffaf olmanın gerekliliğini iddia ediyorduk. Biz aynı zamanda siyasi aktivitelerle, dava

⁶³⁶ Abdullah Al-Arian, **Answering the Call: Popular Islamic Activism in Egypt**, Oxford University Press, NY, 2014, s.233

⁶³⁷ A talk with EX-MB leader Ibrahim El Zafarani, Asharq Al-Awsat. 29.06.2012
<http://www.aawsat.net/2012/07/article55241182/a-talk-with-ex-mb-leader-ibrahim-el-zafarani> (22 Ağustos 2015)

aktivitelerinin ayrı götürülmesi taraftarıydık.”⁶³⁸ Müslüman Kardeşlerin diğer saygın temsilcilerinden olan ve Teşkilat’ın bünyesinde parti kurulmasını eleştiren Abd al Munim Abu Al Futuh da aynı görüşü savunuyordu.⁶³⁹ Onun, Müslüman Kardeşler yönetimiyle yaşamış olduğu fikir ayrılığı daha sonra Teşkilat’tan ayrılmasına neden olacaktır. Daha sonraki süreçte Abd al Munim Abu Al Futuh da seçimlere cumhurbaşkanı adayı olarak girmeye hazırlandığını ilan etmişti. Müslüman Kardeşler temsilcileri hemen bu ilanı reddetti ve kendilerinin daha önce ilan ettiği cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday göstermeme kararına aykırı bir beyan olarak yorumladı. Al Futuh’un çıkışı liderlerin tepkisini çekti. Zaten Mübarek Dönemi’nin son yıllarında verdiği demeçler de onun siyasal İslami çizgiden daha çok seküler liberalizme yakın olduğunu ortaya koyuyordu. Buna rağmen ortaya koyduğu hareket, genç aktivistlerin ilgi odağı oldu ve İslam Lutfi ve Mohammad Qassas gibi Tahrir öncüleri tarafından ilham kaynağı olarak algılandı.⁶⁴⁰

Mübarek rejiminin düşmesi, Müslüman Kardeşlerin önüne siyasi bir parti kurmak için bazı üyelere göre kaçırılmayacak bir fırsat sunmuştur. 21 Ocak 2011 tarihinde Muhammed Bedii, Müslüman Kardeşlerin lideri, uzun süreli başbakanlık yapmış Muhammed Saad al Katatni’yi kurulacak Özgürlük ve Adalet Partisi’ne öncülük etmek üzere davet etti. Müslüman Kardeşler sözcüsüne göre kurulacak parti İslam’ı referans alan sivil bir parti olacaktı.⁶⁴¹ 6 Nisan 2011’de Müslüman Kardeşler, Muhammed Mursi liderliğinde “Özgürlük ve Adalet Partisi”ni (Freedom and Justice Party, kısaca FJP) kurduklarını ilan ettiler.⁶⁴² Liderlerin sözlerine göre parti, kelimenin eski anlamınca “İslamcı” değil, laik bir parti olacaktır⁶⁴³. Müslüman Kardeşler, kuracakları yeni siyasi partilerine laik teşkilatların temsilcilerinin katılmasının yanı sıra, bütün devrimci gençlere kapılarının açık olduğunu söylemişlerdir.⁶⁴⁴

⁶³⁸ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.177

⁶³⁹ Cornelis Hulsman, “Interview with Abd al-Mun’imAbū al-Futūh, Presidential Hopeful”, **Arab-West Report**, February 19, 2012, <http://www.arabwestreport.info/year-2012/week-8/48-interview-abd-al-munim-abu-al-futuh-presidential-hopeful> (23 Ağustos 2015)

⁶⁴⁰ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.179

⁶⁴¹ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.174

⁶⁴² İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.224

⁶⁴³ Egypt: Muslim Brotherhood Sets up New Party, 30.04.2011 <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13249434> (24 Ağustos 2015)

⁶⁴⁴ İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.225

Müslüman Kardeşlerin 2011 yılındaki seçim öncesi programlarının temelinde, Mısırlıların sembolü olan anayasa vardı. Müslüman Kardeşlerin programları 2007 yılında hazırlanmıştı. Fakat yeni programlarında bir dizi farklılıklar bulunuyordu. Bunlardan biri, İran'daki sisteme benzeyen, parlamentoya danışmanlık yapacak ulemalardan oluşan özel bir komitenin⁶⁴⁵ kurulması ile ilgili teklifin yer almasıydı.⁶⁴⁶ Müslüman Kardeşlerin ekonomik yaklaşımları evrime maruz kaldı. 2007 yılında İslami ekonomik sistem referans olurken 2011 yılında ise yeni liberal prensipler üzerine kurulan ekonomi ağırlık kazanmaya başladı. Müslüman Kardeşlerle bağlantılı olan iş dünyasının temsilcileri, uzun yıllar devrim öncesinde görev yapmış, Ticaret ve Sanayi Bakanı Raşit Muhammed Raşit dönemindeki liberalleşmeye ve yatırıma ilgi çekme hedefindeki ekonomi politikalarından memnun olduklarını dile getirdiler. Mübarek Dönemi'nde Mısır ekonomisinin gelişmesine, yolsuzluklar ve kayırmalar engel olmuştur.⁶⁴⁷

Mısır'ın politik yapısı Müslüman Kardeşleri de uzun vadeli amaçlarını ve projelerini netleştirmeye zorladı. Süreç Müslüman Kardeşlerin demokrasi ve çoğulculuk anlayışını net tavırlarının ve yaklaşım tarzlarının ifade edilmesini de zorunlu kıldı. Sorun bazı muhafazakâr mensupların toplum karşısında yaptıkları bazı konuşmalarda geçen ifadelerinden dolayı şüphe uyandırıcı bir şekle büründü. Örneğin Sa'd al-Hüseyni'nin İmbaba'da yaptığı "Toplumsal İslami Yönetime Hazırlanması" konulu konuşması ve Mahmud Ezzat'ın el kesme ve kısas cezalarını gündeme getirmesi zihinlerde dolaşan soruların da ayyuka çıkmasına neden oldu. Tabi bu tür bireysel konuşmalar ne kadar Müslüman Kardeşlerin bilinçaltını yansıtır; bu, tartışma konusudur. Çünkü grubun fikir ağı çok geniş ve hangi pozisyonlarda neler konuşuluyor, kestirmek zor. Yine de önde gelen isimlerin yaptığı konuşmalar genellenebilir mi bilinemediğinden kuşkuları arttırıyordu.

⁶⁴⁵ "Velayet-i Fakih"; Humeyni tarafından ileri sürülen siyasal teori. bk. İsmail Safa Üstün, "Velayet-i Fakih", **DİA**, c.43, İstanbul, 2013, s.19-22

⁶⁴⁶ Khalil al-Anani, "Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent", **Carnegie Endowment for Peace**, 1.06.2011, <http://carnegieendowment.org/2011/06/01/egypt-s-freedom-justice-party-to-be-or-not-to-be-independent/fcn6> (24 Ağustos 2015)

⁶⁴⁷ "Egypt Brotherhood Businessman: Manufacturing is Key", **Ahramonline**, 28.10.2011 <http://english.ahram.org.eg/News/25348.aspx> (25 Ağustos 2015)

Müslüman Kardeşlerin Şeriat'ın uygulanması talebi kendileri hakkındaki olumsuz kanaatleri pekiştiriyordu. Dış ve iç gözlemcilerin vardığı ortak kanı Müslüman Kardeşlerin genelleyici bir bağlamda konuştukları ve detayları belirsiz şekilde Şeriat taleplerini tekrar ederken geniş kitlelere ulaşmak için de özgürlüklerden ve demokrasiden bahsettikleri yönündedir. Bu anlamda fikirlerin netleştirilmesi, neyin nasıl uygulanacağını derinlemesine ortaya çıkarılması, demokrasi derken ne kastettikleri ve Şeriat'ın ve özgürlüklerin nasıl uyum halinde olacağı bir program çerçevesinde ortaya konması ihtiyacı zuhur etmektedir. İslami yasaların nasıl pratiğe geçirileceği dahi izah edilmesi gereken önemli bir mevzudur.⁶⁴⁸

Müslüman Kardeşlerin, 2007 ve 2011 yıllarındaki programı karşılaştırıldığında seçmenler ve yabancı gözlemciler için daha liberal bir form sunmak amacıyla çelişen noktaları kaldırmaya çalıştığı söylenebilir. Metinde yeni anayasa maddeleri için temel olarak Şeriat ilkelerinden bahsediliyordu. Ancak bu bir yenilik değildi. Aynı şey yıllardır Mısır Anayasası'nda etkin olarak bulunuyordu.

Müslüman Kardeşlerin liderleri, ülke siyasi hayatında güçlenmelerinin, hem Mısır'da hem de bazı dış güçler tarafından ciddi bir muhalefetle karşılaşacaklarının farkındaydılar ve bu nedenle seçim arifesinde siyasi bir üstünlüğü hedeflemedikleri yönünde açıklama yaptılar.⁶⁴⁹ Ancak, üstünlükten vazgeçmeleri kısa ömürlü oldu. Önce “Özgürlük ve Adalet Partisi” temsilcileri, tüm seçimlere adaylarının sadece üçte birini göstereceklerini söylediler. Müslüman Kardeşlerin liderlerinden biri olan Essam El Eryan “Biz %30-35'i hedefliyoruz, sandalyelerin çoğunluğunda iddiamız yok.” dedi. Fakat bir süre sonra bölgelerin %45-50'si hakkında konuşulmaya başlandı.⁶⁵⁰ Sonuç olarak Müslüman Kardeşler, bütün seçim bölgelerine adaylarını göstermeye başladı. Aynı şekilde cumhurbaşkanlığı adayı ile ilgili konuda da benzer bir olay oldu. Başlangıçta cumhurbaşkanlığı adayı gösterme imkânlarının olduğunu reddettiler fakat daha sonra bununla ilgili görüşleri de değişti.⁶⁵¹ Müslüman Kardeşlerin liderlerini aşırı hırs ve siyasette yükselme iştahlarından dolayı yargılamak mümkündü ancak siyasi

⁶⁴⁸ Carrie Rosefsky Wickham, *The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement*, s.187

⁶⁴⁹ “MB Chairman: We Seek to Participate, not Dominate Elections”, *MB News*, 20.04.2011 <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=28432> (25 Ağustos 2015)

⁶⁵⁰ Matt Bradley, “Muslim Brotherhood Raises Its Sights in Egypt”, *The Wall Street Journal*, May 2, 2011

⁶⁵¹ “Brotherhood will not run for Egypt presidency”, *Middle East Online*, 27.01.2012. <http://www.middle-east-online.com/english/?id=50285> (26 Ağustos 2015)

oyunda vaatler yüksekti ve İslamcılar, seçimler yaklaştıkça vaatleri artırmaya hazırlardı. Müslüman Kardeşler de diğer güçler gibi devrim protestolarından kalan devrim meyvesinden ordunun ve Mübarek'in devrilmesinde rol oynayanların yararlanmasından korkuyorlardı.

Mübarek'in devrilmesinden sonraki ilk parlamento seçimleri, 2011 Kasım ile 2012 Ocak tarihleri arasında yapıldı. İlk olarak Mısırlılar, parlamentonun alt kanadındaki milletvekillerini yani Halk Meclisi'ni seçtiler. Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin 2011 yılının Eylül ayında kabul edilen kararına göre seçimler coğrafi prensiplere göre 3 etapta yapıldı. İlk etap 28 Kasım 2011'de 9 büyük ilde başladı. Bu şehirler, Kahire, El Feyyum, Port Said, Dimyat, İskenderiye, Kafrü's-Şeyh, Asyut, Luksor ve Kızıldeniz'dir. İkinci etap 14 Aralık'ta Gize, Beni Suveyf, Minufiye, Şarkiye, İsmailiye, Süveyş, Buheyre, Asvan şehirlerinde başladı. Üçüncü etap ise 3 Ocak 2012'de Minye, Kalyubiye, Garbiya, Dekahliye, Kuzey Sina, Güney Sina, Mersa Matruh, Kina ve Yeni Vadi şehirlerinde yapıldı.⁶⁵² Önceki seçimlerin aksine "Çözüm İslam'da" sloganı yerine bu sefer "Mısır'a iyilik getireceğiz." sloganı kullanılmıştır.⁶⁵³

Altı hafta süren Mısır'ın devrim sonrası gerçekleşen ve ülke tarihinin ilk bağımsız ve özgür seçiminin sonuçları Ocak 2012'de açıklandı. Seçimin şüphesiz galibi, kullanılan oyların %43,7'sini alarak parlamentoya seçilebilecek 498 sandalyenin 218'ini kazanan Müslüman Kardeşlerin siyasi hareketi Özgürlük ve Adalet Partisi oldu. Selefi grubunun Nur Partisi ise oyların %21,7'sini alırken 108 parlamenterle temsil edilme hakkını kazanarak seçimden ikinci parti olarak çıktı. Bunların dışında Vafd, Mısır Bloğu, Wasat gibi partiler ise parlamentoda daha az sayıda milletvekili ile kendilerine yer bulurken bu gruplar ülke siyasi yelpazesinde marjial hareketlerin de temsil edilmesini sağlayacaklardır. Bu sonuçlar göstermiştir ki Mısır'da Mübarek sonrası siyasi hayatın en etkin aktörleri İslami eğilime sahip hareketler olacaktır. Bu durum Batılı aktörlerde endişe konusu iken bölgede İsrail dışındaki ülkelerde olumlu bir biçimde karşılanmıştır.⁶⁵⁴

⁶⁵² Zeinab El Gundy "SCAF Finally Reveals Parliamentary Elections Dates and Roadmap", **Al-Ahram Online**, <http://english.ahram.org.eg/News/22697.aspx> 27.09.2011 (26 Ağustos 2015), İsmail Numan Telci, "Mısır 2011", **Ortadoğu Yılığ 2011**, s.230

⁶⁵³ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.249-250

⁶⁵⁴ İsmail Numan Telci, "Mısır 2011", **Ortadoğu Yılığ 2011**, s.231,

Mısır’da seçimlere katılmak için geçici 4 siyasi ittifak ortaya çıkmıştır. Seçimlerden sonra varlıklarını uzun süre devam ettiremeyen bu ittifaklardan en umut verici olanı, Müslüman Kardeşler etrafında oluşturulan “Demokratik İttifak” idi. Bu ittifaka birkaç laik parti, Nasirist Teşkilatı ve 2005 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %8’lik bir oy alan ünlü Mısır muhalifi Ayman Nur’un “El-Gad” partisi katılmıştır. “Özgürlük ve Adalet Partisi” üyeleri ittifakın %77’sini oluşturuyordu. Oluşan ittifakın hedef ve amaçları somut olarak belirlendi. Demokratik ittifakın hedefi, Mısır’ın bir sonraki gelişim aşamalarında politika eylemlerinde siyasi uzlaştırıcı bir şekilde rol almak ve parlamentodaki siyasi çabaların bir uyum içerisinde sürdürülebilmesini sağlamak ve aynı zamanda siyasi partiler arasındaki iş birliğinin derinleştirilmesiydi.⁶⁵⁵ Birkaç farklı partinin ve geniş siyasi tabanı olan teşkilatların katılacağı “Demokratik İttifak”ın oluşturulmasına 2011 yılının bahar aylarında başlandı. Parti listesi birkaç kez değişti. 2011 yılının yazında buraya yaklaşık 45 farklı parti ve teşkilat katıldı fakat aralık ayına kadar sadece 11 tanesi kaldı.⁶⁵⁶ “Demokratik İttifak” için en önemli kayıplardan biri Mısır’ın en büyük laik partilerinden biri olan ve seçimlere tek başına katılma kararı alan “Vafd” partisinin bu oluşumdan ayrılması oldu. Müslüman Kardeşlerin laik güçlerle yaptığı ittifak, yeni bir durum değildi. Buna benzer bir olay 1984 yılında da yaşanmıştı. Müslüman Kardeşlerin “Vafd” partisiyle birleşmesi ve 1987 yılında “İşçi ve Liberal Partisi” ile birleşmeleri bu oluşumlara örnek olarak verilebilir. 2011-2012 seçim arifesinde kurulan ittifakın en büyük amacı, Mübarek rejimini destekleyenlere karşı güçlü bir blok oluşturmaktan ibaretti.⁶⁵⁷ Gözlemciler için gerçek sansasyon, Müslüman Kardeşlerin ve Selefilerin seçimlere aynı ittifak içinde gitmeyi reddetmeleri oldu. Selefiler ilk zamanlar Müslüman Kardeşlerle birlikte “Demokratik İttifak”a katılmayı planlıyorlardı ancak aday listeleri konusunda anlaşamadılar.⁶⁵⁸ Sonuç olarak Selefilere yakın olan İslamcı hareketlerden bir kısmı “İslamcı Blok” adlı kendi ittifaklarını kurdular. “İslamcı İttifak” bünyesine Selefi partisi olan “El Nur”u dahil etti. Diğer birkaç küçük İslami organizasyonları ve ayrıca yasaklı bir teşkilat olan Gamaa el İslamiyye üyeleri de bu ittifaka katıldı.

⁶⁵⁵ “Statement by the Democratic Alliance on the Parliamentary Elections”, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=29216> (27 Ağustos 2015)

⁶⁵⁶ “Freedom and Justice Party. Egyptian Elections Watch”, **Ahram Online**, 3.12.2011. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/33/104/24939/Elections-/Political-Parties/Freedom-and-Justice-Party.aspx> (27 Ağustos 2015)

⁶⁵⁷ Ammar Ali Hassan, “Beyond Electoral Alliances”, **Al-Ahram Weekly**, Issue No.1224, 4 December, 2014

⁶⁵⁸ Stéphane Lacroix, **Sheikhs and Politicians: Inside the New Egyptian Salafism**. Brookings Doha Center, Policy Briefing, June 2012, s.1

“Mısır Bloku” liberalizm ve sekülerizm ideolojisine sahip üç partiden oluşmaktaydı. Bunlar, Hristiyan milyarder Necip Saviris tarafından kurulan merkez sağ “Özgür Mısırlılar Partisi”, merkez sol “Sosyal Demokrat Partisi” ve “Tagammu Partisiydi (Ulusal İlerleme Birlikçi Partisi) .”⁶⁵⁹

“Devrim Sürüyor İttifakı” Tahrir’deki protestolar esnasında, protestolara aktif olarak katılan güçleri, özellikle de devrimci ve gençlik gruplarını bünyesine kattı. Buraya “Sosyalist Mısır Partisi”, “Özgür Mısır Partisi”, Müslüman Kardeşlerin eski gençlik kanadı ve kendilerini devrimci olarak gören diğer güçler dahil oldu. Dört ittifak haricinde seçimlere tek başına katılan partiler de vardı. Bunlar, “El Vafd”, “Merkez Partisi”, “Adalet Partisi” (el-Baradei taraftarları), Katolik işadamı Rami Lakoh ve Mısır’ın eski cumhurbaşkanının yeğeni Enver Esmat Sedat arasındaki koalisyonu temsil eden “Reform ve Kalkınma Partisi”ydi. Aynı zamanda bölgeleri ve Ulusal Demokrat Partisi’nden geride kalanları temsil edecek olan partiler de vardı. Bunlar, aynı görüşte olan siyasi teşkilatlardan ziyade daha çok etkili ittifaklar ailesine dahildi.⁶⁶⁰

Farklı ideolojik ilkelere göre birleşen ittifakların karmaşık siyasi iniş ve çıkışlarını incelerken, doğal olarak Mısır sisteminin siyasi koordinatlarının ana kutupları ile ilgili sorular ortaya çıkacaktır. Mesela, 2000’li yılların başında Türkiye’de laiklerle İslamcıların ana muhalefet olduklarını söyleyebilir miyiz? Siyasal merkeze göre durduğu yer açısından “Özgürlük ve Adalet Partisi” hangi tarafa aitti? (Merkez olarak hangisini sayacağız) Tutucu merkez sağ partisi olarak mı?, yoksa diğer merkez sağ partiler gibi mi? Veya Avrupa’daki Hristiyan Demokratlarla karşılaştırmak yerinde olur mu?

Tabii ki Avrupalı “Hristiyan Demokratlar”la benzerlik birçok yerde zoraki görünüyor. Çünkü “Özgürlük ve Adalet Partisi”nin dini bileşenleri, fikirlerinde ve sözlerinde Hristiyan Demokratlarınkine göre daha belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Mısır toplumu, Avrupa’ya göre dindar nüfus açısından çok farklıydı. “Özgürlük ve

⁶⁵⁹ “Liberal Egyptian Bloc Launches its 2011 Election Campaign”, **Ahram Online**, 1 November 2011

<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/25800/Egypt/0/Liberal-Egyptian-Bloc-launches-its--election-campa.aspx> (27 Ağustos 2015)

⁶⁶⁰ Samuel Tadros, “The Egyptian Parliamentary Elections: How and Who?” **National Review Online**, November 28, 2011

Adalet Partisi”ni benzer dini siyasi teşkilatlarla karşılaştırmak o kadar da kolay değildi. Hatta Tunus’taki “En Nahda” partisinin temsilcileri Müslüman Kardeşlerin partisinden oldukları halde, programları Mısır’daki Müslüman Kardeşlerinkinden farklıydı. Eğer “En Nahda” partisi Mısır’da olsaydı liberalleri temsil ederdi.⁶⁶¹ İlk olarak Müslüman Kardeşlere karşı çıkan, sağcı ve solcu güçlere bakalım. İslam âleminde, İslamcılara geleneksel olarak muhalif kanat, liberaller olmuştur. Arap dünyasında liberallikten bahsederken özellikle de günümüzde bu fenomenin, tam tanımında birçok varyasyonun olduğuna dikkat çekmek gerekir. Mısır’da başka bir dilden geçen *librali* ‘liberal’ kelimesi din ve siyaset kelimesi arasındaki ilişki düzleminde incelenmiş ve seküler kelimesinin eş anlamlısı olarak kabul edilmiştir. “Seküler” kelimesi birçok Mısırlı için ateist demektir ve nüfusun dindar kesimi için negatif reaksiyonlara sebep olmaktaydı. İlmli liberaller, genellikle vatandaş olarak çevrilebilen “medeni” kelimesini kullanmaktaydı. Aynı zamanda bu kelime dindar olmayan veya askeri olmayan anlamında da kullanılabiliyordu.⁶⁶² Arap liberalizmi, Batı’nın etkisinde kalarak modern çağda gelişmiştir. Halen Mısır’da eğitimli entelektüel temsilciler arasında liberalizmi destekleyenlerin sayısı az değildir. Mısır’daki “Yeni Liberaller”, liberalizmin klasik döneminin temsilcilerinin mirasçılarıdır (19. yüzyılın sonu, 1950’li yıllar).⁶⁶³ Kendisini liberal olarak görenlerin birçoğu ya Mübarek Dönemi’nin siyasi sistemiyle ya da iktidarı eleştiren muhalif kesimle ilgiliydi.

Mısır’da son on yılda gözlenen dini bilincin artması, liberallerin endişelenmesine neden oldu. Aslında Arap liberaller bir seçim yapmak zorundaydı. Ya devlet sisteminin seküler karakterlerinin sert ilkeleri üzerinde duracak ve devlet veya İslamcılar tarafından her şekilde dinin siyasallaşmasına karşı geleceklerdi ya da ağır başlı bir şekilde dini bilincin artmasını ve siyasal İslam’ın popüler fikirlerini değerlendirerek, din ve devlet arasında bir uzlaşma arayacaktı. “Laik Devlet” fikrinin destekçileri olan liberaller, hükûmet ve din arasındaki siyasi mesafenin ateizm anlamına gelmediğini belirterek “Laik Devlet”in “Dindar Devlet”e göre avantajlarını savunmaya devam

⁶⁶¹ “The Beginnings of Transition: Politics and Polarization in Egypt and Tunisia”,

<http://www.brookings.edu/research/reports/2012/04/19-democratic-transitions> (27 Ağustos 2015)

⁶⁶² Michele Dunne, Tarek Radwan, “Egypt: why liberalism still matters” **Journal of Democracy**, Volume 24, Number 1, January 2013, s.88

⁶⁶³ David Govrin, “Hala Mustafa and the Liberal Arab Predicament”, **Middle East Quarterly**, Spring 2010, s.41

ettiler. Onlara göre, laik devlet, diğer dinlere mensup olan vatandaşlarının, kendi dinlerine göre yaşamalarına izin veriyordu.⁶⁶⁴

Yeni şartlarda seçimlere girecek olan Mısır partilerinin, dini faktörlerin önemini göz ardı edemedikleri aşikârdı. Farklı altyapılara ait olan siyasi güçlerin retoriklerinde dini bileşenler vardı ve bunlar toplumun ruh halini yansıtıyordu. Müslüman Kardeşlerin uzun yıllar boyunca konuştuğu toplumun “İslamlaşması” nihayet gerçekleşmişti. Şimdi Müslüman Kardeşlerin yeni nesli, yeni siyasi teşkilatlarını kurarak siyasi İslamlaşmayı da uygulamaya hazırdı.

Eğer anayasadaki düzenlemeler için yapılan referandum iki karşıt kampı temsil edecek olursa, bir tarafta Müslüman Kardeşler ve Selefiler, diğer tarafta geri kalan tüm partiler olacaktı. Parlamento seçimlerinin asıl farklı yönü, müttefik görülen İslamcıların birbirlerine karşı muhalefet yapmaları olmuştur. Meclissandalyeleri için gerçek mücadele “İslamcılar” ve liberaller veya seküler ve dindar siyaset arasında olmadı, ilk olarak mücadele Müslüman Kardeşler ve Selefiler arasında başladı.⁶⁶⁵ İki İslami grup arasındaki rekabet ve hatta savaş, siyasi İslam ideolojisine sahip olan iki temsilcinin mescitlerde, hayır işlerinde ve Mısır’ın üniversitelerinde etkili olabilmek için yarıştıkları zaman (1970’li yılların sonu 1980’li yılların başında) başlamıştır.⁶⁶⁶ İki grup arasındaki rekabet, Mursi’nin devrilmesine ve Müslüman Kardeşlerin dağılmasına kadar da sürecektir. “En Nur” partisi 2013 yılında askerın yapmış olduğu müdahaleyi destekleyecektir hatta ordunun ileride protestoları dağıtırken aşırı güç kullandığını eleştirirken yapılanları da onaylayacaktır. İslami gruplar arasındaki temel husumet, siyasal İslam’a karşı olan farklı fikirlerinden kaynaklanmaktaydı.

Geleneksel sistemde Selefi partisi “En Nur” siyasi ideoloji bakımından sağcıdır. Çünkü bu partinin temsilcileri defalarca Mısır’ı İslam Devleti olarak görmek istediklerini belirtmiştir. “En Nur” veya “Hizbü’n Nur” partisi “Selefi Dava” (el Dava el Selefiye), Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nın temelinde ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllarda İskenderiye Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencileri tarafından kurulmuştur. Fakat bazı uzmanlar, Mısır’da daha eski bir Selefi hareketinin olduğundan bahsetmektedir. Mesela,

⁶⁶⁴ Al davletu almadeniyye addemokratiyye addusturiyye”,

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=44476> (27 Ağustos 2015)

⁶⁶⁵ Samuel Tadros, “What to Watch For in the Egyptian Elections”, **National Review Online**, November 28, 2011

⁶⁶⁶ Khalil al-Anani, “The Salafi-Brotherhood Feud in Egypt”, **Al-Monitor**, 21 February, 2013

1926 yılında Müslüman Kardeşlerden önce kurulan ve toplumsal siyasi bir hareketten ziyade daha çok eğitim merkezi olan Ensar el Sunna El Muhammediyye Hareketi.⁶⁶⁷ Selefiler, siyasi faaliyetlere karşı ilgi göstermediler, bu da Selefilere, sosyal olarak aktif olan Müslüman Kardeşlere karşı bir tampon olarak kullanmaya çalışan iktidarı oldukça memnun etmiştir.⁶⁶⁸

Siyasetle pek ilgilenmeyen sıradan bir Mısırlı, Mısır'daki iki İslami grup arasındaki temel farkı göremeyebilir. Hem Müslüman Kardeşler hem de Selefiler, Mübarek rejiminin baskısına maruz kalmıştır. Her iki grup da İslami değerleri benimsetmek için çalışmıştır ve hükûmeti İsrail ve ABD ile olan ilişkilerinden dolayı eleştirmiştir. Ancak, daha önce de söylediğimiz gibi “Özgürlük ve Adalet Partisi”nin temsilcileri, sosyal hayatta İslami değerlerin tanıtılmasına sınırlandırmalar getirdiler ve İslam Devleti kurma çağrısında bulunmadılar. Onların siyasi inançları Mübarek devrilene kadar bu şekildeydi.⁶⁶⁹ Selefiler ise direkt olarak İslam düzeni hakkında konuşmuştu ve Mısır'ı İslam Devleti olarak görmek isteyen tutucu Mısırlı düşünürlerin başarılarını referans olarak kullanmışlardı.

Ancak, bazı akademisyenler, Müslüman Kardeşlerin ve Selefilerin (Müslüman Kardeşler ve İslami Blok) ilişkilerinde sergilediği gergin karakterin ideolojik tartışmalara ve siyasi rekabete neden olduğu yönünde fikir birliğine varmışlardır.⁶⁷⁰ Müslüman Kardeşlerden daha dindar olmaya çalışan Selefiler, durumlarının Müslüman Kardeşlerden farklı olarak, bir sistemlerinin olduğunun altını çizerek, kendilerini devrik iktidara karşı en büyük muhalefet olarak göstermeye çalıştılar. Müslüman Kardeşler, rejimin mağduru olmalarına rağmen, bağımsız adaylar gibi farklı siyasi yapıların bünyesine girmiş olsalar dahi, bir şekilde Selefilerle bağlıydı. Müslüman Kardeşlerin aksine Selefiler, kendilerinin taraf tutmadıklarının ve Mübarek Dönemi'nde siyasi faaliyetlere katılmadıklarının altını çizmekteydi.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ Stéphane Lacroix, “**Sheikhs and Politicians: Inside the New Egyptian Salafism**”, s.2

⁶⁶⁸ Kent Davis-Packard. “A Ripple Beneath the Surface: Trends in Salafî Political Thought”, **The Center for Middle East Policy at Brookings Analysis Paper**: No. 33, September 2014, s.3

⁶⁶⁹ “MB Chairman: We Call For a Civil State With Islamic Values”, 7.08.2010, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=25949> (25 ağustos 2015)

⁶⁷⁰ Marina Ottaway, “Egypt's Democracy: Between the Military, Islamists, and Illiberal Democrats”, **Carnegie Endowment for International Peace**, November 3, 2011

⁶⁷¹ Stéphane Lacroix, “**Sheikhs and Politicians: Inside the New Egyptian Salafism**”, s.4

Selefiler ve partileri “El Nur” 2011-2012’deki parlamento seçimlerinde sansasyon yaptılar. Analistler, İslamcıların (hem Selefilerin hem de Müslüman Kardeşlerin temsilcilerinin) %40-50 oranında oy alacaklarını tahmin etmişti. Ancak Selefilerin Blok’u seçmenlerden %28’lik oy aldı ve Halk Meclisi’nde (meclisin alt kanadı) 508 sandalyenin 127’sini aldılar. Selefiler, daha önce siyasette yer almayı reddederken birden Mısır’ın ana siyasi güçlerinden biri haline dönüşmüş oldu.

Mısır’daki parlamento seçimlerinin sonuçlarını, birbirleri arasındaki ilişkiye bakılmaksızın, İslami partilerin elde etmiş olduğu ciddi bir başarı olarak değerlendirmek mümkün. İlk sırada açık ara farkla %47’lik oyla “Özgürlük ve Adalet Partisi” vardı ve Meclis’e 235 milletvekili göndermeyi başardı (127 tanesi parti listesine göre, 108’i ise bağımsız milletvekili olarak).⁶⁷² Müslüman Kardeşler bu zaferi elbette kutladılar ama asıl mücadele henüz başlamamıştı.

4.7 Mısır’da Türk Örneği ve Müslüman Kardeşler

Müslüman Kardeşler tarafından kurulan “Özgürlük ve Adalet Partisi” Türkiye’den etkilenecek bu ismi almıştır.⁶⁷³ Bunda şaşılacak bir durum yoktu. Çünkü Türkiye örneği, Orta Doğu’da Müslüman Kardeşler de dahil birçok ılımlı İslam hareketi için ilham kaynağı oldu.⁶⁷⁴ Sadece, İslami altyapı ve retoriklere sahip bir gücün başa gelmesi değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanlarda elde ettikleri başarılarla iktidarda kalma yetenekleri de ilham vericiydi. Ak Parti, 2002, 2007 ve 2011 yıllarındaki parlamento seçimlerinde sandalye çoğunluğunu elde ederek uzun bir süre halkın desteğini garanti altına aldı.⁶⁷⁵ Siyasi İslam’ın Türkiye’de gelişmesi Mısır’da da olduğu gibi laiklik ilkesini savunan sekülerizm taraftarlarını ve hatta orduyu rahatsız etti. Üstelik bu durumdan rahatsız olanlar, Arap dünyasındakilerden daha fazlaydı.

⁶⁷² “Muslim Brotherhood Tops Egyptian Poll Result”, **Aljazeera**, 22.01.2012,

<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/01/2012121125958580264.html> (28 Ağustos 2015)

⁶⁷³ Ahmet Uysal, “Türkiye’nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası 2011”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, edit. Burhanettin Duran-Kemal İnat vd., Seta Yayınları, Ankara, 2012, s.322

⁶⁷⁴ Feriha Perekli “The Applicability of the “Turkish Model” to Morocco: The Case of the Parti de la Justice et du Développement (PJD)”, *Insight Turkey*, <http://www.insightturkey.com/ak-party-model-for-islamists/articles/187> (28 Ağustos 2015), Adam Balcer, “Arap Baharı İçin Bir İlham Kaynağı Olarak Türkiye: Fırsatlar ve Sorunlar”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, s.25, Kjetil Fosshagen, “The Turkish Model for the Arab Spring”, **Arab Spring**, edit. Kjetil Fosshagen, Berghahn, NY-Oxford, 2014, s.95-96

⁶⁷⁵ Anna Secor, “Türkiye Demokrasisi: Çalkantılı Orta Doğu Coğrafyası İçin Bir Model Olabilir mi?”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.47-50

Türkiye ve Mısır'daki partilerin birbirine benzer özelliklerinin olduğu düşünülürken aslında temel olarak birbirlerinden farklı olduklarını söylemek mümkün. Türk ve Mısır topluluğu dindarlık/laiklik, Batılılaşma düzeyi ve demokratik kurumların gelişmişlik düzeyi açısından ciddi bir şekilde birbirlerinden ayrılıyorlardı.⁶⁷⁶ Bunun sebebi, son 100 yıl boyunca iki ülkenin değişik gelişim vektörlerinden ve toplumun modernleşme ve Batılılaşma yollarının farklı olmasından kaynaklanıyordu. Mısır'da kamusal alanda İslam'ın varlığının minimuma indirildiği dönemde ancak sekülerizmin var olduğu söylenebilir. Türkiye'de çok daha uzun bir süre ve bir anlamda da daha sert bir devir geçti. Arap dünyasının aksine burada din ile mücadele farklı seviyelerde oldu ve sonucunda da Arap ülkelerindeki ulusal veya sosyalist dönemlerle kıyaslandığında bile, dini hayat üzerindeki sert müdahalelerin Türkiye'de toplum üzerinde çok daha ciddi bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Türkler ve Mısırlılar arasındaki Siyasi İslam'a bakış açısı, Gallup Ajansı tarafından yapılan ankete şu şekilde yansımıştır. “Yasama sisteminin temeli Şeriat olmalı maddesi, Mısırlıların %64'ü tarafından, Türklerin ise %7'si tarafından kabul görmüştür.”⁶⁷⁷ Bu konuda Mustafa Kemal'in ifadeleri konuyu özetlemektedir. “Bir ulusun mutluluk saydığı şey, diğer ulus için felaket olabilir. Aynı neden ve koşullar birini mutlu ederken diğerini mutsuz edebilir.”⁶⁷⁸

Mısır'da ve Arap dünyasında Müslüman Kardeşler, son yıllarda kendilerini Türk Modeli'ni benimseyen grup olarak tanıtmaktadırlar. Müslüman Kardeşler, bu modelin olumlu yanlarını ülkelerinde uygulama becerisine sahip olduklarını belirtmektedir. “Arap Devrimi'nden” önce Teşkilat'ın literatüründe Türk Modeli, Mısır ve Tunus'taki siyasi rakipleriyle ve iktidardaki diktatör yönetimlerle düşünsel düzlemde yapılan kavgalarda mükemmel bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak Hüsnü Mübarek ve Zeynelabidin Bin Ali'nin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra durum nispeten farklı bir seyir izlemiştir. Nahda partisinin kurucusu Raşid el-Gannûşi, Türkiye Modeli'ni çeşitli açılardan son derece olumlu görürken Mısır'daki Müslüman Kardeşlerin yöneticileri de Türkiye Modeli'ne ekonomik gelişme ve dış politikanın yönetimi açısından olumlu bakmaktadır. Bu olumlu bakış açısının zorunlu olarak iç işleri politikasını kapsamı

⁶⁷⁶ Adem Balcer, “Arap Baharı İçin Bir İlham Kaynağı Olarak Türkiye: Fırsatlar ve Sorunlar”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.26-27

⁶⁷⁷ “Iranians, Egyptians, Turks: Contrasting Views on Sharia”, **Gallup**, July 10, 2008, <http://www.gallup.com/poll/108724/iranians-egyptians-turks-contrasting-views-sharia.aspx> (28 Ağustos 2015)

⁶⁷⁸ Banu Avar, **Sınırlar Arasında**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s.16

gerekmez. Buna en açık örnek, Erdoğan'ın Kahire'yi ziyareti esnasında yaptığı açıklamalardır. Erdoğan, Müslüman olmasına rağmen rejimin temeli olarak “laik devleti” tercih ettiğini ilan etmiştir. Erdoğan'ın bu açıklamaları Müslüman Kardeşler nezdinde “iç işlerimize karışma”⁶⁷⁹ denilerek sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.⁶⁸⁰ Müslüman Kardeşler, Türkiye'deki toplumsal dengelerin farklı olduğunu, Erdoğan ve partisinin Türkiye'de kabul ettiklerinin Mısır'da kabul görülecek türden olmadığını düşünmektedir. Müslüman Kardeşler ile Türkiye Modeli arasında cihatçı ve Selefi olmayan “Orta İslam”ı temsil etmeleri bakımından açık benzerlikler bulunmaktadır. Buna rağmen aralarında çok sayıda farklılıkların olduğu da görülmektedir.

Mısır ile Türkiye'nin tarihi toplumsal gelişimi içerisinde en temel farklılık laikliktir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, laikliği referans alırken Mısır'da hiçbir zaman laiklik söz konusu olmamıştır. Türkiye'de çok partili sistem hakimken 2011 yılına kadarki Mısır siyasi hayatında tek partili sistem hakimdir. 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen Ak Parti ile Müslüman Kardeşler birbirinden çok farklıdır. Ak Parti tarihi süreci içerisinde siyaset arenasında bulunan bir parti geleneğinin devamıdır. Müslüman Kardeşler ise devrim öncesinde doğrudan ya da dolaylı olarak siyasetin içinde olmakla beraber Mısır'ın herhangi bir hükûmetine katılmamıştır. Ak Parti doğrudan bir siyasi parti iken Müslüman Kardeşler siyasi yönünün yanında sosyal bir harekettir. İki partinin referans değerlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'de "makâsıd fıkhi" ve “tasavvuf kültürü” hâkimdir. Müslüman Kardeşler Teşkilatın da ise üç farklı kültür bulunmaktadır. Bunlar Selefilik, Reformculuk ve

⁶⁷⁹ Ersoy Önder, **İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.324

⁶⁸⁰ Başbakan Erdoğan'a asıl cevap İran'dan en üst düzeyden gelmiş, İran Dini Lideri Ayetullah Seyyid Ali Hamaney, 18 Eylül 2011'de Tahran'daki “Uluslararası İslami Uyanış Konferansı” sırasında “Katil ABD, NATO, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya asla güvenmeyin. Bunlar sizleri soymak için topraklarınızı uzun süre paylaştılar. Onlardan korkun ve gülümsemelerine kanmayın. Bu gülümsemelerin arkasında ihanet ve komplo yatıyor!” şeklinde konuşmuştur. Böylelikle NATO üyesi olan Türkiye de konuşmadan nasibini almıştır. Hamaney, “Laik, Batılı, liberal ya da aşırı milliyetçi modellerin sizi etkilemesine izin vermeyin!” şeklindeki ifadesiyle de, Başbakan Erdoğan'ın “laiklik” vurgusuna sert bir cevap vermiştir. bk, Ersoy Önder, **İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye**, s.324

Kutupçuluktur.Adalet ve Kalkınma Partisi'nde bütün dini ve etnik gruplardan üyeler bulunmaktadır. Müslüman Kardeşler Teşkilatı sadece Sünni Müslümanlarla sınırlıdır.⁶⁸¹

Türkiye'nin siyasi sistemi, 1980 ve 2010 yılları arasında Mısır siyasi sisteminden daha demokrattır. Türkiye'deki askeri güç Mısır'dakinden daha az toplumun sosyal ve siyasi hayatıyla ilgilenmiştir. Türkiye'deki ordu, demokratik düzeni resmen bozarak periyodik olarak siyasi süreçlere karışmıştır. Mısır'da ise ordu, bu tarz müdahalelere gerek duymuyordu. Çünkü iktidarın olağanüstü hal şartlarında siyasi muhaliflerin herhangi bir girişimini bastırmak için bütün cephelerde her türlü baskı araçlarına sahip olduğundan, bütün demokratik süreçlerde kontrol zaten elindeydi.

Akademisyenler, Türk ve Mısır siyasi tecrübelerini karşılaştırarak Türklere göre Müslüman Kardeşlerin 15-20 yıl geriden geldiklerini söylemeden geçemezler. Son on yıl boyunca Mısırlı İslamcılar, Türklerin izinden gittiler bazen hareketlerinin aynısını tekrar ettikleri de oluyordu. Mısırlı Müslüman Kardeşler, ilk olarak 1984 yılındaki hükûmet seçimlerine adaylarını gösterdiler. Türk İslamcılar ise 1960 yılından bu yana siyasette yer aldıklarından 20 yıl daha tecrübeliydiler. 1991 yılında Erbakan'ın başkanlık ettiği "Refah Partisi" seçimlerde %16,9 oranda oy alarak parlamentoda 63 sandalye elde etmiştir.⁶⁸² Bu olayı 2005 yılındaki seçimlerde Müslüman Kardeşlerin adaylarının elde ettiği başarıyla kıyaslamak mümkündür. Burada Müslüman Kardeşler, Şura Meclisi'nde bağımsız aday olarak milletvekillerinin beşte birini yani 88 sandalye almışlardı.

Türk İslamcılarının ekonomik alanda yapmış oldukları girişimlerden de bahsetmek gerekir. 5 Mayıs 1990'da Türk İslamcılar, önümüzdeki 20 yıl boyunca varlığını sürdürerek ülkenin en büyük iş birliklerinden biri olan "Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği"ni (MÜSİAD) kurdu.⁶⁸³ Mısırlı Müslüman Kardeşler ise bu adımı 22 yıl sonra atarak, Mübarek gittikten hemen sonra "Mısır İş Geliştirme Birliğini" kurdular. Mısır İslami iş temsilcileri, Türk meslektaşlarından özür dilermişçesine "geç olsun, güç

⁶⁸¹Mustafa el-Lebbad, "Türkiye ile Pakistan Modelleri Arasında Mısır: Asker, Din ve İktidar", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.107- 108

⁶⁸² Metin Heper, Sabri Sayari, **Political Leaders and Democracy in Turkey**, Lexington Books, 2002, s.133.

⁶⁸³ Gareth Jenkins, **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?**, Palgrave Macmillan, NY, 2008, p.154, Mustafa el-Lebbad, "Türkiye ile Pakistan Modelleri Arasında Mısır: Asker, Din ve İktidar", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.108

olmasın” sloganını kullandılar.⁶⁸⁴ Yeni kurulan Mısır İş Birliğinin görev olarak benimsedikleri şeyler MÜSİAD ile aynıydı, öncelikle küçük ve orta ölçekli, lobi yapan ve İslami iş çıkarlarını gözetten bir yapının kurulmasıydı.⁶⁸⁵

1995 yılı Aralık ayında Erbakan ve taraftarları, Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosu’nda %22’lik bir oyla ilk sırayı alarak, 158 sandalyeyi kontrol ettiler. Mısır partisi “Özgürlük ve Adalet Partisi” ise, ilk zaferini 20 yıl sonra kutlayacaktır. Ancak, 1995 yılında Türk İslamcılarının rakiplerine karşı üstünlük sağlamaları önemli olsa da Müslüman Kardeşlerin Selefilerle birlikte parlamentonun önemli bir kısmını kontrol etmeleri daha farklı olmuştur. Türk ve Mısırlı İslamcılar, kendi ülkelerinin siyasi sisteminde liderlik yapabildiklerine sadece bir yıl sevinebildiler. Haziran 1997’de ordunun siyasi sisteme müdahalesiyle Erbakan’ın zaferi son buldu. Aynı şekilde Haziran 2013’te Mursi ve onun dava arkadaşlarının felaketi oldu.⁶⁸⁶ 1998 yılında Türkiye’de Anayasa Mahkemesi tarafından “Refah Partisi” yasaklandı. Eylül 2013’te de Mısır Anayasa Mahkemesi Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerini yasakladı. Müslüman Kardeşler taraftarlarının protestoları güçle engellenmeye çalışıldı, liderleri hapse atıldı. Müslüman Kardeşler on yıl geriye gittiler. General Sisi ise, Nasır’ın hareketini tekrar ederek Müslüman Kardeşleri Mısır hayatının bütün alanlarından çıkarmaya çalıştı.⁶⁸⁷

Türkiye’de 1998 yılındaki postmodern darbeden sonra, ortamın yumuşaklığına rağmen, sadece siyasi İslam temsilcilerine değil, sıradan Müslümanlara yönelik ayrımcılık yapılmış ve sonucunda oluşturulan baskıyla hükûmeti yıkmışlardır. Darbe dönemlerinde olduğu gibi İslami güçler, hemen yeni bir siyasi parti kurdular. Fazilet Partisi, Refah Partisi’nden program ve retorikleri açısından daha liberaldi. Avrupa Birliği’ne girmeyi ve siyasi hayatta demokratikleşme ve sekülerizmi destekleyen bir

⁶⁸⁴ “Egyptian Business Development Association Launching Newprojects”, **Egypt Independent**, 30/07/2012 <http://www.egyptindependent.com/news/egyptian-business-development-association-launching-new-projects> (28 Ağustos 2015)

⁶⁸⁵ Larbi Sadiki, **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, Routledge, 2014, p.309, Juris Pupcenoks, “Pakistan ve Türkiyede’de Demokratik İslamlaşma: Arap Baharı Ertesinde İslam Dünyası İçin Çıkarılacak Dersler”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.82-83

⁶⁸⁶ Hazem Kandil, “Inside the Brotherhood”, **Polity**, November 2014, Anna Secor, “Türkiye Demokrasisi: Çalkantılı Orta Doğu Coğrafyası İçin Bir Model Olabilir mi?”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.46, Loay Mudhoon, Türk AKP’si Arap Dünyasına Örnek Oluşturur mu?”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.216

⁶⁸⁷ Özgür Taşcıoğlu, “Sisi, Nasır’ın İzinde”, **Aksiyon**, 11-23 Ağustos 2015, S.1080, s.43

partiydi.⁶⁸⁸Türkiye’deki Siyasi İslam’ın bir sonraki gelişim aşaması, tamamen doğal olarak gelişen bölünmeyle alakalıydı. Bir tarafta Erbakan’la birlikte ilkelerinden vazgeçmeyen eskiye dayalı ideolojik İslamcılar, diğer tarafta ise Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi daha öngörülü politikacılar kaldı. “Saadet Partisi” sonraki seçimlerin hepsinde kendi İslami ideallerine sadık kalacaktır ve seçimlerde çok küçük yüzdelikler elde edecektir.⁶⁸⁹ Ak Parti ise farklı bir yol izleyecektir. “İslamcı” ve “Müslüman Demokrat” etiketlerini reddederek “Muhafazakâr Demokrat” olarak kendilerini tanımlamışlardır.⁶⁹⁰ Kasım 2002’de milletvekili seçimlerinde Ak Parti %34’lik oy alarak parlamentoda 363 sandalye kazanacaktır.⁶⁹¹

2002 yılında Ak Parti ilk seçimlerine girerken kendilerini İslamcı olarak değil, “Muhafazakâr Demokrat” bir parti olarak konumlandırıdılar. Hatta Ak Partinin programında Kemalizm ve sekülerizm fikirlerine bağlılıktan bahsedildi. Dine karşı değillerdi, aksine bütün dinlerin temsilcilerine kendi dini ritüellerini yerine getirmelerini sağlayan bir partiydi. Ak Parti, IMF ile iş birliğini savunan ve Avrupa Birliği’ne girilmesi ve ABD ile sıkı ilişkiler içinde olunması gerektiğiyle ilgili politikalar yapıyordu. Böylelikle seçimleri kazanmak, iktidar olmak ve uzun süre siyasi hayatta kalabilmek için Türk İslamcılarının, kendileri için rahatsızlık oluşturabilecek ilkelerden vazgeçip, tutucu unsurlar yerine liberal unsurları dahil ederek uzun yollar kat edeceklerini görüyoruz. Aslında, iktidara ideolojik İslamcılar değil, pragmatik muhafazakâr İslami alt yapıya sahip olanlar gelmiş oldu. Bununla beraber, Ak Parti’ye İslami bir parti demek mümkün mü, sorusu akıllara geliyor. Ak Parti retorikleri, aktif kurucu İslam söyleminden daha çok kültürel bir temel olarak görülüyor.⁶⁹² Türkiye tecrübesi, onların sadece siyasi İslam’da başarılı olduklarını değil, modern İslamcılığın kurucuları tarafından ileri sürülen Şeriat ilkelerinin getirilmesi gerektiği ve İslam Devleti’nin kurulması gibi en temel ilkelerin bile değiştirebileceği, maksimum derecede bir uyuma sahip olduklarını gösteriyor.

⁶⁸⁸ Ahmet T. Kuru, “Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti**, Salt Lake City, University of Utah Press, 2006

⁶⁸⁹ Juris Pupcenoks, “Pakistan ve Türkiyede’de Demokratik İslamlaşma: Arap Baharı Ertesinde İslam Dünyası İçin Çıkarılacak Dersler”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.77

⁶⁹⁰ Anna Secor, “Türkiye Demokrasisi: Çalkantılı Orta Doğu Coğrafyası İçin Bir Model Olabilir mi?”, **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.47

⁶⁹¹ Gareth Jenkins, **Political Islam in Turkey: running west, heading east?**, s.169

⁶⁹² Greg Barton, Paul Weller, İhsanYılmaz, **The Muslim World and Politics in Transition: Creative Contributions of the Gülen Movement**, Bloomsbury Academic, 2013, s.77

Siyasal İslamcılığın derinliklerinde değişikliklerin var olmasının tartışmaları devam ederken fenomen olan Türk partisinin (Adalet ve Kalkınma Partisi) ortaya çıkmış olması şu soruları sormamıza neden oluyor: “Siyasi bakış açısından İslamcılık nedir, fikrin neresinde sapmalar var, klasikler tarafından oluşturulan herhangi bir siyasi gücü İslamcılık olarak algılamaya devam etmek kabul edilebilir mi?”

Sosyalizm’de de olduğu gibi (ideolojik olarak) Siyasal İslamcılık da evrim geçirdi. Buradan yola çıkarak, iktidara yaklaşımları birbirinden farklı olan, gelişen yeni şartlara göre uyum sağlayabilen kabiliyetinde olan, ulusal siyasi ve kültürel çeşitliliği olan farklı farklı akımlar ortaya çıktı. Marks’ın bazı takipçileri, Bernstein’in sosyal demokrasisini benimseyenler bugün Avrupa Parlamentosu’nda bulunuyorlar. Diğerleri ise kapitalizm ve herhangi bir sömürge biçimiyle ödünsüz savaş olan radikal yolu tercih ettiler. Öyle ki, Mısır’daki Müslüman Kardeşler, El Benna’nın sosyal fikirlerinden, Kutup’un radikalizm fikirlerinden, ılımlı Gazali ve Karadavi’ye, demokratik seçimlere katılma çağrısına ve İslamcı olmayan güçlerle iş birliği yapma fikirlerine etap etap evrim geçirerek geldiler. Müslüman Kardeşler, Belediye Seçimleri ve Parlamento Seçimlerine katılarak tecrübe kazandılar, siyasi hayatta tecrübeli insana da sahip olmaya başladılar. Mısır Ulusal Demokrat Partisi’nin tek kişilik yönetiminin sonuna gelmiş olması ve hızlı bir şekilde siyasi özgürlük dönemine geçilmesi, İslamcıları hazırlıksız yakalamış oldu. Ortaya çıkan bu yeni durumda Müslüman Kardeşler, parti yapısını oluşturdular hatta demokratik ittifakın temeli olmayı başardılar. Fakat bütün bunların yanı sıra çözemedikleri ciddi bir takım problemlerle karşı karşıya kaldılar. Türk İslamcılar, Ak Parti formatına gelene kadar, uzun bir süreçten geçtiler. Mısır’da, özellikle de devrim protestolarının olduğu dönemde iktidara çok kısa bir sürede gelen Müslüman Kardeşler, böyle kademeli bir değişim evresi geçirmekten mahrum kaldılar.⁶⁹³

Mısır Özgürlük ve Adalet Partisi ile AkK Parti’yi karşılaştırdığımızda, Müslüman Kardeşlerin yeterince liberal veya yeri geldiği zaman siyasi çıkarlarına göre, bazı ilkelere hızlı bir şekilde vazgeçebilme kabiliyetleri olmadığı için onları fazla suçlamamak gerekir. İlk olarak siyasi ve sosyal liberalleşme için, İslami bloktaki muhafazakâr Selefiler tarafından İslami ilkelere vazgeçme yönünde yapılacak olan

⁶⁹³ Hamad Al-Majid, “Egypt’s Brotherhood: Follow the Turkish Example”, **Al-Shark al-Awsat**, <http://www.aawsat.net/2013/04/article55297585/egypts-brotherhood-follow-theturkish-example> (28 Ağustos 2015)

oylamadan bir sonuç çıkmazdı. Çünkü Mısır toplumunun önemli bir kısmı köktendinciliğe daha yakın ve aynı zamanda da buna talepkârdı. İkinci olarak da Müslüman Kardeşlerin evrimi, kademeli olarak iç ve dış faktörlerin etkisiyle ve ancak toplumla birlikte gerçekleşmekteydi.⁶⁹⁴ Türk düşünce kuruluşu TESEV'in bölgede yaptığı araştırmaya göre, Türkiye demokrasiyle İslam birlikteliğinin başarılı bir örneği olarak bu yönüyle modellenebileceği kanaati oluşmuştur.⁶⁹⁵

Türkiye ile Mısır arasındaki temel farklar, laiklik, demokrasiye bakış ve Türkiye'nin yapısal olarak Batı ile olan uyumudur. Bu doğrultuda Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paketi'ne (NATO), Avrupa Konseyi'ne, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OECE, daha sonra OECD) ve Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası'na (EBRD) üyeliğinin onu Orta Doğu'da farklı kıldığı bir gerçektir. Model olarak Türkiye fikrini eleştirenler Türkiye örneğinin nevi şahsına münhasır olduğunu ve başka bir yere tam uyarlamayacağını ifade etmektedirler.⁶⁹⁶

İki parti arasındaki diğer önemli bir fark ise Ak Parti'nin pragmatik ilkeler üzerine kurulan diğer siyasi güçlerle ittifak içinde olmasıydı. Mısır'daki Özgürlük ve Adalet Partisi ise Ulusal Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın temellerinde kurulmuştu. Partinin %70'inden fazlası Müslüman Kardeşler temsilcilerinden oluşuyordu.⁶⁹⁷ Özgürlük ve Adalet Partisi'nin avantajı, daha bütünsel bir yapı olmasıydı (bölünme durumu yoktu) ve bütünsel bir disiplindi. Fakat, Müslüman Kardeşlerin yeni partisinin manevra kabiliyeti ve alanı, sosyal hareketlerin çevresinde kısıtlı kalmıştı. Daha önce Müslüman Kardeşlerin ileri gelen temsilcilerinden Ebu'l Futuh, Teşkilat'ın bünyesinde parti kurmanın yanlış olduğunu dile getirmişti.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Sadık J. Al-Azm, "Türk Modeli: Şam'dan Bir Bakış", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.148-149

⁶⁹⁵ Jean Marcou, "Türk Modelinin Farklı Yüzleri", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.246-247, E. Fuat Keyman, "Bölgesel Çatışmalar Eşliğinde Türkiye ve Arap Baharı", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.275, Sinan Ülgen, "İlham Kaynağından Emel Olmaya Doğru: Yeni Orta Doğu'da Türkiye", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.365, 2013 Yılında yapılan kamuoyu anketinde ise kanaatler değişmiştir. bk. "TESEV raporu: Ortadoğu'da en sevilen ülke artık Türkiye değil", **Zaman**, 4 Aralık 2013, "Ortadoğu'nun Türkiye Sempatitesi Azaldı", **Bugün**, 4 Aralık 2013

⁶⁹⁶ Meliha Benli Altunışık, "Türkiye Modeli ve Orta Doğu'da Demokratikleşme", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.250-251

⁶⁹⁷ Khalil al-Anani, "Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent", **Carnegie Endowment for Peace**, 1.06, 2011

⁶⁹⁸ Cornelis Hulsman, "Interview with 'Abd al-Mun'im Abū al-Futūh, Presidential hopeful", **Arab-West Report**, February 19, 2012

Ak Parti'nin ve Mısır'daki Özgürlük ve Adalet Partisi'nin ortak noktalarından biri de anlaşmalarının zor olduğu ordu gibi bir muhaliflerinin olmasıydı. Müslüman Kardeşlerin, Erdoğan'ın yapmış olduğu gibi (Ergenekon olayları sayesinde) askeriye ile hesaplaşmaya vakitleri olmadı.⁶⁹⁹ Mısır Savunma Bakanı Mareşal Tantavi'nin istifası; birçoğu tarafından, Mursi tarafından İçişleri Bakanlığı görevine getirilen, yeni nesil generallerinden Sisi'nin önünü açan askeri bir operasyon olarak algılandı.

Aynı şekilde, seçimleri kazanan İslamcılar ile Anayasa Mahkemesi arasında ciddi çatışmalar çıktı. Askeriye'nin kararsızlığı ve siyasi muhaliflerin zayıf olmasından dolayı Siyasal İslam'la mücadelede tek siper haline geldi. Mısır'da Anayasa Mahkemesi, seçimlerin sonuçlarını iptal etmek istedi. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi tarafından partinin yasaklanması girişiminde bulunuldu.⁷⁰⁰

Özgürlük ve Adalet Partisi'nin yenilgi sebepleri olarak yetişmiş insan sorunu sıklıkla hatırlatılmaktadır. Gerçekten de Müslüman Kardeşlerin, emniyet ve yargı kurumlarında yeterli etkileri yoktu. Öyle ki, 2011-2013 yıllarında "Özgürlük ve Adalet Partisi"nin Hasan el-Benna gibi karizmatik ve organizatör bir lidere ihtiyacı vardı.

Bununla beraber, Müslüman Kardeşler arasında, ciddi bir şekilde İslami harekete uyum sağlayabilecek ve Türkiye'deki Ak Parti'nin yolundan gidebilecek, farklı siyasi ve ideolojik bakış açılarına sahip olan temsilcilerin dikkatini çekebilecek ve bir parti kurabilecek insanların var olduğunu da belirtmek lazım. Ak Parti'ye ideolojik olarak en çok benzeyen parti halen var olsaydı Mısır'daki ilk İslam partisi olarak kaydedilen El Wasat (Merkez Partisi veya Ilımlılar Partisi) Partisi olurdu (Şubat 2011).⁷⁰¹ El Wasat Partisi kurucuları 1990 yılının ortalarında Müslüman Kardeşlerden ayrıldılar. El Wasat Partisi'nin lideri Ebu'l Ala Madi, partisinin ideolojisi, Türkiye'deki Ak Parti gibi kökleri siyasi İslam'a dayanmakta fakat nüfusun diğer kısmına, muhafazakâr ve laik

⁶⁹⁹ Andre Bank, "Türkiye ve Arap İsyanı: Bölgesel Politikalarda Türkiye İniş mi Yoksa Çıkış mı Yaşıyor?", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.92, Hani Nesire, "Türkiye mi İran mı?: Mısır ve Suriye'de İslami Rejim İçin Beklenen Modeller", **Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları**, s.114

⁷⁰⁰ William Armstrong, "Explained: Erdoğan vs. the Constitutional Court", **Daily News Hurriyet**, December/16/2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/explained-erdogan-vs-the-constitutional-court.aspx?PageID=238&NID=75672&NewsCatID=338> (28 Ağustos 2015)

⁷⁰¹ "Egypt Court Approves Country's First Islamic Party", 19.02.2011 <http://www.sify.com/news/egypt-court-approves-country-s-first-islamic-party-news-international-lctu4fiated.html> (1 Eylül 2015)

orta sınıfa hitap ettiğini belirtmiştir.⁷⁰² Parlamento seçimleri esnasında El Wasat, ilk başlarda demokratik ittifakın içinde yer almayı planlasa da daha sonra herhangi bir koalisyon içine girmedi. Merkez Partisi, yeterince liberal ve ılımlı retoriklerinin olmasına rağmen, Müslüman Kardeşler ve Selefilerin gerisinde kalarak AkParti'nin başarısını tekrarlayamadı.

El Wasat Partisi'ni Türkiye'deki Ak Parti'ye benzettiklerinde, Müslüman Kardeşlerin temsilcilerinden olan Ebu'l Futuh'u da Erdoğan'la kıyaslıyorlardı. Biyografisi diğer Müslüman Kardeşlerin kurucularındakinden çok az farklıydı. 1970'li yıllarda öğrenci aktivist, sosyal faaliyetlerde bulunması, hapisaneye girmesi (1981 ve 1996-2001) gibi. Mesleği doktorluktu. Bu meslek Arap dünyasında en saygı duyulan mesleklerdendi. 2004 yılından beri Arap Tıp Topluluğuna başkanlık yapıyordu. El Futuh, Müslüman Kardeşlerin eliti olarak Mübarek'in devrilmesinden sonra "parti saflarına" partiyle ters düşen fikirler söylemeye başladı. O, Müslüman Kardeşler bünyesinde parti kurulmasına şüpheli bakan Teşkilat'ın ileri gelen temsilcilerinden biriydi. Ebu'l Futuh, İslami çağrılarının, din ve siyasetin birbirine karıştırılmamasının gerektiğini savunuyordu. Buna rağmen kendisi cumhurbaşkanlığı seçimlerine bağımsız aday olarak girmeye karar verdi. Sonucunda ise parti disiplinini bozduğu için arkadaşlarıyla birlikte suçlu bulundu. Bu dönemde henüz Müslüman Kardeşler, cumhurbaşkanlığı görevi için aday göstermeyi düşünmüyorlardı. Ebu'l Futuh ile diğer liderler arasındaki fikir ayrılığı, Ebu'l Futuh'u siyasi fikirlerinin sözcüsü olarak gören Müslüman Kardeşlerin gençlik kanadının da ayrılmasına ve aralarındaki ilişkilerin kopmasına neden olacaktı.⁷⁰³

Ebu'l Futuh'un görüşlerini ılımlı ve hatta liberal olarak adlandırabiliriz. O, bütün dinlerin ve cinsiyetlerin eşit olduğunu savunuyor, ABD'nin politikasını eleştiriyordu. Fakat Britanya ile partner ilişkisinin taraftarlarından biri olmasının yanı başında İsrail'le barış anlaşmasının kontrol edilmesi ama fesh edilmemesi taraftarıydı. Ebu'l Futuh'un, etrafında birçok kez gerginlik yaşamasının nedeni "İslam Devleti" tamlamasına liberal bir yaklaşım getirmiş olmasıydı. Katar televizyonu "El-Cezire"deki röportajlarından birinde Futuh, ilk olarak İslam kurumsal bir devleti tanımıyor demiştir. Onun İslami fikirlerine (sosyal-politik) göre devlet, bütün kurumların görevlerini ve rollerini

⁷⁰² Sarah Mikhail, "Tom Perry, New Party Shows Deep Political Change in New Egypt", **Reuters**, 19.02.2011. <http://www.reuters.com/article/2011/02/19/us-egypt-idUSTRE7003UW20110219> (1 Eylül 2015)

⁷⁰³ Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.179

belirleyecek, insanlar tarafından yazılacak olan bir anayasaya sahip olmalıdır. Bunlara sahip olan bir ülke, modern bir devlet, sivil bir toplum, demokrat bir ülke olarak adlandırılır. El Futuh, gelecekteki siyaset hayatı hakkında konuştuğu bir esnada, Mısır'ın Erdoğan'ı olmak istediğini dile getirmiştir.⁷⁰⁴ Gazeteciler de birçok kez Ebu'l Futuh'a Türk tipi liberal İslamcı demiştir.⁷⁰⁵ 2012 yılında kendi siyasi teşkilatları olan "Hareket Partisini" kurmak istediklerini ilan eden Müslüman Kardeşlerin gençlik kanadı temsilcileri Ebu'l Futuh'un etrafında birleşmiştir. "Şeriat ve İslam Devleti" ifadeleri dağarcıktan çıkarılacak, İslam bileşeni, kültür medeniyet anahtarı çerçevesinde dikkate alınacaktır. Daha sonra "Hareket Partisi" Ebu'l Futuh'un "Güçlü Mısır" partisiyle birleşmiştir.

Ebu'l Futuh, orta sınıfın dindar kesiminde ve gençlerde sempati uyandırdı. Bu da muhafazakâr Selefi İslamcılık ve tek başına iktidarda olma hedefi olan Müslüman Kardeşlerin pek hoşuna gitmedi. Bununla beraber, Ebu'l Futuh'un, toplumda laik ve dini siyasi güçler arasında uzlaştırıcı figür olarak görüldüğünü söylemek gerekir. Mısırlıların çoğuna göre, devrimin en tehlikeli sonucu, toplumu tamamen bölecek olan kutuplaşma tehdididir. Devrim, Mısırlılara Mübarek zamanında verilmeyen özgürlüğü verdi. Ama aynı zamanda da yabancı düşmanlığı ve bir grubun diğerini beğenmemesi gibi dışarı negatif duygular atılmaya başladı. Potansiyel sosyal bölünme dışında bir de dini bölünme tehlikesi bulunmaktaydı. Mısır'da, nüfusun %10'na yakını etkili bir azınlık durumundaki Kıptiler oluşturmaktaydı. Mısır'ın İslami geleceği ile ilgili korkuları, bazı Selefi liderler tarafından Şeriat kurallarının getirilmesi ve İslam devletinin kurulması ile ilgili ifadeler dile getirildi. Ebu'l Futuh, dinler arası çatışmalarda arabulucu olarak hareket etmeye hazırdı. Bunların sadece seçim öncesi söylenen retoriklerden ibaret olmadığına inandırmak için bir neden yoktu. Ebu'l Futuh'un, Mısır'ın bütün siyasi spektrum temsilcileriyle bağlantısı vardı. Burada liberallerin ve muhafazakârların, İslamcılarının ve Kıptilerin saygınlığını kullanmıştır. 2012 yılının ikinci yarısında Ebu'l Futuh, Amr Musa ile birlikte gelecekteki cumhurbaşkanlığı yarışında favori olarak görülecektir. Ancak 2011-2012'de olaylar çok

⁷⁰⁴ Marc Tapson, "Man Who Would Rule Egypt", May 23, 2012, <http://www.frontpagemag.com/2012/mark-tapson/the-man-who-would-rule-egypt/2/> (2 Eylül 2015)

⁷⁰⁵ Shadi Hamid, "A Man for All Seasons", **Foreign Policy**, <http://foreignpolicy.com/2012/05/10/a-man-for-all-seasons/> (2 Eylül 2015)

hızlı gelişti, medyanın cumhurbaşkanlığı seçimlerinde favori olarak göstermesine rağmen Ebu'l Futuh, dördüncü sırada yer aldı ve ilk turu geçemedi.

4.8 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Müslüman Kardeşlerin en önemli muhalifleri arasında, başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargı organına mensup temsilciler bulunuyordu. 2012 baharından sonbaharına kadar Müslüman Kardeşlerle Anayasa Mahkemesi arasındaki ilişkiyi pozisyon savaşı olarak tarif etmek mümkün olacaktır.

Anayasa Mahkemesi tarafından atılan diğeri bir adım da nisan ayında cumhurbaşkanlığı seçimlerine bir önceki rejimle bağlantılı olan kişilerin seçimlere katılmalarını yasaklayan bir kanunun kabul edilmiş olmasına rağmen, Mübarek zamanında Mısır başbakanı olan Ahmet Şefik'in seçimlere katılmasına izin verilmesi olmuştur.

Bahar 2012'de yasama organlarının tam kontrolünün İslami partilerde olduğu sanılıyordu. Laik, liberal ve solcu hareketler, Halk Meclisi'nde %25 sandalye, Şura Meclisi'nde ise %15 sandalye almayı başardılar. Anayasa meclisi için, parlamento tarafından anayasayı düzenlemek için seçilen 100 kişinin %40'ı İslami güçlerden olmayan temsilcilerden olması çok yerinde bir karardı.⁷⁰⁶ Müslüman Kardeşlerin başarısı 2011-2012 Aralık-Ocak ayında katıldıkları seçimlerde parlamentodaki %40'lık sandalye sayısının, ülkenin siyasi sürecini kontrol edebilecek bir kontrol sağlayamadığını belirtmek lazım. Mısır, parlamentarizmin uzun geçmişinden övünmesine rağmen 'lider kültü' ülkenin siyasi hayatında daha derin köklere sahipti. Müslüman Kardeşler, Anayasa Mahkemesi ile yapmış oldukları mücadele boyunca politika sisteminin tam kontrolünü sağlamasına yardım edecek argümanın sadece cumhurbaşkanlığı görevine gelmek olduğunu anladılar. Fakat, Temmuz 2011 yılında Müslüman Kardeşler, "Özgürlük ve Adalet Partisinin" liderlerinin ağzından Cumhurbaşkanlığı görevine adaylarını göstermeyeceklerini ilan etmişlerdi.⁷⁰⁷ Ancak,

⁷⁰⁶ Marina Ottaway, Nathan J. Brown "Egypt's Transition in Crisis: Falling into the Wrong Turkish Model?", **Carnegie Endowment for International Peace**, March 30, 2012

⁷⁰⁷ "Muslim Brotherhood's Political Party Will Not Run for Presidency", **Ahram online**, 26.07.2011 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/17343/Egypt/Politics-/Muslim-Brotherhoods-political-party-will-not-run-f.aspx> (3 Eylül 2015), İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.27, Shadi Hamid, **Temptation of power: Islamists and Illiberal Democracy**, p.142, Ali Bulaç, "Müslüman kardeşlerin Aklı", **Zaman Gazetesi**,

gelişen durumlar, planlarını değiştirmelerine neden oldu. Mesele siyasi hırslarının artması veya iktidara duyulan susuzluk değildi. Müslüman Kardeşler, siyasi sürecin içinde derinleştikçe, durumları değiştirmek için, daha ciddi siyasi manevralara ihtiyaç olduğunu anlamış oldu. Parlamantonun zayıf olduğunu ve dağılma tehlikesi altında bulunduğunu anlayınca cumhurbaşkanlığı seçimlerine bir aday göstermeye karar verdiler.⁷⁰⁸ İktidarı paylaşmaya yanaşmayacakları anlaşılan askeriye, Müslüman Kardeşlerin planını değiştirmesine neden oldu.⁷⁰⁹ Gelecekteki Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi, Müslüman Kardeşler Hareketini şu şekilde anlatır. “Biz büyük bir iktidara susuz kaldığımızdan değil, parlamentodaki çoğunluğumuzun kendi görevlerini yerine getirmelerinin mümkün olamayacağını anladığımız için cumhurbaşkanlığına bir aday gösterdik.”⁷¹⁰ Müslüman Kardeşlerin aktif bir şekilde siyaset hayatına girmeleri, taraftarları tarafından sıklıkla dile getirilen, eski rejimin temsilcilerinin siyasete dönmelerini istemedikleri örneği ile veriliyor. Yaklaşan cumhurbaşkanlığı yarışına Mübarek zamanındaki yönetici elit temsilcilerden en az ikisi katılmayı planlıyordu.

Nisan 2012 yılında gizli servisin eski müdürü ve Mısır’ın eski cumhurbaşkanı yardımcısı Ömer Süleyman, cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılma isteğini dile getirdi. Ömer Süleyman, devrim eğilimlerini devletin istikrarını bozacak bir tehdit olarak görenler tarafından desteklenebilirdi.⁷¹¹ Mübarek devrinden sonraki Mısır’da “Güçlü İnsan” düzeni getirecek ve İslamcıların güçlenmesine izin vermeyecekti. Süleyman’ın seçim öncesi kampanyası bunun üzerine kurulacaktı. Mübarek zamanını özleyenler Süleyman’a oy verebilirdi. Ancak, adaylardan hiçbirisi alenen toplumdaki restorasyon hakkında konuşma kararı almadı. Ömer Süleyman, BBC ile yapmış olduğu röportajda “Gizli servisin başında olmuş olmam ve Cumhurbaşkanının yardımcısı görevini birkaç gün yapmış bulunmam halkın karşı çıktığı sistemin bir parçası olduğum anlamına

14 Temmuz 2014, Veysel Ayhan, **Arap Baharı İsyânlar, Devrimler ve Değişim**, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s.132

708 İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.27, Veysel Ayhan, **Arap Baharı İsyânlar, Devrimler ve Değişim**, s.133

709 Matthew Kaminski, Khairat Al Shater, “The Brother Who Would Run Egypt”, **The Wall Street Journal**, 22.06.2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304765304577482690379062050> (3 Eylül 2015)

710 Alison Pargeter, **The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power**, s.232, Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s.254

711 David D. Kirkpatrick, “Elections is a New Start for an Aide to Mubarak”, **The New York Times**, 12.04.2012

gelmez.” dedi.⁷¹² Halkın temsilcileri Süleyman’ın söylediklerinin samimiyetinden şüphelenselerdi, devletin bir parçası olan, güvenlik güçleri ve gizli servisle bağlantısı devam eden, Mübarek döneminin gri kardinallerinden birinin adaylığını memnuniyetle karşılamazlardı. Süleyman, kendisini güvenilir bir ortak olarak gören ABD ve İsrail’in de desteğine güveniyor olabilirdi. Ancak Süleyman’ın hayalleri gerçekleşmeyecekti. 16 Nisan’da mahkeme kendisini seçim öncesi yarıştan çıkaracaktır. Yukarıda da bahsedildiği üzere onun yerine aday, başka bir “eski devrin adamı” Ahmet Şefik oldu. Mısır Hava Kuvvetleri’nin mensubu olan, Ahmet Şefik, Mısır’da önemli bir isimdi. 2000 yılında Şefik, Sivil Havacılık Bakanı idi, Mısır Hava Kuvvetlerinin geliştirilmesi ile ilgilenmiş ve Kahire Havaalanı’nda yeni bir terminal inşa etmiştir. Devletin Başbakanı Şefik, kendini 29 Ocak 2011 yılındaki krizin tam ortasında bulmuştur. Bu olaydan sonra istifa etmek zorunda kalarak görevi Nazıf’a devretmiştir. Mübarek gittikten 3 hafta sonra Ahmet Şefik istifasını verdi ve ortalıktan kayboldu. Aslında Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyinde görev alabilir diye düşünülmüştü. Ancak, Ahmet Şefik, başkanlık hırslarından bahsederek Kasım 2011 yılında siyasete geri döndü. Bu ilan, nüfusun devrim fikirli kısmında endişe protestolarına neden oldu.⁷¹³

31 Mart 2012 tarihinde Müslüman Kardeşler, cumhurbaşkanlığı görevi için aday göstermeyeceklerine dair sözü tutmayarak, siyasette baskın olma yönüne doğru adım atmış oldular. Müslüman Kardeşlerin kararı, önce 2011 yılında kendini aday gösteren Ebu’l Futuh’un Teşkilat’tan uzaklaştırılması ve şimdi de cumhurbaşkanlığı görevi için kendi adaylarının olduğunu söylemeleri herkesi şaşırttı.⁷¹⁴

“Özgürlük ve Adalet Partisi”nin adayı Teşkilat’ın daha etkili üyelerinden olan Hayrat el- Şater oldu. Asıl mesleği mühendislik olan Hayrat el Şater, aynı zamanda zengin bir iş adamıdır. Akademisyenler, Hayrat el Şater’in 1980’li yıllarda Teşkilat’ın aktif üyelerinden olduğu yönünde hemfikirdirler fakat Müslüman Kardeşlerin resmi kaynaklara göre 1970’li yılların ortalarında da aktif üyelerden birisiydi,⁷¹⁵ Genç, Nasırizm ve sosyalistlerle bağlantılı olmasına rağmen 1967 yılında Şater, İslamcılara

712 “Egypt Election: Omar Suleiman Criticises Muslim Brotherhood”, 12.04.2012, **BBC News**, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-17657988> (3 Eylül 2015)

713 İsmail Numan Telci, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, s.55-57

714 Alison Pargeter, **The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power**, s.231-232

715 Amira Howeidy, “Meet the Brotherhood’s Enforcer: Khairat El-Shater”, **Al-Ahram online**, 29.03.2012 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/37993/Egypt/Politics-/Meet-the-Brotherhood%E2%80%99s-enforcer-Khairat-ElShater.aspx> (4 Eylül 2015)

sempati duymaya başlar ve 1980’li yıllarda baskı protestoları sırasında hapishaneye girer. Hapishaneden çıktıktan sonra Şater, hem iş dünyasında hem de Müslüman Kardeşler hiyerarşisinde hızlı bir yükselişe geçer. Şater’in yeni dönem Müslüman girişimci “İslam İş Dünyasının” temsilcisi olduğunu söylemek mümkün. Vali Nasr’ın kitabında yazdığı gibi “Forces of fortune: The Rise of the New Muslim Middle Class and what it will mean for our World”⁷¹⁶ aynı Türkiye’deki “Adalet ve Kalkınma Partisi” gibi, siyasi İslam’ın bayrağı altında politikaya başlayanların temeli olabilir. Mübarek, Mısır’da ekonomik gücü elinde bulunduran elit sınıfın Müslüman Kardeşlerle bağlantısını engellemeyi hedeflemiştir. Müslüman Kardeşlere karşı yapılan baskı dalgasında (2006-2007) teşkilat içinde aktif olan iş adamları hedeflenmekteydi.⁷¹⁷ Sonuçta Müslüman Kardeşlerin finanse edilmesiyle ilgili olan Hayrat el Şater de dahil olmak üzere toplam 1000’den fazla insan hapishaneye girmiştir. Bütününe bakıldığında Mübarek iktidarda olduğu zamanda yapılan 2005-2010 yıllarındaki bu denli baskıların en çaplı olanı diyebiliriz. 2005 yılındaki Müslüman Kardeşlerin seçim başarısına karşı göstermiş olduğu reaksiyon bu şekilde yansımıştı.⁷¹⁸

Mübarek devrildikten sonra hapisten çıkan el Şater, Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerine geri döndü ve parti kurulumunda aktif olarak yer aldı. Sonuç olarak “Özgürlük ve Adalet Partisi” kuruldu ve seçimlerde başarılı oldular. Müslüman Kardeşler içinde, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde el Şater’in aday olarak gösterilmesi çatışmaya neden oldu. Bu sefer de Teşkilat’ın ileri gelenlerinden biri olan Kemal el Helbavi ayrılmış oldu. Söylenenlere göre Helbavi, el Şater’in adaylığını kabul etmemişti. Kendi röportajında el Helbavi gidiş nedeninin başka bir sebepten kaynaklandığını söylemişti. Müslüman kardeşler yöneticilerinin tutarsız ve dalgalı siyasi kararlar almalarından kaynaklandığını ifade etmişti.⁷¹⁹ Ayrıca el Helbavi, Müslüman Kardeşlerin Şura Meclisi’nin oylama sonuçlarını etkilemiş ve Şater 56 kabul

716 Vali Nasr, “Forces of fortune: The Rise of the New Muslim Middle Class and what it will mean for our World”, **Simon and Schuster**, 2009

717 Stephan Roll “Egypt’s Business Elite after Mubarak. A Powerful Player Between Generals and Brotherhood”, **Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs**, Berlin, 2013, s.15

718 Mona Farag, “Egypt’s Muslim Brotherhood and the January 25 Revolution: New Political Party, New Circumstances”, **Contemporary Arab Affairs**, Vol. 5, No. 2, April 2012, s.216

719 Ahmed Mahmoud, “El-Helbawi: Brotherhood Leadership is Wavering and Indecisive”, **Ahram Online**, 14.11.2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/57986/Egypt/Politics-/ElHelbawi-Brotherhood-leadership-is-wavering-and-i.aspx> (2 Eylül 2015), Alison Pargeter, **The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power**, s.233

oyuna karşılık, 52 ret oyu almıştır. Aslında, Müslüman Kardeşlerin gösterdiği aday, üyelerin birçoğunu rahatsız etmişti.⁷²⁰

Mısır'daki liberal topluluk, Müslüman Kardeşlerin adayı Şater'in zafer kazanması, parlamentodaki sandalye sayılarının çoğunluğuna ek olarak bir de İslamcıların ellerine cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir görev verilmesi, toplumdaki bölünmeyi hızlandıracak diye korkuyorlardı. Liberaller, sekülaristler, Kıptiler, askeriye ve bazı Selefî temsilcileri Müslüman Kardeşlerin politika sisteminde tek başına iktidar olmalarından memnun değillerdi. İslamcıların başarısı ve üstünlüğü, İslamcıların “Katılım var üstünlük yok” sloganını söyleyerek kendilerini defalarca uyardıkları vaziyet, şimdi Mısır toplumunda çok zor bir durum meydana getirdi.

Ancak, Hayrat el Şater, nisan ayında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden diğer adaylarla birlikte men edildi. Bunlar, gizli servis müdürü Ömer Süleyman, Selefilerden Hazım Ebu İsmail ve liberallerden Ayman Nur'dur.⁷²¹ Normal şartlarda, el Şater'in adaylığının iptal edilmesinin sebebi Mart 2011 yılında biten bir mahkumiyetinin olmasıdır. O zamana göre, kanunlar mahkumiyet bittikten 6 yıl sonra seçimlere katılma izni veriyordu. El Şater'in avukatı kendisinin affedildiğinden dolayı, bu karara karşı çıkmayı denedi ancak el Şater seçimlere giremedi. Askeriyenin ve aynı düşüncede olanların Müslüman Kardeşleri zayıflatmak için bütün imkânları kullanmaya hazır oldukları aşikârdı.⁷²² Müslüman Kardeşlerin yedek adayı Muhammed Mursi idi.⁷²³ Mısır medyası, Mursi'yi “Estebin” yani yedek lastik diyerek küçümsemiştir.⁷²⁴ O siyasi anlamda daha zayıf bir figürdü. Mursi, Müslüman Kardeşlerin yönetim organlarında üyeliği ve “Özgürlük ve Adalet Partisi”nin başkanı olmasına rağmen el Şater'deki kadar, karizmaya ve beceriye sahip değildi.⁷²⁵ Tarih, dilek kipini pek sevmez. Ancak Müslüman Kardeşlerin nispeten daha iyi bir adayları vardı ve bu noktada başbakan keşke Mursi değil de el Şater olsaydı diye düşünme hakları var. Diğer taraftan

⁷²⁰ Alison Pargeter, **The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power**, s.233

⁷²¹ Veysel Ayhan, **Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim**, s.138

⁷²² Shadi Hamid, “Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East”, Oxford University Press. 2014, s.154, İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, **Ortadoğu Yılı 2012**, s.191, Fulya Atacan, “Mısır'da Devrim Hikayesi ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”, **Ortadoğu Konuşmaları**, s.168-169

⁷²³ Fulya Atacan, “Mısır'da Devrim Hikayesi ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”, **Ortadoğu Konuşmaları**, s.170

⁷²⁴ Hazım Said, “Mısır'da Askeri Darbeden Önce Bilinç Darbesi: Son Fıkralar”, <http://www.ordaf.org/misirda-askeri-darbeden-once-bilinc-darbesi-son-fikralar/> (19 Eylül 2015)

⁷²⁵ Shadi Hamid, “Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East”, s.154

Müslüman Kardeşlerin iktidarı kaybetme sebebinin analizi yapıldığında karşımızda tek bir cevap çıkmıyor ve Teşkilat'ın stratejisinde belirli bir hesaplama hatası da yok. Mesele, liderliğin önemli bir rol oynadığı fakat karar verici bir rol oynamadığı, sebeplerin farklı faktörlerin bütünü ile ilgili olduğudur.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri Mısır'da iki etapta gerçekleşti. 23-24 Mayıs ve 16-17 Haziran 2012 tarihlerinde yapıldı. Eğer Mübarek Dönemi'nde Mısırlıların demokratik eylemlerin yetersizliğinden şikâyet etme lüksleri olsaydı, Mübarek'ten bağımsız olarak yapılan ilk referandumun ve ilk seçimin yankılarının çok büyük olması gerekirdi. Bir taraftan Mısır'da yasama ve yürütme organlarının yenilenmesi gerekiyordu, diğer taraftan da aceleci olmaları demokratik süreçlerde negatif etkiler bırakacaktı. Cumhurbaşkanlığı adayları ilan edilmesinden seçim zamanına kadar yaklaşık 1,5 ay geçti. Adayların birçoğu halk tarafından tanınmıyordu. Birçok Mısırlı, adayların siyasi programlarıyla tanışmamışlardı ve adaylar arasından popülist vaatleri dinledikten sonra hislerine güvenerek oy kullanmış olacaktı. Mısır'da, Tunus'ta da olduğu gibi, ilk devrim sonrası seçimler sırasında yapılan kampanyalarda kimlik meselesi, ekonomik ve sosyal problemlerin çözümüne bağlı olan sorunlardan daha büyük önem taşıyordu. Kimliğin temelinde din vardı. Mübarek sonrası dönemde eğilim bu şekildeydi. 2011 yılında parlamento seçimlerinde aday olan Mısır liberallerinden biri: “Politika kampanyalarına katılmadım, sadece seçmenleri ateist olmadığımı dair ikna etmek üzerine kurulu kampanyalara katıldım.” diye şikâyetinde bulundu.⁷²⁶

Cumhurbaşkanı seçimlerinin birinci turu iki favori isim belirledi, Muhammed Mursi %24,78 ve Ahmet Şefik %23,66. Nasıristlerden Hamden Sabbahi (20,72) ve Ebu'l Futuh (17,47) diğer adaylardan birkaç yüzde farklılıkları vardı. İlk beşe giren son kişi ise Amr Musa %11,13, bir yıl öncesine kadar cumhurbaşkanı seçimlerinden bahsedildiğinde kendisi favori olarak gösteriliyordu. İkinci turda Mursi, “Asla Şefik olmaz.” diyenlerin oylarıyla Şefik'i çok az farkla geçti %51,73'e %48,27.⁷²⁷

726 “The Beginnings of Transition: Politics and Polarization in Egypt and Tunisia”, <http://www.brookings.edu/research/reports/2012/04/19-democratic-transitions> (5 Eylül 2015)

727 “Presidential Election in Egypt”, **Final Report**, May–June 2012, <http://www.cartercenter.org/> (5 Eylül 2015), Fulya Atacan, “Mısır'da Devrim Hikayesi ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”, **Ortadoğu Konuşmaları**, s.171, İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, **Ortadoğu Yılı 2012**, s.192

Aday	Muhammed Mursi	Ahmet Şefik	Hamden Sabbahi	Ebul Futuh	Amr Musa
Oy sayısı	5.764.952	5.505.327	4.820.273	4.065.239	2.588.850

Ahmed Şefik’in seçimin ilk turundan ikinci çıkışı ile devrimci gruplar “devrim sürecinin tehlikeye girmesinden” endişe duydular. Bu yüzden ikinci tura giden süreçte İslamcı kadrolar ile diğer devrimci gruplar arasında yeni bir ittifak oluşmuştu. “Yeni Bir Başlangıç İçin Yeni Bir Ruh” sloganıyla seçimin ikinci turu için kampanyasını yürüten “Özgürlük ve Adalet Partisi” adayı Muhammed Mursi, geniş taban avantajına ve devrimin emin ellerde kalmasını isteyen kitlelere güvenmekteydi. Ahmet Şefik’in kampanyası ise eski rejimin güçlü bürokratik ağlarını ve Mübarek’in partisi Ulusal Demokratik Parti’nin yerel bağlarını kullanarak bir nevi devrimin akışını tersine çevirmeye yönelik bir seyirde izliyordu. Dolayısıyla bu durum birçok Mısırlının, İslamcı ekolü tam olarak kucaklamasalar da Ahmed Şefik’e mesafeli durmalarına neden olmuştur.⁷²⁸

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turu 16-17 Haziran’da gerçekleşti. Mısırlılar belki ülke tarihinde ilk kez başkanlarını kendileri seçeceklerdi. Demokratik bir havadan bahsedilebilecekse de bir o kadar da gergin bir ortam vardı. Nitekim devrimci grupların en büyük endişesi Ahmed Şefik’in seçilebilme ihtimalinin olmasıydı. Öyleki seçimden hemen önce yapılan kamuoyu yoklamalarında iki adayın da şanslarının eşit olduğu görülmekteydi. Oy verme işlemlerinin 17 Haziran’da bitişinin ardından tüm ülke heyecanla seçim sonuçlarını beklemeye başladı. 21 Haziran’da açıklanacağı duyurulan seçim sonuçları, seçime dair şikâyetlerin değerlendirildiği gerekçesiyle Yüksek Seçim Kurulu’na 24 Haziran’a ertelendi. 24 Haziran’da Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Faruk Sultan birçok televizyon kanalından canlı yayınlanan basın açıklamasında Muhammed Mursi’nin seçimin galibi olduğunu ilan etmiştir. Böylece Müslüman Kardeşlerin adayı Mursi, Mısır’ın demokratik bir seçimle göreve gelen ilk Başkanı olmuştur. 50 milyon kayıtlı seçmenden %51’e karşılık gelen 26 milyonu oy kullanmış, bunlardan 13.230.131’i (%52) Muhammed Mursi’ye, 12.347.380’i (%48) de Ahmet Şefik’e oy

⁷²⁸İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, s.192-193

vermiştir. Sonuçların açıklanmasının ardından gelen mesajlar arasında Mursi'ye destek kadar eski rejim ve askeri yönetime olan tepki de bulunmaktaydı. Devrimin gerçekleşmesinde büyük rol oynayan 6 Nisan Gençlik Hareketi ve Devrimci Gençlik Birliği yaptıkları açıklamada Mursi'ye olan desteklerini ifade etmişlerdir. Mursi yaptığı açıklamada muhalefetle tam bir mutabakat üzere hareket edeceğini ifade etmiştir.⁷²⁹

Müslüman Kardeşler, adayları birinci geldiği ve Mısır'ın Cumhurbaşkanı olduğu için artık zaferlerini kutlayabilirlerdi. Bu, Mısır için gerçekten tarihi bir olaydı. 1952 yılında monarşi yıkıldığından beri ilk kez iktidarın en üst makamına askeriye'den olan biri gelmemişti. Müslüman Kardeşler için de bu olay bir tarihi zaferdi. Hiçbir zaman hiçbir hareketin temsilcisi bu kadar yüksek bir devlet makamına yükselmemişti. Müslüman Kardeşler, uzun yıllar boyunca gördükleri siyasi baskının ardından, parlamentoda ve sonra da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından zaferle ödüllendirilmiş oldu.

Muhammed Mursi'nin zaferi mutlak değildi. Bu zafer, muhaliflere karşı önemli bir avantajının olması nedeniyle kazanılmıştı. Mursi'nin zafer elde etmesini sağlayan 13 milyon Mısırlının üçte biri Mübarek Dönemi elit temsilcilerinden Şefik'i görünce ikinci turda protesto düşüncesiyle oy kullanmıştı. Birinci turda Mursi'yi 5,7 milyon Mısırlı desteklemişti. "İslamcılarla" ve "laik politika"nın mücadelesinde Mursi'nin ve Ahmet Şefik'in kaldığı cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunun kolay olacağını düşünmek çok yanlış olurdu. Mursi'ye oy verenler, Mübarek Dönemi'nin temsilcisi olan Ahmet Şefik'e karşı olan İslamcılar değildi, Şefik'e oy verenler ise Müslüman Kardeşlerin güçlenmesinden korkanlardı. Mursi, %51,7 oy aldı ve çok az bir ara farkla %3,4'lik bir oranla Şefik'i geçti.

Resmi olarak Mursi kazandı ve cumhurbaşkanlığının yasal olarak meşruiyetinde hiç bir şüphe kalmadı ancak Mısır toplumunun devrim sonrası türbülans şartlarında rakipleri arasında küçük bir farkla kazanması ciddi bir sorun oldu. Seçimler devrim sonrası çöşku durgunluğunda yapılmış olsaydı Şefik tarafına geçecek çok önemsiz bir yüzde (%1.75) bile onun kazanmasını sağlayabilirdi. Bu durum Mursi'nin üstünlüğünün çok da bir öneminin olmadığını göstermektedir. Oluşan bu şartlarda Müslüman Kardeşlerin iktidarı ellerinde tutması, onu kazanmaktan daha zor olacak gibi görünüyordu.

⁷²⁹İsmail Numan Telci, "Mısır 2012", **Ortadoğu Yıllığı 2012**, s.193

Mısır Cumhurbaşkanı seçme süreci “transit” dedikleri geçici bir dönem olarak özetlenebilir. Resmi olarak Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’nin iktidarı cumhurbaşkanına devretmesi 30 Haziran 2012 tarihinde gerçekleşti. Mısır toplumunda, Asker Cumhuriyeti’nden askeriye’nin etkisinin önemli ölçüde azalacağı yeni politika sistemine geçildiği, yeni bir değişim dönemi başlıyor diye düşünülmüştü.

Şimdi, Müslüman Kardeşlerin elinde Mısır Cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir mevki varken, yönetici elit temsilcileriyle çatışmak için yeni bir dönemin başlayacağından bahsedilebilirdi. İslamcılara, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turu öncesi, 13 Haziran 2012’de Mısır Anayasa Mahkemesi 2011-2012 yıllarında yapılan parlamento seçimlerini geçersiz sayarak ilk darbeyi yapmıştı.⁷³⁰ Şura Meclisi’ne (parlamentonun yüksek meclisi) tek kişilik bölgelerde seçilen milletvekillerinin üçte biri söz konusu idi. Bunların çoğu farklı partilerin hâlâ aktif üyeleri idi. Mahkemeye göre Bağımsız Aday Kanunu’nu ihlal ettikleri ve tüm adaylara eşit haklar verilmesi yönündeki anayasa ilkelerine karşı geldikleri için kuralları çiğnemiş sayıldılar. İlk olarak bu milletvekillerinin tekrar seçilmesi gündeme geldi, sonra ise tüm Şura Meclisi’nde yeniden seçim yapılması gerektiği sorunu ortaya çıktı. Parlamentonun bir kanadının illegal olduğunun ilan edilmesi aynı şekilde Anayasa Mahkemesi’ni de ilgilendiriyordu.

Bunun ardından 17 Mayıs 2012 tarihinde Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, askeriye’ye yüksek yetkiler verdiği ile ilgili olan anayasa bildirisini kabul ettiğini ilan etti. Anayasa Mahkemesi’nin kararı göz önüne alındığında, parlamento resmen illegal sayıldı ve gelecekteki Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’ne biat etmek zorundaydı, aynı şekilde birçok siyasi meselelerle ilgili olan adımlarında askeriye’ye anlaşmak zorundaydı. Yeni bildiriye göre Cumhurbaşkanı, aslında, askeriye sanki Müslüman Kardeşlerin adayının Cumhurbaşkanı olacağını hissetmiş ve Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’ne bağlılık getirerek çok önceden gelecekteki Cumhurbaşkanının iktidarını kısıtlamıştı. Müslüman Kardeşler, askeriye’nin bu hareketini anayasaya uygun bulmadı.⁷³¹ Mahkeme parlamentoyu dağıttı, askeriye,

⁷³⁰ “Egypt Supreme Court Calls for Parliament to be Dissolved”, 14 June 2012, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18439530> (10 Eylül 2015), “Mısır Anayasa Mahkemesi Parlementoyu Feshetti”, **Zaman Gazetesi**, 15 Haziran 2012

⁷³¹ “SCAF Expands its Power With Constitutional Amendments”, **Egypt Independent**, 17.06.2012 <http://www.egyptindependent.com/news/scaf-expands-its-power-constitutional-amendments> (10 Eylül 2015), Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.167

cumhurbaşkanı görevini kendi kararlarına bağı yaptı. Müslüman Kardeşlerin benzer tepkiler vermesi, Mursi'nin resmen göreve başlamasından sonra mümkün oldu. Temmuz ayında Mursi, mahkemenin parlamentoyu dağıtma kararını iptal etti. 12 Ağustos 2012'de Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin ileri gelenleri emekli edildi. Ayrıca cumhurbaşkanı, anayasa bildirisini iptal etti ve böylelikle iktidarın bir önceki yetkilerini geri aldı.

Müslüman Kardeşler için en önemli sorunun askeriye ile arasındaki mücadele olduğunu söylersek abartmış olmayız. Çünkü Müslüman Kardeşler, bütün siyasi süreçleri etkiledikleri için bu olay kaçınılmazdı. Aslında, Mısır'da Mübarek devrildikten sonra askeriye ve iktidar arasında kısa bir süre öncesine kadar devam eden Türkiye modeli örnek alınmıştır. Ordu bu şartlarda siyaset hayatına doğrudan dahil olamadı ancak siyasi süreçlere istediği zaman karışabiliyordu ve askeri birliklerin çıkarlarını tehdit eden iktidarı devirebiliyorlardı. Mısır askeriyesi, iktidarın yetkilerini halka vermeye hazır olduklarını göstermiş oldu ancak ülkenin siyaset hayatındaki asıl önemli görevlerinden vazgeçmeyi düşünmüyorlardı.⁷³²Müslüman Kardeşler uzun vadeli umutlarını azaltmanın en iyi yolunun, askeriye ile iş birliği yapmak olduğunu düşündü. İktidarı alma niyetlerinin olduğunu inkar etmediler, bu yüzden de ilgileri askeriyenin ilgisiyle kesişiyordu ve kendi pozisyonlarını savunabilmek için siyasi süreçlerde daha ciddi manivelalara ihtiyaçları vardı.

Mısır'a "Asker Cumhuriyeti" denilmesinin bir sebebi vardı. Resmi olarak ülkede, demokratik bir devlet için gerekli olan kurumlar ve prosedürler vardı ancak siyasi süreç, ordunun kontrolü altına girmişti. 1952 yılındaki devrim zamanından beri askeriye ülkede ayrıcalıklı bir pozisyonda bulunuyordu, kendilerine yüksek seviyede maaş, farklı rahatlıklar ve imkanlar kısıtlanmadan verilmişti. Mısır hayatının bütün önemli alanlarında bulunan askeriye "yönetici sınıf"ın temelini oluşturuyordu. Askeriye uzun zamandır sadece devletin güvenliğinden sorumlu olan kurumlarda değil, iş hayatında, siyasette ve sosyal hayatta da bulunuyordu. Emekli olan subayların kariyerlerine devam etmek için en mantıklısı bir şekilde iktidarla bağı olan idari işlerde çalışmak ya da iş hayatına atılmak oluyordu. Ülkenin ekonomik hayatına askeriyenin dahil olmasının

⁷³² Steven A. Cook "In Egypt, the Military Adopts Turkish Model to Check Morsi", June 24, 2012, <http://www.al-monitor.com> (12 Eylül 2015)

gerçek önemini değerlendirecek olursak, çeşitli iş kaynaklarına göre, askeriye'nin kontrol ettiği ülkenin, gayrisafi yurtiçi hasılasının %5'inden %15'ine kadarını kontrol ediyor olmalarıydı.⁷³³ Mübarek'e sadakât, askeriyede konumunun korunması ve yüksek devlet görevinde devamlılık garantisi veriyordu. Mübarek, diğer birçok lider gibi asker kökenli olmasına rağmen, en çok askeriyeden korkuyordu. Mübarek ordu yüksek komutanlığından ekstra bir sadâkat bekliyordu. “Seçme” gibi bir sistemin olması otoriter askeri politik sistemi için kendi yönetim ekibini kurmaya ve askeri pozisyonlara askeri yeteneği yüksek olan askerleri almalarına yardım etti. Mareşal Tantavi gibi insanlar 20 yıl boyunca Savunma Bakanı görevinde kalabilmişti ve cumhurbaşkanına olan sadakâti garanti edebilir, verilen kararlarda ekstra bir girişimde bulunma gibi düşüncesi olmamıştır. Tantavi sadık ve dikkatli olmayı başarabilmiştir ancak oluşan son durum askeriyeden kararlı hareketler bekliyordu.

Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi başkanının istifa etmesinin nedenlerinden biri, 5 Ağustos 2012 tarihinde İsrail sınırlarında bilinmeyen kişilerce yapılan saldırı sonucunda Mısırlı polislerin ve askerlerin ölümüdür. Mısırlıların ölümü Mısır'da rezonans olayı oldu. Topluma, ülke güvenlik sisteminde açıklık olduğunu göstermiş oldular. 7 Ağustos'ta Mursi, İstihbarat Başkanı'nı değiştirdi. 12 Ağustos'ta Savunma Bakanı Mareşal Hüseyin Tantavi⁷³⁴ ve Genelkurmay Başkanı Sami Anan'ı görevden aldı.⁷³⁵ Tantavi'ye ülkenin en yüksek devlet ödülü olan Nil Nişanı verilerek onurlandırıldı.⁷³⁶ Tantavi'nin yerine Mursi, Abdulfettah Sisi'yi atamış, ordunun üst kademesinde değişiklikler yapmıştır.⁷³⁷

Tantavi'nin istifası Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı görevindeki ilk ciddi zaferi olarak algılandı. Kahire Amerikan Üniversitesi tarih profesörü Zeynep el Mahdi “Şimdi bu

⁷³³ Chérine Chams El-Dine, “The Military and Egypt's Transformation Process: Preservation of the Military's Reserve Domains”, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, February 2013

⁷³⁴ Tantavi'nin değiştirilmesi önemli hatalardan biri olmuştur. Tantavi daha ılımlı devlet geleneği olan yaşlı ile ağırbaşlı bir kişiliğe sahipti. Mübarek döneminden sonra yönetimi elinde tutma imkanı varken sivil demokratik yönetime giden zemini hazırlamıştır.

⁷³⁵ İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, s.195, Fulya Atacan, “Mısır'da Devrim Hikayesi ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri”, *Ortadoğu Konuşmaları*, s.173,

⁷³⁶ Abdulfettah El-Sisi'de Tantavi'ye iade-i itibarda bulunarak yeni Kahire'de önemli bir bulvar ve camiye adını vermiştir.

⁷³⁷ İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, s.195

ülke Müslüman Kardeşlere ait.” dedi.⁷³⁸ İktidarı alan Müslüman Kardeşlerin Türkiye’deki meslektaşlarının yolundan gidecekleri düşünüldü. Hatta birkaç yıl önden giden Erdoğan’a ve arkadaşlarına orduyla çalışabilmek için birkaç yıl gerekmişti, Mursi ise göreve resmen başladıktan 43 gün sonra Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’ni görevden almıştı. Yakın bir zamanda Mareşal Tantavi, Hillary Clinton ile yapmış olduğu bir görüşmede “Askeriyenin, ülkedeki hiçbir organizasyona iktidarı ele geçirmesine izin vermez.” şeklinde konuşmuştur. Müslüman Kardeşlerin adı bu konuşmada geçmedi fakat onlardan bahsedildiği aşikârdı. Şimdi ise Mursi, siyaset hayatında askeriye’nin yokluğunun sonunu getireceğine atıfta bulunarak orduya, devleti koruma görevini bıraktı.⁷³⁹

Herkes tarafından görülen, ordu üzerinde kazanılan zafere rağmen, üst yetkili subayların istifasını askeri kurumlara yapılan vurucu bir darbe olarak görmemek lazım. Zamanın da gösterdiği gibi, ileri yaştaki subayları emekli etmek askeriye’yi zayıflatmadı, aksine daha da iyi oldu. Yerlerine genç ve daha aktif subaylar geldi.

20. yüzyılda askeriye’nin siyasi etkisi ve diğer güvenlik kurumları arasında birkaç tane başarılı mücadele bulunmaktadır. Genellikle orduya hükmetmekte en etkili önlem, subay kolordusunu temizlemek olurdu. Ancak, böyle bir temizlik için sadık askerlere ihtiyaç vardı. Örnek olarak İran’ı verebiliriz. Devrim’den sonra Humeyni, İran ordusu yerine Şah yanlısı subaylardan oluşan “İslam Devrim Muhafızları Kolordusu”nu kurmuştur.⁷⁴⁰ Türkiye’de ordunun siyasi rolünün zayıflatılması için uzun süren yargı süreçleri ve polisin desteği gerekmişti. Sonucunda ise yüzlerce yüksek rütbeli subay tutuklanarak görevden alınmış veya hapse gönderilmiştir. Mursi’nin askeriye, polis ve gizli servis arasında geniş ölçekli baskı yapabilecek gücü yoktu. Aynı zamanda yargı organları da Müslüman Kardeşlerin iş birlikçisi değildi. Bu yüzden, askeriye ortamında birçok işten çıkarılma sebebi varken emeklilik yaşının gelmesi bir sebep olamaz. 77 yaşındaki Tantavi ileri yaşımdan dolayı dinlenmeye gönderilmiştir.

⁷³⁸ Ernesto Londoño, “Egypt’s Morsi Replaces Military Chiefs in Bid to Consolidate Power”, The Washington Post, 12.08.2012. http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-morsi-orders-retirement-of-defense-minister-chief-of-staff-names-vp/2012/08/12/a5b26402-e497-11e1-8f62-58260e3940a0_story.html (15 Eylül 2015)

⁷³⁹ “Crowds in Cairo Praise Morsi’s Army Overhaul”, **Aljazeera**, 13.08.2012 <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/08/201281215511142445.html> (15 Eylül 2015)

⁷⁴⁰ Shlomi Eldar, “Morsi Never Had a Chance”, Al-Monitor, 5.07.2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/israelis-wonder-egypt-headed.html> (15 Eylül 2015)

Mursi eski rejim aktörlerini etkisiz hale getirmek ve devrim sürecinin başarılı olmasını sağlamak amacıyla 22 Kasım 2012’de anayasa bildirgesini yayınladı:

- “1.Devrim sırasında işlenen suçlardan sorumlu olan görevlilerinin yeniden yargılanması,
2. Göreve geldiği tarihten itibaren başkanın aldığı tüm kararların yeni bir anayasa kabul edilip ve yeni bir Halk Meclisi seçilene kadar geçerli olması, hiçbir şekilde dava konusu edilememesi ve bunlara yönelik açılan davaların iptal edilmesi,
3. Mısır Başsavcısı'nın Devlet Başkanı tarafından yargı üyeleri içinden dört yıllık bir süre için seçilmesi ve bu kararın hemen uygulamaya geçirilmesi,
4. Yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in kuruluşu ile ilgili 30 Mart 2011 tarihli Anayasa Bildirgesi’nde ‘Kurulduğu tarihten itibaren en geç 6 aylık süre içerisinde yeni anayasa taslağı hazırlanmış olmalıdır.’ maddesinin, ‘8 aylık süre içerisinde’ şeklinde değiştirilmesi,
5. Hiçbir yargı organının Kurucu Meclis'i ve Şura Meclisi'ni feshedememesi,
- 6.Başkan’a devrimin hedeflerini korumak için her türlü önlemi alması yetkisinin tanınması.”⁷⁴¹

Bu bildirinin kabul edilmesinin nedeni belliydi. Müslüman Kardeşler için birçok problemin kaynağı olan yargı üzerinde ciddi değişiklikler yapmaya karar verdiler. Adalet Bakanlığı’nda ve Anayasa Mahkemesi’nde onlara göre, eski rejimin yandaşları bulunuyordu. Tam olarak da onlar, Müslüman Kardeşlerin seçimlerini geçersiz kılmak için bir takım engeller çıkarmışlardı. Bildirinin kabul edilmesi toplumda, özellikle de solu temsil edenler, liberal topluluk ve Müslüman Kardeşlerin iktidarı zorla ele geçirme denemesinde bulunduğunu gören tüm güçler arasında büyük yankı uyandırdı. Amr Musa, Hamdin Sabahi ve diğer muhalif güçlerin liderleri, Mısır’da devlet tarafından yapılmaya çalışılan yeni darbeyi ve yeni bir diktatörlüğün kurulduğunu duyurmada

⁷⁴¹ İsmail Numan Telci, “Mısır 2012” **Ortadoğu Yılı** 2012, s.196,

gecikmediler.⁷⁴² Mısırlılar, Mursi'nin bu girişimine protesto gösterileriyle cevap vermişlerdir.

22 Kasım Bildirisi'ni, Mursi tarafından yapılan sert bir hareket olarak değerlendirmek mümkün. Tabiki görev değişikliğinde sınırlandırılmaya gidilecekti ancak bu, muhalefetin yargıyı boyun eğdirme denemelerinden dolayı iktidardaki partiyi suçlama nedeni olamazdı. Müslüman Kardeşlerin bazı temsilcileri, bildirinin kabul edilmesinin demokrasiye aykırı olduğunu itiraf ettiler ancak, bir önceki oyunun kurallarının geçerli olmadığı iktidar savaşı şartlarında bu bildirinin kabul edilmesinin hayati bir gereklilik olduğunu da ifade ettiler. Sonuçta muhalefet tarafından Müslüman Kardeşlerin liderine “Yeni Firavun”, “Diktatör”, “Faşist” ve “Hitler” gibi yakıştırmalar yapılmıştır.⁷⁴³

Devrim ruhlu topluluklar, özellikle de gençler, Mursi'nin davranışlarını devrim karşıtı olarak algılamıştır. Mübarek'i onun yerini bir başka diktatör alsın diye devirmemişlerdir. Ancak toplum yeni bir Firavun'u Mursi olarak görmeye henüz hazır değildi. Buna Mursi'nin kendisi de hazır değildi ve 9 Aralık'ta toplumun tansiyonunu çıkaran bildiriye iptal etmiştir. Aralık 2012'de Mısır tarihinde Mübarek sonrası dönemde başka önemli bir olay daha gerçekleşmiştir. Yeni bir anayasa kabul edilmiştir, hazırlanmasıyla farklı siyasi güçlerin, sosyal organizasyonların, El Ezher ve Kıpti topluluğunun temsilcilerinden oluşan Anayasa Meclisi ilgilenmiştir. Kasım 2012'ye, yeni anayasanın bir maddesine itirazı olan Kıpti Birliği, sosyalistler ve liberallerin temsilcilerinin Anayasa Meclisi kurulundan protesto amaçlı ayrılmaları damga vurmuştur. Demokratik girişim sonucunda üyelerinin üçte birini kaybeden 30 Kasım Anayasa Meclisi, 15-22 Aralık 2012'de referanduma giren anayasa projesini sunmayı başardı.⁷⁴⁴

Yeni anayasa, 1971 yılındaki anayasaya göre farklılıklar bulunduruyordu. Anayasa, Cumhurbaşkanı görev süresini 5 yıldan 4 yıla indirdi. Cumhurbaşkanının yokluğunda, yeni anayasaya göre Cumhurbaşkanlığı görevi rolünü eskisine nazaran daha önemli olan Başbakan yapmalıydı. “Daha fazla demokratikleşme” destekçilerinin yeni anayasayı

⁷⁴² İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, **Ortadoğu Yıllığı 2012**, s.196

⁷⁴³ Paul Amar, “Mısır”, **Arap Baharı'ndan Kesitler**, der. Paul Amar- Vijay Prashad, çev. Ömer Can Furtun vd., İntifada Yayınları, İstanbul, 2014, s.61, İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, **Ortadoğu Yıllığı 2012**, s.196

⁷⁴⁴ İsmail Numan Telci, “Mısır 2012”, **Ortadoğu Yıllığı 2012**, s.197-199

eleştirmelerine rağmen, Cumhurbaşkanının görev süresi indirildi, parlamentonun ve böylelikle Başbakan'ın anlamı artmış oldu.⁷⁴⁵

Yeni anayasanın içeriği hazırlanırken en hararetli tartışma 2. madde sebebiyle Selefiler ve Müslüman Kardeşler arasında gerçekleşti. Bu maddede 1971 Anayasası, Mısır yasama sisteminin temelini Şeriat ilkeleri oluşturur yazmaktaydı. Selefiler, “ilke” kelimesinin yeni anayasada “kural” kelimesi ile değiştirilmesi üzerinde ısrar ettiler.⁷⁴⁶ Tunus'ta da “En Nahda”dan İslamcılar, Tunus toplumunda anayasada yazmasından bağımsız olarak İslamlaşmanın gerçekleşeceğini anlayarak anayasaya İslami kuralların dahil edilme talebini reddetmişlerdi.⁷⁴⁷ Selefiler, gerçek “literalistler” gibi anayasada şeriat kanunlarının olmasını istediler. Sonuç olarak, “Şeriat İlkeleri” ile ilgili madde aynen kaldı, ancak ilkelerden ne anlaşıldığını anlatan 219. madde ortaya çıktı. Bunun dışında, 1971 yılındaki anayasadan farklı olarak, yeni anayasada El-Ezher Üniversitesi'nin dini merkez olarak özerkliği ve Mısır hayatındaki rolü kabul edilmiş oldu.

Batılı insan hakları aktivistleri tarafından yeni anayasaya yönelik eleştiriler vardı. Yeni anayasa, ulus üzerinde uluslararası hukukun önceliğini kuramadı, görmezden geldi veya bazı temel insan haklarına yeteri kadar özen göstermedi, özellikle de kadın haklarına.⁷⁴⁸ Müslüman Kardeşler toplumun diğer kesimleri olan laik ve libarellerle tam bir mutabakat sağlamadan anayasa yapmış,⁷⁴⁹ bu da referandum sonucuna yansımıştır.

Referandum sonucu, Mısır toplumunun ruh haletinin değiştiğini göstermiş oldu, seçmenin %63,38'i referandumu destekledi, %36,17'si ise yeni anayasaya karşı

⁷⁴⁵ “Comparing Egypt's Constitutions”, **Carnegie Endowment for International Peace**, December 1, 2013, <http://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf> (16 Eylül 2015)

⁷⁴⁶ Ramazan Yıldırım, “Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik”, **Seta Yıllığı 2013**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, s.1144

⁷⁴⁷ Shadi Hamid, “A Man for All Seasons”, **Foreign Policy**, 10.05.2012, <http://foreignpolicy.com/2012/05/10/a-man-for-all-seasons> (2 Eylül 2015)

⁷⁴⁸ “Egypt's new constitution limits fundamental freedoms and ignores the rights of women”, **Amnesty International**, 30.11.2012. <https://www.amnesty.org/en/articles/news/2012/11/egypt-s-new-constitution-limits-fundamental-freedoms-and-ignores-rights-women/> (16 Eylül 2015)

⁷⁴⁹ Taha Akyol, **Türkiye'nin Hukuk Serüveni**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2014, s.98

olduklarını gösterdi. Karşı çıkanların birçoğu, yapılan değişime katılmadıkları için değil, İslamcılara yönelik protesto amaçlı bu şekilde davranmışlardır.⁷⁵⁰

2013 yılına, bazıları için sebep niteliği taşıyan kitlesel gösteriler ve ayaklanmalar, damga vurdu. 25 Ocak'ta binlerce gösterici 'Mısır Devrimi'nin ikinci yıl dönümünde ülke genelinde sokaklara döküldü. Bir sonraki gün mahkeme, Port Said'de futbol stadyumundaki toplu katliama sebep olan 21 kişiyi idama mahkum etmiştir. Taraftarlara yapılan sert konuşmalar, Süveyş Kanalı şehrinde kitlesel protestoların çıkmasına neden oldu. 27 Ocak, ülkenin bu bölümünde özel hal ilan edilmesine sebep oldu. Protesto sonucunda 30'dan fazla kişi öldü.⁷⁵¹

Mısır'da ekonomik durum olumsuz bir hal alarak, iyice kötüleşmeye devam etti. Mısır Merkez Bankası iki yıllık dönemden daha az sürede Mısır ulusal parasının değer kaybetmesini durdurmaya çalışırken %50'den fazla kaynağını kaybetti. Enflasyon ve fiyatlar arttı, Mısır ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olan turizm zor bir dönem geçirdi. Devletin giderleri sübvansiyonlar ve sosyal ödenekler Temmuz 2012'de Ocak 2013'e kadar bir yıl önceki aynı döneme göre %49 arttı. Temmuz'dan ocak ayına kadar bütçe açığı %36 artarak 17,7 milyar dolara ulaştı. Hatta, Temmuz 2013'e kadar 27-34 milyar dolara ulaşacaktır.⁷⁵² IMF'den 4,8 milyar dolarlık yardım anlaşması gecikti ve Kahire, ekonomik forum için ayrıntılı bir plan hazırlamak zorunda kaldı. Mayıs ayında derecelendirme kuruluşu "Standart" Mısır'ın uzun vadeli kredi notunu CCC⁺ kategorisine düşürdü.⁷⁵³ Mısır'ı devrim sonrası krizden çıkarma sözü veren Cumhurbaşkanı, ekonomiyi etkileyen istikrarsızlık ve siyasi durumla baş edemedi.

Kötüleşen durumla baş etmeye çalışan Mursi, 7 Mayıs 2013'te Bakanlar Kurulu'nda değişiklikler yaptı. Özellikle son aylarda eleştirilen Başbakan Hişam Kandil, koltuğunu korumaya devam etti. Kabinede birkaç yeni yüze yer verildi ancak onlar, Mısır'ın karşı karşıya kaldığı bu zor durumdaki stratejik sorunları çözmek için yeterince profesyonel

⁷⁵⁰ Evan Hill, "Opposition forces gear towards a 'no' vote", **Egypt Independent**, 13.12.2012, <http://www.egyptindependent.com/news/opposition-forces-gear-towards-no-vote> (17 Eylül 2015)

⁷⁵¹ İsmail Numan Telci, "Mısır 2013", **Ortadoğu Yıllığı 2013**, Açılım Yayınları, İstanbul, s.168-169

⁷⁵² Brad Plumer, "The economic roots of Egypt's crisis", **The Washington Post**, 4.07.2013, <http://www.washingtonpost.com/blogs/wonkblog/wp/2013/07/03/the-economic-roots-of-egypts-crisis/> (17 Eylül 2015)

⁷⁵³ "Standard and Poor's downgrades Egypt credit rating", **Daily News Egypt**, 9.05.2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/05/09/standard-and-poors-downgrades-egypt-credit-rating/> (17 Eylül 2015)

ve nitelikli değillerdi. Bakanlık görevini alabilecek olan profesyoneller, bunu reddettiler. Bu yüzden Mursi, Müslüman Kardeşlerle bağlantısı olan ancak profesyonellik seviyeleri yüksek olmayan sadık politikacılara güvenmek zorunda kaldı. Mısır Yatırım Bakanı, Mursi'nin seçim öncesi süreçte basın sekreterliğini yapan Yahya Hamit oldu. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı, 2002-2006 yıllarında Müslüman Kardeşlerin siyasi komitesinde yer alan Amr Derrac oldu. Müslüman Kardeşlerin bazı temsilcileri tarafından gelen eleştirilerine rağmen Savunma Bakanı gelecekteki Başkan Abdulfettah Sisi görevinde kaldı. Müslüman Kardeşler, askeriyeyle aralarındaki ilişkiyi bozmak istemiyorlardı ve Sisi'nin görevden alınmasının çatışmalara neden olacağından korkuyorlardı.⁷⁵⁴ Öyle ki “Özgürlük ve Adalet Partisi” liderlerine Tunus'taki “En Nahda” temsilcilerinin yaptığı gibi kriz zamanında sahneden ayrılmaları ve teknokratlardan oluşan tarafsız hükûmete iktidarı devretmeleri gerekirdi. Ancak Mursi, Başbakan Hişam Kandil'e tutundu ve karmaşık durumu istikrara kavuşturacak bir yol olabilecekken kabinenin istifasını başlatmadı.⁷⁵⁵

30 Haziran'da Tahrir Meydanı'na on binlerce protestocu toplandı. Bazı görgü tanıklarına göre, sayıları Ocak-Şubat 2011'deki Devrim'den daha fazlaydı.⁷⁵⁶ 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Savunma Bakanı Sisi, Muhammed Mursi'yi devirdiklerini ve anayasayı durdurdıklarını ilan etti.⁷⁵⁷ Ordu tarafından iktidara, durumları düzeltmeleri için 48 saatlik ultimatom vermiştir. Sembolik olarak darbe eylemlerinin meşruiyetini sağlamak için ordu, 30 Temmuz 2013'te başlayan büyük ölçekli protestoları darbe sebebi olarak kullandı. Ordu, tedirgin kitlelerin adına hareket ediyor gibiydi. Kilit siyasi figürler arasında müdahaleyi destekleyenlerden Kıpti Kilisesinin lideri, El Ezher'in Şeyhi Ahmed et-Tayyib, Muhammed el- Baradei ve Selefilere liderleri bulunuyordu.⁷⁵⁸ Tanınmış İslam âlimi Yusuf el-Karadavi darbenin meşru olmadığına dair fetva yayınlarken⁷⁵⁹ Ezher Şeyhi Ahmed et-Tayyib'de darbeyi meşrulaştıran karşı bir fetva yayınlamıştır.⁷⁶⁰ Aslında Müslüman Kardeşler Teşkilatı

⁷⁵⁴ Nervana Mahmoud, “Egypt's New Cabinet: More of the Same”, **Al-Monitor**, 9.05.2013

⁷⁵⁵ Can Acun, “Mısır'da Muhtıranın Etkileri”, **Seta Yıllığı 2013**, Turkuvaaz Yayıncılık, İstanbul, s.578

⁷⁵⁶ Judith Miller, “Egyptians don't want to be ruled by a pharaoh”, **Fox News**, 4.07.2013, <http://www.foxnews.com/opinion/2013/07/03/egyptians-dont-want-to-be-ruled-by-pharaoh/> (18 Eylül 2015)

⁷⁵⁷ “Mısır, Mübarek döneminden daha kötü olabilir”, **Zaman Gazetesi**, 14 Eylül 2013

⁷⁵⁸ “Q&A: Egypt in turmoil”, **BBC News**, 21.08.2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23146910> (18 Eylül 2015)

⁷⁵⁹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.191

⁷⁶⁰ Taha Akyol, “Mısır Üzerine Notlar (3): Fetva”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/23701609.asp> (19 Eylül 2015)

“Katılımcı bir darbe” ile yönetimden uzaklaştırılmıştır.⁷⁶¹ Sisi’nin geniş katılımlı bir ekiple halkın karşısına çıkması, arkasında kamuoyu desteği olduğu argümanını vermek istemiştir.⁷⁶² Bu iktidar değişikliği ile büyük oyun kurucu ve aktörler bize rağmen ülke yönetilemez mesajını vermişlerdir.⁷⁶³

Ordunun 3 Temmuz’daki müdahalesinin ardından, askıya alınan Mursi dönemi anayasasının yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi kararı alınmıştır. Önce eski anayasa rafa kaldırıldığından geçiş dönemi Cumhurbaşkanı Adli Mansur, 33 maddeden oluşan geçici anayasa metnini ilan etmiştir. Yine açıklanan takvime göre anayasanın en kısa zamanda hazırlanması ve referanduma götürülmesi öngörülmüştür. Sonraki günlerde belirlenen plan uyarınca profesör ve yargıçlardan oluşan 10 kişilik anayasa komisyonu kurularak çalışmalarına başlamıştır. Bu komisyon Mursi Dönemi’nde kabul edilen anayasa metnini gözden geçirip kimi maddelerini değiştirmiş, değişmesi gereken maddeleri ve önerilerini belirleyerek Adli Mansur'a iletmıştır. Komisyondan gelen metni incelemek ve onaylamak üzere daha geniş kapsamlı bir heyet oluşturulmasına karar verilmiş, ardından 50 kişiden oluşan heyet eylül ayı başında Adli Mansur tarafından duyurulmuştur. Müslüman Kardeşlerden hiçbir temsilcinin bulunmadığı heyette Selefi hareketten sadece bir üye yer almış, buna karşın darbenin yanında olan Temerrud Hareketi, Kıpti Cemaati, El-Ezher; işçi birlikleri ve liberal partilerden birçok üye komisyona seçilmiştir. Bu açıdan bakıldığında anayasaya son halini verecek olan komisyonun Mısır’ın sadece belli bir kesimini temsil ettiği ve geniş bir toplumsal tabanın iradesinin sürecin dışında tutulduğu tespiti yapmak yerinde olacaktır. Komisyon, göreve başlamasının ardından yapılan ilk oturumunda, Mübarek Dönemi’nde 10 yıl Dışişleri Bakanlığı yapmış ve eski rejimle sıkı bağları olan Amr Musa’yı başkan olarak seçmiştir. Darbeyi takiben hızlıca bir araya getirilen anayasa komisyonu çalışmalarının tamamlanmasının ardından ortaya çıkan son taslağın geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur tarafından zaman geçirilmeden kabul edildi. Böylece referandum süreci Aralık 2013’te başlatıldı. Her şeyden önce seçilmiş bir meclis tarafından hazırlanmamış olan anayasanın “meşruluk” probleminin olduğu bir gerçektir. “Anayasa yazım sürecinden dışlanan gruplar, zaman zaman rahatsızlıklarını dile

⁷⁶¹ Ufuk Ulutaş, “Mısır’ın Katılımcı Darbesi”, **Seta 2013 Yıllığı**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, s.581

⁷⁶² Ramazan Yıldırım, “Tahrir Devriminin İntikamı”, **Seta 2013 Yıllığı**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul s.586

⁷⁶³ Ufuk Ulutaş, “Nobel Ödüllü Darbe” **Seta 2013 Yıllığı**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, s.589

getirmişler ve protesto gösterilerinde bulunmuşlardır. Güçlü Mısır Partisi, 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Askeri Yargılamalara Hayır Hareketi, aralık ayı başında gerçekleştirdikleri bir gösteri ile hazırlanan anayasa metnini reddettiklerini açıklamışlardır. Bu gruplar, yaptıkları basın açıklamasında anayasa taslağının demokratik olmadığını belirtmişler, ayrıca Mısır için uzun vadeli bir vizyonu barındırmadığını ve bu yüzden anayasa referandumunda “hayır” oyu vereceklerini duyurmuşlardır. Özellikle askeri yargılamalara izin veren maddenin taslak metinde yer almasına tepki gösteren bu hareketler, yapılan düzenlemelerle Sisi'nin 8 yıl boyunca görevde kalabilecek olmasına ve sosyal adaletle ilgili maddelerin devrimin taleplerini karşılamaktan uzak bulunmasına tepki göstermişlerdir.”⁷⁶⁴

Yapılan anayasa toplumsal mutabakatı temin edemeyerek muhalif bir blok oluşturmuştur. Müslüman Kardeşler askeri yönetimin gerçekleştirdiği darbeden ve dışlayıcı politikadan ötürü anayasa yazım sürecini tamamen boykot etmiştir. ‘Temerrut 2’ olarak bilinen hareket de Müslüman Kardeşlere destek vermiştir. Sadece Selefi Nur Partisi yeni yönetim ve anayasa yazım sürecine destek vermiştir. Referanduma⁷⁶⁵ katılımın %38’lerde⁷⁶⁶ kalması darbe yönetimince hazırlanan bu metne halkın da desteğinin sınırlı olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Öyle ki ülke genelinde oy verebilecek olan 30 yaş altı nüfusun sadece %20’sinin referanduma katılması, özellikle genç nüfusun darbe yönetimine mesafeli olduğunu göstermektedir.”⁷⁶⁷

4.9 Müslüman Kardeşlerin Kaybetme Sebepleri

Müslüman Kardeşler, neden iktidarı ellerinde tutamadı? Elbette bu sorunun tek bir cevabı yok. “Özgürlük ve Adalet Partisi’nin” yapmış olduğu ve Mursi’nin siyasi çöküşünün bütün sebeplerinden bahsetmek gerekmektedir. Sebepleri iç ve dış, subjektif ve objektif olarak ayırmak mümkün. Müslüman Kardeşlerin kendilerinden kaynaklanan hataları ve kendilerinden kaynaklanmayan faktörleri incelemek gerekmektedir.

En önemli sebep olarak cumhurbaşkanının zayıf bir figür olması gösterilmektedir. Mursi, Müslüman Kardeşlerin liderlerinden biriydi. Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nın

⁷⁶⁴ İsmail Numan Telci, “Mısır 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, s.179-182

⁷⁶⁵ “Mısır’da boykotlu referandum bugün”, *Yeni Akit*, 14 Ocak 2014

⁷⁶⁶ “Mısır’da referanduma katılım yüzde 38”, *Bugün*, 19 Ocak 2014

⁷⁶⁷ İsmail Numan Telci, “Mısır 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, s.179-184

özgöl özellikleri göz önünde bulundurulduğunda cumhurbaşkanı olarak Mursi'nin yapmış olduğu hareketler kişisel hatalar olarak değil, parti ve teşkilat başkanının vermiş olduğu kolektif kararlar olarak algılanmaktaydı. Bununla birlikte, siyasi manivela etkisi olan Mursi'ye, en fazla eleştiri muhalefet tarafından yapılıyordu. Mursi, iktidarda Müslüman Kardeşleri temsil ediyordu ve bu yüzden eleştirilerin ana hedefi haline geliyordu. Genel olarak kamuoyunda “Ülkeyi müslüman kardeşler irşat bürosu yönetiyor” kanaati oluşmuştur.⁷⁶⁸

Mursi, parlamento, cumhurbaşkanlığı ve anayasa referandum sürecini tam okuyamamıştır. Toplumda destekleyenleri kadar muhalifi olduğu gerçeğini idrak edememiştir. İktidar olunca tüm istediği değişim ve dönüşümü kısa sürede gerçekleştirmek istemiştir. Ancak Mübarek'i göndererek özgüven kazanan halk, Mursi'ye aynı tahammül ve sabrı göstermeyerek ona zaman tanımamıştır.⁷⁶⁹

4.9.1 Bir Önceki İktidarın Temsilcilerinin Yargılanması

Mursi, eski rejimin temsilcilerinin yargılanma süreçlerinin tamamlanmasında daha kararlı olmalıydı. Eski rejim temsilcilerinin yargılanması devrim sonrası süreçlerin yaygın bir uygulamasıdır ve yeni iktidarın geleneksel iradesini ve özgürlüğünü göstermektedir. Hüsnü Mübarek, İçişleri Eski Bakanı Habib el-Adly ve diğer üst düzey güvenlik yetkilileri, 25 Ocak 2011'de başlayıp Mübarek'in devrilmesine kadar devam eden Tahrir'deki olaylar sırasında protestocuları sert bir şekilde bastırmaları ile suçlanıyorlardı. “Mısır Devrimi”nde ölen kişilerin sayısı protestocuları dağıtmak için kullanılan sertlik hakkında konuşulmasına bile izin vermemektedir. Ordu ve polis yenilgi üzerine ateş açmadı, pasif kalabalık kontrolünü tercih ederek ve Tahrir Meydanı'nda toplanan kalabalığı güçle dağıtmayı denemediler. Mısır'ın başkentinin merkezindeki genel huzursuzluk ortamı ve geniş ölçekli endişe göz önünde bulundurularak, Mübarek'in devrilmesi çok az kana mal oldu diyebiliriz. Ancak, insanların ölümünden sorumlu olan kişinin cezalandırılması ve yargı sürecini mantık çerçevesinde tamamlanması Müslüman Kardeşler için prensip meselesi oldu. Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçildiği sırada, hapishanelerde 16 bin siyasi tutuklu bulunmaya devam

⁷⁶⁸ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı”, **Seta 2013 Yıllığı**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, s.129

⁷⁶⁹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.182

ediyordu. Müslüman Kardeşlerden, bütün siyasi tutuklular için tam ve koşulsuz bir af bekliyorlardı.⁷⁷⁰

4.9.2 Ülke Genelinde Güvenliğin Sağlanması

Mısır'da siyasi ve sosyal istikrarı sağlamak Cumhurbaşkanı'nın devrim sonrası baş etmesi gereken diğer bir vazifeydi. Mursi'den ve Müslüman Kardeşlerden Mısır'da düzeni sağlamak için kararlı hareketler bekliyorlardı.⁷⁷¹ Tahrir'deki olaylar, polisin baş edeceği cinsten olmayıp suç dalgalarının oluşmasına neden oldu. Hatta nispeten daha prestijli, daha sakin ve güvenilir olan bölgelerde arabalar çalındı, güpegündüz silahlı kişilerce soygunlar yapıldı. Cumhurbaşkanı Mursi'ye destek için yapılan protestolar esnasında insanlar öldü.

Müslüman Kardeşlerin destekçileri daha sonra, Mısır şehirlerinin sokaklarında düzeni sağlayamayan (ya da istemeyen) kolluk kuvvetleri temsilcilerini sabote etmekle suçlayacaktır. Devrim esnasında diğer kurumlara göre en fazla polislerin mağdur olduğu göz önünde bulundurulacak olursa polislerin kötü performansı tartışmalıdır. 25 Ocak 2011'de Polis Günü'nde Kahire'deki protestoların genç protesto eylemlerine adanmış olduğu hatırlanmalıdır. Polis tüm darbeyi kendi üzerine aldı, "yozlaşmış rejim" in ciddi savunucusu olarak itibardan düştü ve bu yüzden toplumdaki eski itibarını kazanması çok zor olacaktı. Mısır'da oluşan toplumsal endişenin devrim gibi sosyal kargaşa dönemlerinde, bütün toplumlar için karakteristik bir özellik olduğu unutulmamalıdır. Büyük şehirlerde suç olayları arttı. Mursi ve Müslüman kardeşler politikasından memnun olmama sebeplerinden biri ise kişisel güvenlik sorunu idi.⁷⁷² Ülkedeki düzeni yeniden getireceğini düşündükleri Sisi önderliğinde askeri darbeyi beklemekte haklılardı.⁷⁷³

Yeni cumhurbaşkanı, devrim gündeminde yolsuzlukla mücadelenin çok önemli bir yeri olmasına rağmen yolsuzlukla mücadele etmeye yetişemedi. Mübarek devrildikten sonra sadece elit iş dünyasının 4 kötü temsilcisi (Raşit Muhammet Raşit, Ahmet El Magrabi,

⁷⁷⁰ "Asrın Davasında Mübarek'e Ceza Yok" **Bugün**, 30 Kasım 2014, " Mısır'da Mahkeme, Hüsnü Mübarek ve Oğullarını Akladı", **Zaman Gazetesi**, 30 Kasım 2014

⁷⁷¹ Abdullah Aydoğan Kalabalık, " 2012 Mısır'da Böyle Geçti", **Seta 2013 Yılı**, Turkuvaiz Yayıncılık, İstanbul, s.54

⁷⁷² Tuncay Kardaş, "Mısır'ın Fantazmatik Liberalizmi", **Zaman Gazetesi**, 19 Eylül 2013

⁷⁷³ Faruk Mercan, "Koalisyon Seneryoları", **Bugün**, 21 Nisan 2015

Ahmet Ezz, Hüseyin Salem) hüküm giydi⁷⁷⁴. Bunların hepsi sıkı bir şekilde Hüsnü Mübarek'le veya Cemal Mübarek'le bağlantılıydı. Yolsuzlukla mücadele için teklif edilen çözümler kolay olmayan, karmaşık ve uygulaması zor olan yöntemlerdi.

4.9.3 Birçok Konuda Tutarsız Olma Durumu

Gerçekten de Müslüman Kardeşlerin 2011 Ocak ayının sonu ile 2013 yazına kadar sergiledikleri davranışların analizi yapıldığında, birçok konuda tutarsızlık gösterdikleri görülecektir. Üstelik eleştiriler hem sağ hem de sol cenahtan geldi. Devrimin devamını destekleyenler Mursi'yi devrim ile mücadelede kararsız olmasından veya devrim fikirlerine ihanet etmesinden dolayı, İslamcılar, İslam değerlerine ihanetle, seküleristler İslamlaşmakla, liberaller iktidarı ele geçirmek ve özgürlüğü kısıtlamakla suçladılar. “Özgürlük ve Adalet Partisi” ve Mursi çapraz eleştirilere maruz kaldı. Bir yandan değişim talebi, diğer yandan rahatlık ve pasiflik ile suçlama. Yanlış beklentilerin nedeninin bir kısmı toplumsal bir teşkilat olarak nüfusun bütün kesimlerini hitap etmeye çalışan Müslüman Kardeşlerin imajı idi. Yoksul kitleler için sosyal alternatifler bulmak, hayal kırıklığına uğramış gençler için agresif çıkışlar sunmak, muhafazakârlar için “Temiz İslam” yolunu göstermek, liberallere ılımlı ve ilerici platformlar göstermek, Kıptilerin, Batı'nın ve radikallerin tabiki de hoşuna gidecektir.

Müslüman Kardeşler, Mısır devriminde yer alan veya devrimi destekleyen birçok yurttaşını, iktidara gelerek Mübarek rejimini yenileyeceğine dair ikna edemedi. Eleştirmenlerin görüşüne göre, Müslüman Kardeşler, sisteme uymak ve bir önceki rejimin var olan yapısıyla kendi iktidar pozisyonlarını güçlendirmek için durumdan faydalandılar.⁷⁷⁵ Uzun soluklu muhafazakâr toplumsal bir hareket olarak yıllardır ağırlıklı bir şekilde eğitim ve sosyal işler icra eden ve bünyesinde farklı tabaka ve sınıfın temsilcilerini bulunduran Müslüman Kardeşlerin devrimci güç olmadıklarını unutmamak lazım.

Müslüman Kardeşlerin en zayıf noktası personel meselesiydi. “Özgürlük ve Adalet Partisi”nin problemi bünyesinde gerekli değişiklikleri ve reformları yapabilecek ve

⁷⁷⁴ Stephan Roll, “Egypt's Business Elite after Mubarak A Powerful Player between Generals and Brotherhood”, *Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs*, s.11

⁷⁷⁵ “Islamists two years after the revolution”, <http://www.egyptindependent.com/opinion/islamists-two-years-after-revolution> (20 Eylül 2015)

bütün alanlarda yer alabilecek teknokratların, profesyonellerin az olmasıydı. Müslüman Kardeşler ekonomi, finans gibi kilit bakanlıkların kontrollerini ellerine alarak ülkenin siyasi kontrolünü kendilerinin sağlayabileceğini düşündüler. Ancak, türbülans şartlarında hoşnutsuzluk sergileyenlere gösterilecek bariz başarılarla gerek vardı. Aynı şekilde Mursi'nin sıklıkla ciddi hatalar ve yanlış hesaplamalar yaparak kötü sayılan siyasi hamleleri ve bu hamlelere neden olan ileri görüşten yoksun danışmanları vardı.⁷⁷⁶ Eski rejimin destekçilerinin muhalefet yapması, muhalefetin eleştirileri ve devrim ruhlu gençlerin memnuniyetsizliği, Müslüman Kardeşlerin yapmış olduğu her hareket ve verdiği her yanlış kararın bedeli çok yüksekti.⁷⁷⁷

Müslüman Kardeşlerin ekonomik elitlerle ve siyasi kuruluşların temsilcileri ile arasındaki ilişkileri çok zordu. Mübarek'in devrilmesi bazı politika ve elit iş hayatının önemli figürlerinin kaçmasına ve tutuklanmasına neden oldu. Ancak, politika sınıfı kendi pozisyonlarını korumayı başardı, bu yüzden Mübarek'in devrilmesine devrim diyemeyiz. Aslında, egemen sınıfın durumunun değişikliğine yol açmayan bir devrimdi. Müslüman Kardeşler, iktidarı seçimler sonucunda almış bulundu. Müslüman Kardeşler, bir sonraki etap olarak, kendilerinden ziyade yeni iktidara karşı sadakatın sağlanması ile ilgili bazı gizli anlaşmaların yapılacağı Mısır elitleri ile arasında ilişki kurmaya çalışmışlardır. Ancak, çok çalışmalarına rağmen sonunda başarısız olmuşlardır.⁷⁷⁸

Müslüman Kardeşler, bilim adamları, gazeteciler, yazarlar ve bunlar gibi toplum üzerinde etkili olan entelektüel elitlerle bağlantı kuramadı. Müslüman Kardeşlerin kendi gazete ve dergileri vardı hatta kendi TV kanalları bile vardı. Ancak bu kaynaklar sınırlıydı. En çok okunan Mısır bağımsız gazeteleri laiklere aitti. Sisi'nin gelişini büyük bir coşkuyla ve "Halkın Meşruiyeti Kazandı, Halk Mursi'yi Düşürdü Ordu Devrimi Kurtardı, Devrimin Meşruiyeti Başkanı Azlettirdi" başlıklarıyla karşılamışlardır.

Mursi'nin gidişini ise adeta birbirleriyle yarışarak vermişlerdir.⁷⁷⁹ Mursi'nin veya "Özgürlük ve Adalet Partisi"nin inisiyatifleri, her adımları yüzünden eleştiri yağmuruna tutuluyorlardı. İronik olan ise, Sisi'nin Cumhurbaşkanı olduğu zaman atmış olduğu

⁷⁷⁶ "Morsi and Egypt's Military At Odds Over Cabinet Posts", **El-Khabar**, July 31, 2012

⁷⁷⁷ Selim Savaş Genç, "Yarım Kalan Devrim", **Aksiyon**, S.1098, 21-27 Aralık 2015, s.29

⁷⁷⁸ "Muslim Brotherhood Needs To Embrace Egypt's Elites", **Al-Masry Al-Youm**, August 28, 2012

⁷⁷⁹ "Sohuf almasreyya tatanafas fe ezhar naba' azl mohamed almorse",

http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2013/07/130704_egypt_newspaper_headlines (21 Eylül 2015)

adımların toplumda şiddetli tepkilere neden olmamasıydı. Mesela, Şubat 2012’de Port Said’deki futbol maçında katliam yapan 11 kişiye, bahar 2015’te idam cezası verilmesi o kadar büyük tepkilere ve ülkede toplumsal protestolara sebep olmadı, 2013’te olduğu gibi. Aynı şekilde 2014 yılının sonunda eski Cumhurbaşkanı Mübarek’in beraat kararı da sakin karşılandı.

Mursi’ye, “Özgürlük ve Adalet Partisi”ne ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı’na karşı olan muhaliflerden bahsedildiğinde sadece laik güçler kastedilmiyordu. Müslüman Kardeşleri eleştirenler arasında, onların eski üyeleri, Selefi hareketinin ve diğer İslam hareketlerinin temsilcileri de bulunuyordu. Mesela, defalarca adı geçen Ebu’l Futuh, kendi destekçilerini Aralık 2012’de referandumda anayasaya karşı oldukları yönünde oy kullanmaya yönlendirmişti.⁷⁸⁰ Mursi’nin devrilmesini ve Müslüman Kardeşlerin çöküşünü, Mısır siyasi İslam’ının bir yenilgisi olarak değerlendirmek doğru değildir. Şüphesiz bu alanın liderleri onlardı ama tek temsilcileri değildi. Ayrıca, Müslüman Kardeşlere yönelik yapılan eleştiriler İslam din adamları saflarından ve El Ezher’den de geliyordu. Genellikle mezhepçilikle suçlanıyorlardı. Sadece, dini topluluklar tarafından karakterize edilebilecek dış görünüşle alakalı meselelerden bahsedilmiyordu (giyim tarzında ortaya çıkan). Mesela, İnternet’e birkaç tane video kaydı düşmüştü, burada, Müslüman Kardeşlerin ideologlarından biri olan Subhi Saleh sadece Teşkilat içinden evlenmeleri gerektiğinden bahsediyordu. Sadece Müslüman Kardeşler Teşkilatı içinden eş alma çağrısını tarafgirlik psikolojisinin bir unsuru olarak değerlendirmek mümkündür.⁷⁸¹

Bir önceki rejimim destekçileri tarafından (askeri veya laik) devrilme korkusu dışında, başka bir tehdit daha vardı. Popüleritesini ve halk desteğini kaybetmek, siyasi İslam’ın fikirlerinin itibardan düşmesi korkusu. Öyle ki modern İslamcıların bu deneyimi, sekülerizmle mücadele zamanlarındaki baskı ve yasaklar kadar zor olacaktır. İtibarlı ılımlı İslamcılardan biri olan Tunus Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşi bununla ilgili

⁷⁸⁰ “Abul-Fotouh's Strong Egypt Party to vote no at referendum”, **Ahram Online**, 10.12.2012

<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/60187/Egypt/Politics-/AbulFotouhs-Strong-Egypt-Party-to-vote-no-at-refer.aspx> (22 Eylül 2015)

⁷⁸¹ “Aljamaatu hezb am attaeafa”, <http://www.alkhaleej.ae/studiesandopinions/page/99c84289-dede-4753-997f-06683a1ab9d3> (22 Eylül 2015)

olarak “İslamcılar için en kötü şeyin, iktidara geldiklerinde halk sevgisinin nefrete dönüştüğü zamandır.” demiştir.⁷⁸²

4.9.4 Ekonomik Nedenler

Mısır'ı kötü gidişata sürükleyen en mühim konulardan birinin ekonomi olduğu dikkat çekicidir. Mübarek Dönemi'nin Tahrir'iyle Mursi Dönemi'nin Tahrir'ini dolduran halk arasında tüm ideolojik ve siyasi yaklaşım farklılıklarına rağmen şikâyetçi oldukları ortak noktalar mevcuttur. İşsiz genç nüfusun fazlalığı, artan nüfusa rağmen azalan konut arzı, eğitim imkânlarının eksikliği, kendini gerçekleştirmenin önündeki nepotik engeller, gittikçe yükselen yolsuzluk ve yoksulluk eğrisi, eğitilmiş ve nitelikli işsizliğin artması, uzayan benzin kuyrukları vs. gibi ortak noktaların ekonomi temelli olduğu dikkat çekicidir.⁷⁸³

Mursi göreve geldiğinde ülke ekonomisi ciddi sıkıntılar içerisindeydi. Mursi sürpriz bir şekilde yüz gün içerisinde petrol, su, elektrik, işsizlik, dış borçlar, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi müzmin problemleri çözeceğini iddia etmiştir.⁷⁸⁴ Bu vaatler halkta beklentileri yükseltmiş gözle görülür hiçbir gelişme olmayıncada hayal kırıklığı oluşturmuştur. Özel sektörün çoğununda askeriye'nin kontrolünde olması vaatleri aksatan nedenlerden biri olmuştur. Mübarek rejiminin yıkılmasından sonra ordunun takındığı tavrın, ideolojik yaklaşımdan ziyade kendisinin ülke içerisindeki pozisyonunu konsolide etmeye yönelik pragmatist yaklaşımlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Burada, Mübarek yönetiminde sahip olduğu ekonomik rantların, kurulu düzenin değişmesi durumunda elinden gidebileceği aşikâr olan ordunun, neden rejimin düşmesine engel olmadığı sorusu akla gelebilir. Zira Mısır'da gerçekleşen devrimin ordunun buna müsaade etmesiyle gerçekleştiği, aksi halde Mısır'ın da Suriye gibi bir iç savaş sarmalına doğru sürükleneceği kabul edilen bir görüştür. Bundan dolayı ordu, 25 Ocak sürecine doğrudan müdahalede bulunmamış, halk hareketlerine karşı soğukkanlı yaklaşarak geçişin sorunsuz gerçekleşmesini sağlamıştır. Zira özellikle tarım ve sanayi

⁷⁸² Graham Fuller, *The Future of Political Islam*, Palgrave MacMillan, NY, 2004, s.136

⁷⁸³ Taha Özhan, “Vesayet Rejiminden Darbeye Mısır”, *Seta 2013 Yıllığı*, Turkuvaaz Yayıncılık, İstanbul, s.600

⁷⁸⁴ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “2012 Mısır'da Böyle Geçti”, *Seta 2013 Yıllığı*, s.53-54

alanında büyük paya sahip olan ordu, ülkenin iç savaşa sürüklenmesi durumunda sahip olduğu ekonomik rantı kaybedeceğini açıkça görmüştür.⁷⁸⁵

Diğer yandan Mısır ekonomisinin önemli bir ayağını da turizm sektörü oluşturmaktadır. 2010 yılında Mısır'ı ziyaret eden turist sayısı 14,7 milyon iken 2014 yılında bu rakam 9,9 milyona gerilemiş,⁷⁸⁶ turizm sektörünün GSMH'ya olan etkisi de 2010 yılında %15'ten 2014 yılında %12'ye düşmüştür.⁷⁸⁷ 25 Ocak'ta başlayan halk ayaklanmasından dolayı ortaya çıkan iç karışıklıklar ve çatışmaların oluşturduğu güvensiz ve istikrarsız yapı, turizm sektörünün de olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu sektörün yaşanan sorunlardan dolayı güç kaybetmesine rağmen halen milli gelirin %12'sini oluşturması ve yaklaşık olarak 2 milyon 800 bin kişiye iş imkânı sağlaması, turizmin Mısır açısından önemini ortaya koymaktadır.⁷⁸⁸

25 Ocak devrim sürecinden önce hazinenin 36 milyar dolarlık rezervi, Mursi karşıtı hareketlerin en yoğun olduğu dönem olan Haziran 2013 itibarıyla 13 milyar dolara kadar küçülmüş, alınan dış yardımlar ne bu açığı kapatmaya yetmiş ne de enflasyonun %8'lere kadar tırmanmasına engel olabilmıştır. Bu dönemde gıda ve yakıt gibi temel ihtiyaç maddelerinde sıkıntılar yaşanmış, yoksulluk oranı dahada artmıştır. Askeri müdahale sonrası ise gözle görülür bir düzelme olmuş, uluslararası sermaye geri dönmüş, uzayan benzin kuyrukları bitmiştir.⁷⁸⁹

Mübarek Dönemi'nden sonra yaklaşık olarak 4500 fabrikanın kapatılması, buna bağlı olarak işsizlik rakamlarının %25'lere kadar çıkması ve Mısır Lira'sının sadece 2013 yılı içerisinde %10 değer kaybetmesi, devrim sonrasında Mursi yönetiminin karşılaştığı temel problemlerin başında gelmektedir. Buna ilaveten ekonominin âdeta durma noktasında gelmesi, bütçe açığının üçte birine denk gelen petrol sübvansiyonlarının uygulanması

⁷⁸⁵ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.186-187

⁷⁸⁶ "Egypt's tourism revenue up in first half of 2015", <http://english.alarabiya.net/en/business/economy/2015/07/29/Egypt-s-tourism-revenue-up-3-1-pct-year-year-in-first-half.html>, 29 Temmuz 2015.

⁷⁸⁷ "Travel&Tourism, Economic Impact 2015, Egypt", **World Travel&Tourism Council**, 2015, s. 3.

⁷⁸⁸ Barış Balcı, "Mısır'da Asıl Darbe Ekonomik", http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/2365659_8.asp, (29 Eylül 2015)

⁷⁸⁹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.187-188

gibi politikaların devam ettirilmesi, Mursi yönetimine karşı olan tepkinin temel noktasının dini ya da ideolojik olmaktan ziyade ekonomik olduğunu göstermektedir.⁷⁹⁰

Bu düşünceyi besleyen olgu ise Mısır ordusunun ekonominin neredeyse yarısına hükmettiğidir. Mısır'da devletin ordusu olmasından ziyade ordunun bir devleti olduğu söylenebilir. Her yıl ABD'den alınan 1,5 milyar dolarlık yardım, ordunun ekonomideki ağırlığını göstermesi açısından önemlidir.⁷⁹¹ Askeri müdahaleden sonra Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri verdikleri destekle Sisi yönetimini ayakta tutmak istemişlerdir.⁷⁹²

Ancak ekonomiye ilişkin farklı bakış açıları da mevcuttur. Bu konuda en dikkat çeken düşünce ise Mübarek'in devrilmesini ve hatta daha sonra iktidara gelen Müslüman Kardeşlerin de bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasını anlamak için ABD'nin üretim yapısını ve bu ülkenin dış politikasında etkin olan büyük şirketlerin gereksinimlerini iyi analiz etmek gerekir. 70'li ve 80'li yıllarda ABD'li Boeing, Lockheed Martin ve General Motors gibi şirketler uçak, silah vb. teçhizat satmak için zengin devlet-otoriter rejime ihtiyaçları vardı. Fakat günümüzde Apple gibi şirketlerin, müşteri devletten ziyade müşteri vatandaş ve müşteri topluma odaklanması, zengin devletten ziyade zengin vatandaşa ihtiyacı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 90 milyona yaklaşan Mısır halkının refahının artması bu şirketlerin pazarını artıracaktır. Arap Baharı'ndan sonra gerçekleşen olaylar Apple açısından şu şekilde açıklanabilir: *“Ancak, Arap Devrimi'nin geldiği ya da geldiği zannedilen ülkelerde durum tam da öyle olmadı. Bir anlamda demokrasi için ileri bir adım atıldı. Mübarek gitti, belki senelerdir ilk kez normale benzeyen seçimler yapıldı, Müslüman Kardeşler iktidara geldiler ama bu önemli değişim maalesef beraberinde hukuk devletini getirmedi. Beraberinde evrensel anlamda hukuk devleti ilkelerini, özel olarak da garanti edilmiş mülkiyet haklarını, iyileştirilen yatırım ortamını taşımayan ya da en azından çok yakın vadede taşıyacağı izlenimini vermeyen bir demokrasi yani yönetenler iktidara geldi. Mısır'da da demokratik yöntemlerle iktidara gelen Müslüman Kardeşler iktidarının yaptığı anayasa makul bir vadede hukuk devleti ilkelerinin yerleşeceği umudunu âdeta sıfırlamıştı. Arap Devrimi havasının kaybolmasını, en azından şimdilik, demokrasinin bu ülkelere hukuk*

⁷⁹⁰ Barış Balcı, “Mısır'da Asıl Darbe Ekonomik”, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/2365659_8.asp, (29 Eylül 2015)

⁷⁹¹ “Mısır'da ABD'ye askeri kesinti tepkisi”, **Zaman Gazetesi**, 11 Ekim 2013

⁷⁹² Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.189

*devleti prensiplerini getirme umudunun yeşermesinden kaynaklanmaktadır. Sembolik anlamda ABD çıkarları ile örtüştüğü varsayılan Apple firmasının çıkarı sandık demokrasisinde değil, demokratik hukuk devletinde, mülkiyet haklarının yerleşmesinde, böylece satın alma gücünün artışında. Orta Doğulu demokrasi sevdalıları bu temel ayırımı, demokrasi ile demokratik hukuk devleti ayırımını netleştirememektedir.”*⁷⁹³

4.9.5 Toplumsal Mutabakatın Sağlanamaması

Mursi ve Müslüman Kardeşler kısa süre içinde, nasıl bu kadar çok düşman edindiler? Eski rejimden ve devrimci kamptan bu isyanı destekleyenlerin çok net ve açık istekleri vardı. Yönetimin geniş kitlelerce paylaşılmasıydı. Müslüman Kardeşlerin 2011 Ayaklanması’nı tamamen sahiplenmelerine kızgınlardı. Dolayısıyla Mısır’ın ikinci ayaklanmasında itici güç Müslüman Kardeşlerin kabiliyetsizliği, sürekli baskıdan medet umması ve hepsinden önemlisi bencilliği ve açgözlülüğüydü.⁷⁹⁴

Müslüman Kardeşlerin en büyük hatalarından biri kendisine sempati duyan grupları kendisinden uzaklaştırmasıydı. Müslüman Kardeşlerin sözcülerinin parlamento seçimleri sırasında, “Teşkilat ölü bir köpeği bile aday gösterse insanlar yine oy verir.” ifadelerini duymak pek de hoş olmamıştır. Mübarek de onlar kadar inatçıydı ve insanları hor görüyordu. Ancak rakiplerini halk desteğinden mahrum etmek için taviz vermenin zorunlu olduğunu bilecek kadar da akıllıydı. Gerçekten de, 2011 Ayaklanması sırasında yaptığı üç konuşmanın her birinde, önemli tavizler verdi: Kabinayı dağıtmak, iktidar partisinin bütün liderlerini görevden almak, adı olumsuz bir şekilde anılan Politika Komitesi’ni lağvetmek, anayasayı istenmeyen maddelerden arındıracak bir komite kurmak ve yalnızca dokuz ay sonra yapılacak başkanlık seçimlerinde ne kendisinin ne de oğlunun aday olmayacağını ifade ederek tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. Buna karşılık Mursi pes etmeyecekti. Kabinayı yenileme veya halk referandumuyla meşruiyetini kanıtlama girişiminde dahi bulunmadı. Yaklaşan isyan uyarıları karşısında, rakiplerini eski rejimin bir avuç paralı askeri olarak tanımladı ve üç saatlik inanılmaz bir konuşma yaptı. Kendisini protesto eden milyonların görüntüleri kendisine gösterildiğinde, bunu “Photoshop Devrimi” olarak tanımladı. Mursi ardından ikinci

⁷⁹³ Eser Karakaş, “Arap Baharı’nın Bitişi ve Türkiye”, http://www.zaman.com.tr/yorum_arap-baharinin-bitisi-ve-turkiye_2317603.html (30 Eylül 2015)

⁷⁹⁴ Hazem Kandil, “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.135

rekor kıran konuşmasını yaptı. Konuşmasında yumruğunu agresif bir şekilde sallayıp 45 dakikada 98 kez Mısır'ın meşru lideri olduğunu söylemek zorunda kaldı.⁷⁹⁵ Âdetâ Mursi “Ben devletim, devlet benim.” demiştir.⁷⁹⁶

Mursi'nin kendisine sorması gereken en önemli soru, Mısır'ın çoğunluğu apolitik olan vatandaşları neden böyle büyük bir öfkeyle kendisini reddediyordu. Ancak Mursi ve destekçileri bu soruyu cevaplamak zorunluluğunu hiç duymamışlardı, çünkü onlara göre bu gösteriler hiç yaşanmamıştı. Hepsi medyanın abartısıydı. Bu tepkiler hem seküler hem de muhafazakâr insanlarda görülmüştür. Seküler vatandaşlar Müslüman Kardeşlerin yönetimdeki yetersizliklerini görüyorlardı, muhafazakârlarsa bu yetersizliğin bahanesi olarak dinin gösterilmesine tahammül edemiyorlardı. Kısacası, halk İslâmcıların acizliklerini ve diktatörce emellerini meşru göstermek için İslam'ı kullandıklarını fark etmeye başlamıştı.⁷⁹⁷

Mursi içeride yapmış olduğu hataları dışarıda da tekrarlayarak âdetâ kendini yalnızlaştırmıştı. Mursi'nin yemin etmesinden dokuz ay sonra, Etiyopya Hükûmeti Nîl Nehri üzerinde Mısır'ın su payını azaltabilecek bir baraj yapmakta olduğunu duyurdu. İçme ve sulama sularının zaten az olduğunu bilen Mısırlılar, paniğe kapıldı. Mursi'nin ilk tepkisi Afrika'ya yeterince ilgi göstermediği için Mübarek'i suçlamak oldu ve Addis Ababa'ya yaptığı kısa bir ziyaretin ardından gururla, meselenin “karşılıklı sevgi ve anlayış” diplomasisi içinde çözüldüğünü ifade etti. Açıklamasının üzerinden az bir zaman sonra Etiyopya, baraj projesinin açılışını resmi olarak yaptı. Küçük düşen Mursi bunun üzerine, durumu değerlendirmek için bir ulusal güvenlik toplantısı düzenleyeceğini duyurdu. Mısır'ın tarihine “skandal” olarak geçecek bir toplantı televizyondan yayınlandı. Başkan'ın yardımcıları her türden ilginç teklifi masaya yatırdı: Baraj tamamlanır tamamlanmaz bir hava saldırısı düzenleyerek bombalanması, Etiyopya Hükûmetini istikrarsızlaştırmak için teröristlerin maddi olarak desteklenmesi; Etiyopya sınırlarında sorun çıkartmaları için komşu ülkelere rüşvet verilmesi ve diğer makul olmayan teklifler. Tartışma başladıktan yarım saat sonra, şaşkın seyirciler bir başkan yardımcısının hızla odaya girip konuşmacılardan birinin kulağına bir şeyler

⁷⁹⁵ Hazem Kandil, “Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.135-136

⁷⁹⁶ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı”, **Seta 2013 Yıllığı**, s.131

⁷⁹⁷ Hazem Kandil, “Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.136

fısıldadığını görmüşlerdi. Bunun üzerine konuşmacı şaşkınlıkla şunları söylemiştir: “Ne? Gerçekten yayında mıyız? Kimse söylemedi.” Ertesi gün başkanlık bu ufak faux pas (hata) için özür dileyen bir açıklama yayınladı. Mısırlılar gülsünler mi, ağlasınlar mı bilemediler. Kameraların kayıta bırakılması ister kazara ister kasıtlı olsun (Müslüman Kardeşlerin iddiasına göre bu eski rejimin bir komplosuydu.), açığa çıkan şey ülkenin geleceğinin amatörlerin elinde olduğuydu. Mursi, televizyonda verdiği bir röportajda, kafası karışan vatandaşlara güvence vermek için Mısır’ın herhangi bir su kıtlığı sıkıntısı yaşamayacağı konusunda iyimser olduğunu, hatta su payının gelecek yıllarda artacağını açıkladı. Şaşkınlıktan donup kalan muhabir ona neden bu kadar kendinden emin olduğunu sorduğunda, başkan büyük bir gülümsemeyle eğilerek şu yanıtı verdi: *“Ellerimizi gökyüzüne kaldıracak ve Allah'tan bize daha fazla yağmur yağdırması için dua edeceğiz”*⁷⁹⁸

Fakat her şey kara mizahtan⁷⁹⁹ ibaret değildi. Mursi, başkanlığının daha karanlık ve olumsuz bir yanı vardı. Seçilmesinin oluşturduğu dindarca coşku başta pek ciddiye alınmadı. Mısırlılar seçilmiş Başkanlarının uzun zamandır beklenen Kudüs’ün kurtarıcısı olduğunu, kıyamette öncü rolü oynamanın kaderinde yazılı olduğunu dinleyerek eğlendiler. Ancak eleştiri yapanların sıklıkla İslam düşmanları olarak tanımlanması, ahlâk zabıtalığı yapmak üzere silahlı grupların oluşturulması, Başkanlıkça çıkarılan genel aflla cihatçıların şüpheli bir şekilde serbest bırakılması ve ardından Sina’da terörün yayılması gibi durumlar vardı. En rahatsız edici gelişme ise dinin Müslüman Kardeşlerin amaçları için kullanılmasıydı. Bunun en büyük örneği Mursi’nin Suriye politikasıydı. Suriyeli muhalifleri destekleme sözü verdikten sonra, Mursi şaşırtıcı bir biçimde en büyük düşmanına sarıldı: İran Mısır’ın son otuz yıllık

⁷⁹⁸ Hazem Kandil, “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.136-138

⁷⁹⁹ Mısır’da ekonominin kötü olmasından dolayı mizah kültürü çok gelişmiştir. Mübarek Dönemi’nde anlatılan fıkralara Mursi Dönemi’nde yenileri ilave edilmiştir. Mursi’yi itibarsızlaştırmak için halk arasında değişik rivayetler anlatılmıştır. Piramitlerin Kuveyt’e, Süveyş Kanalı’nın Katar’a satıldığı gibi. Tüm olumsuzluklarda Mursi sebep görülmüş ve halk arasında şu dua okunmuştur. (Allah yahreb beytek ya Mursi), “Ya Mursi Allah senin evini harap etsin!”, bk. Hazım Said, “Mısır’da Askeri Darbeden Önce Bilinç Darbesi: Son Fıkralar”, <http://www.ordaf.org/misirda-askeri-darbeden-once-bilinc-darbesi-son-fikralar/> (19 Eylül 2015), <http://www.ordaf.org/misir-siyasetinde-kara-mizah/> (13 Temmuz 2015)

tarhinde, bir İran cumhurbaşkanıyla karşılıklı ziyaretler yapan ilk başkan, Şiilerin din turizmini hoş karşılayan ilk lider oldu.⁸⁰⁰

Mursi ve Müslüman Kardeşlerin yönetim şeklinden Nahda Hareketi lideri Gannuşı de rahatsızlık duymuş, Al-Arabiya Gazetesi'ne vermiş olduğu mülakatta İhvan yönetiminin Tunus'taki devrim tecrübelerini hiçe sayarak kendileriyle irtibattan kaçındıklarını ve maalesef başarısız olduklarını ifade etmiştir.

“Müslüman Kardeşler, Mısır'da, sanki komşu dost ülkelerde, onların idaresinde hiçbir şey olmamış, tecrübe kazanılmamış gibi davrandı, akıllarına bizimle istişare etmek gelmedi. Biz böyle bir istişareyi kendimize görev edindik ve birçok yerde onlarla yazıştık, görüştük, onları yönlendirdik, uyardık, cesaretlendirdik. Yaptığımız uyarı ve ikazlar hiçbir şekilde dikkate alınmadı.”⁸⁰¹

Müslüman Kardeşler devlet yönetimi tecrübeleri olmadığı gibi başka tecrübe sahiplerinin görüş ve önerilerini dikkate almadan iddialı çıkışlar yaptılar. Sonunda yönetim Mısır sokaklarını memnun edemedi. Teşkilat, halkın nabzını tutamadı, “hazımsız ve sabırsız” kitleleri memnun edemedi.⁸⁰² Selefilerle çatıştı. Mısır halkının kadın, erkek, genç, yaşlı, sağcı, solcu, liberal, laik, Kıpti, Selefî, Müslüman Kardeşler taraftarı veya karşıtı asker, memur, kentli, çiftçi kim olursa olsun devrim yapma gerekçelerinin hiç birisini tam okuyamadı ve taleplerini büyük ölçüde gerçekleştirmedi.⁸⁰³ Müslüman Kardeşler mensuplarının çoğunun amaçları iktidar ve

⁸⁰⁰ Hazem Kandil, “Mısır'da İki Devrim Arasında ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.138-139

⁸⁰¹ Süleyman Kızıltoprak, “Mısır'da Yeni Siyaset ve Çıkmazları”, <http://www.ordaf.org/misirda-yeni-siyaset-ve-cikmazlari/> (29 Eylül 2015)

⁸⁰² Mehmet Özkan, “İhvasız Siyaset Düşünülemez”, **Seta 2013 Yılığ**, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul s.693

⁸⁰³ Nisan (2013) ayından itibaren ortaya çıkan yeni bir grup ise Mursi'ye karşı en ciddi protestoları organize etmek amacıyla harekete geçmiştir. Temerrud (İsyan) isimli hareket, farklı ideolojilere sahip devrimci gruplardan ve bir kısım eski rejim aktörlerinden oluşmaktaydı. Burada dikkat çeken nokta Temerrud Hareketi'nin devrim sürecinde farklı motivasyonlara sahip, bir noktaya kadar ortak çıkarları benimseyen ancak farklı amaçlara hizmet eden grupların ittifakından oluşmuş olmasıdır. Bununla birlikte devrimin gidişatından memnun olmayan ve devrimin başarısının kendi çıkarlarıyla uyuşmadığını düşünen Suudi Arabistan, Amerika ve İsrail gibi dış aktörler de doğrudan ya da dolaylı olarak Temerrud Hareketi'ni desteklemişler ve Mursi karşıtı bloğun güçlenmesini istemişlerdir. Mursi'ye karşı imza kampanyasıyla başlayan protesto hareketi öncülerine göre (Mahmut Bedir, Muhammed Abdulaziz ve Hasan Şahin) 22 milyon imza toplamıştır. 2012 Başkanlık seçimlerinde Mursi'ye oy verenlerin sayısı 13 milyondur. Mursi karşıtı hareket toplumsal tabandan yoksun olsa da ülkedeki elitlerin ve devrim sürecinde aktivizmiyle öne çıkan hareketlerin güdümünde olduğu için normalden çok daha fazla görünür olmuş ve güçlü algılanmıştır. Hareket'e yönelik getirilen eleştirilerin başında ise Mursi'ye alternatif olarak ciddi bir öneri getiremiyor oluşudur. Buna rağmen mayıs ve haziran aylarında gerçekleştirilen yoğun kampanya sonucunda 30 Haziran'da Mursi karşıtlarının sokaklara inmesi sağlanmıştır. bk. İsmail Numan Telci, “Mısır

makam oldu. Mübarek'in adamlarının ve kurduğu sisteminin yollarından daha katı bir yol izleyerek makam ve konum yarışına giriştiler. Dünyadaki rüzgârın kendi lehlerine estiğini artık Mısır'da askerlerin darbe yapamayacağı gibi bir ön kabule sahip oldular. Belki de gurur onları esir aldı. Müslüman Kardeşler, devlet idaresinde tecrübelerinin yok denecek kadar az olduğunu kabul etmediler. Kendilerinden hizmet ve gelir dağılımında adalet bekleyen halktan uzaklaştılar. Halk yalnız kalınca eski hakimlerinin yanında pozisyon aldı. Ordu, kendi içlerinden birini yönetime el koymakla görevlendirince Mısır halkının ciddi bir desteğini de arkalarına almış oldular.⁸⁰⁴ “İktidara gelmek, hükûmet etmek, devlete ve topluma her yönüyle hakim olmak, bağımsız bir devlet, egemen bir güç olmak anlamına gelmediği anlaşılmıştır.”⁸⁰⁵ Mısır'da yargı, sivil bürokrasi ve asker büyük ölçüde “Defakto Grev Hali” uygulamıştır.⁸⁰⁶

4.10 Abdulfettah Sisi Dönemi'nde Mısır

Mısır'da gerçekleşen askeri müdahale, “Özgürlük ve Adalet Partisi”nin ve Muhammed Mursi'nin kısa, ancak oldukça tartışmalı yönetim devrinin üstüne bir çizgi çekmiştir. Müslüman Kardeşlerin kaybetme nedenini yukarıda açıklamıştık, şimdi ise askeri müdahaleyi gerçekleştiren ve başkan vekili görevine geçmiş olan Sisi Dönemi üzerinde duracağız.

Birçok akademisyen devrim sürecinde, 2011 yılındaki devrim olayları sonucu askeriye'nin ülke yönetimine doğrudan muhalif güçlerin gelmesine izin verdikleri konusunda hemfikirdirler. Başka bir bakış açısına göre de askeriye siyasi süreçlerin (daha doğrusu bir önceki siyasi elitin) üzerinde kontrolünü kaybetmemiş ve birçok devlet (ve diğer) kurumunun üzerinde kaldıraç etkisi göstermiştir.

Mısır'da yeni liderin etrafında kurulacak olan yeni rejimin doğasını ve karakterini ilgilendiren konular arasında Abdulfettah El-Sisi'nin, Mübarek'in halefi olup olmadığı

2013”, s.171, Farhat Khosrokhavar, “Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır”, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, s.167

⁸⁰⁴ Süleyman Kızıltoprak, “Mısır'da Yeni Siyaset ve Çıkmazları”, <http://www.ordaf.org/misirda-yeni-siyaset-ve-cikmazlari/> (29 Eylül 2015)

⁸⁰⁵ Mahmut Akpınar, **Arap Baharı mı İran Ateşi mi**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.69

⁸⁰⁶ Taha Özhan, “Mısır Devrimi Yanlış Okunuyor”, **Seta 2013 Yıllığı**, s.133

da yer almaktaydı. Eleştirmenler, askeriye'nin iktidarı ele alması ve devrimle ilgili Sisi'nin, Mübarek'in yeni vücut bulmuş hali olup olmadığı hakkında yazılar yazmıştır.

Abdulfettah El-Sisi⁸⁰⁷ rejimi ile devrik Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek rejimi ilk bakışta birbirine benzer gibi görünmektedir. Çünkü her iki cumhurbaşkanı da Mısır'daki yönetici sınıfın temeli sayılan Harp Okulundan mezun olmuştur. 2011 yılının Şubat olayları esnasında ve sonrasında Mübarek, tıpkı bir diktatör gibi Mısır'ın siyasi özgürlüğünü bozan biri olarak ilan edilmiş, ayrıca Mübarek kendi geleneksel yönetiminde toplum üzerinde güç dengesini kurmaya çalışmıştır. Mübarek, 2005 yılının cumhurbaşkanı adaylarından biri olan Eymen Nur veya Müslüman Kardeşlerin liderlerinden birini hapse atabiliyordu. Ancak tüm güçlerini kullanarak muhalefeti ortadan kaldırmaya çalışmamıştır. Aksine Mısır rejimi git gide daha da liberalleşmiştir, gerçi çoğu zaman bu durum dışarıdan gelen baskılar sonucunda gerçekleşmiştir. Mübarek rejiminin görevi, iktidarın gücünü azaltacak herhangi bir tehdidi en aza indirmektedir. Bununla beraber Mübarek, muhalifleri zayıflatmış fakat yok etmeye çalışmamıştır.

Hatta rejimin en belirgin muhalifi olan Müslüman Kardeşlerle olan ilişkileri bile onları yok etme savaşı anlamına gelmemiştir. Devletin baskı dalgasına maruz kalmalarına

⁸⁰⁷ **Abdulfettah Said Hüseyin Halil Es Sisi:** Abdulfettah Sisi 19 Kasım 1954'te Kahire'de doğmuştur. Babasının adı Said Hüseyin El Sisi'dir. Annesinin adı Suad İbrahim'dir. Ailesinin kökeni Munufiye iline dayanır. 1977'de İntisar Amir ile evlendi. Mahmut, Mustafa ve Hasan olmak üzere üç erkek, bir de Aya adında kız çocukları bulunmaktadır. Başarılı bir eğitim dönemi geçirmiştir; Sisi askerlik hayatına 1970 yılında Hava Lisesi okulunda başlamıştır. 1977'de ise Mısır Hava Harp Okulundan mezun olmuştur. 1987 yılında ise Komutanlık ve Erkanlık Fakültesinde mastırını tamamlamıştır. 1992 yılında aynı bölümden İngiltere'deki Askeri Fakülte de mastır yapmıştır. 2003 yılında Yüksek Askeri Harp Akademisinden mezun olmuştur. 2006 yılında ise Amerika'da Yüksek Harp Okulunda eğitim almıştır. Sisi'nin askeri hayatı başarılarla doludur; 1998'de iyi örnek ve uzun hizmet madalyası, 2005'te ikinci dereceden askeri vazife madalyası (The Medal of Military Duty), 2007'de üstün başarı hizmet madalyası, 2012'de 25 Ocak madalyası, 2012 yılında ise birinci dereceden askeri vazife madalyası (The Medal of Military Duty) almıştır.

Başarılarla dolu öğrencilik hayatı mesleki kariyerinde de devam etmiştir; Savunma Bakanlığında Genel Güvenlik ve Bilgi Bölümü Başkanlığı, Mekanik Yayalar Bölüğü Komutanlığı, Suudi Arabistan Krallığı'nda Savunma Müşavirliği, İkinci Alay Mekanik Yayalar Komutanlığı, Askeri Kuzey Bölgesi Askeri Erkan Başkanlığı, Askeri Kuzey Bölgesi Komutanlığı (Şubat 2008- Ocak 2010), Bilgi Edinme ve Savaş İstihbarat Müdürlüğü (3 Ocak 2010-12 Ağustos 2012), Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetler Genel Komutanlığı yapmıştır. (12 Ağustos 2012- 26 Mart 2014) Mısır Silahlı kuvvetlerinde generallik rütbesine getirilen en genç subaydır. 12 Ağustos 2012'de Muhammed Mursi'nin kararı ile generallikten birinci ordunun başına, sonrasında ise Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetlerin başına getirildi. 27 Ocak 2014'te Adli Mansur'un kararıyla mareşalliğe yükseltildi. Silahlı Kuvvetlerin toplantısında halkın kendisini istediği için Cumhurbaşkanlığı teklifine olumlu baktığını ilan etti. 26 Mart 2014'te ise resmen istifasını verip Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıkladı. bk.

“Man huva Abdelfatteh alsisi”, http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/01/140127_egypt_sisi_profile, (19 Aralık 2015)

“Man huva Abdelfatteh alsisi”, <http://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/egypt/2014/03/27/> (19 Aralık 2015)

rağmen Müslüman Kardeşlerin itibarı sosyal hayatta yeterince güçlü kalmayı başarmıştır. Mübarek ve Müslüman Kardeşlerin belli strateji kuralları geliştirdiği ve hatta tutarsız simbiyozlarda bir arada bulunduklarını söylemek mümkün olacaktır. Müslüman Kardeşler, Mübarek'in İslamcılara karşı yapmış olduğu mücadelenin önemini Batı dünyasına gösterebilmesi için önemliydi. Müslüman Kardeşler, Mübarek ve onun rejimi için kalıcı bir eleştiri objesi ve başlarına gelen sorunların sebebiydi.⁸⁰⁸

El Sisi kendi partisini kurmayı veya var olan partilerden birinin lideri olmayı reddetmiştir. Parlamento seçimlerini iki yıl ertelemiş ve Mısır'ın yasama gücünü eline almıştır. Ayrıca El Sisi, Mübarek'in "istikrarlı devlet" zamanlarının nostalgisini yaşayan Mısırlıların duygularıyla oynamaya çalışmıştır. Ancak halk tarafından milletin bilge babası gibi konumlandırılan Mübarek gibi kabul edilmemiştir. Mübarek'in siyasi biyografisinde önemli noktalar arasında, Mısırlıların zihninde gurur ve zafer sembolü olmasına ve meşruiyet kazanmasına neden olan olay 1973 yılında İsrail ve Araplar arasındaki savaşta galip gelmesidir. Bu savaşta uçakları kumanda etmiştir ve devlet propagandası onu Mısır ordusunun yönetiminde Cumhurbaşkanı Sedat'tan sonra ikinci kişi yapmıştır. Arapların siyaset kültüründe siyasi liderler, savaşta başarı elde etmeleri sonucunda halkın gözünde meşruiyet kazanırlar. Sisi'nin savaş galibiyeti yoktu ve Mübarek'in sahip olduğu lider imajına da sahip değildi. Bunun sebebi Sisi'nin yaşı ve siyasi tecrübesinin olmaması gösterilebilir. Ancak Sisi'nin yurt içi ve yurt dışı tecrübesi 30 yıllık Mübarek rejimini az bir zamanda unutturacaktır.

Abdulfettah El-Sisi'nin başarılı askeri müdahalesinden sonra Mısır'da muhalif siyasi güçlerin bertaraf edilmesiyle birlikte Sisi'nin devri başlamış oldu. Beklendiği üzere bu durumdan en çok etkilenen ve sonucunda terör örgütü ilan edilen Müslüman Kardeşler olmuştur. Müslüman Kardeşlere karşı yapılan baskının ölçüsü Cumhurbaşkanı Cemal Abdün Nasır'ın dönemi ile karşılaştırılabilir. O dönemde Teşkilat'ın 1000 üyesi tutuklanmış ve (Teşkilat'ın ideologlarından biri olan Seyyid Kutup'unda içinde olduğu) 4 kişi idam edilmiştir. Bir günde askerler ve polis tarafından Müslüman Kardeşlerin taraftarlarından yüzlerce kişinin hayatını kaybettiği göz önünde bulundurulursa, bu dönemin Müslüman Kardeşler için en olumsuz yıllar olduğu ifade edilebilir. 2014

⁸⁰⁸ Dam Ephron, "Egypt Elections: Abdel Moneim Aboul Fotough", **The Irresistible Islamist Newswave**, 5.20.12 [http://www.newswave.com/egypt-elections-abdel-moneim-aboul-fotough-irresistible-islamist-64863\(19](http://www.newswave.com/egypt-elections-abdel-moneim-aboul-fotough-irresistible-islamist-64863(19) Aralık 2015)

yılının Haziran ayında Mısır İçişleri Bakanı tutuklu bulunan mahkum sayısının 7389 olduğunu rapor etmiştir.⁸⁰⁹

4.10.1 Abdulfettah Sisi'nin Cumhurbaşkanlığı

Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı belirleyecek olan seçim⁸¹⁰ 26-28 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.⁸¹¹ Birçok siyasi partinin ve Hareket'in boykot ederek katılmadığı seçim sonrasında Abdulfettah El-Sisi, oyların %96,1'ini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sisi'nin seçimdeki rakibi Hamden Sabbahi⁸¹² ise oyların %3,1'ini aldı.⁸¹³

Cumhurbaşkanlığı seçimleri 2014 yılının Mayıs ayında üç gün boyunca yapılmıştır. Sisi'nin %47'lik bir katılımı elde ettiği %96,1'lik başarı oldukça inandırıcıydı. 2012 seçimleriyle kıyaslayacak olursak oy kullanma hakkına sahip olan 53 milyonluk seçmenin sadece %52'si seçimlere katılmıştır.⁸¹⁴ Ayrıca, seçimlerin demokratik olmadığı ile ilgili eleştiriler bir önceki seçimlerde olduğu gibi farklı kesimlerden birçok adayın olmamasına dayandırılmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ilk aday olarak Abdulfettah El-Sisi müracaat etmiştir. 2014 yılının Nisan ayında iki aday daha eklenmiştir. Bunlar Hamden Sabbahi ve Mortada Mansour'dur. Hamden Sabbahi 2013 yılının Temmuz ayında gerçekleşen darbeyi destekleyen solcu Nasıristlerdendir.⁸¹⁵

Mısır'da seçim komisyonuna, seçimlerde aday olmak için gerekli tüm belgeleri ve başvuruları sadece Abdulfettah El-Sisi ve Hamden Sabbahi zamanında verebilmiştir.

⁸⁰⁹ "Egypt: Year of Abuses Under al-Sisi", **Human Rights Watch**, August 2015
<https://www.hrw.org/news/2015/06/08/egypt-year-abuses-under-al-sisi> (20 Aralık 2015)

⁸¹⁰ "Sisi Resmen aday", **Zaman Gazetesi**, 27 Mart 2014

⁸¹¹ "Mısır'da darbe sonrası ilk seçim mayıs sonunda", **Zaman Gazetesi**, 1 Nisan 2014

⁸¹² "Mısır'da Sisi'ye rakip çıktı", **Zaman Gazetesi**, 20 Nisan 2014

⁸¹³ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014" **Ortadoğu Yılığ 2014**, s.146, "Seçimi kazanan Sisi'nin katılım hesabı tutmadı", **Zaman Gazetesi**, 30 Mayıs 2014, "Mısır sandık başında, Sisi seçimin favorisi", **Zaman Gazetesi**, 26 Mayıs 2014, "Sisi'nin seçim vaadi: İhvan'ı bitirmek", **Bugün**, 7 Mayıs 2014, "Sisi'nin seçim vaadi. Benim dönemimde İhvan olmayacak", **Zaman Gazetesi**, 7 Mayıs 2014, "Müslüman Kardeşleri yok edeceğim", **Haber Türk**, 7 Mayıs 2014, "Sisi'nin korkunç seçim vaadi: İhvan'ı bitireceğim", **Sabah**, 7 Mayıs 2014

⁸¹⁴ "Abdel Fatah al-Sisi won 96.1% of vote in Egypt presidential election", **Say Officials**, 3 June 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt> (20 Aralık 2015)

⁸¹⁵ Mohammad El-Masry, "Egypt's elections: More of the same?", **Al-Jazeera**, May 5, 2014, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/05/egypt-elections-more-same-2014549836755478.html> (20 Aralık 2015)

Üçüncü potansiyel aday, avukat ve “Zamelek” Futbol Kulübü Başkanı Murtada Mansour, 19 Nisan’da resmi olarak adaylıktan çekildiğini açıklamıştır.

Son birkaç ay içinde yapılan aktif kampanyalara rağmen oy kullanma hakkına sahip olan 53 milyon seçmenden sadece 23 milyonu seçimlere katılmıştır. Seçimlerin iki gün boyunca (26-27 Mayıs) gerçekleşmesi planlanmıştır. Daha sonra seçim komisyonu üyesi Abdülvehhap Abdülrezzak, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin üçüncü güne uzatıldığını açıklamıştır. İlk iki günde seçmenlerin sadece %37’si oy kullanmıştır, seçimin geçerli sayılabilmesi için en az %50 oranında oy gerekliydi. Seçimleri göz ardı eden Mısırlıların yaklaşık olarak 500 Mısır cüneyhi (tahmini 71 dolar) ödeyecekleri bildirilmiştir. Buna rağmen, bu tedbirler işe yaramamış ve üçüncü gün yani çarşamba günü seçmenlerin çoğu oy kullanmamıştır. Seçimlerin arifesinde Müslüman Kardeşlerin ileri gelenleri, vatandaşların seçimlere gitmesini yasaklayan bir fetva yayınlamıştır. Birçoğunun bu fetvayı dinlediği göz önünde bulundurulursa Teşkilat’ın Mısır toplumunda halen desteklendiği aşikârdır. Mısır’ın yasaklı İslam teşkilatı Müslüman Kardeşler yapmış olduğu bir açıklamada “El-Sisi ve taraftarları, Mısır’ın onlara karşı olduğunu kabul etmelidir, Muhammed Mursi ise Mısırlıların gerçek lideridir.” demiştir.

Mısır’daki seçimlerde Cumhurbaşkanlığı görevi için sadece iki aday katılmıştır. Sisi’nin tek rakibi sosyalist Hamdin Sabbahi idi. Toplam %3 civarında oy almıştır, diğer %4,6 oranındaki oylar geçersiz sayılmıştır.

Düşük sayıdaki katılımı birkaç faktörle açıklamak mümkün olacaktır. İlk olarak, birçok Mısırlı seçimlerde hayal kırıklığına uğramış ve seçim yoluyla ülke hayatının değişeceğine inanmamışlardır. Vatandaşlar, seçimleri Sisi’nin kazanacağından emin oldukları için seçimlere katılmamıştır. İkinci olarak ise Mısırlıların sandık başında aktif olmaları seçim bölgelerinde terör saldırılarının gerçekleştirilmesine neden olabilirdi. Seçimlerin arifesinde radikal İslamist grup “Ensar Beyt el-Makdis” (Kudüs Savunucuları), seçimleri sabote etmekle tehdit etmiştir. Üçüncü olarak da birçok Mısırlı, Sisi’nin siyasi muhaliflerinin sözünü dinleyerek seçimleri boykot etmiştir.

Seçimleri kaybeden Sabbahi, Sisi ile birlikte Mısır’ın Hüsnü Mübarek dönemine geri döneceğini söylemiştir. Sabbahi, ayrıca yardımcılarının seçime hile karıştırıldığını tespit ettiklerini açıklamıştır. Kendi partisinin liderlik temsilcisi Tarık Sümer seçimler için

“Tiyatro kimseyi memnun etmedi.” demiştir. BBC’nin haberine göre Sabbahi, 24,7 milyon geçerli oydan en az 760 binini almıştır. Ülkenin birçok bölgesinde onun için oy verenlerin oy pusulası yıpranmış olduğu için geçersiz sayılmıştır. 2014-2015 yıllarında Mısır’da terörle suçlanan Müslüman Kardeşlere yönelik medyada yürütülen aktif kampanyalara ve birçok faktörlere bağlı olarak Müslüman Kardeşlerin ülkedeki popülaritesini az miktarda da olsa arttırdığı ifade edilebilir. Görünüşe göre, buradaki en etkili rolü Mısır hükûmetinin Müslüman Kardeşler Hareketini bastırmak için mart ve nisan aylarında uyguladıkları sıkı ve yaygın baskı göstermiştir. En önemlisi de 28 Nisan 2014’te Mina’da Müslüman Kardeşlerin 683 üyesine verilen idam cezasıdır. Ayrıca buna ek olarak, devrim destabilizasyon teorisine göre büyük ölçekli gelişigüzel uygulanan baskı rejimin istikrarını güçlendirmek yerine azaltmaktadır. “Baskının etkili olması onun içeriğine ve konstekstine bağlıdır. Küçük bir gruba yönelik yapılan güç odaklı baskı millet tarafından devletin etkisinin kanıtı ve muhalefeti bastırmak için kullandığı bir güç olarak algılanır. Ayrıca odaklanmamış ve dağınık baskı masum insanları etkileyen veya nüfus tarafından temsilci olarak kabul edilen grupları etkilemekte, yönetime karşı olumsuz algı oluşturmaktadır.”⁸¹⁶ Müslüman Kardeşlere yönelik yapılan baskının amacı Hareket’e dönük halk desteğini zayıflatmak ve ikinci plana atmak için yapılmaktadır.

Sisi’nin seçimleri kazanmasından üç ay sonra yapılan sosyal ankete göre, katılanların %89’u güvenlik konusunda iyileşmelerin olduğu yönünde cevap vermiştir.⁸¹⁷ Şu gerçeğin altını çizmekte fayda var. Protestoları bastırmak için güvenlik güçlerinin uyguladığı sert müdahaleler, toplumun korkmasına neden olmuş ve sonucunda ülkede istikrarın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Buna karşılık, siyasi hayatta istikrarın sağlanması ekonomik hayatta da durumun düzelmesine yol açmıştır. Mısır’da cari mali yılın ilk yarısında ekonomik büyüme %5,3 civarındaydı, bir önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında %1,2 oranında artış görülmüştür.⁸¹⁸ İşsizlik de yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Devrim zamanında ülkeden ayrılan yatırımcılar Mısır’a geri dönmeye başlamıştır. Ülkedeki istikrara rağmen temel ekonomik sorunların hâlâ devam

⁸¹⁶ Jack Goldstone, “Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory”, *Annual Review of Political Science* 4, 2001, s.161

⁸¹⁷ “82 pct of Egyptians happy with Sisi's performance: Baseera”, *Aswat Masriya*, August 31, 2014. <http://en.aswatmasriya.com/news/view.aspx?id=9246237d-9216-4ecd-85a2-4817d9aa1b1c> (20 Aralık 2015)

⁸¹⁸ “The lure of Sisi”, *The Economist*, 16 May 2015, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21651278-president-has-secured-investment-not-yet-fixed-economy-lure> (20 Aralık 2015)

ettiğini söylemek mümkün. GSYİH'nın bütçe açığı ve kamu borcu yaklaşık %95'ti. Mısır'ın dış finans yardımı olmadan bu problemi çözmesine imkân yoktu. Haziran ayında Sisi seçimleri kazandıktan hemen sonra kriz içinde bulunan Mısır'a finansal destek sağlaması için Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ı partner olarak Körfez Ülkeleri İşbirliği konseyine davet etmiştir.⁸¹⁹

Abdülfettah El-Sisi, 8 Haziran'da Mısır'ın Cumhurbaşkanı sıfatıyla yemin ederek görevine başladı.⁸²⁰ Yemin törenine Mübarek Dönemi'nde atanan üst düzey bürokratların yoğun bir şekilde katılımı dikkat çekerken, Batılı ülkelere temsilcilerin ise yer almadığı görüldü. Sisi yönetimi, içeride eski rejimin kalıntıları (fulûl) olarak nitelendirilen ve daha ziyade devlet bürokrasisi, yargı ve iş dünyasında etkin bir konuma sahip olan kesimlerle iş birliği yaparken,⁸²¹ dışarıda da Suudi Arabistan,⁸²² Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi Müslüman Kardeşler Hareketi'ne muhalif Körfez Ülkeleri tarafından destekleniyordu. Bu üç ülkenin de telkini ve desteği ile 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen müdahale sonrasında siyasetten dışlanan ve terör örgütü (25 Aralık 2013)⁸²³ ilan edilen Müslüman Kardeşler Hareketi⁸²⁴ aleyhine sürdürülen yoğun siyasi baskı Sisi döneminin⁸²⁵ en önemli karakteristiği olarak

⁸¹⁹ Mariam Fam , Nadeem Hamid, "Saudi King Calls for Egypt Aid Drive After El-Sisi Win", **Bloomberg**, June 4, 2014, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-06-03/saudi-king-seeks-aid-drive-for-egypt-after-el-sisi-win> (20 Aralık 2015)

⁸²⁰ Sisi: Demokrasi için Mısır'a 25 sene lazım diyerek kalıcı olacağını ifade etmiştir. bk. "Sisi: Demokrasi için Mısır'a 25 sene lazım", **Zaman Gazetesi**, 10 Mayıs 2014, seçim öncesinde de kamuoyu önüne çıkarak propaganda yapmamıştır. "Sisi Meydanlarda Boy Göstermiyor", **Hürriyet**, 22 Mayıs 2014, "Sisi'nin suikast korkusu", **Radikal**, 22 Mayıs 2014,

⁸²¹ Taha Özhan, "Fululiberalizm", **Seta 2013 Yılı**, Turkuvaiz Yayıncılık, İstanbul, s.585

⁸²² Dönemin Suudi Arabistan Kralı Abdulaziz El-Suud, Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Mısır'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olmuştur. bk. "Darbeci Sisi'ye ilk ziyaret Suudilerden", **Yeni Akit**, 21 Haziran 2014

⁸²³ Verilen bu kararın daha çok konjonktürel ve geçici olduğuna inanılmaktadır. Müslüman Kardeşler şiddet yanlısı değildir. Terör örgütü olarak ifade etmek haksızlık olur.bk, "İhvan üyelerine terör suçu yaptırımı yolu açıldı", **Bugün**, 11 Nisan 2014, " Askeri yönetim İhvan'ı yasakladı", **Zaman Gazetesi**, 24 Eylül 2013, Ali Bulaç, "İhvan ve silah", **Zaman Gazetesi**, 20 Eylül 2014, Ali Bulaç, "Türkiye'nin İhvan'ı kabulü", **Zaman Gazetesi**, 18 Eylül 2014, Didier Billion, "Mısır: Reaksiyoner güçlerin rövanşı", **Zaman Gazetesi**, 25 Şubat 2014, Fehmi Hüveydi, "Mısır ve pişmanlık yoluna sürüklenmek", **Zaman Gazetesi**, 3 Ocak 2014, "25 Ocak Devrimi'nden bugüne Mısır'da neler oldu?", http://www.milligazete.com.tr/haber/25_Ocak_Devriminden_bugune_Misirda_neler_oldu/393258 (27 Ocak 2016)

⁸²⁴ Müslüman Kardeşler Hareketi mensupları halk arasında itibarsızlaştırılarak, terörle birlikte "İrhabi" olarak anılmaktadır. Dahada ileri gidilerek "Tanzimu devli lil İhvan" yakıştırması yapılmaktadır. Bu süreçte Müslüman Kardeşlerin dahada dikkatli davranarak, şiddet yanlısı olan mensuplarını uyarıp disiplin altına almalıdır.

⁸²⁵ Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah El-Sisi şiddet eylemlerine sert cezalar getiren yeni "Terörle Mücadele" Yasasını onaylamıştır. Yasaya göre terör örgütü kuran, liderlik eden idam, finansa edenlere ömür boyu, üye olanlara ise 10 yıl ceza verilecektir. bk. "Sisi Terörle Mücadele Yasa Tasarısını

görülebılır.⁸²⁶Sisi'nin iktidara gelişinin ardından Müslüman Kardeşlere yönelik baskılar devam etmiş, lider kadrosundan 572 kişinin taşınır ve taşınmaz mal varlıklarıyla tüm banka hesaplarına el konulmuş, 87 okul devletleştirilmiş, 1054 derneğin mal varlığına el konulmuş,⁸²⁷ el konulan varlıklarının, nakit ve banka hesaplarının toplamı 1.1 milyar dolar civarındadır.⁸²⁸ Bunun yanında 3 Temmuz darbesi sürecinde Sisi'ye destek veren bazı muhalif hareketler ve figürler de dışlanmaya başlamıştır. Devrimin önde gelen aktivistlerinden 6 Nisan Hareketi⁸²⁹ kurucusu Ala Abdulfettah 3 yıl hapse çarptırılırken daha önce tutuklanan Ahmed Douma'nın da hapis cezasına 3 yıl daha eklenmiştir. Teşkilat üyelerine yönelik tutuklamalar⁸³⁰ devam etmiş, darbe karşıtı öğrenci protestoları da polis şiddetiyle karşılaşmıştır.⁸³¹

Mısır'da Muhammed Mursi'nin askeri darbeyle görevinden uzaklaştırılmasının ardından Müslüman Kardeşler Hareketi'ne yönelik sürdürülen baskı siyaseti 2014 yılında sistematik bir biçimde devam etti, mensuplarına yönelik tutuklamalar sürerken, üniversitelerde ve bürokraside Müslüman Kardeşler üyesi olduğu tespit edilenler görevlerinden uzaklaştırıldı. Öyle ki Mursi Dönemi'nde Polis Akademisinde eğitime başlayan ve Müslüman Kardeşler üyesi oldukları iddia edilen 40 öğrenci, eğitimlerine son verilerek okuldan uzaklaştırıldı. Birçoğu Mübarek rejimi kalıntısı olan medya aktörleri de Hareket'e yönelik karalama kampanyasını sürdürdüler. Bunun dışında özellikle yargı organlarının Müslüman Kardeşler üyelerine verdiği toplu idam cezaları tüm dünyanın tepkisini çekti.

onayladı",<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1116905-sisi-terorle-mucadele-yasa-tasarisini-onayladi>, (8 Ekim 2015)

⁸²⁶ Uluslararası arenada Rusya, Kazakistan, Suudi Arabistan, Suriye, BAE ve Mısır Müslüman Kardeşleri terör örgütü olarak tanımlamıştır. Son olarak ABD Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu, Müslüman Kardeşler teşkilatının terör örgütü olarak tanımlanmasını isteyen tasarımı kabul etmiştir. Henüz yasalaşmayan tasarının önünde uzun bir yol var. bk. "Müslüman Kardeşler için ABD'de şok adım", <http://www.hurriyet.com.tr/musluman-kardesler-icin-abdde-sok-adim-40060047> (29 Şubat2016)

⁸²⁷ "Darbeciler, İhvan liderlerinin mallarını devletleştirdi", **Bugün**, 2 Ocak 2014, "Yüzlerce İhvan derneğine el konuldu", **Bugün**, 28 Aralık 2015

⁸²⁸ "Sisi Cuntası İhvan'ın 1 milyar dolarına el koydu!", http://www.milligazete.com.tr/haber/Sisi_Cuntasi_Ihvanin_1_milyar_dolarina_el_koydu/393218#.Vqj43fl_vkU (27 Ocak 2016)

⁸²⁹ "Mısır'da 6 Nisan Hareketi de terörist ilan edildi", **Zaman Gazetesi**, 20 Nisan 2015

⁸³⁰ "Mısır'da tutuklular insanlık dışı muamelelere maruz kalıyor", <http://aa.com.tr/tr/dunya/misirda-tutuklular-insanlik-disi-muamelelere-maruz-kaliyor/491315> (19 Aralık 2015)

⁸³¹ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014" **Ortadoğu Yılı 2014**, s.147

Bu kararlardan en dikkat çekenleri Minye kentindeki Ceza Mahkemesi'nin mart ve nisan aylarında önce 529 kişiye, daha sonra da 683 kişiye “şiddete teşvik ve karakollara saldırı suçlamasıyla” idam cezası verilmesidir.⁸³² Sanıkların hiçbir avukat tarafından savunulmadığı ve ilkinde 20, ikincisinde 9 dakika süren duruşmaların ardından verilen, “Modern tarihte tek bir davada en kalabalık” 529 ve 683 kişi hakkındaki idam kararları, Mısır mahkemelerinin Müslüman Kardeşler aleyhine hukuksuz kararlarını göstermesi açısından önemlidir.⁸³³ TBMM, Mısır’da verilen idam kararlarını bir bildiri yayınlarak eleştirmiştir. Tüm partilerin grup başkan vekillerinin imzasını taşıyan bildiride, “Mısır’ın demokratik mücadelesine, istikbaline gölge düşürecek bu idam kararlarının uygulanmaması, TBMM’de tecelli eden millet iradesinin ortak arzusudur.” denilmiştir.⁸³⁴ Benzer biçimde başta Muhammed Bedii⁸³⁵ ve Muhammed Biltaci gibi Teşkilat liderleri olmak üzere birçok Müslüman Kardeşler üyesi darbe karşıtı oldukları gerekçesiyle hapis cezalarına çarptırıldılar.⁸³⁶ Aralık ayında ise Giza Mahkemesi 188 Müslüman Kardeşler üyesine daha idam cezası vererek, Hareket’e yönelik takibin süreceğini göstermiş oldu.⁸³⁷ En önemlisi de eski Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’ye kamuoyunda “İttihadiye Olayları”, göstericilerin öldürülmesini teşvik suçlamasıyla önce 20 yıl hapis cezası verildi.⁸³⁸ Bu karara Türk dışışleri ‘Verilen kararı esefle karşılıyoruz.’ diyerek bir açıklama yapmıştır; “Eski Mısır Cumhurbaşkanı Mursi’nin 20

⁸³² “Müslüman Kardeşlerin 529 üyesine idam cezası”, **Milliyet**, 25 Mart 2014, “9 Dakikada 683 İdam kararı”, **Bugün**, 29 Nisan 2014, “2 Celsede 529 İdam”, **Zaman Gazetesi**, 25 Mart 2014, “İdamlar Kenti”, **Hürriyet**, 12 Mayıs 2014,

⁸³³ “Tarihe böyle geçecekler”, **Taraf**, 25 Mart 2014, “Sisi Utanç Rekoru Kırdı”, **Star**, 25 Mart 2014, “20 dakida 529 idam kararı”, **Bugün**, 25 Mart 2014, “Mısır’da 683 darbe karşıtına daha dava”, **Zaman Gazetesi**, 26 Mart 2014, “Silahımız Rabia!”, **Yeni Şafak**, 18 Nisan 2014, “Mısır’da 683 idam kararı daha”, **Zaman Gazetesi**, 29 Nisan 2014, Şahin Alpay, “Sadece İslamcıların idamına mı karşısınız?”, **Zaman Gazetesi**, 3 Mayıs 2014, Erhan Başyurt, “Darbe ve İdamlar”, **Bugün**, 29 Nisan 2014, Ahmet Turan Alkan, “Hâlâ Kulaklarımızda Uğultusu”, **Zaman Gazetesi**, 12 Nisan 2014, Mümtaz’er Türköne, “529 ve Twitter”, **Zaman Gazetesi**, 10 Nisan 2014,

⁸³⁴ “Meclis’ten Mısır’a: İdamları Durdurun”, **Zaman Gazetesi**, 10 Nisan 2014, “TBMM: Mısır’da İdamlar Uygulanmasın”, **Bugün** 10 Nisan 2014

⁸³⁵ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “İhvan Mürşidi’nin Tutuklanmasının Anlamı”, **Seta 2013 Yılı**, s.707

⁸³⁶ “İhvan Liderleri Asılacak”, **Bugün**, 22 Haziran 2014, “Rabia’nın faturası İhvan’a çıktı”, **Zaman Gazetesi**, 10 Eylül 2014, “İhvan’a toplu idam cezasına büyük tepki”, **Zaman Gazetesi**, 22 Haziran 2014, “İhvan liderlerine idam kararı”, **Yeni Şafak**, 21 Haziran 2014, “Müslüman Kardeşler Liderinin İdamına Onay”, **Bugün** 12 Nisan 2015,

⁸³⁷ İsmail Numan Telci, “Mısır 2014” **Ortadoğu Yılı** 2014, s.144

⁸³⁸ “Mursi’ye 20 Yıl Hapis”, **Yeni Akit**, 22 Nisan 2015, “Mursi’ye ilk ceza”, **Hürriyet**, 22 Nisan 2015, “Darbe Mahkemesinden 20 yıl hapis”, **Sabah**, 22 Nisan 2015, “Mursi için ilk karar: 20 yıl hapis cezası”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 2015, “CIA’dan cuntaya doping”, **Yeni Şafak**, 22 Nisan 2015, “darbe mahkemesinden Mursi’ye 20 yıl hapis”, **Güneş**, 22 Nisan 2015, “Direnen Rabia”, **Akşam**, 22 Nisan 2015, “Mursi’ye 20 yıl hapis”, **Türkiye**, 22 Nisan 2015, “Mısır’da Hukuk Parodisi”, **Habertürk**, 22 Nisan 2015, Rahim Er, “Mursi’ye Ceza Gerçeğin tekrerrüdür!”, **Türkiye**, 22 Nisan 2015

yıl hapis cezasına çarptırılmasını esefle karşılıyor. Askeri müdahalenin ardından Mısır halkının belli bir kesimine yönelik olarak yürütülen uluslararası standartlardan uzak keyfi yargılamalar, Mursi hakkında verilen yargı kararının objektifliğine dair şüpheleri derinleştirmektedir.”⁸³⁹ Eski Cumhurbaşkanı Mursi hakkında devam eden dört dava daha vardır. Katar’a devlet sırlarını sızdırmak, Filistinli Hamas Örgütü ile iş birliği yaparak Mısır’ı istikrarsızlaştırmak, 2011 yılında Vadi Natrun Hapishanesi’nden mahkumların kaçışını organize etmek ve yargıya hakaret etmek. Sonuçta casusluktan müebbet, hapishane baskınına ise idam cezası verilmiştir.⁸⁴⁰ Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, dünyaya çağrı yaparak bu karara karşı çıkılmasını istemiştir.⁸⁴¹ Dünya kamuoyu da olaya tepki vermiştir. BM Genel Sekreter Ban Ki-Mun, idam kararları nedeniyle derin endişe duyduğunu bildirmiştir. Cezaları uygulamama (Moratorium) çağrısında bulunmuştur. ABD Beyaz Saray Sözcüsü Josh Earnest “Bu karardan derin rahatsızlık duymaktayız.” demiştir. Almanya Yeşiller Partisi milletvekili Franziska Brantner, Başbakan Angela Merkel’in sesini yükseltmesini istemiştir. Fransa İnsan Hakları Birliği (LDH) cezaların kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. Uluslararası Af Örgütü İsveç Sözcüsü Elisabeth Löfgren, “İdamların durdurulması için dünyanın dört bir tarafındaki bürolarımız kanalıyla etkili protestolar yapacağız” demiştir.⁸⁴² İngiltere Dışişleri Bakanlığından da tepki gelmiştir. Mısır mahkemesinin kararının oldukça endişe verici olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴³ Müslüman Kardeşler resmi sözcüsü Muhammed Muntasir; “İhvan bir asra yakın bu ülke ve İslam aleminin hizmetinde olmuş, bir çok alanda faaliyet göstermiş aynı zamanda halkın takdir ve kabulünü kazanmış bir harekettir.” demiştir. Bu yüzden verilen cezaları kabul edilemez olarak görmüştür.

⁸³⁹ “Türk Dışişleri: Mursi’ye cezaı esefle karşılıyor”, **Hürriyet**, 22 Nisan 2015

⁸⁴⁰ “Cunta mahkemesi İdama Doymuyor”, **Yeni Akit**, 17 Haziran 2015, “Mısır’ın eski Cumhurbaşkanı Mursi için şok idam kararı”, **Zaman Gazetesi**, 17 Mayıs 2015, “Bir idam bir müebbet”, **Zaman Gazetesi**, 17 Haziran 2015, “Mursi’ye idam onaylandı”, **Meydan**, 17 Haziran 2015, “Mursi’ye bir idam bir müebbet”, **Bugün**, 17 Haziran 2015, “Mursi’ye idam kararı”, **Meydan**, 17 Mayıs 2015, “Darbeciler idam istedi”, **Bugün**, 17 Mayıs 2015, “Karadavi, Mursi’ye idam kararını kınadı”, **Zaman Gazetesi**, 18 Mayıs 2015, “Mursi’ye İdam”, **Star**, 17 Haziran 2015, “Firavun Adaleti”, **Türkiye**, 17 Haziran 2015, Ali Bulaç, “İhvan ve Mursi’nin idamı”, **Zaman Gazetesi**, 1 Haziran 2015, Ali Bulaç, “İdam kararlarında Türkiye’nin rolü”, **Zaman Gazetesi**, 21 Mayıs 2015, Necati Doğru, “Mısır, Türkiye’nin dünüdür!”, **Sözcü**, 18 Mayıs 2015

⁸⁴¹ Türkiye bu konuda Suudi Arabistan ve Katar’ı aracılık olarak Sisi yönetiminden Mursi’nin Türkiye’ye getirilmesini teklif etmiştir. bk. “Mursi, Türkiye’ye geliyor”, <http://www.aksam.com.tr/dunya/mursi-turkiyeye-geliyor/haber-406814> (01 Nisan 2016), “Türkiye, Mursi için devrede”, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-mursi-icin-devrede-69021.html> (01 Nisan 2016)

⁸⁴² “Şiddetle Kınıyoruz”, **Takvim**, 17 Haziran 2015

⁸⁴³ “İngiltere’den Mursi’nin İdam Cezasına Tepki”, **Meydan**, 20 Mayıs 2015

Kısa vadede bu genel uzlaşî siyasetine yönelik Müslüman Kardeşlerin de katkıda bulunabileceği söylenebilir. Mahkeme kararları sonrası İhvan bir kısım duygusal tepkiler verse de⁸⁴⁴ Teşkilat Yüksek Rehberi Bedii'nin terörden uzak durmalarına yönelik açıklamaları bu yönde atılacak adımlar için iyimser işaretlerdir. Bu yüzden yeni iktidarın toplumun her kesimini kucaklayacağı beklentisi yüksektir.⁸⁴⁵ Bu yönde Başkan Sisi'nin olumlu bir açıklaması olmuştur. “Konu hükûmete veya bana bağlı değil, konu kamuoyuna ve Mısırlılara bağlıdır. Mısırlılar barışçı insanlardır, şiddeti sevmezler. Müslüman Kardeşlere tepki gösterdiler ve ondan endişe ettiler. Bu ülke hepimize yetecek kadar büyük, onlar da Mısır'ın bir parçası, dolayısıyla nasıl bir rol oynayacaklarına Mısırlılar karar vermelidir.” Bu ifadeleriyle Cumhurbaşkanı Sisi, Müslüman Kardeşlerin kamu hayatında tekrar rol oynayabileceğini ifade etmiştir.⁸⁴⁶

4.10.2 Sisi Dönemi Mısır Ekonomisi

Mursi'nin iktidarının yıkılmasına zemin hazırlayan ekonomik kötüleşme, darbeden sonra da devam etmiş, Sisi yönetimi bu bozulmaya net bir çözüm bulamamıştır. Finansal verilerde gerileme görülürken büyüme rakamlarında IMF'nin tahminlerinden düşük sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mısır 2014 yılında %2,3 gibi düşük bir büyüme gerçekleştirirken enflasyon oranı %9,8 işsizlik rakamları ise %13 civarındadır. Sisi dönemindeki ekonomik bozulmanın bir diğer göstergesi de dış boçların %6,6 oranında artarak 46 milyar dolara kadar çıkması ve döviz rezervlerinin 15 milyar dolara düşmesidir.⁸⁴⁷

Darbenin ardından ekonominin kötü gidişini engellemek için doğrudan Cumhurbaşkanı Sisi, El-Ezher Şeyhi Ahmed El-Tayyip, Kıptilerin dini lideri Papa Tavadros II ve Merkez Bankası Başkanı Hişam Ramiz'in kontrolü altında Tahya Masr (Çok Yaşa Mısır) Fonu'nu teşvik etmiştir. Sisi, yaptığı bir açıklamayla sözkonusu fonun Mısır ekonomisine 1,5 milyar dolarlık bir katkı sağlayacağını, ülkenin içinden geçtiği bu zorlu

⁸⁴⁴ “İhvan'dan idam cezasına karşı ayaklanma çağırısı”, **Milliyet**, 17 Haziran 2015

⁸⁴⁵ Bütün hükûmetler bir dönem muhaliflerini “terörist” olarak tanımlasa da zaman içinde tanımak zorunda kalmışlardır. İngiliz hükûmeti Menahem Begin'e, Jomo Kenyatta'ya, Başpiskopos Makorios'a aynı ithamlarda bulunmuş olmalarına rağmen daha sonra ülkelerinin liderleri olarak tanıyarak Londra'da misafir etmiştir. bk. Jonathan Powel, **Teröristlerle Konuşmak**, çev. Nuray Önoğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2015, s.27

⁸⁴⁶ “Sisi: Müslüman Kardeşler Kamu Hayatında Tekrar Rol Oynayabilir”, <http://www.hurriyet.com.tr/sisi-musulman-kardesler-kamu-hayatinda-tekrar-rol-oyunayabilir-40010244> (25 Ocak 2016)

⁸⁴⁷ İsmail Numan Telci, “Mısır 2014”, **Ortadoğu Yılığ 2014**, Açılım Yayınları, İstanbul, s.153, “Düzlüğe çıkmak için 500 milyar dolar lazım”, **Bugün**, 15 Nisan 2014

durumu atlatabilmesi için de Mısır halkının bu fona destek vermesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁴⁸ Özellikle zengin işadamlarının yaptığı katkılarla birlikte 1 milyar dolarlık bir yardımın toplandığını ifade eden Sisi, işadamı Necip Saviris, eski Mısır Müftüsü Ali Cuma, televizyon kanalı CBC'nin sahibi Muhammed El-Emin ve General Muhammed Emin İbrahim Nasır gibi isimlerin fon yönetiminde olmasının da bu sonucun alınmasında etkili olduğunu söylemiştir. Ancak sözkonusu isimlerin Mübarek rejiminin önde gelen isimlerinden olması, Tahya Masr Fonu'nun aslında Sisi darbesinin başarılı bir şekilde devam etmesine yönelik bir girişim olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Tasarrufu teşvik etmekle birlikte uzun zamandır devam eden devlet sübvansiyonları da kaldırılmıştır. Bunun sonucu olarak da birçok ürüne zam yapılmıştır (Akaryakıt %78, gıda %50-100, elektrik %7-23, sigara %40-20) Yapılan zamlar Sisi yönetimine karşı tepki oluşturmuştur. Mısır için hayati önemde olan turizm de 2011 Devrim Süreci ve 2013 askeri müdahalesinden olumsuz etkilenmiştir.⁸⁴⁹ 2015 yılında Şarm El Şeyh'te Rus uçağının düşürülmesi de turizmi durma noktasına getirmiştir.⁸⁵⁰

Mısır yönetimi için belki de en ciddi ekonomik adım IMF ile oluşturulan programdır. IMF yönetiminin talebi doğrultusunda ciddi bir kemer sıkma politikası uygulamaya başlanmıştır. Bu anlamda öne çıkan projelerden bir tanesi Yeni Süveyş Kanalı⁸⁵¹ projesidir. Mısır'ın Süveyş Kanalı geçişlerinden elde edeceği gelirlerin ikiye katlanması ve devlet bütçesine katkı sağlaması hedeflenmektedir. Tamamen iç kaynaklarla inşa edildiği açıklanan Yeni Süveyş Kanalı için Mısır Merkez Bankası (CBE) aracılığıyla hisse senedi satışları yapılmış ve finansmanın bir kısmı bu şekilde sağlanmıştır. Ülke ekonomisinin canlılığını koruması için Sisi yönetiminin 2014'teki

⁸⁴⁸ Cumhurbaşkanı Sisi bu fona 4.7 milyar Cüneyh bağış toplandığını ifade etmiştir. Ekonomiye destek için vatandaşlardan kısa mesajla (sms) günlük 1 Cüneyh talep etmiştir. bk. "Sisi'nin çağrısı sosyal medyada esprikonusu oldu", <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/25/sisinin-cagrisi-sosyal-medya-espri-konusu-oldu> (01 Nisan 2016), "Sisi'nin çağrısı sosyal medyada espri konusu oldu", <http://www.aksam.com.tr/dunya/sisinin-cagrisi-sosyal-medya-espri-konusu-oldu/haber-493156> (01 Nisan 2016)

⁸⁴⁹ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014", **Ortadoğu Yılı** 2014, İstanbul, s.154-155

⁸⁵⁰ "Rusya: Mısır'da düşen uçakta bomba vardı",

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151117_rus_ucak_misir (25 Şubat 2016), "Düşen Rus uçağı Mısır ekonomisini etkiledi", <http://www.trthaber.com/haber/dunya/dusen-rus-ucagi-misir-ekonomisini-etkiledi-215503.html> (25 Şubat 2016), İsmail Numan Telci, "Mısır'daki İnsan Hakları İhlallerine Yönelik Eleştiriler ve Sisi Yönetiminin Geleceği", <http://misirbulteni.com/misirdaki-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-elestiriler-ve-sisi-yonetiminin-gelecegi/> (06 Nisan 2016)

⁸⁵¹ Bir yılda inşaatı tamamlanan "Yeni Süveyş Kanalı" Mısır ve dünya ekonomisi için büyük bir kazanç olduğu ifade edilerek, Mısır halkının dünyaya hediyesi olarak takdim edilmiştir. bk. **Horus Magazine**, Ağustos 2015, S.33, s.14-16, "Süveyş'e Paralel Kanal Mısır'ı İhya Edecek", **Zaman Gazetesi**, 8 Ağustos 2015

yeni ulusal projeleri arasında 4.400 kilometrelik Karayolu Projesi ve Kuzeybatı Kıyı Arazi Islah ve Kalkınma Projesi de bulunmaktadır.⁸⁵²

IMF denetimi altında uygulanan ekonomi politikası ve özellikle dış yardımlar sayesinde elektrik kesintilerinin önüne geçilmeye ve dış borç azaltılmaya başlanmış, diğer taraftan da yabancı yatırımcılar için alınan teşvik kararlarıyla birçok sorunun üstesinden geldiği söylenmiştir.⁸⁵³

Mart 2015'te Şarm El Şeyh'te Ekonomik Proje Konferansı gerçekleşmiştir. Bu konferansta Mısır ekonomisi için yeni ve önemli adımlar atılmıştır. 13-15 Mart 2015'te gerçekleşen konferansta yatırım, emlak, hizmet, Süveyş Kanalı Projesi ve diğer büyük iktisadi projeler, tüm dünyadaki yatırımcılara sunulmuştur. Yeni Süveyş Kanalı Projesi ile Mısır hükûmeti Arap ve yabancı yatırımcılara farklı projeler sunmak istemiştir. Süveyş Kanalı ekseninde ve etrafında araba parçalarını birleştirecek, tekstil, petro kimya, cam ve elektronik fabrikası gibi kuruluşlarla Süveyş Kanalı'nın eksenini dünya gemilerine lojistik bir merkez haline getirmeyi planlamıştır.

Bu itibarla gerçekleştirilmesi düşünülen projelerden bazıları şu şekildedir:

October Çölünü Yatırıma ve İskana Açma Projesi: Bu projede 150 milyar cüneyhlik masrafı olacak büyük projelerden birisidir. Bu proje 42 milyon metrelik bir alanı kapsayacak şekilde hem idari hizmetlerin olacağı hem yeni hayat alanlarının bulunacağı, Mısır'ın ekonomi başkenti olarak düşünülmüştür.

Şeyh Zaid Şehrinde Mısır'ın En Uzun Kristalden Burcu: İskan Bakanı, Giza Bölgesi'nin batısında olan Şeyh Zaid şehrinde 798 bin metrekarelik bir alanda, 200 metrelik 49 kattan oluşan kristal bir burç yapacaklarını duyurmuştur. Projenin kalbi olan burcun etrafında; uluslararası idari ve ticari şirketlerin ofislerinin, merkezi park ve yeşil alanların, turistik mekânlar ve piknik bölgelerinin olacağı belirtilmiştir.

Büyük Elektrik Santralleri Projesi: Geçen yıllarda Mısır'da büyük elektrik problemleri yaşanmıştır. Bu sıkıntının aşılması için Elektrik Bakanlığı, Damanhur'da 1500 megavatt,

⁸⁵² İsmail Numan Telci, "Mısır 2014", **Ortadoğu Yıllığı 2014**, s.155

⁸⁵³ "Fitch, Mısır'ın Notunu Yükseltti", <http://misirbulteni.com/fitch-misirin-notunu-yukseltti/>, (29 Eylül 2015)

Diyrut'ta 2250 megavatt, Benisuveyf'te 2250 megavatt, Mahmudiye'de 750 megavatt, Essuyuf'ta 750 megavatt gücünde elektrik santralleri kurmayı hedeflemiştir.

Dimyat'ta Lojistik Merkezi Olacak Buğday ve Tahıl Ambarları Projesi: Yatırım Bakanlığı ekonomi konferansında buğday, tahıl ve gıda malzemelerini Dimyat'ta muhafaza edebilecekleri bir merkez kurmayı planlamıştır.⁸⁵⁴

4.10.3 Sisi Dönemi Müslüman Kardeşler

Müslüman Kardeşler, Teşkilat'ın yönetici bürosu da dahil olmak üzere yönetici pozisyonları için yeni seçimler yaparak Hareket'i hem Mısır içinde hem de dışında yeniden düzenlemiştir.

Baskıdan kaçan birçok Müslüman Kardeşler üyesi göç etmeyi tercih etmiştir. Birçoğu iktidarda kaldıkları süre boyunca en önemli müttefikleri olan Katar'a gitmiştir. Teşkilat'ın en üst düzey temsilcilerinden olan ve Katar'a sığınanlar arasında Müslüman Kardeşlerin genel sekreteri Mahmut Hüseyin de bulunmaktadır. Ancak Katar geçici bir sığınak olmuştur çünkü 2014 yılının Eylül ayında Katar Yönetimi, Mısırlı Müslüman Kardeşlerin ülkeyi terk etmelerini istemiştir.⁸⁵⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere 2013 yılındaki devrimden sonra askeriye, siyaset sahnesindeki muhaliflere baskı ile kendi iktidarı için tehlikeli olan siyasi partileri ve toplumsal hareketleri bertaraf etmekle meşgul olmuştur. Ayrıca konu sadece İslamcılar ve Müslüman Kardeşleri destekleyenler değildir, rejime karşı tehdit unsuru oluşturduklarını düşündükleri tüm güç odaklarıdır. Bu durumu bir Arap atasözü çok iyi özetlemektedir: “Ehuke Emizziğbu (Kardeşin mi ya da kurt mu?)”⁸⁵⁶

Mısır insan hakları savunucularına göre 2013 yılının Temmuz darbesinden 2014 yılının Mayıs ayına kadar geçen sürede Mısır hükûmeti tarafından 41 binden fazla kişi tutuklanmıştır.⁸⁵⁷ 2013 yılının Temmuz ayında Mursi'nin devrilmesiyle öğrenciler

⁸⁵⁴“Ahammu 5 maşare' fe mu'tamer alektesade al alame be aşarm alşayh”, <http://5khtawat.com/> (19 Aralık 2015)

⁸⁵⁵ Louisa Loveluck, Qatar asks Muslim Brotherhood members to leave country. //The Telegraph, 13 Sep 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/qatar/11094442/Qatar-asks-Muslim-Brotherhood-members-to-leave-country.html> (19 Aralık 2015)

⁸⁵⁶ Ahmet bin İbrahim el-Meydani, **Mecma el-Emsal**, El Mektebe el-Asriyye, Beyrut, 2013, s.74

⁸⁵⁷ “More than 41,000 arrested in Egypt since July”, NGO, <http://en.aswatmasriya.com/news/view.aspx?id=477d0dff-5861-4d25-9202-09b59565f7ba> (19 Aralık 2015)

düzenli olarak devlet üniversitelerinde, özellikle de Kahire Üniversitesi'nde ve El-Ezher Üniversitesi'nde, sonucunda polisin müdahalesini gerektiren protestolar organize etmiştir. 2013-2014 yıllarında polislerle çatışmalar sonucunda üniversite şehirlerinde en az 16 öğrenci öldürülmüş ve yüzlercesi tutuklanmıştır. Kahire Üniversitesi politik aktivist olan 94, El-Ezher ise 76 öğrenciyi okuldan atmıştır.⁸⁵⁸

22 Aralık 2013'te Mısır'ın önemli kuruluşlarından "6 Nisan Gençlik Hareketi"nin kurucuları ve aktivistlerinden Ahmet Maher ve Muhammed Adel'e 3 yıl hapis cezası ve para cezası verilmiştir.⁸⁵⁹ "6 Nisan Gençlik Hareketi" muhalefet örgütü özellikle 2011 yılının Şubat ayında aktif olarak çalışmıştır. Bu Teşkilat'ın aktivistleri hem Müslüman Kardeşlere hem de askeriye karşı durmuşlardır. Darbenin üzerinden henüz altı ay geçmeden askeriye Teşkilat'ın liderlerini hapse atarak Teşkilat'ı başsız bırakmıştır.

Mısır, Sisi Dönemi'nde devrimin kazanımlarının kademeli olarak katlanması ve rejim tarafından siyasi istikrarın sağlanması yolundan gitmiştir. Sisi'nin otoriter Mübarek'ten daha katı davrandığı eleştirileri sıklıkla dile getirilmiştir. Fakat aynı zamanda, laiklerin temsilcilerinin çoğu ve özellikle en önemlisi liberal çevreler aktif bir şekilde sivil toplumun kurulması için çalışmak yerine askeriye'nin otoriter rejiminin geri gelmesini desteklemiştir. İlginçtir ki bu elitlerin kilit figürü Müslüman Kardeşlerle herhangi bir uzlaşma fikrine karşıdır. Onlar, Müslüman Kardeşler ile askeriye arasında bulunan mevcut krizin çözümüyle ilgili arabuluculuğu önlemek amaçlı medya kampanyasını desteklemişlerdir.⁸⁶⁰

İki yıl süren siyasi istikrarsızlık Mısırlıların yorulmasına neden olmuştur. 2011 yılında rejim değişikliği talep edenler, 2013 yılına doğru ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın oluşması için bir siyasi idarenin gelmesini ümit etmişlerdir.⁸⁶¹ Komşu ülke Libya ve Suriye'deki trajik kaos ortamı Mısırlıları korkutmuştur, birçok insan 2011 yılında

⁸⁵⁸ Michelle Dunne, Katie Bentivoglio, "Egypt's Student Protests: The Beginning or the End of Youth Dissent?" **Carnegie Endowment**, October 22, 2014 <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=56984> (19 Aralık 2015)

⁸⁵⁹ "Egypt's Maher, Adel and Douma sentenced to 3 years in jail", **Ahram Online**, Sunday 22 Dec 2013

⁸⁶⁰ Khalil Al-Anani, "El-Sisi and Egypt's bankrupt civil elite", 19 Oct 2013

<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/84231/Opinion/ElSisi-and-Egypt-bankrupt-civil-elite.aspx> (19 Aralık 2015)

⁸⁶¹ "Sisi takes power in Egypt", 08 Jun 2014, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/sisi-be-sworn-as-egypt-president-20146843619902534.html> (19 Aralık 2015)

devrim sırasında elde edilen özgürlüklerini istikrar ve güven ile değiştirmeye hazır bulunmaktadır. Askeriye bu duyguyu, Sisi başkanlığında kullanmıştır.

4.10.4 Sisi Yönetimine Uluslararası Bakış

Darbe sonrasında BM,⁸⁶² AB ve ABD Mursi yönetiminin devrilerek yerine Sisi yönetiminin gelmesini sessiz karşılamıştır. Bu da demokrasi kavramının ikircikliğini hem de “Batı’nın çıkar politikasını” göstermektedir.⁸⁶³ Ayrıca İsrail ve Batı Mursi iktidarını hiçbir zaman demokrat görmemiştir. İslam ile demokrasiyi bağdaştıramadıklarından, oryantalist bir bakışla Mısır’da ki müdahaleye tepki gösterememişlerdir.⁸⁶⁴

ABD’nin Mısır’daki müdahaleye karşı bir söylem geliştirmemiş olması şaşırtıcı değildir.⁸⁶⁵ Zira Obama 4 Haziran 2009 tarihli Kahire konuşmasında: “Hiçbir ülkeye başka bir ülke tarafından bir yönetim sistemi empozeedilemez. Bu gerçek benim halkına söz hakkı veren ve hukukun üstünlüğüne ve bütün insan haklarına saygı gösteren bir hükümet sistemine olan inancımı azaltmıyor” demiştir.⁸⁶⁶ Bu, her ne kadar Mısır için demokrasi arzulasa da gelişen siyasi olaylara doğrudan müdahil olmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Zaten iç siyasi dengeler düşünüldüğünde Neo-con Musevi lobisinin Orta Doğu’da Filistin ve İsrail gibi iki devletli bir çözümü istemeyeceği bu nedenle Hamas’la derin yakınlığa sahip bir Mısır’ın tehlike oluşturacağı Obama tarafından hesaba katılmıştır.⁸⁶⁷ Bu açıdan Mursi yönetimi “İslamcı tehdit” olarak görülmüş ve demokrasiden uzak olduğu iddia edilerek ötekileştirilmiştir.⁸⁶⁸

⁸⁶² Mısır Birleşmiş Milletler Geçici Güvenlik Meclisi üyesi olmuştur. Bunun üzerine BM Başkanı Bankimun ve Ezher Şeyhi Ahmet Tayyip, Sisi’yi arayarak tebrik etmiştir. bk. “Egypt, Japan, Senegal, Ukraine and Uruguay elected to serve on UN Security Council”, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=52275#.VyMh1fmLTIV> (19 aralık 2015)

⁸⁶³ Can Acun, “ Mısır’da Karşı Devrim”, **Seta 2013 Yılı**, s.575

⁸⁶⁴ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.192-193

⁸⁶⁵ Müslüman Kardeşler Teşkilatı Sözcüsü Haddad, "ABD yönetiminin darbenin ortağı olduğuna inanıyoruz" şeklinde beyanda bulunmuştur. bk. “İhvan: ABD darbenin ortağı”, <http://www.yenisafak.com/dunya/ihvan-abd-darbenin-ortagi-549409> (29 Şubat 2016)

⁸⁶⁶ “Obama’s Speech in Cairo”, www.youtube.com/watch?v=B_889oBKkNU, http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html?_r=0 (30 Eylül 2015)

⁸⁶⁷ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.194

⁸⁶⁸ Muhittin Ataman, “İslami Hareketlerin Ortadoğudaki Roller ve Etkileri”, **Star Gazetesi** 26 Eylül 2015

Darbe sonrasında Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Ürdün ve Suriye'de güç kaybı yaşayacağı, Mısır ordusunun İsrail'e⁸⁶⁹ yakınlaşmadığı müddetçe dış baskılara maruz kalacağı bilinen bir gerçektir. Bu konuda ABD'nin de mutlak manada baskısı olmuştur.⁸⁷⁰ Sadece “Demokrasiye bir an önce dönülmesi” çağrısında bulunmuşlardır.⁸⁷¹ ABD ile Mısır ordusu arasındaki ilişki siyasi olduğu kadar ekonomiktir. ABD'nin uzun yıllardır Mısır ordusuna yılda 1,5 milyar dolar yardım ettiği bilinmektedir.⁸⁷² ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'na göre son 30 yılda Mısır'a yapılan toplam yardım 28 milyar dolardır. ABD Dış Yardım Yasası'na göre seçimle iktidara gelmiş bir hükûmet başkanı askeri darbe yoluyla devrildiği takdirde ABD'nin, söz konusu ülkeye yaptığı dış yardımları kesmesi gerekmektedir.⁸⁷³ Bu nedenle ABD 3 Temmuz darbesini 25 Ocak sürecinin bir devamı olarak görmekte, halkın demokrasi istemeye devam ettiğini savunmaktadır.⁸⁷⁴ ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Orta Doğu turu kapsamında 22 Haziran 2014'te Mısır'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Mayıs 2014'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Mısır'a ABD tarafından gerçekleştirilen en üst düzey diplomatik ziyaret olmuştur. Böylece Abdulfettah El Sisi'nin cumhurbaşkanlığının ABD tarafından kabul edildiği de gösterilmiştir. Bu ziyareti sırasında Kerry, yeni Cumhurbaşkanı Abdulfettah El Sisi ve Dışişleri Bakanı Samih Şükrü ile görüşerek askeri yardımların devam edeceğini ifade etmiştir.⁸⁷⁵ New York'ta Sisi ile biraya gelen ABD Başkanı Barack Obama da ülkesinin Orta Doğu güvenlik politikasında Mısır'ın “Temel Taş” olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁶ Mısır ABD için “Kaybedilemeyecek kadar önemli bir ülkedir.”⁸⁷⁷

⁸⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Başbakan Binyamin Netanyahu Sisi'yi arayarak tebrik ettiler. bk. “İsrail'den Sisi'ye Tebrik”, **Zaman Gazetesi**, 7 Haziran 2014

⁸⁷⁰ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.194-195

⁸⁷¹ Kılıç Buğra Kanat, “ABD Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani” **Seta 2013 Yıllığı**, Turkuvaiz Yayıncılık, İstanbul, s.596

⁸⁷² “ABD hangi ülkeye ne kadar ekonomik yardım veriyor?”, <http://www.cnnturk.com/dunya/degisen-dunya-atlasi-25-haritayla-dunyanin-gittigi-yer?page=1> (06 Nisan 2016)

⁸⁷³ ABD yapmış olduğu dış yardımlarda ülkelerdeki demokratik yapının işlenmesini istemektedir. Yargı sistemlerinin, siyasi partilerin, sağlık kuruluşlarının, kadın ve insan hakları gibi sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi esasını öne sürmektedir. bk. Yıldırım Turan, “Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikası: Türkiye'nin Demokratikleşmesindeki rolü ve İkilemi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman, Doç. Dr. Kemal İnat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya, 2011, s.25

⁸⁷⁴ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.195

⁸⁷⁵ Nebahat Tanrıverdi, “ABD-Mısır Yakınlaşması: “Kaygılı” Stratejik Partnerlik”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5370> (17 Kasım 2015)

⁸⁷⁶ “Erdoğan'a kızan Sisi Dışişleri Bakanları görüşmesini iptal etti”, **Zaman Gazetesi**, 26 Eylül 2014

⁸⁷⁷ Kılıç Buğra Kanat, “ABD Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani” **Seta 2013 Yıllığı**, s.594

Rusyada ABD gibi darbe sonrası Mısır'ına temkinli yaklaşmayı tercih etmiştir. Siyasi sebepler bir kenara bırakıldığında Mısır'daki kaotik ortamın devam etmesinin ülkeye petrol satan Rusya'nın işine geldiği söylenebilir. Zira bölgeye petrol satan Rusya,⁸⁷⁸ Nabucco Projesi'yle devre dışı kalma riskini, Orta Doğu'daki istikrarsızlık nedeniyle telafi etmiş, tekrar Avrupa'ya petrol satabilmiştir.⁸⁷⁹

3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbe sonrasında gerilen Türkiye-Mısır ilişkilerinin de düşük bir profilde devam ettiği söylenebilir. Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'daki askeri darbeye ve sonrasında Müslüman Kardeşler Hareketi'ne yönelik baskı politikalarına sert tepki göstermesi, iki ülke arasındaki ilişkileri ciddi anlamda zedelemiş, Mısır Hükûmeti'nin Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi'ni istenmeyen adam⁸⁸⁰ ilan etmesiyle (persona non grata) en düşük seviyeye gerilemiştir.⁸⁸¹ Bu durumun gölgesinde geçen 2014 yılında Ankara ve Kahire arasındaki tansiyon düşürülemedi.⁸⁸² Ankara'nın Mısır'daki darbe karşısındaki tutumu ilk günkü pozisyonuyla paralel biçimde devam etmiştir. Başta o dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül,⁸⁸³ Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu olmak üzere birçok siyasi aktör zaman zaman yaptıkları açıklamalarla yıl boyunca Mısır'daki Abdulfettah El-Sisi yönetimine tepki göstermişlerdir. Öyle ki, Abdulfettah El-Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. O dönemde Başbakan olan Erdoğan, Haziran ayında yaptığı bir konuşmada Batılı ülkelerin Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik kutlama mesajlarını eleştirerek

⁸⁷⁸ Rusya Devlet Başkanı Putin, Mısır'ı ziyaret ederek önemli bir dost ve stratejik ortak olarak tanımlamış, Sisi de Rusya'yı birçok kez ziyaret ederek karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır. bk. "Russia's Putin in Cairo" **Escape to Sharm**, Mart 2015, s.18-20, "Putin, Sisi'yle Kremlin de Görüştü" **Meydan**, 27 Ağustos 2015, "Sisi 2 Milyar dolarlık anlaşma için Rusya'da", **Milliyet**, 13 Şubat 2014, "Sisi Bugün Rusya'da", **El-Vatan**, 25 Ağustos 2015, "Cumhurbaşkanı Sisi 25-27 Ağustos arası büyük şirket başkanları ile Rusya'ya ticari ziyarette bulunacak", **El-Ahbar**, 21 Ağustos 2015, "Cumhurbaşkanı 4. Kez Rusya'da", **Ruzal Yusuf**, 25 Ağustos 2015, "Kremlin: Putin'le Sisi'nin zirvesi yarın", **El-Ahbar**, 25 Ağustos 2015, "Sisi due Moscow today for landmark summit with putin", **Egyptian Mail**, 25 August 2015

⁸⁷⁹ Halil İbrahim Canbegi, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, s.197

⁸⁸⁰ Cenap Çakmak, "Mısır, Türk Büyükelçiyi Niye Gönderdi?", **Zaman Gazetesi**, 26 Kasım 2013

⁸⁸¹ Muhittin Ataman, "2013 Türk Dış Politikası Değerlendirmesi", **Ortadoğu Konuşmaları**, s.703

⁸⁸² "İpler Koptu", **Bugün**, 24 Kasım 2013, "Mısır'la ipler koptu", **Zaman Gazetesi**, 24 Kasım 2013

⁸⁸³ Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Mısır politikalarını doğru bulmuyordu. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun sanki Türkiye'den çok Mısır yöneticisi gibi davranmakla itham etmiş, bunun da Türkiye'nin menfaatlerine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Abdulfettah El-Sisi'ye bir mesaj göndermiştir. bk. Ahmet Sever, **Abdullah Gül İle 12 Yıl**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2015, s.170-171, "Gül'den Sisi'ye iyi niyet mesajı", **Zaman Gazetesi**, 12 Haziran 2014, "Seçim zaferini kutlama mesajı", **Hürriyet**, 12 Haziran 2014, "Gül'den Sisi'ye köklü ilişkiler devam eder mesajı", **Bugün**, 12 Haziran 2014, "Sisi'yi kutladık", **Milliyet** 12 Haziran 2014, "Sisi' yi Tebrik", **Türkiye**, 12 Haziran 2014, "Şaşırtan Kutlama", **Posta**, 12 Haziran 2014, Bu yazılan mektuba hükümet kanadından tepki gelmiştir. bk. "Gül'e Sisi mesajı", **Zaman Gazetesi**, 25 Haziran 2014

“darbeyle iş başına gelen bir kişinin tebrik edilemeyeceğini” vurgulamıştır. Türkiye-Mısır ilişkilerinde önemli bir faktör de Müslüman Kardeşler Hareketi’nin faaliyetleridir. Devrimin ardından gelen Müslüman Kardeşler iktidarı ile Türkiye yakın iş birliği içinde olmuştur.⁸⁸⁴ Türkiye’nin Katar’dan ayrılmak zorunda kalan Teşkilat üyelerine kapılarını açması, Müslüman Kardeşler üyesi eski vekillerin kurduğu Halk Meclisi’ne ev sahipliği yapması ve yine Teşkilat tarafından kurulan ve yürütülen televizyon kanallarına izin vermesi, Mısır tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye’nin siyasetini kendisine yönelik bir tavır olarak gören Sisi yönetimi de Ankara’yı zor durumda bırakmak amacıyla bazı hamleler yapmak istemiştir. Bu çerçevede Sisi, Yunanistan Başbakanı ve Kıbrıs Rum Kesimi Cumhurbaşkanı’nı Mısır’a davet etmiş ve üçlü bir zirve gerçekleştirmiştir. Zirve sonrasında yayınlanan Kahire Bildirisi’nde, Türkiye’nin Güney Kıbrıs’ın saygınlığına ve onun ekonomik vasiliğine saygı duyması gerektiği ifade edilerek, Kıbrıs’a ait bölgelerde petrol arama çalışmalarını durdurması çağrısı yapılmıştır. Zirvede ayrıca üç ülke arasındaki deniz sınırının belirlenmesi için müzakerelerin yeniden başlatılması kararı alınmıştır.⁸⁸⁵ Bu zirvenin devamı Güney Kıbrıs’ta yapılmıştır.⁸⁸⁶

Türkiye-Mısır ilişkilerinde yaşanan siyasi krizin, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri önemli ölçüde etkilediği söylenemez. Türkiye ihracatı 2014 yılı için bir önceki yıla göre %4 artış göstermiştir. Türkiye’nin ihracatı 2014 yılında 3,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Mısır’da gerçekleştirdiği ithalat ise bir önceki yıl olan 2013’e göre gerilemiştir. 2013 yılında 1,6 milyar dolar olan ithalat 2014 yılında 1,4 milyar dolara gerilemiştir. Mısır’ın Türkiye’ye yaptığı ihracatın gerilemesinde ülkede mevcut olan siyasi istikrarsızlık etkili olmuştur. Özellikle Mısır’da Sisi yönetimine destek veren iş adamlarının Türkiye yerine başka pazarlara yönelmesi etkili olmuştur. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve turizm istatistiklerine bakıldığında Mısır’da daha ziyade eski rejime yakın, Arap milliyetçiliği ideolojisini benimseyen ve toplumun geneline kıyasla daha liberal olan elit kesimler tarafından Türkiye aleyhine yapılan boykot çağrılarının halk tarafından dikkate alınmadığı sonucu çıkarılabilir. Tüm boykot çağrılarına ve hükûmetin zorlamalarına rağmen Türkiye’nin Mısır’a yaptığı ihracat 2014

⁸⁸⁴ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s.310

⁸⁸⁵ İsmail Numan Telci, “Mısır 2014”, **Ortadoğu Yılı 2014**, s.152

⁸⁸⁶ “Doğu Akdeniz’i Paylaşım Zirvesi”, **Hürriyet**, 30 Nisan 2015

yılında artış göstermiştir. Bunun yanında 2014 yılında Mısır'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı da 2013'e kıyasla artmıştır.⁸⁸⁷ Türkiye'yi ziyaret eden Mısırlıların sayısı 2013 yılında 107.403 iken 2014 yılında bu rakam 108.762'ye yükselmiştir. Buradan hareketle iki ülke arasındaki etkileşimin halen yoğun olduğu ve Mısırlıların Türkiye'ye ilgisinin devam ettiği sonucu çıkarılabilmektedir.⁸⁸⁸

Tüm bu süreçte Türkiye-Mısır ilişkilerinde siyasi erkin İslamcı ve bireysel davranışı oyunda bir kez daha belirleyici olmuştur. Arap Devrimi'nin ilk zamanlarında Türkiye'nin çoğulcu demokrasiyi savunan söylemi Orta Doğu'daki ülkelerde rol model olarak görülmüştür. Fakat sonrasında ise Türkiye, Arap ülkeleri tarafından hedef ülke haline getirilmiştir.⁸⁸⁹

Diğer taraftan uluslararası ilişkiler açısından da bakıldığında; Türkiye'nin stratejik müttefikleri, Avrupa Birliği, son yıllarda önemli ilişkiler geliştirilen Körfez ülkelerinin en güçlüleri (Katar⁸⁹⁰ hariç)⁸⁹¹ bugünkü yönetimi tanıdımlar ve yönetimle yakın ilişkiler kuracaklarını açıkça ortaya koymuşlardır. ABD ve Avrupa Birliği, Mısır yönetimi ile iş birliğini sürdüreceğini belirtmiş, Suudi Arabistan,⁸⁹² Birleşik Arap Emirlikleri⁸⁹³ ve Kuveyt darbeye en büyük desteği vermişlerdir. İsrail, Sisi'nin yanında olduğu gibi, İran da bu yönde olumlu sinyaller vermektedir.⁸⁹⁴ Son dönemde Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri'nin; "Türkiye ile ilişkilerin eskiden olduğu gibi normalleşmesini

⁸⁸⁷ Mübarek, Mursi ve Sisi yönetimleri döneminde THY ve Egypt Havayolları ortak uçuşları devam etmiştir.

⁸⁸⁸ İsmail Numan Telci, "Mısır 2014", **Ortadoğu Yıllığı 2014**, s.152-153

⁸⁸⁹ Bekir Günay, "Ak Parti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre: İslamcılık", **Türk Dış Politikası**, s.82, Gökhan Bacık, "Türkler ve Araplar", **Zaman Gazetesi**, 3 Ocak 2016

⁸⁹⁰ Katar, 1950'lerden buyana Müslüman Kardeşler Hareketi'nin üyelerine iş temin eden, dini ve sosyal hedefleri doğrultusunda imkân sunan bir ülke olmuştur. Hasan El-Benna'nın 1946 yılında Filistin'e özel temsilci olarak görevlendirdiği Abdülmuaz El-Settar Katar'da Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Hareket'in fikri liderlerinden biri olan Yusuf El-Karadavi de ülkede ikamet edip El-Cezire'de program yapmaktadır. bk.Gülşah Neslihan Akkaya-Mahmud Elrantisi, "Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası ve Körfez Siyaseti" Analiz, s.13-14

⁸⁹¹ Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah El-Sisi ile Katar Emiri Tamim Bin Hammad El-Sani Arap Birliği zirvesi kapsamında Şarm El Şeyh kentinde görüştüler. bk. "Sisi ve Katar Emiri Sani ilk kez aynı karede" **Zaman Gazetesi**, 29 Mart 2015, "Katar, İhvan liderlerini gönderiyor", **Zaman Gazetesi** 14 Eylül 2014

⁸⁹² Sudi Arabistan Kralı Abdullah, El-Ezherin önemine vurgu yapmış, terörün ve aşırılığın karşısında durarak orta yolu temsil ettiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle de tüm takdirleri Mısır hak ediyor demıştır. bk. "Ezher Şeyhi ve Mısır Alimleri Haremeyni Şerifeynin hadiminden Ezher'in reterasyonunu istiyorlar", **Al-Riyadh** 20 Eylül 2014

⁸⁹³ BAE ve Mısır, terörizme ve uç fikirlere karşı ortak hareket edeceğini, El-Ezher'in İslam politikasında referans alınacağı ifade edilmiştir. bk. "UAE Egypt unite against terrorism", **Gulf Today**, 19 September 2014, Muhammed İbn Zeyd, "Ezher'in orta yollu tutumu bölgeyi aydınlatıcı yoldur.", **Al- Khaleej**, 19 Eylül 2014, "Sisi semokrasi yönünde değişime destek verdi", **Al- Khaleej**, 18 Eylül 2014, "Sisi, İmaratın duruşu demokrasiyi destekleyici ve Mısır halkını koruyucudur", **El- Rüya**, 18 Eylül 2014

⁸⁹⁴ Zekeriya Kurşun, "Türk-Mısır ilişkileri Neden Yeniden Yapılandırılmalıdır?", <http://www.ordaf.org/turk-misir-iliskileri-neden-yeniden-yapilandirilmalidir/> (30 Eylül 2015)

umduğunu” açıklaması Türkiye-Mısır ilişkilerinin iyileşmesi yönündeki beklentileri güçlendirmektedir.⁸⁹⁵ Bölge ülkelerinin teşvik ve arabuluculuğu ile (Suudi Arabistan, İsrail, BAE) Türkiye ve Mısır bir mutabakat metni üzerinde uzlaşmışlardır. Bu mutabakata göre, “Türkiye Mısır yönetimi ile görüşecek”, Mısır da “Başta Mursi olmak üzere Müslüman Kardeşler yöneticilerini idam etmeyecektir.” Diğer yandan da Mısır Devlet Başkanı Sisi⁸⁹⁶ ya da üst düzey bir yetkilinin⁸⁹⁷ İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)⁸⁹⁸ toplantısı için (Nisan 2016) Türkiye’yi ziyaret etmesi gündemdedir.⁸⁹⁹ Türkiye Mısır’la ilişkilerini düzeltirken temel ekseninden taviz vermeyecek, darbe sonrasında yapılan hukuksuzlukların giderilmesini ön şart olarak sunacaktır.⁹⁰⁰ Birleşmiş Milletler Mısır’a insan hakları konusunda eleştiriler yönelterek Türkiye’nin izlemiş olduğu bu politikanın haklılığını teyit etmiştir.⁹⁰¹

⁸⁹⁵ “Mısır’dan Türkiye’ye zeytin dalı!”, <http://www.milliyet.com.tr/misir-dan-turkiye-ye-zeytin-dali-dunya/detay/2165452/default.htm> (19 Aralık 2015)

⁸⁹⁶ Mısır Devlet Başkanı Sisi Türkiye aleyhinde olumsuz beyanda bulunmadığını ifade ederek, uzlaşma mesajı vermiştir. bk. “Abdulfettah Sisi’den Türkiye açıklaması”, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1798187-abdulfettah-sisiden-turkiye-aciklamasi> (01 Nisan 2016)

⁸⁹⁷ Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 13. İslam Zirvesi’ne katılmak üzere İstanbul’a gelerek, Başkan Sisi’nin mesajını sundu. bk. “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri Türkiye’ye Geldi”, <http://misirbulteni.com/misir-disisleri-bakani-sukri-turkiye-ye-geldi/> (17 Nisan 2016), “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri İstanbul’da Konuştu”, <http://misirbulteni.com/misir-disisleri-bakani-sukri-istanbulda-konustu/> (17 Nisan 2016), “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri, İİT 13. İslam Zirvesi için İstanbul’da”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1224575-misir-disisleri-bakani-sukri-iiit-13-islam-zirvesi-icin-istanbulda> (17 nisan 2017), “Mısır Dışişleri Bakanı Sisi’nin mesajını okudu ve gitti”, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/misir-disisleri-bakani-sisinin-mesajini-okudu-ve-gitti> (17 Nisan 2016), “Mısır ile 3 yıl sonra ilk üst düzey temas!”, <http://www.milliyet.com.tr/misir-ile-3-yil-sonra-ilk-ust-dunya/detay/2225184/default.htm> (17 Nisan 2016)

⁸⁹⁸ Dünya Müslüman Alimler Birliği, İstanbul’da yapılan İİT 13. İslam Zirvesi "Adalet ve Barış için Birlik ve Dayanışma" temasının, tüm İslam ülkelerinin uyguladığı bir gerçeğe dönüştürülmesi çağrısında bulunmuştur. Mısır konusunda da inisiyatif alınması gündeme gelmiştir. “Dünya Müslüman Alimler Birliği’nden liderlere çağrı”, <http://aa.com.tr/tr/dunya/dunya-musulman-alimler-birliginden-liderlere-cagiri/554763> (17 Nisan 2016)

⁸⁹⁹ “Darbeciyle Pazarlık”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/466171/_Darbeciyle_pazarlik.html (25 Ocak 2016), “Sisi Türkiye’ye ziyarete mi geliyor?”, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1739957-sisi-turkiye-ye-ziyarete-mi-geliyor> (01 Nisan 2016), “Mısırlı gazeteci: Sisi Türkiye’ye gidecek”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1177000-sisi-turkiye-ye-gidecek>, (01 Nisan 2016), “Mısırlı gazeteci: Sisi, Türkiye’ye gelecek”, <http://t24.com.tr/haber/sisi-turkiye-ye-gelecek-iddiasi.323111> (01 Nisan 2016), “Sisi ile Erdoğan Nisan’da biraraya gelebilir”, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/sisi-ile-erdogan-nisanda-biraraya-gelebilir-118738.html> (01 Nisan 2016)

⁹⁰⁰ “Kemal İnât: Türkiye, Mısır İle İlişkilerini Düzeltirken Temel Eksenini Değiştirmeyecektir”, <http://misirbulteni.com/?s=kemal+inat> (12 Nisan 2016), “Suudi Arabistan İran Tehdidi Karşısında Mısır ve Türkiye İle İyi İlişkiler Kurma Peşinde”, <http://misirbulteni.com/?s=Suudi+arabistan+%C4%B0ran+tehdidi> (01 Nisan 2016)

⁹⁰¹ “Birleşmiş Milletler’den Mısır’a İnsan Hakları Eleştirisi”, <http://misirbulteni.com/?s=+> (12 Nisan 2016), Mısır’lı Liberal Parti başkanı Eymen Nur’da Türkiye’nin politik davranmayarak insan öncelikli duruşunu saygı ve takdirle karşıladığını ifade etmiştir. bk. “Darbeci Sisi gidici mi?”, <http://www.takvim.com.tr/dunya/2016/04/18/darbeci-sisi-gidici-mi> (25 Nisan 2016)

SONUÇ

Müslüman Kardeşler, 1924 yılında Hilafet'in kaldırılmasıyla İslam dünyasında ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya yönelik olarak Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye şehrinde kurulmuştur. Hareketin ontolojisi, Mısır halkında, İngiliz sömürge düzeninin getirdiği batıcı-modern sosyal hayatın yerine İslami kurallara göre yönetilen bir devlet düzeni ve toplumsal yaşayış bilincini oluşturmaktır. Hareket, epistemolojik olarak İslami eserlerin yeniden modern dünya şartlarına bağlı olarak yorumlanması ile bunun eğitim metodolojisi içinde toplumsal bir şuur haline getirilebileceğini düşünmüştür. Bu anlamda Müslüman Kardeşler Hareketi sadece

bir hayır cemiyeti olmadığı gibi sınırlı hedefleri olan bir sivil toplum kuruluşunda değildir.

Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın kurucusu Hasan el-Benna'ya göre toplum; örgütlenme, eğitim ve İslami fıkirlere geri dönme yoluyla aşamalı olarak İslamileştirilmeli, en sonunda da İslami bir devlet kurulmalıdır. Bu hedefe yönelik olarak Müslüman Kardeşler Hareketi'nin tabanını genel anlamında fakir Araplar oluşturmuştur. Eğitim düzeyi düşük bu kesimi hedefleyerek çalışan Müslüman Kardeşler Hareketi, bir toplumsal oluşum olma noktasında halkın değerlerini kullanarak yine halka bir takım yeni fikirler ve imkânlar götürmesi bakımından önemlidir. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin kuruluş yıllarından itibaren camilerde, mescitlerde, açtıkları hastane, okul gibi kurumlarda öncelikli olarak önem verdikleri konu eğitimidir. Eğitime verilen bu önemin altında eğitim vasıtasıyla oluşacak olan bilinçli bir toplumun Mısır siyasi ve sosyal hayatını İslami kurallara göre şekillendirebileceği düşüncesi vardır.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin genel yapısına bakıldığında, 1928 yılından bu yana değişen toplumsartlarına ayak uydurmak için teşkilat yapısını ve doktrinlerini esneterek varlığını sürdüren bir toplumsal hareket görülmektedir. Zaman içerisinde hareketin fikirlerinde değişiklikler olmuştur. İlk olarak Mısır'ı bir İslam Devleti haline getirme amacı daha merkezi bir yerdeyken özellikle Seyyid Kutup'un teşkilata dahil olması ve fikirleriyle oluşumu dönüştürmesi sonrasında Hareket biraz daha sorgulamacı bir hal almıştır. İlk dönemdeki Müslüman Kardeşler, Mısır Devleti'ni ele geçirmeyi nihai bir amaç olarak görmüş, ulus devletlerin laik ya da İslam dışı davranışlarını reddederek Kur'an temelli hükümlerin geçerli olduğu bir siyasi yapıyı öngörmüş, İslam'ın ilk doğuşu ve yayılmasındaki esasları örnek alıp İslam'ı toplumsal hayatın tümüne yayarak halk tabanına ve eğitime yönelik faaliyetler yapmışlardır. Seyyid Kutup ile Teşkilat reaksiyoner bir yapıya bürünmüş, bu dönemde "cahiliye", "tağut" ve "darülharb" kavramları ile Hareket daha da radikalleşmiştir.

İngiliz işgaline karşı toplumu örgütlemek için ortaya çıkan Müslüman Kardeşler Hareketi, Hasan el-Benna'nın eğitimci kişiliğiyle âdeta toplumsal bir eğitim hareketine dönüşmüştür. Kısa sürede Mısır toplumunun birçok alanına nüfuz etmeye başlayan Hareket, gerçekleştirdiği eğitim hamleleri, toplumsal dayanışma örgütlenmeleri,

ekonomik kalkınma modelleriyle sanki toplumu mikro düzeyde topyekün dönüştürme hareketi haline gelmiştir. Seyyid Kutup, Muhammed Kutup, Muhammed Ahmet Raşid, Fethi Yakan, Said Havva, Mustafa Meşhur, Münir el Gadban gibi mütefekkirlerle Hareket, XX. yüzyıl İslam dünyasına alternatif çözümler sunan bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca en fakir halk tabakalarına kadar inerek toplumun, dini ilimlerin yanı sıra modern eğitim almasını sağlayan Hareket, fakir öğrenciler için bir kurtuluş kapısı haline gelmiştir. Özellikle Arap dünyasında ve Sünni Araplar arasında sempati kazanan ve etkinliğiniattıranTeşkilat, buna karşılık Arap olmayan topluluklar içinde gelişmemiştir.

Bugün ABD'den Kanada'ya, Avrupa'dan Körfez ülkelerine kadar dünyanın pek çok yerine dağılan Mısırlı akademisyen ve ilim adamlarının arkasında Müslüman Kardeşler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Arap akademisyenlerin özellikle Körfez ülkelerinde büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Neredeyse tüm üniversitelerde Mısırlı öğretim görevlileri ders vermektedir.

Müslüman Kardeşlerin Mısır halkına şüphesiz en olumlu etkisi, toplumu radikallikten uzaklaştırması olmuştur. Her ne kadar dünyada ortaya çıkan İslamcı terör örgütlerinin lider kadrosunda Mısırlılar ön planda yer alsa da Mısır toplumu belki de Arap toplumları içinde en ılımlı olan millet olarak kabul edilmektedir. Kral Faruk ve akabinde Cemal Abdün Nasır tarafından Hareket iki kez yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına rağmen, Müslüman Kardeşler hiçbir zaman silaha sarılma seçeneğini kullanmamış, faaliyetlerini gizlice yürütmeyi tercih etmiştir. Hareket içinden pek çok radikal isim ya da grup çıkmış ancak hareket içinde barınamayınca ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu gruplar arasında şüphesiz en önde geleni Cihat Hareketi'dir. Bu Hareket özellikle 1980'li yıllarda turistlere yönelik saldırılarıyla gündeme gelmiş ancak daha sonra rejim tarafından büyük bir darbe yemiştir. Filistin direnişinin simge hareketlerinden Hamas da başlangıçta Müslüman Kardeşler çizgisinde olmasına ve Hareket'in mütefekkirlerinden beslenmesine rağmen, bu çizgisini koruyamamış ve radikal bir çizgiye kaymıştır.

Müslüman Kardeşlerin diğer bir etkisi ise toplumda yardımlaşma duygusunu geliştirmesi ve ekonomik faaliyetlere katkı sağlamasıdır. Dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almasına rağmen Mısır'da açlık çeken insan görüntülerine rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bunda başta Müslüman Kardeşler olmak üzere dini hareketlerin

yadsınamaz bir katkısı vardır. Hareket'in yönlendirmesiyle bir araya gelen çok sayıda küçük işletme gelişerek hastaneler açmakta, yardım faaliyetleri düzenlemektedir. Özellikle Müslüman Kardeşlerin işlettiği hastaneler ve kliniklerde tedavi olan milyonlarca Mısırlı çok cüzi ücretler ödemektedir.

Müslüman Kardeşler, Selefiler gibi Mısır toplumunun belli bir bölümüne etki edebilen radikal örgütlerin tersine, toplumun tüm katmanları ile diyalog kanalları da geliştirebilmiştir. Hareket mensupları Mısır nüfusunun yaklaşık yüzde 10'nunu oluşturan Hristiyan Kıptilerin yanı sıra milliyetçiler, solcular ve liberallerle bir araya gelebilmekte, toplumsal sorunları konuşabilmektedir. Bu da toplumda gerilimin düşmesine, kutuplaşma ve kamplaşmaların oluşmasına engel olmaktadır. Günümüzde her ne kadar zaman zaman bazı radikal grupların hedefi haline gelseler de Orta Doğu'da Hristiyanların en rahat yaşadıkları ülke şüphesiz Mısır'dır. Mübarek rejiminin son yıllarında kiliselere yönelik gerçekleştirilen saldırıların arkasında bazı Selefi cihadi örgütler yer alırken, bu kiliselerin korunması için Müslüman Kardeşlerin yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir.

Toplumsal hareketler bağlamında Müslüman Kardeşler Teşkilat'ı iktidarı elde etmeye çalışmış olsa da bu amacını Hareket'in merkezine yerleştirmede için, klasik sosyolojinin tanımladığı toplumsal hareketlerden farklıdır. Halk tabanını hedef alan sosyal faaliyetleri, okulları, hastaneleri, gençlik merkezleri ve camileriyle Müslüman Kardeşler Hareketi'nin daha çok yeni bir toplumsal hareket tanımı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı kurulduğu tarihten, Mısır'da kendilerinin desteklediği Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı olmasına kadar geçen süre zarfında, toplum tabanını eğitmeye ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin davasını yaymaya çalışarak toplumsal bir değişimsağlamıştır. Bunu toplumun yapısal değişimi için şart olarak görülen “devrim” kavramı yerine, daha yumuşak bir geçiş sağlamak için “reform” fikrine yakın argümanlar ile toplumsal tabana yaymıştır. Bu reformcu yapılarıyla “pasif devrimi” hedeflemişlerdir. Buradan hareketle Müslüman Kardeşler'in tedrici olarak toptan bir değişim ve dönüşüm hedeflediği görülmektedir.

XX. yüzyıl İslam dünyasını etkileyen sosyal ve siyasal hareketlerden biri olan Müslüman Kardeşler, 3 Temmuz 2013'te General Abdulfettah El Sisi tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale sonrası tarihinin en büyük krizi ile karşı karşıya

kalmıştır. Müslüman Kardeşler mensuplarına göre başta lider kadrosu olmak üzere hareketin binlerce üst düzey mensubu hapistedir. Bu isimlerin pek çoğu idam veya müebbet hapis cezası ile yargılanmaktadır. Hareket'in tüm sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik kurumlarına ya devlet tarafından el konulmuş ya da bu kurumların faaliyetleri durdurulmuştur. Hareket'e mensup bazı iş adamlarının ya mallarına el konulmuş ya da Hareket'e yardım etmelerinin yolu kesilmiştir. Hareket 'terörist' ilan edilerek gençlerin hareketle organik ve gönül bağlarının kesilmesi amaçlanmıştır. Hareket'ten her zaman rahatsızlık duyan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi Körfez ülkeleri de Mısır rejimi ile birlikte hareket ederek, bu Hareket'in kendi topraklarındaki etkisini kırmaya çalışmışlardır. Muhammed Mursi iktidarında 'Müslüman Kardeşler ile çalışabiliriz' mesajları gönderen başta ABD olmak üzere pek çok Batılı ülke, Hareket mensuplarına karşı gerçekleştirilen müdahalelere karşı sessiz kalmışlardır. Hareket, tarihinde ilk kez 'Varlığını sürdürebilir mi?' sorusuna muhatap olmaya başlamıştır.

18 günlük Tahrir Devrimi sırasında Müslüman Kardeşler, Mübarek rejiminin sonlandırılmasında gizli bir kahramandır. Ön planda 'blue jeanli gençler' görünmesine rağmen, perde arkasında gösterileri organize eden, Tahrir'in güvenliğini sağlayan güç, Müslüman Kardeşlerdir. O günlerde devrimi yakından izleyenlerin ortak kanaati 'Müslüman Kardeşler eğer ön planda görünseydi; Mübarek, Tahrir Meydanı'nı bombalamaktan dahi geri durmaz ve bu yaptığıyla da Batı dünyasından destek alırdı.' şeklindedir. Müslüman Kardeşler, devrimin başarılı bir şekilde sonlandırılmasında kilit rolü oynadığı gibi, Mübarek sonrası politik gelişmelerde de benzer başarısını sürdürmüştür. Liberal, sol hatta milliyetçi partilerle ortak hareket ederek 'siyasi bir blok' oluşturmuş ve bu şekilde seçimlere girme kararı almıştır. Fakat seçimler sonrasındaki siyasi tecrübesizlikleri, birlikte yola çıktıkları tüm partileri yavaş yavaş Müslüman Kardeşler liderliğindeki bloktan ayrılmalarına sebep olmuştur. Teşkilat'ın birlikte hareket ettiği tek müttefik olarak Selefiler kalmış, onlarda darbe sonrası Hareket'i terketmiştir. Mısır tarihinde 'demokrasi' ile ilk kez tanışan halk için bilinen tek yapı Müslüman Kardeşler olduğundan, parlamento seçimlerinin kazanmaları kolay olmuştur. Selefilerle birlikte parlamentonun neredeyse dörtte üçünü kazanan Müslüman Kardeşler için bir sonraki seçim Cumhurbaşkanlığı olmuştur.

Daha önce birçok defa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermeyeceklerini ifade eden Müslüman Kardeşler, karar değiştirmişve aday göstereceklerini duyurmuştur. Hareket içinde dahi tartışma konusu olan karardan sonra bu kez Hayrat Şatır mı, Muhammed Mursi mi Cumhurbaşkanı adayı olacak tartışmalarıbaşlamıştır.Şatır, Hareket içindeki sertlik yanlılarının, Mursi ise güvercinlerin adaydır. Konjonktür avantajıyla Mursi Cumhurbaşkanlığı seçiminde Müslüman Kardeşler'in adayı olmuştur. Diğer adaylardan ikisi Amr Musa ve Ahmet Şefik, statükonun adaylarıdır. Milliyetçi oyları hedefleyen üçüncü aday Hamdin Sabbahi de her ne kadar tarafsız görünse de Müslüman Kardeşlerden hazzetmeyen gruplara hitap etmektedir. Seçim sonuçlarına göre Mursi yüzde 25 civarında oy almış, böylece ikinci tura kalmıştır ama kalan oyların yüzde 75'i her ne kadar tek blok olmasa da Müslüman Kardeşlere oy vermemiştir. İkinci turda statükonun adayı Ahmet Şefikve Mursi kalmıştır. Seçim sonucunda Mursi her ne kadar yüzde 52 oy oranı ile seçimi kazansa da statüko yanlılarınınyüzde 48 oy oranı, halkın tamamıylaMüslüman Kardeşleri desteklemediğinin göstergesi olmuştur.

Yeni anayasa çalışmaları sürecinde Müslüman Kardeşlerin, liberal, sol ve milliyetçi gruplarla uzlaşma yoluna gitmesi beklenirken, Selefilerin de desteğiyle kendi istediği bir anayasa yaptırma yoluna gittiği görülmüştür. Hareket'in şüphesiz diğer önemli bir handikapı da İslami projesinin ne olduğu konusunda halkı ikna edememesidir. Mesela, Halifelik konusunda gizli bir gündemlerinin olup olmadığı hiçbir şekilde net bir tavırla ifade edilmemiştir. Müslüman Kardeşlere karşı olanlar, Hareket'in gizli bir Halifelik projesinin bulunduğunu, 'Dünya Müslüman Kardeşler Hareketi' adı altında pek çok ülkede örgütlenen bu Hareket'in Mısır'da iktidara gelerek bu hedefine ulaşmayı planladığını öne sürmüşlerdir.

Müslüman Kardeşler, Parlamento, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve anayasa referandumu sırasında aldığı oylar ile Mısır siyasetini yönlendiren birinci aktör haline gelmiştir.Fakat statükonun kurulu bürokrasisini oluşturan ordu, emniyet ve istihbarat teşkilatı büyük oranda aynıyla devam etmiştir. Hareket hiçbir şekilde statüko ile bir uzlaşma arayışına girmemiş veya girememiştir. En azından onların harekete geçmesini engelleyecek politik hamlelerde bulunamamıştır. Statüko ile siyasi temelli bir mücadele yerine ideolojik bir savaşa girmiş, sürekli olarak Müslüman Kardeşler imajını ön planda tutmuştur. Bu politika hem statükoyu rahatsız etmiş hem de Müslüman Kardeşler

mensubu olmayan büyük kitlelerde endişe meydana getirmeye başlamıştır. Hareket'in diğer bir hatası ise elde ettiği siyasi başarıları kısa sürede fırsata çevirmeye çalışması olmuştur. Müslüman Kardeşlere yakın isimlerin valiliklere atanması, bürokraside kritik yerlere getirilmeleri statükonunyanında yer almayan kesimlerde tedirginliği iyice artırmaya başlamıştır. Daha önce kendisini yok etmek için var olduğunu düşündüğü rejime ve harici düşmanlara karşı sürekli alarm durumunda bulunan yani reaksiyoner konumdaki Hareket, bir anda yıllarca ele geçirmek için mücadele ettiği güce demokratik yollarla sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın,Müslüman Kardeşler Hareketi ile olan irtibatının çok sıkı olması halk nezdinde 'devleti Mursi değil mürşit yönetiyor algısı' oluşturmuştur.

Hareket, Mısır'da iktidara geldiğinde ülkenin kaynakları tükenme noktasına gelmiş, ekonomik değerler oldukça olumsuz istatistikler göstermiştir. 90 milyonluk nüfusa sahip ülkede siyasi istikrarın sağlanması, ekonomik verilerin pozitif ivme göstermesi, toplumsal uzlaşma ve birliktelik kültürünün oluşturulması için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Hareket'in kurucusu Hasan el-Benna'nın Mısır'ın ünlü alimlerinden olan Muhammed Reşit Rıza'dan aldığı'Herhangi bir konuda fikri ayrılığa düştüğün kişiyi affet, herhangi bir konuda anlaştığın kişi ile iş birliği yap.' sözünü dini alanda uygularken iktidarda bulunduğu süre içinde uygulamaya fırsat bulamamıştır. Bu uzlaşmacı kültürü kısa sürede hayata geçiremeyen hareket için statüko, Müslüman Kardeşlerin tüm demokratik teamülleri kendi çıkarları için kullandığını, artık hiçbir zaman bu teamüllerin işlemesine izin vermeyeceği iddiasını yürürlüğe koymuştur. Bu durum, ilk zamanlar statüko ve elitlere karşı olan tarafsız akademisyenlerin de eski rejimin saflarına geçmesine sebebiyet vermiştir.

Müslüman Kardeşleri hataya sürükleyen ana unsurlardan biri de şüphesiz Türkiye'de 2002 yılında yapılan seçimlerden bu yana iktidarda olan Ak Parti tecrübesidir. Müslüman Kardeşler için Ak Parti, demokratik yollarla iktidara gelmiş ve gücünü de perçinlemiştir. Üstelik Ak Parti tam bir partiler koalisyonudur, kendileri ise büyük bir halk tabanına sahiptir.Yapacakları birkaç reformla uluslararası kamuoyunun da desteğini kolaylıkla sağlayacaklarını düşünmüşlerdir.Oysa Ak Parti iktidara geldiğinde dini söylemleri tamamen bir kenara bırakmış ve Avrupa Birliği üyelik süreci için gerekli olan Kopenhag siyasi kriterlerini üyelik gerçekleşmese bile Ankara kriterleri

olarak gerçekleştireceğini duyurmuştur. Böylelikle Ak Parti iktidarı ulusal ve uluslararası desteği arkasına alarak iç siyasi dengeleri yönetebilmiştir. Ayrıca Türkiye’de Mısır ile kıyaslanmayacak kadar büyük bir demokratik gelenek vardır. Bunun yanı sıra Ak Parti kadrolarının daha önce belediyelerde halka başarılarını gösterecek tecrübeleri bulunmaktadır.

Teşkilat, 1940’lı yıllarda Kral Faruk, 1950-60’lı yıllarda Cemal Abdün Nasır ve 1980’li yıllarda da Hüsnü Mübarek rejimleri tarafından sert müdahalelere maruz kalmıştır. Özellikle Abdün Nasır, Hareketi bitirmek için binlerce kişiyi tutuklamış, Hareket’in teorisyenlerinden Seyyid Kutup’u idam ettirmiştir. Büyük bir darbe yemesine rağmen Müslüman Kardeşler, kısa sürede eski gücüne kavuşmuştur. Ancak 2013 yılında Sisi’nin gerçekleştirdiği darbe, belki de Hareket’e tarihinde yapılan en sert müdahaledir. Hareket’in halk nezdindeki kredibilitesi belki de tarihinin en alt seviyesindedir. Bu durumun sebebi olarak Müslüman Kardeşlerin rejimin kontrolündeki medya tarafından yoğun şekilde terör örgütü olduğu propogandasıdır.

Her ne kadar Sisi rejimi Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan etse de bu Hareket’in toplumsal tabandaki sosyal gerçekliği devam etmektedir. Özellikle Cezayir’de 1990’lı yılların başında ılımlı FIS Hareketi’nin askeri rejim tarafından baskı altına alınmasından sonra ülkede GIA denen bir terör örgütü türemiş ve 100 binden fazla kişinin öldürülmesine sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde ılımlı hareketlerin yok edilmesinden dolayı El Kaide, Taliban ve Selefi gruplar ön plana çıkmış, bu iki ülke yönetilemez duruma getirilmiştir. Müslüman Kardeşlerin zayıflatılması durumunda şu anda Suudi Arabistan’ın da bastırmasıyla müsamaha gösterilen Selefi grupların sahneye çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Abdün Nasır Dönemi’nde ülke ekonomisinin neredeyse sıfırlanmasından sonra toplumsal krizlerin yaşanmasının önündeki en önemli engel olan Müslüman Kardeşlerin, yine ekonomik kriz içinde bulunan Sisi yönetimi tarafından bitirilmesi söz konusu olabilir mi? Hareket’i önemli kılan, toplumun en fakir kesimleri üzerindeki büyük etkisidir. Bu kesimleri sağlık kurumları, yardımlaşma dernekleri, küçük ölçekli işletmelerle ayakta tutan Hareket’in bir anda ortadan kalkması durumunda rejim, bu fakir kesimlerle karşı karşıya kalacaktır. Hareket’in rejimlerle mücadelesi de bağımsızlık sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Her ne kadar Sisi rejimi Hareket’e çok büyük bir

darbe vursa da milyonlarca taraftarı bulunan Hareket'in bir şekilde varlığını sürdürmesi kuvvetle muhtemeldir. Çok iyi eğitimli bir entelektüel tabakası bulunan Müslüman Kardeşlerin, özellikle gençleri yeniden organize ederek rejimin karşısında daha güçlü bir şekilde çıkması da beklenmektedir. Ayrıca Hareket'in yurt dışında geniş bir akademisyen ve iş adamı çevresi bulunmaktadır.

Sisi'den önce Hareket'e en büyük darbe 1950 ve 60'lı yıllarda Mısır'ın efsanevi lideri Cemal Abdün Nasır tarafından vurulmuştur. Seyyid Kutup gibi dünyaca saygın bir din alimini dahi idam ettirmekten çekinmeyen Abdün Nasır ile Sisi arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. Mısır'ın İsrail karşısında aldığı en ağır yenilginin sebebi olmasına rağmen Abdün Nasır, istifa ettiğinde milyonlarca insanın sokaklara dökülerek istifasını geri almasını istediği bir liderdir. Aslında Abdün Nasır, Süveyş Kanalı'nın İngilizlerden alınarak devletleştirilmesini sağlamış fakat Mısır halkına faydadadan çok zararı dokunmuştur. Buna rağmen Arap milliyetçiliğini referans alması, karizmatik kişiliği, hitabeti onu kahraman yapmıştır. Ayrıca İsrail ile sürdürdüğü savaş durumundan dolayı başta Suudi Arabistan olmak üzere zengin Arap ülkelerinden büyük ekonomik yardımlar almıştır. O dönemde Mısır'ın kendi kendine yeten petrol ve doğal gaz kaynakları da bulunmaktadır. Her ne kadar ekonomiyi tam bir darboğaza da soksa, ülke günümüzdeki kadar ciddi bir ekonomik krizin içinde değildir. Sisi yönetimi için önemli bir problem, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardır. Suudi Arabistan, Emirlikler ve diğer Körfez ülkelerinin ekonomik yardımları ile ayakta duran Mısır ekonomisinin, bu durumu ne kadar uzun süre devam ettireceği meçhuldür. Zaten halk Sisi'den Mübarek'in sonunu getiren ekonomik krize nasıl bir çözüm bulacağını beklemektedir. Her ne kadar Süveyş Kanalı üzerinden bazı ekonomik projeler topluma sunulsa da, bu tür projelerin kısa sürede Mısır için refah getirmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla dünyada yaşanacak bir krizin Mısır'ı olumsuz etkilemesi kuvvetle muhtemeldir. Zaten petrol fiyatlarının düşmesiyle ekonomisi alarm zilleri çalan Suudi Arabistan ve diğer zengin Körfez ülkelerinin Sisi yönetimini daha ne kadar finanse edeceği de meçhuldür.

Müslüman Kardeşlerin de bu süreçte pek çok dezavantajı bulunmaktadır. Bunların başında rejimin elindeki yoğun propaganda araçları gelmektedir. Medya hareketi, ötekileştirmek için ciddi bir kampanya yürütmektedir. Hareket'i terörist grup olarak ilan

eden Sisi yönetimi, başta Sina Yarımadası olmak üzere ülkenin farklı yerlerinde yaşanan terörist eylemleri bu Hareket'e mal ederek onları, halkın gözünde küçük düşürmeye çalışmaktadır. Her ne kadar bu propagandaların etkisi özellikle fakir halk ile sınırlı da olsa, bunun her iki tarafa mesafeli duran büyük kitleleri de olumsuz etkilediği muhakkaktır. Hareket'in bu süreçte diğer bir dezavantajı ise ülkenin gittikçe eriyen kaynaklarıdır. Ekonomik çarkların iyice yavaşladığı ülkede, yer altı kaynaklarının da tükenmesi, hükûmeti olduğu kadar Müslüman Kardeşleri de derinden etkilemektedir. Zengin iş adamlarının yardımlarıyla geniş halk kitlelerine ulaşan Hareket, ekonominin durmasıyla kaynaklarını da kaybetmektedir. Müslüman Kardeşlerin, İran'ın finanse ettiği Lübnan'daki Hizbullah veya petrol zengini iş adamlarının finanse ettiği Mukteda el Sadr gibi kısa sürede kendisini mali açıdan toparlaması çok zor görünmektedir. Özellikle Hareket'in en büyük finansörlerinin ya hapiste bulunması ya da mal varlıklarına el konması Hareket'in en büyük açmazlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca Hareket'in başarılı bir geri dönüş yapabilmesi için lider kadrosunu yeniden şekillendirmesi ve Hareket stratejilerini tekrardan belirlemesi gerekmektedir. Gösterilerle Sisi yönetimini güçsüzleştirme stratejisi çöken Müslüman Kardeşlerin uluslararası sivil toplum kuruluşlarının da desteğini alarak rejimle yeni bir ilişki içine girme alternatiflerini araştırması gerekmektedir.

Müslüman Kardeşlerin, iktidarları süresince gelen eleştirilere cevap vermekte geciktiği söylenebilir. Ordu önderliğinde statükonun organize ettiği tepkileri geri çevirmek için Müslüman Kardeşler, diğer aktörlerle güç paylaşımı modelini benimseyebilirdi. Örneğin Muhammed Mursi eleştirileri görerek, en kısa sürede seçime gitme ve aday olmama alternatifini kamuoyuna sunsaydı, belki de darbe gerçekleşmeyebilirdi.

En Nahda Hareketi, Tunus'taki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanma ihtimali en yüksek parti olmasına rağmen, eski solcu liderlerden Mensuf Marzuki'yi aday göstererek, adeta kendisini bitirmeye hazırlanan eski rejime karşı set çekmiştir. Tunus, her ne kadar devrimden sonra tam bir siyasi istikrar sağlayamamış olsa da, Mısır gibi eski rejimden daha sert askeri bir yönetimin kontrolüne girmekten kurtulmuştur.

Müslüman Kardeşler seçimlerde elde ettiği büyük başarının da etkisiyle, sokaklarda kendilerine karşı gittikçe büyüyen halk tepkilerini görememiştir. Yine eski rejim tarafından organize edilen gösterilere milyonlarca kişi katılırken, Müslüman Kardeşler

bu gösterileri birkaç yüz bin kişilik küçük grupların anti demokratik kalkışması olarak değerlendirmiş, gittikçe yaklaşan darbeyi görememiştir. Darbe olduktan sonra rejimle irtibatlı olmayan hemen hiçbir siyasi oluşumun Müslüman Kardeşlerin yanında yer almaması, Hareket'in diğer toplumsal kesimlerin desteğini almakta yetersiz kaldığını göstermektedir.

Müslüman Kardeşler hareketi son dönem Mısır siyasi tarihi içinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen sosyal bir olgu olarak önemli bir rol oynamış ve oynamaya da devam etmektedir. Sisi darbesi sonrası terör örgütü olarak lanse edilmek istensede yaklaşık 90 yıllık tarihi geçmişi içerisinde hareketin içinden çıkmış bireysel hadiseler dışında şiddet ve terör olaylarına karıştıkları gözlemlenmemiştir. Mısır'da orta sınıf bir halk hareketi olarak ortaya çıkan Müslüman Kardeşler; açtıkları okullar, kurdukları hastaneler, geliştirdikleri yardım organizasyonları ile Mısır halkının İslami kanun ve kurallar çerçevesinde bilinçlendirilmesini varoluşsal bir gerçeklik olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede Mısır siyasi elitleri ile sık sık karşı karşıya gelen hareket kimi zaman işbirliği ile faaliyetlerini devam ettirirken kimi zaman ise orantısız tepkilere maruz kalarak sürgün, hapisane ve idam tehditlerine maruz kalmıştır. 2010 yılında başlayan Arap Devrimi süreci ile Mısır'da iktidar olan Müslüman Kardeşler, siyasi tecrübesizliklerinin sonucunda askeri bir darbeye maruz kalmış ve tarihinin en zor siyasi baskısı ile karşı karşıya gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABDELNASSER, Walid M., **The İslamic Movement in Egypt: Perceptions of International Relations**. 1967-1981, Kegan Paul International, NY, 1994.
- ABDULHALİM, Mahmut, **ELihvanul Elmuslimun Ahdesun Sanaat Etterih Ruyetun Min Eddahil**. c.2, Daru Eddava, İskenderiyye, 2004.
- ABDULHAMİD, Muhsin, **Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler**, çev. İbrahim Sarmış, Fecr Yayınevi, Ankara, 1991.
- ABURISH, Said K., Nasser, **The Last Arab**. Thomass Dunne Books, NY, 2004.
- ACAR, İrfan C., **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**. TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Öztürk Sait, **Bilinmeyen Osmanlı**. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- AKPINAR, Mahmut, **Arap Baharı mı İran Ateşi mi**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- AKYOL, Taha, **Türkiye'nin Hukuk Serüveni**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2014
- AL-ARIAN Abdullah, **Answering the Call: Popular Islamic Activism in Egypt**, Oxford University Press, NY, 2014.
- AL-AWADI, Hesham, **In Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brothers and Mubarak**, 1982–2000, Library of Modern Middle East Studies, Tauris, London, 2004.
- ALTUN, Fatmanur, **Seyyid Kutup**, İlke Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2005.
- ALBAYRAK, İsmail, **Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Arab Spring: Negotiating in the Shadow of the Intifadat**, edt. I. William Zartman, The University of Georgia Press, Athens and London, 2015.
- ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2 :1914-1995)**, Alkım Yayınevi 13. Baskı, İstanbul, 1995

- AUBREY, Stefan M., **The New Dimension of International Terrorism**, Hochschulverlag, Zürich, 2004
- AVAR, Banu, **Sınırlar Arasında**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2006
- AYHAN, Veysel, **Arap Baharı İsyânlar, Devrimler ve Değişim**, MKM Yayınları, Bursa, 2012
- AYVERDİ, İlhan; Topaloğlu, Ahmet, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c.2, Kubbealtı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2008
- BACIK, Gökhan, **Yarım Kalan Devrim: Arap İsyânlarını Anlama Rehberi**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2015
- BAKER, Raymond, **Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul**, Harvard University Press, Cambridge, 1990
- BAKTIAYA, Adil, **Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009
- BALCI, Ali, **Türkiye Dış Politikası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013
- BARRY, Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012
- BARTON, Greg, 'Paul, Weller', İhsan, Yılmaz, **The Muslim World and Politics in Transition: Creative Contributions of the Gülen Movement**, Bloomsbury Academic, 2013
- BILLY, Fondern, **The Muslim Brotherhood in Egypt, Jordan and Syria: a Comparison**, Naval Postgraduate School, California, 2009
- Büyük Türkçe Sözlük**, D. Mehmet Doğan Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2003
- BOTMAN, Selma, **The Liberal Age, 1923–1952 // The Cambridge History of Egypt. Vol. 2: Modern Egypt from 1957 to the end of the XX Century**, Cambridge University Press, 1998
- BROWNLEE, Jason, Tarek Masoud vd. **The Arab Spring**, Oxford, 2015, s.104-105
- CANBEGİ, Halil İbrahim, **Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti**, Öteki Adam Yayınları, İstanbul, 2013
- CALVERT, John, **Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism**, Oxford University Press, 2013
- CLEVELAND, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008

- ÇAĞATAY, Neşet ve Çubukçu, İbrahim Agah, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985
- ÇAĞLAYAN, Selin, **Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, **Türk İslam Düşünürleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1989
- DAĞ, Ahmet Emin, **Hasan el-Benna**, İlke Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul, 2014
- DARRAJ, Susan Muaddi, **Modern World Leaders**, Chelsea House Publishers, NY, 2007
- DAVİSA, Adid, **Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa**, çev. Lütfi Yalçın, Litaratür Yayıncılık, İstanbul, 2004
- DAVİS, N.J., Robinson R.V., **Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare**, Bloomington: Indiana University Press, 2012
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002
- DAWİS, Nancy J. And ROBINSON, Robert V., **Claiming Society for God: Religious Movements and Social Welfare**, Indiana University Press, Bloomington, 2012
- DURSUN, Davut, **Cemal Abdülnasır**, DİA, c.7, İstanbul, 1993
- EBU REBİ İ.M., **İslami Hareketin Entelektüel Kökenleri**, terc. M. Ali Demirci, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998
- EBUZ ZEHRA, Muhammed, **Tarihul Mezahibül İslamiye**, Kahire ts,
- ECER; A. Vehbi, **Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül-Müslimin Örgütü**, EÜ Yayınları, Kayseri, 1992
- Egypt under Mubarak** / Eds. By Charles Tripp and Roger Owen, Routledge, London and NY, 1989
- ENNEFESİ, Abdullah; Kuveysi Hamid, **Ennekdu Ezzati Lilhareketi Elislamiyye**, Darul Şuruk, Kahire, 2009
- EKİNCİ, Arzu Celalifer, **İran Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, Ankara, 2009
- EL AKİF, Mahmud, **Elhadaratu Elvasat Elvazifetü Ve Elmuntelak, El Merkez El Alemlil Vasatiyye**, c.2, Kuveyt, Havli, 2013
- EL MİKAWY Noha, **The Building of Consensus in Egipt's Transition Process**, American University in Cairo Press, Cairo, 1999
- ELAVDE, Selman İbn Fehd, **Kelimetun Fi Cemi Kelime, El Merkez El Alemlil Vasatiyye**, c.14, Kuveyt, Havli, 2013

- ELAVL, Muhammed Selim, **El Vasatiyyetu Essiyase, El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.11, Kuveyt, Havli, 2013
- EL-BENNA, Hasan, **Risaleler**, çev. Mehmet Akbaş, Recep Songül vd., Nida Yayınları, İstanbul, 2013
- EL-BENNA, Hasan, **Hatıralarım**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Beka Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007, s.394-395
- EL-HALİDİ, Salah Abdülfettah, **Seyyid Kutup Gözüyle Amerika**, terc. Remzi Yeşilli, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987
- EL HANBELİ, İbn-i Recep, **Camiül Ulum Velhikem**, Risale Müessesesi, c.2, 2001
- EL- MEYDANİ, Ahmet bin İbrahim, **Mecma el-Emsal**, El Mektebe el-Asriyye, Beyrut, 2013
- EL-MUHASİBİ, **er-Riaye li Hukukillah Kalb Hayatı**, haz. Abdulhakim Yüce, Işık Yayınları, İzmir, 2008
- ELMUTAVVA, Nuseybe Abdulaziz El Ali, **Etteassub Mudemmir Elhadara, El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.16, Kuveyt, Havli, 2013
- ELMEŞRU, Elislahi Lil İman Hasan, **Elbenna Teseulatun Likarnin Cedid**, El Müşarikun, Yusuf Karadavi, Muhammed İmara, Merkez El İ'lam Elarabi Neşriyat, Kahire, 2008
- ELUMEYRİ, Omer Beheeddin, **Vasatiyyetil İslam ve Ummetihi Fi Duil Fıkh Elhadari, El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.17, Kuveyt, Havli, 2013
- EL-VERDANI, Salih, **Mısır'da İslami Akımlar**, çev. H. Acar – Ş. Duman- S. Turan, Fecr Yayınları, Ankara, 2011
- ERRAVİ, Ahmet, **El Vasatiyyetu ve Bu'd El Hadara, El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.8, Kuveyt, Havli, 2013
- ERSOY, Mehmet Akif, Neşre hazırlayan, M. Ertuğrul Düzdağ, **Safahat**, Sütun Yayınları, İzmir, 2007
- ESEN, Muammer, **Afgani Kelami ve Felsefi Görüşleri**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2006
- ES SEYYİD, Seyyid Muhammed, **“Mısır (Tarih)”**, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XXIX, Ankara, 2004
- EŞŞERİF, Muhammed Abdulgaffar, **Eddeattudiyye Elfikriyye Vel Hivar Fi El Muuctemail Muslim, El Merkez El Aleml Lil Vasatiyye**, c.15, Kuveyt, Havli, 2013
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Cemel Vak'ası**, DİA, c.7, İstanbul, 1993

- FIGLALI, Ethem Ruhi, **Hariciler**, DİA, c.16, İstanbul, 1997
- FISK, Robert, **Büyük Medeniyet Savaşı Ortadoğu'nun Fethi**, çev. Murat Uyrkulak, İthaki Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011
- FULLER, Graham, **Siyasal İslam'ın Geleceği**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004
- FULLER, Graham, **The Future of Political Islam**, Palgrave MacMillan, NY, 2004
- GANİM, İbrahim el-Beyyumi, **Hasan el-Benna**, DİA, c.16, İstanbul, 1997
- GANİM, İbrahim el-Beyyumi, **el- Fikru's-Siyasi li'l İmam Hasan el-Benna**, Daru't-Tevzi ve'n-Neşri's-İslamiye, Kahire, 1992
- GANİM, İbrahim el-Beyyumi, **Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2012
- GANNUŞI, Eş Şeyh Raşit, **Min Tecdübeti'l Hareketil İslamiyeti Fi Tunus**, Darül Müctehit Linneşri Vettevzi, Tunis, 2011
- GENCER, Ali İhsan, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, c.11, İstanbul, 1993
- GIDDENS, Anthony, **Sociology**, Polity Press; 6th Edition, 2009
- GOLD, Dore, **Hatred's Kingdom: How Saudi Arabia Supports the New Global Terrorism**, DC: Ragnery Publishing, Washington, 2004
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, **Tasavvuf**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2000
- GÖRGÜN, Hilal, **"Mısır (Tarih)"**, DİA, XXIX, Ankara, 2004
- GÖRGÜN, Hilal, **Seyyid Kutup**, DİA, c.37, İstanbul, 2009
- GÖRGÜN, Hilal, **Enver Sedat**, DİA, c.11, İstanbul, 1995
- GÖRGÜN, Tahsin, **Tecdit**, DİA, c.40, İstanbul, 2011
- GÜLER, E. Zeynep Suda, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanı'nda Korkuyu Yenmek**, Yazılama Yayınları, İstanbul, 2011
- GÜNEŞOĞLU, Hasan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2002
- GÜNGÖR, Erol, **İslam'ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989
- GÜNGÖR, Erol, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, haz. R. Güler- E. Kılınç, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994
- HAMID, Shadi, **Temptations of Power İslamists and İlliberal Democracy İn a New Middle East**, Oxford University Press, NY, 2014

- Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi**, haz. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000
- HARRIS, C.P. **Nationalism and Revolution in Egypt: the Role of the Muslim Brotherhood**. Westport, 1986
- HAVVA, Said, **Fi Afakıttealim Eğitim Risalesi**, trc. Abdulilah Yıkılmaz, Petek Yayınları, İstanbul, 1990
- HAVVA, Said, **50. Yılında Müslüman Kardeşler Örgütü**, çev. Ramazan Nazlı, Hilal Yayınları, Ankara, 1980
- HAVVA, Said, **Allah Erinin Ahlak ve Kültürü**, terc. Harun Ünal, Petek Yayınları, İstanbul, 1987
- HEPER, Metin, Sabri Sayari, **Political Leaders and Democracy in Turkey**, Lexington Books, 2002
- HOWARD, Philipp N., Muzammil M. Hussain, **Democracy's fourth wave? Digital Media and Arab Spring**, Oxford University Press, 2013
- Human Rights Watch Staff World Report 2002, Events of 2001** (November 2000 – November 2001), Human Rights Watch, NY, 2002
- HUVEYDİ, Fehmi, **El İlam Ve Sekafetül El Vasat, El Merkez El Alemlil Vasatiyye**, c.7, Kuveyt, Havli, 2013
- İBN BEYYİN, Abdullah, **Maayinu Elvasatiyye Fil Fetva, El Merkez El Alemlil Vasatiyye**, c.5, Kuveyt, Havli, 2013
- İBNİ RECEP, **Camiul Ulum vel Hikem**, Tahkik, Mahir Yasin el Rahif, Dar İbn-i Kesir, Dimaşk, 2008
- İBN TEYMIYE, **Siyaset es-Siyasetü's- Şeriyye**, çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999
- İBN TEYMIYE, **İctihad Risalesi**, terc. İsa Canpolat, Takva Yayınları, İstanbul, 2011
- İBN TEYMIYYE, **el-Akidetü'l-Vasitiyye**, terc. İsa Canpolat, Takva yayınları, İstanbul, 2011
- İBN TEYMIYYE, **Müslümanların Kafirlerle İlişkileri**, terc. İsa Canpolat, Takva Yayınları, İstanbul, 2014
- İBNİ TEYMIYYE, **Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark**, çev. İbrahim Dal, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011
- İBNİ TEYMIYYE, **Vasiyet**, terc. Abdullah Samed Afaracı, Ashab Yayınları, İstanbul, 2014

- İMAM-I GAZALİ, **Abidler Yolu**, müt. Ali Bayram- M. Sadi Çöğenli, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013
- İMARA, Muhammed, **Cemaleddin Afgani, Daru Müstekbali'l-Arabi**, Kahire, 1984
- İMARA, Muhammed, **el-Müslimune'l-Süvvar**, Daru's-Şuruk, Kahire, 1988
- İMARA, Muhammed, **Maalim El Meşru Elhadari fi Fikril İmam Eşşehid Hasan Elbenna**, Daru Esselam, Kahire, 2009
- İNAYET, Hamid, **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, çev. Hicabi Kırlangıç, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991
- İSKİT, Temel, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, 4.Baskı, İstanbul, 2012
- İŞCAN, Mehmet Zeki, **Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988
- JAKOB, Skovgaard-Petersen, **Defining Islam for the Egyptian State: Muftis and Fatwas of the Dār Al-Iftā**, Brill Academic Publishers, Leiden, NY, Köln, 1997
- JASPER, James M., **Ahlaki Protesto Sanatı-Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, Çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002
- KABAŞ, Sedef, **Sesli Düşünenler**, Doğan Kitap Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005
- KANAR, Mehmet, **Osmanlı Türkleri Sözlüğü**, c.2, Say Yayınları, İstanbul, 2009
- KARA, Mustafa, **İbn-i Teymiyye**, DİA, c.20, İstanbul, 1999
- KARAMAN, Hayrettin, **Gerçek İslamda Birlik**, İz Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul, 2012
- KARAMAN, Hayrettin, **İslami Hareket Öncüleri**, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2013
- KARAMAN, Hayrettin, **Cemaleddin Afgani**, DİA, c.10, İstanbul, 1994
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.6, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1988
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, 1789-1856**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983
- KARDAVİ, Yusufi, **El Vasatiyye El İslamiyye ve Mealimihe, El Merkez El Alemlil Vasatiyye**, c.13, Kuveyt, Havli, 2013
- KARPAT, Kemal H., **İslamın Siyasallaşması**, çev. Şiar Yalçın, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013

- KATZ, Samuel M., **Jihad: İslamic Fundamentalist Terrorism**, MN: Lerner Publications, Minneapolis, 2004
- KAYA, Mehmet Ali, **Cihad**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2007
- KEHHALE, Umer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Müessesetü'r-Risale, c.3, Beyrut, 1993
- KEPEL, Gilles, **Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh**, University of California Press, 1985
- KHATAB, Sayed, **The Political Thought of Sayyid Qutb: the Theory of Jahiliyyah**, Routledge, London, 2006
- KHATAB Sayed, **The Power of Sovereignty: The Political and İdeological Philosophy of Sayyid Qutb**, Routledge, NY, 2006
- KILAVUZ; M. Tahir; Mercan, Hüseyin ve Güder, Süleyman, **Ortadoğu'da İslamcı Siyaset, Müslüman Kardeşler ve Nahda**, İlke Yayınevi, İstanbul, 2012
- KIMCHE, Jon, **Seven Fallen Pillars**, Praeger, NY, 1953
- KIŞLAKÇI, Turan, **Arap Baharı**, Mana Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013
- KOCA, Ferhat, **İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hambeli Mezhebi**, Ankara Okul Yayınları, Ankara, 2002
- KOCA, Ferhat, **İbn Teymiyye**, DİA, c.20, İstanbul, 1999
- KOYUNCU, Ahmet Ayhan, **Arap Baharında Suriye**, Altınpost Yayınları, Ankara, 2013, s.121-122
- KRAMER, Gudrun, **Hasan al-Banna**, Oneworld Publications, London, 2010, p.VII
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek vd., TDV Yayınları, Ankara, 2007
- KUTLU, Sönmez, **İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi**, Katibiyat Yayınları, Ankara, 2003
- KUTUB, Seyyid, **İslam Kapitalizm Çatışması**, çev. Kamil M. Çetiner, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007
- KUTUB, Seyyid, **İslam'da Sosyal Adalet**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006
- KUTUB, Seyyid, **Cihan Sulhu ve İslam**, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1993
- KUTUB, Seyyid, **Yoldaki İşaretler**, terc. Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014

- KUTUB, Seyyid, **İslam'da Cihad**, terc. H. Hüseyin Yılmaz, Özgü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012
- KUTUB, Seyyid, **Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam**, çev. Kamil M. Çetiner, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007
- KUTUB, Seyyid, **İslam Toplumuna Doğru**, çev. Ahmet Pakalın, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007
- KUTUB, Seyyid, **Bela ve İmtihan**, çev. Hasan Fehmi Ulus, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007
- KUTUB, Seyyid, **Din Budur**, çev. Hasan Fehmi Ulus, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2007
- KUTUB, Seyyid, **İstikbal İslamındır**, terc. Nurettin Demir, İslamoğlu Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul
- KUTUB, Seyyid, **Kur'an'da Edebi Tasvir**, çev. Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, 1969
- KUTUB, Seyyid, **Ettasavvur Elfenni Filkur'an**, Dar Eşşuruk, Kahire, 1992
- KUTUB, Seyyid, **Fızılal-il Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)**, müt. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç vd., c.2, Birleşik Yayıncılık, İstanbul
- KUTUB, Seyyid, **Fızılal-il Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)**, müt. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç vd., c.7, Birleşik Yayıncılık, İstanbul
- LOCKE, John, **Hükümet Üstüne İkinci Tez**, çev. Aysel Doğan, İlya Yayınları, 3. Baskı, İzmir, 2011
- LACROIX, Stéphane, **Sheikhs and Politicians: Inside the New Egyptian Salafism**. Brookings Doha Center, Policy Briefing, June 2012
- LAHOUD, Nelly, **Political Thought in Islam. A Study in Intellectual Boundaries**, Routledge Curzon, NY, 2005
- LANE, Ruth, **Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı**, terc. Zeynel Abidin Kılınç, Küre Yayınları, İstanbul, 2011
- LIA, Brynjar, **The Society of the Muslim Brothers in Egypt. The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-194**, Ithaca Press, 1998
- LIA, Brynjar, **Müslüman Kardeşlerin Doğuşu, 1928-1942**, çev. İhsan Toker, Ekin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014
- LEWIS, Bernard, **Ortadoğu**, terc. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996
- MAHMUD, Abdulhamid, **Müslüman Kardeşlerde Eğitim ve Teşkilatlanma Siyaseti**, çev. Mehmet Emin Akın, Server Yayınları, Ankara, 1990

- MALLAT, Chibli, **Philosophy of Nonviolence: Revolution, Constitutionalism, and Justice Beyond the Middle East**, Oxford Press, 2015
- MARİZ, Tadros, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?**, Abingdon, Routledge, NY, 2012
- MARSOT, Afaf Lutfi, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007
- MARSOT, Afaf Lutfi Al-Sayyid, **A History of Egypt From Arab Conquest to the Present**, Cambridge University Press, 2007
- MARTIN, Gus, **Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues**, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003
- MERCAN, M. Hüseyin, **Suriye Rejim ve Dış Politika**, Açılım Yayınları, İstanbul, 2012
- MITCHELL, Richard P., **The Society of Muslim Brothers**, Oxford University Press, NY, 1993
- MUSLİM, Ebul-Hüseyin el-Kuseyri en-Nisaburi, **Sahih-i Müslim**, Neşr, Muhammed Fuad Abdalbaki, el Mektebetül-İslamiyye, İstanbul
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2000
- OSMAN, Tarek, **Egypt on the Brink From Nasser To Mubarak**, Yale University Press, London, 2010
- OSMAN, Tarek, **Egypt on the Brink From Nasser to the Muslim Brotherhood**, Yale University Press, 2013
- ÖNDER, Ersoy, **İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, c.3, MEB Yayınları, İstanbul, 2000
- ÖZERVARLI, M. Sait, **Selefiyye**, DİA, c.36, İstanbul, 2009
- ÖZERVARLI, M. Sait, **İbn-i Teymiyye**, DİA, c.20, İstanbul, 1999
- ÖZERVARLI, M. Sait, **Muhammed Abduh**, DİA, c.30, İstanbul, 2005
- ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013
- ÖZTÜRK, Mustafa, **Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'an'cılık**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013
- PAKALIN, Osman Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt II**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993

- PARGETER, Alison, **The Muslim Brotherhood From Opposition To Power**, Saqi Books, London, 2013
- PARLATIR, İsmail; Belgin, Aksu Tezcan, İbrahim Cudi Efendi, **Lügat-ı Cudi**, Ankara, 2006
- POWEL, Jonathan, **Teröristlerle Konuşmak**, çev. Nuray Önoğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2015
- PRİMAKOV, Yevgeni, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, çev. Olga Tezcan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009
- PRİMAKOV, Yevgeniy, **Politikanın Mayınlı Tarlası**, çev. Fatma Arıkan, Selis Yayınları, İstanbul, 2008
- QUANDT, William B., **The Middle East: Ten Years After Camp David**, Brookings Institution Press, Washington, 1988
- QUANDT, William B., **Camp David, peacemaking and politics, The Brookings Institutions**, Washington, 1986
- RAHNAMA, Ali, **Pioneers of Islamic Revival**, Palgrave Macmillan, London, 1994
- REŞAD, Malatyalı Muhammed, **Cemaleddin Afgani Hakkında Makaleler**, Mat-Yapım Matbaacılık, İstanbul, 1996
- RINEHART, C. S., **Volatile Breeding Grounds: The Origins of Terrorism Within Social Movements**, Ann Arbor: ProQuest, 2008
- RIZA, Reşid, **İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına**, terc. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013
- RUBIN, Barry, **Revolutioaries and Reforms: Contemporary İslamic Movements in the Middle East**, Albany, Suny Press, NY, 2003
- RUTHERFORD, Bruce K., **Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World**, Princeton University Press, Princeton, 2008
- SADIKI, Larbi, **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, Routledge, 2014
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, TTK Yayınları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988
- SARMIŞ, İbrahim, **Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutup**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992
- SCHMITT, Carl, **State, Movement, People: Triadic Structure of Political Unity**, Corvalls: Plutarch Press, 2001

- SERVİ, Muhammed, **İhvan-ı Müslimin, Zindan Hatıraları**, terc. Mustafa Demir, Dua Yayıncılık, İstanbul, 2014
- SEVER, Ahmet, **Abdullah Gül İle 12 Yıl**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2015
- STEVEN, A. Cook, **The Struggle For Egypt**, Oxford University Press, 2013
- ŞAHİN, Hanifi, **İbn Teymiye'nin Siyaset Anlayışı**, The Journal Academic Social Studies, Volüme 6, Issue 3, March 2013
- ŞELEŞ, Ali, **Cemaleddin Efgani**, terc. Mehmet Çelen, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013
- ŞULUL, Cevher, **İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi**, İnsan Yayınları, 3. Baskı İstanbul, 2015
- TADROS, Mariz, **The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?**, Routledge, NY, 2012
- TAREK, Osman, **Egypt On The Brink, From Nasser To Mubarek**, Yale University Press, New Haven and London, 2010,
- Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, Edit. Ahmet Kavas, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014
- TELCİ, İsmail Numan, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, Açılım Yayınları, İstanbul, 2013
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünetüt-Tirmizi**, Tahkik, Ahmed Muhammed Sahir, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1978
- TOTH, James, **Sayyid Qutb: the Life and Legacy of a Radical İslamic İntellectual**, Oxford University Press, 2013
- TOSUN, Gülgün Erdoğan, **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008
- TURAN, Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul,
- Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Metinler/ Kişiler, haz. İsmail Kara, Pınar Yayınları, c.3, İstanbul, 1994
- Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Metinler/ Kişiler, haz. İsmail Kara, Risale Yayınları, c.1, İstanbul, 1986,
- Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, Metinler/ Kişiler, haz. İsmail Kara, Risale Yayınları, c.2, İstanbul, 1987
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Cemaleddin Afgani**, TDV Yayınları, Ankara, 1994
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Etkileşim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2014

- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, 9. Baskı, s.2, İstanbul, 2013
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi**, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1981
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010
- ÜSTÜN, İsmail Safa, “Velayet-i Fakih”, **DİA**, c.43, İstanbul, 2013
- VAROL, Ahmet, **Müslüman Kardeşler, Eleştiriler-Cevaplar**, Nida Yayınları, İstanbul, 2013
- VENN, Fiona, **The Oil Crisis**, Addison-Wesley Logman Limited, London, 2002
- WAGNER, Heather Lehr, **Anwar Sadat and Manachem Begin: Peace in the Middle East**, Infobase Publishing, NY, 2007
- WICKHAM, Carrie Rozefski, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, Princeton University Press, 2012
- WITTE, Sam, **Gamal Abdel Nasser**, Rosen Publishing Group, NY, 2004
- YALÇIN, Durmuş v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000
- YALÇINKAYA, Alaeddin, **Cemaleddin Afgani ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Tesirleri**, Sebil Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995
- YARAN, Rahmi, **Bid’at**, DİA, c.6, İstanbul, 1992
- YAVUZ, Yusuf Şevki, **Maturidiye**, DİA, c.28, Ankara, 2003
- YAVUZ, Yusuf Şevki, **Eş’ariye**, DİA, c.11, İstanbul, 1997
- YILDIZ, Dursun, **Cemel Vak’ası, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.2, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986
- YILDIZ, Dursun, **Sıffin Savaşı, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.2, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986
- YILMAZ, H. Kamil, **İslam Tasavvufu**, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996
- YILMAZ, H. Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000
- YİĞİT, İsmail, **Sıffin Savaşı**, DİA, c.37, İstanbul, 2009
- YÜCE, Abdülhakim, **Tasavvuf ve Bid’at**, Nil Yayınları, İstanbul, 2000

ZENGİN, Gürkan, **Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013

ZOLLNER, Barbara, **The Muslim Brotherhood: Hasan Al-Hudaybi and Ideology**, Taylor & Francis, NY, 2009

ZUHAYLİ, Vehbe, **El Vasatiyye Matlaben Şeriyyen Hadariyyen, El Merkez El Alemi Lil Vasatiyye**, c.1, Kuveyt, Havli, 2013

Makaleler

“Abdel Fatah al-Sisi won 96.1% of vote in Egypt presidential election”, Say Officials, 3 June 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt> (20 Aralık 2015)

Abdulfettah Sisi'den Türkiye açıklaması”, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1798187-abdulfettah-sisiden-turkiye-aciklamasi> (01 Nisan 2016)

“Abdurrahman Ruşvan”, <http://ikhwanyouth.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

ABED-KOTOB, Sana, “The Accomodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim brotherhood of Egypt” International Journal of Middle East Studies, c.27, No.3, 1995, ss.321-339

ABU-AMR, Ziad, “ Hamas: A Historical and Political Background,” Journal of Palestine Studies, c.22, No 4, 1993, ss.5-19

ABD'nin “Haydut Devletleri”, edit. Kemal İnât, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.1-11

“ABD hangi ülkeye ne kadar ekonomik yardım veriyor?”, <http://www.cnnturk.com/dunya/degisen-dunya-atlasi-25-haritayla-dunyanin-gittigi-yer?page=1> (06 Nisan 2016)

“Abul-Fotouh's Strong Egypt Party to vote no at referendum”, Ahram Online, 10.12.2012
<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/60187/Egypt/Politics-/AbulFotouhs-Strong-Egypt-Party-to-vote-no-at-refer.aspx> (22 Eylül 2015)

ACUN, Can, “Mısır'da Muhtıranın Etkileri”, Seta Yıllığı 2013, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.578-580

“Aher nade': ankezou masr”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29> (13 Eylül 2015)

“Addenu leallah va almaydanu leljame”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/07> (14 Eylül 2015)

“Ahammu 5 maşare' fe mu'tamer alektesade al alame be aşarm alşayh”, <http://5khtawat.com/> (19 Aralık 2015)

AKKAYA, Gülşah Neslihan-Mahmud Elrantisi, “Arap Baharı Sonrası Katar Dış politikası ve Körfez Siyaseti” Analiz, Seta Yayınları, İstanbul, Kasım 2015, S.138, ss.1-24

AKNUR, Müge, “The Muslim Brotherhood in Politics in Egypt: From Moderation to Authoritarianism?”, Uluslararası Hukuk ve Politika, c.9, S.33, 2013, ss.1-25

- AKTAŞ, Murat, “Arap Baharı ve Ortadoğu’da Demokrasi Sorunu”, Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, edit. Murat Aktaş, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, ss.7-76
- AKYOL, Taha, “Mısır Üzerine Notlar (3): Fetva”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/23701609.asp> (19 Eylül 2015)
- AL-ABDİN, A.Z. , “The Political Thought of Hasan Al-Banna”, Islamic Studies, vol.28 N 3 (Autumn, 1989), ss.219-234
- AL-ANANI, Khalil, “Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent”, Carnegie Endowment for Peace, 1.06, 2011
- AL- ANANI, Khalil, “The Salafi-Brotherhood Feud in Egypt”, Al-Monitor, 21 February, 2013
- AL- ANANI, Khalil, “El-Sisi and Egypt's bankrupt civil elite”, 19 Oct 2013 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/84231/Opinion/ElSisi-and-Egypt's-bankrupt-civil-elite.aspx> (19 Aralık 2015)
- AL- ASWANI, Alaa, “What Do We Expect From the Muslim Brotherhood and the Salafists?”, 01.31.2012, http://www.huffingtonpost.com/alaa-al-aswany/what-do-we-expect-from-th_b_1245072.html (15 Ağustos2015)
- AL-AWADI, Hesham, “Mubarak and the Islamists: Why Did the "Honeymoon" End?”, Middle East Journal, Vol. 59, No. 1, (Winter, 2005)
- AL- AZM, Sadik J., “Türk Modeli: Şam’dan Bir Bakış”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.141-151
- “Al davletu almadeniyye addemokratiyye addusturiyye”, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=44476> (27 Ağustos 2015)
- “Aljamaatu hezb am attaeafa”, <http://www.alkhaleej.ae/studiesandopinions/page/99c84289-dede-4753-997f-06683a1ab9d3> (22 Eylül 2015)
- “Al kovvat almosallaha toudar şuun aldavla”, <http://lh5.ggpht.com/-sa-WtjrufjI/TwFfxZ9SfqI/AAAAAAAAAuHM/GHyWBRK0qhA/s1600-h/50%25255B12%25255D.jpg> (23 Eylül 2015)
- ALKAN, Ahmet Turan, “Hâlâ Kulaklarımızda Uğultusu”, Zaman Gazetesi, 12 Nisan 2014
- “Almasr alyoum tahavur aldaeye alhabeb ali cifri bagde 7 senavat men alebad an masr”, <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=227590>, (05 Şubat 2016)

AL- MAJID, Hamad, "Egypt's Brotherhood: Follow the Turkish Example", Al-Shark al-Awsat, <http://www.aawsat.net/2013/04/article55297585/egypts-brotherhood-follow-the-turkish-example> (28 Ağustos 2015)

"Almoutazaheroun ve alamn fi yavm assani: la taraju vela esteslam", <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/27> (13 Eylül 2015)

ALPAY, Şahin, "İslam ve Demokrasi," Zaman Gazetesi, 13 Ocak 2015

ALPAY, Şahin, "Sadece İslamcıların idamına mı karşısınız?", Zaman Gazetesi, 3 Mayıs 2014

ALTUNIŞIK, Meliha Benli, "Türkiye Modeli ve Orta Doğu'da Demokratikleşme", Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.249-270

AMAR, Paul, "Mısır", Arap Baharı'ndan Kesitler, der. Paul Amar, Vijay Prashad, çev. Ömer Can Furtun vd. İntifada Yayınları, İstanbul, 2014, ss.49-98

ARDIÇ, Nurullah, "Arap Baharını Anlamak: Adalet, Onur, Din ve Küresel Siyaset", Türk Dış Politikası Yıllığı 2011, edit. Burhanettin Duran- Kemal İnât vd., Seta Yayınları, Ankara, 2012, ss.87-137

ARI, Tayyar, Engin Koç, "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/ Dumlupınar University Journal of Social Sciences, S.42, Ekim 2014 / Number 42 October 2014, ss.225-232

ARMSTRONG, William, "Explained: Erdoğan vs. the Constitutional Court", Daily News Hurriyet, December/16/2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/explained-erdogan-vs-the-constitutional-court.aspx?PageID=238&NID=75672&NewsCatID=338> (28 Ağustos 2015)

"Askeri yönetim İhvan'ı yasakladı", Zaman Gazetesi, 24 Eylül 2013

"Asrın Davasında Mübarek'e Ceza Yok", Bugün, 30 Kasım 2014

AŞKAR, Mustafa, "Tasavvuf Tarihi Alanında yapılan Doktora ve yüksek Lisans Tezler Bibliyografyası", Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl.2, S.4, Eylül 2000, ss.55-78

"Aşşa'b arada ve askate annezam", <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/12> (23 Eylül 2015)

ATACAN, Fulya, "Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Arka Planı: Ekmek, Hürriyet, Adalet", Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss.103-133

- ATAMAN, Muhittin, “2013 Türk Dış Politikası Değerlendirmesi”, Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss.695-718
- AYDOĞMUŞ, Eşref, “Türkiye Sisi ile barışacak”, <http://www.rotahaber.com/ekonomi/turkiye-sisi-ile-barisacak-h545457.html>, (30 Eylül 2015)
- AYHAN, Veysel, Nazlı Ayhan Algan, “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, IMPR Rapor, No:6, 2011
- BABACAN, Mehmet Emin; Haşlak, İrfan vd., “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, Akademik İncelemeler Dergisi, c.6, S.2, 2011, ss.63-91
- BACIK, Gökhan, “Türkler ve Araplar”, Zaman Gazetesi, 3 Ocak 2016
- BANK, Andre, “Türkiye ve Arap İsyanı: Bölgesel Politikalarda Türkiye İniş mi Yoksa Çıkış mı Yaşıyor?”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.91-102
- BALCER, Adam, “Arap Baharı İçin Bir İlham Kaynağı Olarak Türkiye: Fırsatlar ve Sorunlar”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.25-39
- BALCI, Barış, “Mısır’da Asıl Darbe Ekonomik”, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/2365659_8.asp (29 Eylül 2015)
- BARRACLOUGH, Steven, Al-Azhar: Between the Government and the Islamists, The Middle East Journal, Vol.52, No2 (Spring 1998)
- BAŞYURT, Erhan, “Darbe ve İdamlar”, Bugün, 29 Nisan 2014
- “Bayan men kovvat almosallaha lan nastahdema alounf datte abnae masr”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29> (13 Eylül 2015)
- BAYER, Reşat, “Barış ve İhtilaf Çözümü” Çatışmadan Uzlaşmaya, Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar, der. Nimet Beriker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss.33-69
- BİLLİON, Didier, “Mısır: Reaksiyoner güçlerin rövanşı”, Zaman Gazetesi, 25 Şubat 2014
- “Bir idam bir müebbet”, Zaman Gazetesi, 17 Haziran 2015
- BRADLEY, Matt, “Muslim Brotherhood Raises Its Sights in Egypt”, The Wall Street Journal, May 2, 2011
- BRETT, Rachel, “The Role and Limits of Human Rights NGOs at the United Nations,” Political Studies, c.43, No.1, 1995, ss.96-110

- “Brotherhood will not run for Egypt presidency”, Middle East Online, 27.01.2012.
<http://www.middle-east-online.com/english/?id=50285> (26 Ağustos 2015)
- BROWN, Nathan J., “The Muslim Brotherhood's Democratic Dilemma”, Carnegie Endowment for International Peace, December 1, 2011,
<http://carnegieendowment.org/2011/12/01/muslim-brotherhood-s-democratic-dilemma/8kqi> (20 Ağustos 2015)
- BRUMBERG, Daniel, “Democratization versus liberalization in the Arab World: Dilemmas and challenges for U.S. foreign policy” Strategic Studies Institute, July 2005
- BULAÇ, Ali , “İslamcılığa İtirazlar”, Zaman Gazetesi, 11 Nisan 2015
- BULAÇ, Ali , “Din-u devlet arasında İslamcılar”, Zaman Gazetesi, 2 Temmuz 2015
- BULAÇ, Ali, “İhvan ve silah”, Zaman Gazetesi, 20 Eylül 2014
- BULAÇ, Ali “Terör ve İslami Hareketlerin Seyri”, Zaman Gazetesi, 15 Kasım 2001
- BULAÇ, Ali, “Selefilik ve Haricilik”, Zaman Gazetesi, 6 Ekim 2014
- BULAÇ, Ali, “Türkiye’nin İhvan’ı kabulü”, Zaman Gazetesi, 18 Eylül 2014
- BULAÇ, Ali, “Müslüman Kardeşlerin Aklı”, Zaman Gazetesi, 14 Temmuz 2014
- BULAÇ, Ali, “İhvan ve Mursi’nin idamı”, Zaman Gazetesi, 1 Haziran 2015
- BULAÇ, Ali, “İdam kararlarında Türkiye’nin rolü”, Zaman Gazetesi, 21 Mayıs 2015
- BOBBIO, Norberto, “Gramsci and the Concept of Civil Society”, Civil Society and the State, Edited by John Keane , Verso, London and New York, 1998, s. 83-84.
- “CIA’dan cuntaya doping”, Yeni Şafak, 22 Nisan 2015,
- CLARK, J. A., “Democratization and Social Islam: A Case Study of the Islamic Health Clinics in Cairo”, Political Liberalization and Democratization in the Arab World, Vol.1, Theoretical perspectives, Lynne Rienner Publishers, London, 1995, ss.167-186
- “Comparing Egypt’s Constitutions”, Carnegie Endowment for International Peace, December 1, 2013, <http://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf> (16 Eylül 2015)
- COOK, Steven A., “In Egypt, the Military Adopts Turkish Model to Check Morsi”, June 24, 2012, <http://www.al-monitor.com> (12 Eylül 2015)
- COŞKUN, Mustafa Kemal, “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 61, S.1, s.67-102

- CRANE, Mary, “Does the Egyptian Muslim Brotherhood Have Ties to Terrorism?”, Council of Foreign Relations, April 5, 2005, <http://www.cfr.org/egypt/does-muslim-brotherhood-have-ties-terrorism/p9248>
- “Crowds in Cairo praise Morsi's army overhaul”, Aljazeera, 13.08.2012 <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/08/201281215511142445.html> (15 Eylül 2015)
- “ Cumhurbaşkanı Sisi 25-27 Ağustos arası büyük şirket başkanları ile Rusya’ya ticari ziyarette bulunacak”, El- Ahbar, 21 Ağustos 2015
- “Cumhurbaşkanı 4. Kez Rusya’da”, Ruzal Yusuf, 25 Ağustos 2015
- “Cunta Mahkemesi İdama Doymuyor”, Yeni Akit, 17 Haziran 2015
- ÇAHA, Ömer, “İslam ve Sivil Toplum”, İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, edit. Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, ss.115-127
- ÇAKMAK, Cenap, “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?”, Akademik Orta Doğu, c.2, S.1, İstanbul, ss.69-97
- ÇAKMAK, Cenap, “Mısır Türk Büyükelçiyi Niye Gönderdi?”, Zaman Gazetesi, 26 Kasım 2013
- ÇANDAR, Cengiz, “AKP Türkiye’si Ortadoğu’da Çıkmaz Sokak’ta Gezinti” 16 Kasım 2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/akp_turkiyesi_ortadoguda_cikmaz_sokakta_gezinti-1232284 (17 Kasım 2014)
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan, ”Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim, der.Y.Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, 2. Baskı,İstanbul, 2014, ss.25-74
- ÇUBUKÇU, Mete, “Arap Baharı’nın Başlangıç ve Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.199-218
- “DarbeciylePazarlık”, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/466171/Darbeciylepazarlik.html> (25 Ocak 2016)
- “Darbeci Sisi’ye ilk ziyaret Suudi’lerden”, Yeni Akit, 21 Haziran 2014
- “Darbeci Sisi gidici mi?”, <http://www.takvim.com.tr/dunya/2016/04/18/darbeci-sisi-gidici-mi> (25 Nisan 2016)
- “Darbeciler idam istedi”, Bugün, 17 Mayıs 2015
- “Darbeciler İhvan liderlerinin mallarını devletleştirdi”, Bugün, 2 Ocak 2014

- “Darbe mahkemesinden Mursi’ye 20 yıl hapis”, Güneş, 22 Nisan 2015,
- “Darbe Mahkemesinden 20 yıl hapis”, Sabah, 22 Nisan 2015,
- DEMİR, Yeşim, “Müslüman Kardeşler Örgütü’nün Son Dönem Ortadoğu’daki Siyaseti ve Etkinliği”, The Journal Akademik Sosyal Science Studies, Volume 5, Issue 6, December, 2012, ss.138-158
- DEMİROĞLU, Elif Topal, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.2, S.1, Mart 2014, ss.133-144.
- “Diren Rabia”, Akşam, 22 Nisan 2015,
- “Dirasat fi afkar al imam albanna”, <http://ihoudaiby.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)
- DOĞRU, Necati, “Mısır, Türkiye’nin dünüdür!”, Sözcü, 18 Mayıs 2015
- “Doğu Akdeniz’i paylaşım Zirvesi”, Hürriyet, 30 Nisan 2015
- DUMAN, Fatih “Din ve Siyaset”, Siyaset, edit. Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.523-557
- DUNNE, Michele, Mara Revkin,” Overview of Egypt’s Constitutional Referendum”, 16.03.2011. <http://carnegieendowment.org/2011/03/16/overview-of-egypt-s-constitutional-referendum> (15 Ağustos 2015)
- DUNNE, Michelle, Katie Bentivoglio, “ Egypt’s Student Protests: The Beginning or the End of Youth Dissent?” Carnegie Endowment, October 22, 2014 <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=56984> (19 Aralık 2015)
- DUNNE, Michele, Tarek Radwan, “Egypt: why liberalism still matters” Journal of Democracy, Volume 24, Number 1, January 2013
- “Dünya Müslüman Alimler Birliği’nden liderlere çağrı”, <http://aa.com.tr/tr/dunya/dunya-musluman-alimler-birliginden-liderlere-cagri/554763> (17 Nisan 2016)
- “Düşen Rus uçağı Mısır ekonomisini etkiledi”, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/dusen-rus-ucagi-misir-ekonomisini-etkiledi-215503.html> (25 Şubat 2016)
- “Düzlüğe çıkmak için 500 milyar dolar lazım”, Bugün, 15 Nisan 2014
- “Egypt election: Omar Suleiman criticises Muslim Brotherhood”, 12.04.2012, BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-17657988> (3 Eylül 2015)

“Egypt's Freedom & Justice Party: to Be or Not to Be Independent”, <http://carnegieendowment.org/2011/06/01/egypt-s-freedom-justice-party-to-be-or-not-to-be-independent/fcn6> (24 Ağustos 2015)

“Egypt's Maher, Adel and Douma sentenced to 3 years in jail”, Ahram Online, Sunday 22 Dec 2013

“Egyptian Business Development Association Launching Newprojects”, Egypt Independent, 30/07/2012 <http://www.egyptindependent.com/news/egyptian-business-development-association-launching-new-projects> (28 Ağustos 2015)

“Egypt Brotherhood Businessman: Manufacturing is Key”, Ahramonline, 28.10.2011 <http://english.ahram.org.eg/News/25348.aspx> (25 Ağustos 2015)

“Egypt Brotherhood seeks int'l support over “rigged” votes”, Reuters, <http://www.reuters.com/article/2010/12/12/ozatp-egypt-brotherhood-idAFJOE6BB00320101212> (25 Ağustos 2015)

“Egypt Court Approves Country's First Islamic Party”, 19.02.2011 <http://www.sify.com/news/egypt-court-approves-country-s-first-islamic-party-news-international-lctu4fiafed.html> (1 Eylül 2015)

“Egypt: Year of Abuses Under al-Sisi”, Human Rights Watch, August 2015 <https://www.hrw.org/news/2015/06/08/egypt-year-abuses-under-al-sisi> (20 Aralık 2015)

“Egypt's new constitution limits fundamental freedoms and ignores the rights of women”, Amnesty International, 30.11.2012. <https://www.amnesty.org/en/articles/news/2012/11/egypt-s-new-constitution-limits-fundamental-freedoms-and-ignores-rights-women/> (16 Eylül 2015)

“Egypt supreme court calls for parliament to be dissolved”, 14 June 2012, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-18439530> (10 Eylül 2015)

Egypt, Japan, Senegal, Ukraine and Uruguay elected to serve on UN Security Council”, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=52275#.VyMh1fmLTIV> (19 Aralık 2015)

“Ekalatel alhokuma”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/29-1-2011.jpg> (13 Eylül 2015)

ELDAR, Shlomi, “Morsi Never Had a Chance”, Al-Monitor, 5.07.2013,

<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/israelis-wonder-egypt-headed.html> (15 Eylül 2015)

EL- DINE, Chérine Chams, The Military and Egypt's Transformation Process: Preservation of the Military's Reserve Domains, Stiftung Wissenschaft und Politik, February 2013

- EL- LEBBAD, Mustafa, "Türkiye ile Pakistan Modelleri Arasında Mısır: Asker, Din ve İktidar", Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.103-110
- EL GUNDY, Zeinab "SCAF finally reveals parliamentary elections dates and roadmap", Al-Ahram Online, <http://english.ahram.org.eg/News/22697.aspx> 27.09.2011 (26 Ağustos 2015)
- EL- MASRY, Mohammad, "Egypt's elections: More of the same?", Al-Jazeera, May 5, 2014, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/05/egypt-elections-more-same-2014549836755478.html> (20 Aralık 2015)
- EL RASHIDI, Yasmine, "Egypt's First Vote", The New Yourk Review of Books, 24.03.2011 <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/mar/24/egypts-first-vote/> (15 Ağustos 2015)
- "Enzaar", <http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/26> (13 Eylül 2015)
- EPHRON, Dam, "Egypt Elections: Abdel Moneim Aboul Fotough", The Irresistible Islamist Newsweek, 5.20.12 <http://www.newsweek.com/egypt-elections-abdel-moneim-aboul-fotough-irresistible-islamist-64863> (19 Aralık 2015)
- ERDOĞAN, Mustafa, "Sivil Toplum; Bir Kavramın Anatomisi", Liberal Düşünce Dergisi, S.10-11, Ankara, 1998, ss.5-21
- "Erdoğan'a kızan Sisi dışişleri bakanları görüşmesini iptal etti", Zaman Gazetesi, 26 Eylül 2014
- ERDOĞDU, Hikmet, "Nihai Hesaplaşmaya Doğru: Ortadoğu'da Sonuncu Bahar", Arap Baharı ve Suriye, edit. Barış Adıbelli, IQ Yayınları, İstanbul, 2012, ss.273-320
- ERGİL, Doğu, "Dinin Siyasetten Arındırılması", Bugün Gazetesi, 26 Şubat 2015
- ER, Rahim , "Mursi'ye Ceza Gerçeğin tekerrürüdür!", Türkiye, 22 Nisan 2015
- ESEN, Muammer, "Siyasal - Sosyal Görüşleri ve Dini Yönüyle Afgani", (Son Bir Umut İslam Birliği),İslami İlimler Dergisi, Yıl 3, S.2, 2008, ss.265-278
- ESKANDAR, Wael, "Brothers and Officers: A History of Pacts", 25 January 2013, http://www.jadaliyya.com/pages/index/9765/brothers-and-officers_a-history-of-pacts
- "Ezher şeyhi ve Mısır Alimleri harameyni şerifeynin hadiminden Ezherin reterasyonunu istiyorlar", Al-Riyadh 20 Eylül 2014
- "Ezher'in orta yollu tutumu bölgeyi aydınlatıcı yoldur", Al- Khaleej, 19 Eylül 2014
- Mariam Fam , Nadeem Hamid, "Saudi King Calls for Egypt Aid Drive After El-Sisi Win", Bloomberg, June 4, 2014,

<http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-06-03/saudi-king-seeks-aid-drive-for-egypt-after-el-sisi-win> (20 Aralık 2015)

FARAG, Mona, "Egypt's Muslim Brotherhood and the January 25 Revolution: new political party, new circumstances", Contemporary Arab Affairs, Vol. 5, No. 2, April 2012, ss.214-229

"Fitch, Mısır'ın Notunu Yükseltti", <http://misirbulteni.com/fitch-misirin-notunu-yukseltti/>, (29 Eylül 2015)

"Firavun Adaleti", Türkiye, 17 Haziran 2015

FOSSHAGEN, Kjetil, "The Turkish Model for the Arab Spring", Arab Spring, ed. Kjetil Fosshagen, Berghahn, NY-Oxford, 2014

"Freedom and Justice Party. Egyptian Elections Watch", Ahram Online. 3.12.2011. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/33/104/24939/Elections-/Political-Parties/Freedom-and-Justice-Party.aspx> (27 Ağustos 2015)

GELVİN, James L., "Arap İsyanlarını Anlamak", Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.63-88

GENÇ, Selim Savaş, "Yarım Kalan Devrim", Aksiyon, S.1098, 21-27 Aralık 2015

GERGES, Fawaz, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodolisi Üzerine Bir Haşiye", çev. Z. Tuba Kor, Ortadoğu Konuşmaları, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss.25-57

GERSHONI, Israel, "The Muslim Brothers and the Arab Revolt in Palestine 1936-39", Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. 3 (Jul., 1986), ss.367-397

GOLDSTONE, Jack, "Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory", Annual Review of Political Science 4, 2001, ss.139-187

"Gül'den Sisi'ye iyi niyet mesajı", Zaman Gazetesi, 12 Haziran 2014

"Gül'den Sisi'ye köklü ilişkiler devam eder mesajı", Bugün, 12 Haziran 2014,

"Gül'e Sisi mesajı", Zaman Gazetesi, 25 Haziran 2014

GÜMÜŞ, A.Tarık, "Demokrasilerde Sivil Toplum ve Devlet-Sivil Toplum İlişkisinde Karşılaşılabilecek Sorunlar" Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.18, S.3-4, 2014, ss. 5290-572

GÜNAY, Bekir, "Ak Parti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikalarını Etkileyen Bireysel Parametre: İslamcılık", Türk Dış Politikası, edit. Bekir Günay, İÜ Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2015, ss.63-84

- GOVRIN, David, "Hala Mustafa and the Liberal Arab Predicament", Middle East Quarterly, Spring 2010, ss.41-52
- GÖZKAMAN, Armağan, "Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinin Mısır Politikalarına İlişkin Bir Değerlendirme", Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler, edit. Armağan Gözkaman, Perihan Paksoy, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, ss.202-229
- HADDAD, Ivonned, Islamists and the "Problem if Israel": the 1967 Awakening //Middle East Journal Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), ss.266-285
- HAMDY, Al Hussein, "Muslim Brotherhood Submits Own Initiative for Reform", Islam Online, 4 March 2004, <http://www.islamonline.net/English/News/2004-03/04/article04.shtml> (28 Temmuz 2015)
- HAMID, Shadi, Brother President: The Islamist Agenda for Governing Egypt, The Cairo Review of Global Affairs, Summer 2012
- HAMID, Shadi, "A Man for All Seasons", Foreign Policy, <http://foreignpolicy.com/2012/05/10/a-man-for-all-seasons/> (2 Eylül 2015)
- HAMZAWY, Amr, Marina Ottaway, "Protest movements and political change in Egypt", Carnegie endowment for international peace, Policy outlook, <http://www.scribd.com/doc/47903579/Protest-Movements-and-Political-Change-in-the-Arab-World> (29 Temmuz 2015)
- HAMZAWY, Amr, Michele Dunne, "Brotherhood enters elections in a weakened state", Carnegie Endowment for International Peace. Guide to Egypt's Transition, <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/11/15/brotherhood-enters-elections-in-a-weakened-state> (16 Ağustos 2015)
- HAMZAWY, Amr, Nathan J. Brown, The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment, Carnegie Papers, Carnegie Endowment for International Piece, Number 19, March 2010
- HASAN, Ammar Ali, "Beyond Electoral Alliances", Al-Ahram Weekly, Issue No.1224, 4 December, 2014
- HATİPOĞLU, Esra, "Arap Baharı ve Türkiye", Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler, edit. Armağan Gözkaman-Perihan Paksoy, Detay Yayınları, Ankara, ss.49-63
- HILL, Evan, "Opposition forces gear towards a 'no' vote", Egypt Independent, 13.12.2012, <http://www.egyptindependent.com/news/opposition-forces-gear-towards-no-vote> (17 Eylül 2015)
- HOWEIDY, Amira, "Meet the Brotherhood's enforcer: Khairat El-Shater", Al-Ahram online, 29.03.2012 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/37993/Egypt/Politics-/Meet-the-Brotherhood%E2%80%99s-enforcer-Khairat-ElShater.aspx> (4 Eylül 2015)

HULSMAN, Cornelis, "Interview with Abd al-Mun'im Abū al-Futūh, Presidential Hopeful", Arab-West Report, February 19, 2012 <http://www.arabwestreport.info/year-2012/week-8/48-interview-abd-al-munim-abu-al-futuh-presidential-hopeful> (23 Augustos 2015)

HÜVEYDİ, Fehmi, "Mısır ve pişmanlık yoluna sürüklenmek", Zaman Gazetesi, 3 Ocak 2014

"Islamists two years after the revolution", <http://www.egyptindependent.com//opinion/islamists-two-years-after-revolution> (20 Eylül 2015)

"Iranians, Egyptians, Turks: Contrasting Views on Sharia", Gallup, July 10, 2008, <http://www.gallup.com/poll/108724/iranians-egyptians-turks-contrasting-views-sharia.aspx> (28 Ağustos 2015)

İBRAHİM, Saad Eddin, "Egypt's Islamic Activism in the 1980s", Third World Quarterly, Vol.10, No.2 (April 1988), ss.632-657

"İdamlar Kenti", Hürriyet, 12 Mayıs 2014

"İhvan'a toplu idam cezasına büyük tepki", Zaman Gazetesi, 22 Haziran 2014

"İhvan üyelerine terör suçu yaptırımı yolu açıldı", Bugün, 11 Nisan 2014

"İhvan: ABD darbenin ortağı", <http://www.yenisafak.com/dunya/ihvan-abd-darbenin-ortagi-549409> (29 Şubat 2016)

"İhvan'dan idam cezasına karşı ayaklanma çağrısı", Milliyet, 17 Haziran 2015

"İhvan liderlerine idam kararı", Yeni Şafak, 21 Haziran 2014

"İhvan Liderleri Asılacak", Bugün, 22 Haziran 2014

"İngiltere'den Mursi'nin İdam Cezasına Tepki", Meydan, 20 Mayıs 2015

"İsrail'den Sisi'ye Tebrik", Zaman Gazetesi, 7 Haziran 2014

İpler Koptu", Bugün, 24 Kasım 2013

JANKOWSKI, James, "The Government of Egypt and the Palestine Question, 1936-1939", Middle Eastern Studies, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1981), ss.427-453

JENKINS, Gareth, Political Islam in Turkey: running west, heading east?, Palgrave Macmillan, NY, 2008

Justice for All: The Struggle for Workers Rights in Egypt, A report by the Solidarity Center, February 2010

KALABALIK, Abdullah Aydoğan, "Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı", Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaiz Yayıncılık, İstanbul, ss.129-133

- KALABALIK, Abdullah Aydoğan, “ 2012 Mısır’da Böyle Geçti”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.51-56
- KAMINSKI, Matthew, Khairat Al Shater, “The Brother Who Would Run Egypt”, The Wall Street Journal, 22.06.2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304765304577482690379062050> (3 Eylül 2015)
- KANAT, Kılıç Buğra, “ABD Dış Politikasının Bir Darbeyle İmtihani” Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.594-597
- KANDİL, Hazem, “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, der. Y. Doğan Çetinkaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.84-145
- KANDİL, Hazem, “Inside the Brotherhood”, Polity, November 2014
- KARA, Mustafa, “Çok Uzak Çok Yakın: İbnü’l-Arabi İbn Teymiye Mukayesesi”, Tasavvuf İlmi ve Araştırma Dergisi, İbnü’l-Arabi Özel Sayısı, İstanbul, S.21, 2008, ss.27-30
- “Karadavi Mursi’ye idam kararını kınadı”, Zaman Gazetesi, 18 Mayıs 2015
- KARAMAN, Hayrettin, “İslam, Demokrasi ve Medine Vesikası”, Yeni Şafak, 29 Mayıs 2014
- KARATAŞ, Eser, “Arap Baharı’nın bitişi ve Türkiye”, http://www.zaman.com.tr/yorum_arap-baharinin-bitisi-ve-turkiye_2317603.html (30 Eylül 2015)
- KARDAŞ, Tuncay, “Mısır’ın Fantazmatik Liberalizmi”, Zaman Gazetesi, 19 Eylül 2013
- “Katar İhvan liderlerini gönderiyor”, Zaman Gazetesi 14 Eylül 2014
- KELEŞ, Hüseyin, “Selefilik”, Bugün Gazetesi (Pazar Eki), 5 Ekim 2014
- “Kemal İnât: Türkiye, Mısır İle İlişkilerini Düzeltirken Temel Eksenini Değiştirmeyecektir”, <http://misirbulteni.com/?s=kemal+inat> (12 Nisan 2016)
- KEYMAN, E. Fuat, “Bölgesel Çatışmalar Eşliğinde Türkiye ve Arap Baharı”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.271-279
- KIRMANJ, Sherko, “The Relationship Between Traditional and Contemporary Islamist Political Thought”, Middle East Review of International Affairs, Vol. 12, No. 1 (March 2008), ss.69-82

- KIENLE, Eberhard, "More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s", Middle East Journal, Vol. 52, No. 2 (Spring, 1998), ss.219-235
- KIRKPATRICK, David D., "Elections is a new start for an aide to Mubarak", The New York Times, 12.04.2012
- KIZILTOPRAK, Süleyman, "Mısır'da Yeni Siyaset ve Çıkmazları", <http://www.ordaf.org/misirda-yeni-siyaset-ve-cikmazlari/> (29 Eylül 2015)
- KÖMEÇOĞLU, Uğur, "Derin İslamcılık (I)", Zaman Gazetesi, 5 Ağustos 2015
- "Kremlin: Putin'le Sisi'nin zirvesi yarın", El-Ahbar, 25 Ağustos 2015
- KURŞUN, Zekeriya, "Türk-Mısır İlişkileri Neden Yeniden Yapılandırılmalıdır?", <http://www.ordaf.org/turk-misir-iliskileri-neden-yeniden-yapilandirilmalidir/> (30 Eylül 2015)
- KURT, Veysel, "Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Ordularının "Arap Baharı"na Etkisi", Analiz, Seta Yayınları, İstanbul, Aralık-Temmuz 2014, S.102
- KURU, Ahmet T., "Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party", The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti, Salt Lake City, University of Utah Press, 2006
- LEIKEN, Robert S., Steven Brooke, "The Moderate Muslim Brotherhood" Foreign Affairs, March/April 2007, <http://www.foreignaffairs.com/articles/62453/robert-s-leiken-and-steven-brooke/the-moderate-muslim-brotherhood> (25 Temmuz)
- LESCH, Ann M., "Egypt's Spring: Causes of the Revolution. Middle East Policy", Vol. 18, No. 3, Fall 2011, ss.35-48
- LEIKEN, Robert S., Brooke Steven, The Moderate Muslim Brotherhood. Foreign Affairs, Vol. 86, No. 2 (Mar. - Apr., 2007)
- "Liberal Egyptian Bloc Launches its 2011 Election Campaign", Ahram Online, 1 November 2011 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/25800/Egypt/0/Liberal-Egyptian-Bloc-launches-its--election-campa.aspx> (27 Ağustos 2015)
- LONDONO, Ernesto, " Egypt's Morsi replaces military chiefs in bid to consolidate power", The Washington Post, 12.08.2012. http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-morsi-orders-retirement-of-defense-minister-chief-of-staff-names-vp/2012/08/12/a5b26402-e497-11e1-8f62-58260e3940a0_story.html (15 Eylül 2015)
- "Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF", Crisis Group Middle East/North Africa Report, No:121, 24 April 2012

MICHAEL, Maggie, “Constitutional amendments approved in Egypt referendum”, 20.03.2011
http://www.thestar.com/news/world/2011/03/20/constitutional_amendments_approved_in_egypt_referendum.html (15 Ağustos 2015)

MAHMOUD, Ahmed, “El-Helbawi: Brotherhood leadership is wavering and indecisive”, Ahram Online, 14.11.2012,
<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/57986/Egypt/Politics-/ElHelbawi-Brotherhood-leadership-is-wavering-and-i.aspx> (2 Eylül 2015)

MAHMOUD, Nervana, “Egypt's New Cabinet: More of the Same”, Al-Monitor, 9.05.2013

MAKDISI, George çev. Vahit Göktaş, “Kadiri Sufisi İbn Teymiyye”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl. 8, S.19, Temmuz-Aralık 2007, ss.401-411

“Man huva Abdelfatteh alsisi”,
http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/01/140127_egypt_sisi_profile,
(19 Aralık 2015)

“Man huva Abdelfatteh alsisi”,
<http://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/egypt/2014/03/271> (19 Aralık 2015)

“Masr algadeba fi aşşari”,
<http://lite.almazryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/6605024> (13 Eylül 2015)

“Meclis’ten Mısır’a: İdamları durdurun”, Zaman Gazetesi, 10 Nisan 2014

MERCAN, Mercan, “Koalisyon Senaryoları”, Bugün, 21 Nisan 2015

MIKHAIL, Sarah, “Tom Perry, New Party Shows Deep Political Change in New Egypt”, Reuters, 19.02.2011. <http://www.reuters.com/article/2011/02/19/us-egypt-idUSTRE70O3UW20110219> (1 Eylül 2015)

MILLER, Judith, “Egyptians don’t want to be ruled by a pharaoh”, Fox News, 4.07.2013,

<http://www.foxnews.com/opinion/2013/07/03/egyptians-dont-want-to-be-ruled-by-pharaoh/> (18 Eylül 2015)

“Mısır Anayasa Mahkemesi Parlementoyu Feshetti”, Zaman Gazetesi, 15 Haziran 2012

“Mısır'da tutuklular insanlık dışı muamelelere maruz kalıyor”,
<http://aa.com.tr/tr/dunya/misirda-tutuklular-insanlik-disi-muamelelere-maruz-kaliyor/491315> (19 Aralık 2015)

“Mısır, Mübarek döneminden daha kötü olabilir”, Zaman Gazetesi, 14 Eylül 2013

“Mısır sandık başında, Sisi seçimin favorisi”, Zaman Gazetesi, 26 Mayıs 2014

- “Mısır’da boykotlu referandum bugün”, Yeni Akit, 14 Ocak 2014
- “Mısır’da referanduma katılım yüzde 38”, Bugün, 19 Ocak 2014
- “Mısır’da Sisi’ye rakip çıktı”, Zaman Gazetesi, 20 Nisan 2014
- “Mısır’da darbe sonrası ilk seçim mayıs sonunda”, Zaman Gazetesi, 1 Nisan 2014
- “Mısır’da 6 Nisan Hareketi de terörist ilan edildi”, Zaman Gazetesi, 20 Nisan 2015
- “ Mısır’da Mahkeme, Hüsnü Mübarek ve Oğullarını Akladı”, Zaman Gazetesi, 30 Kasım 2014
- “Mısır’la ipler koptu”, Zaman Gazetesi, 24 Kasım 2013
- “Mısır’da 683 idam kararı daha”, Zaman Gazetesi, 29 Nisan 2014
- “Mısır’ın eski Cumhurbaşkanı Mursi için şok idam kararı”, Zaman Gazetesi, 17 Mayıs 2015
- “Mısır’da Hukuk Parodisi”, Habertürk, 22 Nisan 2015
- “Mısır’da 683 darbe karşısına daha dava”, Zaman Gazetesi, 26 Mart 2014
- “Mısır’da ABD’ye askeri kesinti tepkisi”, Zaman Gazetesi, 11 Ekim 2013
- “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri Türkiye’ye Geldi”,
<http://misirbulteni.com/misir-disisleri-bakani-sukri-turkiyeye-geldi/> (17 Nisan 2016)
- “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri İstanbul’da Konuştu”, <http://misirbulteni.com/misir-disisleri-bakani-sukri-istanbulda-konustu/> (17 Nisan 2016)
- “Mısır Dışişleri Bakanı Şükri, İİT 13. İslam Zirvesi için İstanbul’da”,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1224575-misir-disisleri-bakani-sukri-iiit-13-islam-zirvesi-icin-istanbulda> (17 nisan 2017)
- “Mısır Dışişleri Bakanı Sisi’nin mesajını okudu ve gitti”,
<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/misir-disisleri-bakani-sisinin-mesajini-okudu-ve-gitti> (17 Nisan 2016)
- “Mısır ile 3 yıl sonra ilk üst düzey temas!”, <http://www.milliyet.com.tr/misir-ile-3-yil-sonra-ilk-ust/dunya/detay/2225184/default.htm> (17 Nisan 2016)
- “Mısırlı gazeteci: Sisi Türkiye’ye gidecek”,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1177000-sisi-turkiyeye-gidecek>, (01 Nisan 2016)
- “Mısırlı gazeteci: Sisi, Türkiye’ye gelecek”, <http://t24.com.tr/haber/sisi-turkiyeye-gelecek-iddiasi,323111> (01 Nisan 2016)

- “MB Chairman: We Seek to Participate, not Dominate Elections”, MB News, 20.04.2011 <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=28432> (25 Ağustos 2015)
- “MB chairman: We call for a Civil State with Islamic values”, 7.08.2010, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=25949> (25 ağustos 2015)
- MORCOU, Jean, “Türk Modelinin Farklı Yüzleri”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.245-248
- “More than 41,000 arrested in Egypt since July”, NGO, <http://en.aswatmasriya.com/news/view.aspx?id=477d0dff-5861-4d25-9202-09b59565f7ba> (19 Aralık 2015)
- “Morsi and Egypt's Military At Odds Over Cabinet Posts”, El-Khabar, July 31, 2012
- MOSTAFA, Nadia, “Arap Devrimleri ve Uluslararası Sistem: Gidişat, Problemler ve Hedefler”, çev. Z. Tuba Kor, Ortadoğu Konuşmaları, ss.59-101
- MUNSON, Ziad, “Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood”, The Sociological Quarterly, Vol. 42, No. 4 , 2001, ss.487-510
- MURPHY, Dan, “Egypt revolution unfinished, Qaradawi tells Tahrir masses”, The Christian Science Monitor, 18.02.2011, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/0218/Egypt-revolution-unfinished-Qaradawi-tells-Tahrir-masses/%28page%29/2> (14 Ağustos 2015)
- “Mursi’ye ilk ceza”, Hürriyet, 22 Nisan 2015
- “Mursi’ye 20 Yıl Hapis”, Yeni Akit, 22 Nisan 2015
- “Mursi, Türkiye’ye geliyor”, <http://www.aksam.com.tr/dunya/mursi-turkiyeye-geliyor/haber-406814> (01 Nisan 2016)
- “Mursi’ye İdam”, Star, 17 Haziran 2015
- “Mursi’ye 20 yıl hapis”, Türkiye, 22 Nisan 2015
- “Mursi’ye idam onaylandı”, Meydan, 17 Haziran 2015
- “Mursi’ye idam kararı”, Meydan, 17 Mayıs 2015
- “Mursi’ye bir idam bir müebbet”, Bugün, 17 Haziran 2015
- “Mursi için ilk karar: 20 yıl hapis cezası”, Cumhuriyet, 22 Nisan 2015,
- “Muslim Brotherhood Needs To Embrace Egypt's Elites”, Al-Masry Al-Youm, August 28, 2012

- “Muslim Brotherhood tops Egyptian poll result”, Aljazeera, 22.01.2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/01/2012121125958580264.html> (28 Ağustos 2015)
- “Muslim Brotherhood's political party will not run for presidency”, Ahram online, 26.07.2011 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/17343/Egypt/Politics-/Muslim-Brotherhoods-political-party-will-not-run-f.aspx> (3 Eylül 2015)
- “Müslüman Kardeşleri yok edeceğim”, Haber Türk, 7 Mayıs 2014
- “Müslüman Kardeşlerin 529 üyesine idam cezası”, Milliyet, 25 Mart 2014
- “Müslüman Kardeşler Liderinin İdamına Onay”, Bugün 12 Nisan 2015
- “Müslüman Kardeşler için ABD'de şok adım”, <http://www.hurriyet.com.tr/musluman-kardesler-icin-abdde-sok-adim-40060047> (29 Şubat2016)
- NASR, Vali, “Forces of fortune: The Rise of the New Muslim Middle Class and what it will mean for our World”, Simon and Schuster, 2009
- NATHALIE, Bernard-Maugiron, “The 2007 Constitutional Amendments in Egypt, and Their Implications on the Balance of Power”, Arab Law Quarterly, Vol. 22, No. 4, (2008), ss.397-417
- NESİRE, Hani, “Türkiye mi İran mı?: Mısır ve Suriye’de İslami Rejim İçin Beklenen Modeller”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.111-120
- “Obama’s Speech in Cairo”, www.youtube.com/watch?v=B_889oBKkNU, http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html?_r=0 (30 Eylül 2015)
- OTTAWAY, Marina, “Egypt’s Democracy: Between the Military, Islamists, and Illiberal Democrats”, Carnegie Endowment for International Peace, November 3, 2011
- OTTAWAY, Marina, Nathan J. Brown “Egypt's Transition in Crisis: Falling into the Wrong Turkish Model?”, Carnegie Endowment for International Peace, March 30, 2012
- ÖZHAN, Taha, “ Vesayet rejiminden darbeye Mısır”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.600-603
- ÖZHAN, Taha, “Fululiberalizim”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.584-586
- ÖZKAN, Mehmet, “İhvan’sız Siyaset Düşünülemez”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.693-694

- ÖZKOÇ Özge, “Mısır Devrimini Anlamak”, Değişen Orta Doğu’da Değişmeyen Sorunlar, edit. Yavuz Yıldırım- Yasin Atlıoğlu, Dora Yayınları, Bursa, 2014, ss.25-56
- PACIELLO, Maria Cristina , “Egypt: Changes and Challenges of Political Transition”, Medpro Technical Report, No. 4, May 2011
- PACKARD, Kent Davis, “A Ripple Beneath the Surface: Trends in Salafi Political Thought”, The Center for Middle East Policy at Brookings Analysis Paper: No. 33, September 2014
- PEREKLI, Feriha “The Applicability of the “Turkish Model” to Morocco: The Case of the Parti de la Justice et du Développement (PJD)”, Insight Turkey, <http://www.insightturkey.com/ak-party-model-for-islamists/articles/187> (28 Ağustos 2015)
- PIOPPI, Daniela, “Is There an Islamist Alternative in Egypt?”, Istituto Affari Internazionali, IAI Working papers, February 2011, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiw1103.pdf> (18 ağustos 2015)
- PLUMER, Brad, “The economic roots of Egypt’s crisis”, The Washington Post, 4.07.2013, <http://www.washingtonpost.com/blogs/wonkblog/wp/2013/07/03/the-economic-roots-of-egypts-crisis/> (17 Eylül 2015)
- “Popular Protest in North Africa and the Middle East (1): Egypt Victorious?” Crisis Group Middle East/North Africa Report, No:101, 24 February 2011
- “Presidential Election in Egypt”, Final Report, May–June 2012, <http://www.cartercenter.org/> (5 Eylül 2015)
- PUPCENOKS, Juris, “Pakistan ve Türkiyede’de Demokratik İslamlaşma: Arap Baharı Ertesinde İslam Dünyası İçin Çıkartılacak Dersler”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.67-90
- “Putin, Sisi’yle Kremlin’de Görüştü” Meydan, 27 Ağustos 2015
- “Q&A: Egypt in turmoil”, BBC News, 21.08.2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23146910> (18 eylül 2015)
- “Rabia’nın faturası İhvan’a çıktı”, Zaman Gazetesi, 10 Eylül 2014
- “Rajul rakek alkalb”, <http://bentellislam.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)
- “Report on the Roots of Violent Islamist Extremism and Efforts to Counter it: The Muslim Brotherhood”, The Investigate Project on Terrorism. State Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, July 10, 2008, <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/353.pdf> (25 Temmuz 2015)

ROLL, Stephan, "Egypt's Business Elite after Mubarak: A Powerful Player between Generals and Brotherhood", Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2013

RUBIN, Barry, "Comparing Three Muslim Brotherhoods: Syria, Jordan, Egypt", Middle East Review of International Affairs, Vol. 11, No. 2 (June 2007), ss.107-116

"Russia's Putin in Cairo" Escape to Sharm, Mart 2015

"Rusya: Mısır'da düşen uçakta bomba vardı", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151117_rus_ucak_misir (25 Şubat 2016)

RUTHERFORD, Bruce K., "What Do Egypt's Islamists Want? Moderate Islam and the Rise of Islamic Constitutionalism", Middle East Journal, Vol. 60, No. 4 (Autumn, 2006), ss.707-731

SAID ALY, Abdel Monem, "Understanding the Muslim Brothers in Egypt", Crown Center for Middle East Studies, No.23, 2007

SAİD, Hazım, "Mısır Siyasetinde Kara Mizah", <http://www.ordaf.org/misir-siyasetinde-kara-mizah/> (13 Temmuz 2015)

SAİD, Hazım, "Mısır'da Askeri Darbeden Önce Bilinç Darbesi: Son Fıkralar", <http://www.ordaf.org/misirda-askeri-darbeden-once-bilinc-darbesi-son-fikralar/> (19 Eylül 2015)

SECOR, Anna, "Türkiye Demokrasisi: Çalkantılı Orta Doğu Coğrafyası İçin Bir Model Olabilir mi?", Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.41-65

"Seçimi kazanan Sisi'nin katılım hesabı tutmadı", Zaman Gazetesi, 30 Mayıs 2014

"Seçim zaferini kutlama mesajı", Hürriyet, 12 Haziran 2014

"SCAF expands its power with constitutional amendments", Egypt Independent, 17.06.2012 <http://www.egyptindependent.com/news/scaf-expands-its-power-constitutional-amendments> (10 Eylül 2015)

SHEHATA, Shehata, Joshua Stacher, "The Brotherhood goes to parliament", Middle East report, No. 240, Life under Siege, 2006,

SHENKER, Jack, "Egypt's rulers tighten grip amid claims of election fraud and intimidation", The Guardian, 30 November 2010, URL: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/30/egypt-poll-electoral-fraud-claims>

SİJANİ, Ali Asghar Mohammadi , “İranlı Bir Diplomatın Gözünden Değişen Ortadoğu” , , Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı, edit. Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss.577-591

”Silahımız Rabia!”, Yeni Şafak, 18 Nisan 2014

“Sisi Resmen aday”, Zaman Gazetesi, 27 Mart 2014

“Sisi: Müslüman Kardeşler Kamu Hayatında Tekrar Rol Oynayabilir”,
<http://www.hurriyet.com.tr/sisi-musluman-kardesler-kamu-hayatinda-tekrar-rol-oyunayabilir-40010244> (25 Ocak 2016)

“Sisi’nin seçim vaadi. Benim dönemimde ihvan olmayacak”, Zaman Gazetesi, 7 Mayıs 2014

“Sisi’nin korkunç seçim vaadi: İhvan’ı bitireceğim”, Sabah, 7 Mayıs 2014

“Sisi ve Katar Emiri Sani ilk kez aynı karede” Zaman Gazetesi, 29 Mart 2015

“Sisi: Demokrasi için Mısır’a 25 sene lazım”, Zaman Gazetesi, 10 Mayıs 2014

“Sisi’nin seçim vaadi: İhvan’ı bitirmek”, Bugün, 7 Mayıs 2014

“Sisi Utanç Rekoru Kırdı”, Star, 25 Mart 2014

“Sisi Bugün Rusya’da”, El- Vatan, 25 Ağustos 2015,

“Sisi’yi kutladık”, Milliyet 12 Haziran 2014,

“Sisi’yi Tebrik”, Türkiye, 12 Haziran 2014

“Sisi semokrasî yönünde değişime destek verdi”, Al- Khaleej, 18 Eylül 2014

“Sisi İmaratın duruşu demokrasiyi destekleyici ve Mısır halkını koruyucudur”, El-Rüya, 18 Eylül 2014

“Sisi due Moscow today for landmark summit with putin”, Egyptian Mail, 25 August 2015

“Sisi Cuntası İhvan'ın 1 milyar dolarına el koydu!”,
http://www.milligazete.com.tr/haber/Sisi_Cuntasi_Ihvanin_1_milyar_dolarina_el_koydu/393218#.Vqj43fl_vkU (27 Ocak 2016)

“Sisi takes power in Egypt”, 08 Jun 2014,
<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/sisi-be-sworn-as-egypt-president-20146843619902534.html> (19 Aralık 2015)

“Sisi Meydanlarda Boy Göstermiyor”, Hürriyet, 22 Mayıs 2014

“Sisi 2 Milyar dolarlık anlaşma için Rusya’da”, Milliyet, 13 Şubat 2014

“Sisi’nin suikast korkusu”, Radikal, 22 Mayıs 2014

“Sisi’nin çağrısı sosyal medyada espri konusu oldu”,
<http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/25/sisinin-cagrisi-sosyal-medyada-espri-konusu-oldu> (01 Nisan 2016),

“Sisi Türkiye’ye ziyarete mi geliyor?”,
<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1739957-sisi-turkiyeye-ziyarete-mi-geliyor> (01 Nisan 2016),

“Sisi ile Erdoğan Nisan’da biraraya gelebilir”, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/sisi-ile-erdogan-nisanda-biraraya-gelebilir-118738.html> (01 Nisan 2016)

“Sisi’nin çağrısı sosyal medyada espri konusu oldu”,
<http://www.aksam.com.tr/dunya/sisinin-cagrisi-sosyal-medyada-espri-konusu-oldu/haber-493156> (01 Nisan 2016)

“Sisi’nin çağrısı sosyal medyada espri konusu oldu”,
<http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/25/sisinin-cagrisi-sosyal-medyada-espri-konusu-oldu>. (29 Şubat 2016)

“Sisi terörle mücadele yasa tasarısını onayladı”,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1116905-sisi-terorle-mucadele-yasa-tasarisini-onayladi> (8 Ekim 2015)

“Sohuf almasreyya tatanafas fe ezhar naba' azl mohamed almorse”,
http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2013/07/130704_egypt_newspaper_headlines (21 Eylül 2015)

“Suudi Arabistan İran Tehdidi Karşısında Mısır ve Türkiye İle İyi İlişkiler Kurma Peşinde”, <http://misirbulteni.com/?s=Suudi+arabistan+%C4%B0ran+tehdidi> (01 Nisan 2016)

“Süveyş’e Paralel Kanal Mısır’ı İhya Edecek”, Zaman Gazetesi, 8 Ağustos 2015

“Standard and Poor’s downgrades Egypt credit rating”, Daily News Egypt, 9.05.2013
<http://www.dailynewsegypt.com/2013/05/09/standard-and-poors-downgrades-egypt-credit-rating/> (17 Eylül 2015)

“Statement by the Democratic Alliance on the Parliamentary Elections”,
<http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=29216> (27 Ağustos 2015)

SWELAM, Ashraf, “Egypt’s 2010 parliamentary elections: The landslide”, Egypt’s International economic forum, Occasional papers, January 2011,
<http://www.yale.edu/worldfellows/fellows/documents/OccassionalPaper2-Egypt2010ParliamentaryElectionsTheLandslide.pdf> (17 Ağustos 2015)

“Şaşırtan Kutlama”, Posta, 12 Haziran 2014

“Şiddetle Kınıyoruz”, Takvim, 17 Haziran 2015

- “Tabiuni ala mudavvane aljadida efkari”, <http://ana-ikhwan.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)
- TADROS, Samuel, “The Egyptian Parliamentary Elections: How and Who?” National Review Online, November 28, 2011
- TADROS, Samuel, “What to Watch For in the Egyptian Elections”, National Review Online, November 28, 2011
- TANRIVERDİ, Nebahat, “ABD-Mısır Yakınlaşması: “Kaygılı” Stratejik Partnerlik”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5370> (17 Kasım 2015)
- TAPSON, Marc, “Man Who Would Rule Egypt”, May 23, 2012, <http://www.frontpagemag.com/2012/mark-tapson/the-man-who-would-rule-egypt/2/> (2 Eylül 2015)
- TAFTAZANİ, Ebu’l-Vefa, “Mısır’daki Sufi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”, çev. Mustafa Aşkar, Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c.35, S.1, Ankara, 1996, s.548
- “Tarih Makas Değiştirirken Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Değişim Arzusu”, edit. Osman Bahadır Dinçer-Gamze Coşkun, Usak Raporları, No.11-02, Nisan 2011
- “Tarihe böyle geçecekler”, Taraf, 25 Mart 2014
- TAŞÇIOĞLU, Özgür, “ Sisi, Nasır’ın İzinde”, Aksiyon, 11-23 Ağustos 2015
- “TBMM: Mısır’da İdamlar Uygulanmasın”, Bugün 10 Nisan 2014
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2008” Ortadoğu Yıllığı 2008, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2009, ss.209-234
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2009”, Ortadoğu Yıllığı 2009, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2011, ss.183-209
- TELCİ, İsmail Numan , “Mısır 2010” , Ortadoğu Yıllığı 2010, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman vd., Açılım Yayınları, İstanbul, 2011, ss.223-251
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2011”, Ortadoğu Yıllığı 2011, edit. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Yayınları, İstanbul, ss.213-255
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2012”, Ortadoğu Yıllığı 2012, edit. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Yayınları, İstanbul, ss.183-215
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2013”, Ortadoğu Yıllığı 2013, Açılım Yayınları, İstanbul, ss.163-192
- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır 2014”, Ortadoğu Yıllığı 2014, Açılım Yayınları, İstanbul, ss.139-166

- TELCİ, İsmail Numan, “Mısır’daki İnsan Hakları İhlallerine Yönelik Eleştiriler ve Sisi Yönetiminin Geleceği”, <http://misirbulteni.com/misirdaki-insan-haklari-ihlallerine-yonelik-elestiriler-ve-sisi-yonetiminin-gelecegi/> (06 Nisan 2016)
- TELLİ, Azime, “Mısır Devrimi’nde Sosyal Medyanın Rolü” <http://azimetelli.com/wp-content/uploads/2015/12/misir-devriminde-sosyal-medyanin-rolu-azime-telli.pdf> (25 Ocak 2016)
- "TESEV raporu: Ortadoğu’da en sevilen ülke artık Türkiye değil”, Zaman, 4 Aralık 2013
- “The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East”, Brooking Institution Press, 2011
- “The Beginnings of Transition: Politics and Polarization in Egypt and Tunisia”, <http://www.brookings.edu/research/reports/2012/04/19-democratic-transitions> (27 Ağustos 2015)
- “The lure of Sisi”, The Economist, 16 May 2015, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21651278-president-has-secured-investment-not-yet-fixed-economy-lure> (20 Aralık 2015)
- TIĞLI, İbrahim, “Mısır’da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler”, s.56-57 <http://www.dunyabulteni.net/file/2011/misirda-sosyal-hareketler.pdf> (25 Ocak 2016)
- TÜR, Özlem, “Mısır’da Ekonomik Kalkınma Çabaları”, İÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S.41, Ekim 2009, ss.183-194
- “Türk Dışişleri: Mursi’ye cezayı esefle karşılıyoruz”, Hürriyet, 22 Nisan 2015
- “Türkiye, Mursi için devrede”, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-mursi-icin-devrede-69021.html> (01 Nisan 2016)
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, “ 529 ve Twitter”, Zaman Gazetesi, 10 Nisan 2014
- “UAE Egypt unite against terrorism”, Gulf Today, 19 September 2014
- ULUTAŞ, Ufuk, “Mısır’ın Katılımcı Darbesi”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.580-582
- ULUTAŞ, Ufuk, “Nobel Ödüllü Darbe” Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.588-590
- UYSAL, Ahmet, “Türkiye’nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası 2011”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2011, edit. Burhanettin Duran-Kemal İnâat vd., Seta Yayınları, Ankara, 2012, ss.311-342

ÜLGİN, Sinan, “İlham Kaynağından Emel Olmaya Doğru: Yeni Orta Doğu’da Türkiye”, Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları, haz. M. Akif Kireşçi, ASEM Yayınları, Ankara, 2014, ss.349-389

“Va entasara aşşab”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/12-022011.png> (23 Eylül 2015)

“Vahed min al ikhwan”, <http://mohamza80.blogspot.com> (24 Temmuz 2015)

“Violations marred 2010 parliamentary elections, says watchdog”, Ahramonline, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/105/3636/Egypt/Elections-/Violations-marred--parliamentary-elections,-says-w.aspx> (16 Ağustos 2015)

WIKTOROWICZ, Quantin, “Introduction: Activism and Social Movement Theory”, Quantin Wiktorowicz (Ed.), Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach, Indiana University Press, Bloomington, 2004

WILLETTS, Peter, “What is a Non-Governmental Organization?” <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM>, (25 Mart 2016)

“Will the Kefaya movement be enough to change Egypt?” CafeBabel.com: The European Magazine, 29 March 2005, <http://www.cafebabel.com/eng/article/13458/will-the-kifaya-movement-be-enough-to-change-egypt.html> (30 Temmuz 2015)

YALÇIN, Hasan Basri, “Mısır 2006”, Ortadoğu Yıllığı 2006, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, 2008, ss.247-279

YALÇIN, Hasan Basri, “Mısır 2007”, Ortadoğu Yıllığı 2007, edit. Kemal İnat- Muhittin Ataman v.d, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, ss.223-247

YAR, Erkan, “Eş’ari ve Metodolojisi”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi, c.10, S.2, Elazığ, 2006, ss.19-47

YAR, Erkan, “Eş’arinin Teolojik Görüşleri”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi, c.11, S.1, Elazığ, 2005, ss.1-23

“Yawm algadab”, <http://lite.almasryalyoum.com/wp-content/uploads/2015/01/25> (13 Eylül 2015)

YILDIRIM, Murat, “Sivil Tolum ve Devlet” C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.27, S.2, Aralık 2003, ss.226-242

YILDIRIM, Ramazan, “Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik”, Seta Yıllığı 2013, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.1141-1146

YILDIRIM, Ramazan, “Tahrir Devriminin İntikamı”, Seta 2013 Yıllığı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul, ss.586-588

YILDIRIM, Ramazan, Tarık Abdulcelil, “Kim Kimdir: Mısır’da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2012, s.47

YILDIRIM, Yavuz, “Toplumsal Hareketlerin Gücü ve Arap İsyanları: Siyasal Olanı Yeniden Düşünmek”, Değişen Ortadoğu’da Değişmeyen Sorunlar, edit. Yavuz Yıldırım-Yasin Athioğlu, Dora Yayınları, Bursa, 2014, ss.1-23

YILMAZ, Zafer, “Mısır 2005” Ortadoğu Yıllığı 2005, edit. Kemal İnat- Ali Balcı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, ss.200-219

“Yüzlerce İhvan derneğine el konuldu”, Bugün, 28 Aralık 2015

“2 celsede 529 idam”, Zaman Gazetesi, 25 Mart 2014

“9 Dakikada 683 İdam kararı”, Bugün, 29 Nisan 2014

“25 Ocak Devrimi'nden bugüne Mısır'da neler oldu?”, [http://www.milligazete.com.tr/haber/25 Ocak Devriminden bugune Misirda neler_oldu/393258](http://www.milligazete.com.tr/haber/25_Ocak_Devriminden_bugune_Misirda_neler_oldu/393258) (27 Ocak 2016)

“82 pct of Egyptians happy with Sisi's performance: Baseera”, Aswat Masriya, August 31, 2014. <http://en.aswatmasriya.com/news/view.aspx?id=9246237d-9216-4ecd-85a2-4817d9aa1b1c> (20 Aralık 2015)

Tezler

- BABAN, İbrahim Tolga, “Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**.Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2006.
- ÇEPEL, Zuhale Ünal, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”,**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. 2006.
- EL-BENNA, Fuat, “el- İhvan el- Müslimun ve Essulta Essiyesiyye Fi Mısır”, Uluslararası Afrika Üniversitesi, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Hartum, 2000.
- EREN, Emine, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**.Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir. 2008.
- PINARBAŞI, Esat, “İbn Teymiye’de Devlet- İktisat İlişkisi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**.Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya. 1996.
- SHATARA, Amer, “İslam ve Modernite”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2007.
- TURAN, Yıldırım, “Avrupa Birliği’nin Demokrasi Teşviki Politikası: Türkiye’nin Demokratikleşmesindeki rolü ve İkilemi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya. 2011.
- YILDIRIM, Yavuz, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu Ve Hareketlerin Avrupasını Kurmak”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**.Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Özcan KAYALI, 1971 yılında Ordu'nun Fatsa ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Fatsa'da, lise öğrenimini Ankara'da, lisans ve yüksek lisans eğitimini ise Marmara Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

